434
NASTAVNIČKA KNJIŽNICA
I. GIMNAZIJE (MUŠKE)
VARAŽDIN
4-X.
Inv. br. 11
110
Hr. I. a 11
I. H

HRVATSKA GLAGOLSKA KNJIGA.

Napisao:
RUDOLF STROHAL.

Tko se vrabaca boji, neka ne sije proje! —
Tuđe poštuj, svojim se ponosi!

CIJENA 5 KRUNA.

TROŠKOM PIŠČEVIM.

U ZAGREBU 1915.
TISKARA „MERKUR“ ILICA 36.

HRVATSKA
GLAGOLSKA KNJIGA.

Napisao:
RUDOLF STROHAL.

Tko se vrebaca boji, neka ne sije proje! —
Tude poštuj, svojim se ponosi!

TROŠKOM PIŠČEVIM.

U ZAGREBU 1915.
TISKARA »MERKUR«, ILICA 36.

U smislu zakona ne dozvoljavam, da se išto iz ove knjige preštampava, prevodi, ekcerpira ili parafrazira ili inače svojata bez moje naročite privole.

I. Pristup: O slavenskom bogoslužju kod Hrvata.

Hrvatska knjiga i hrvatska pismena prosvjeta počinje pokrštenjem Hrvata na slavenskom jeziku i sa slavenskim bogoslužjem ili službom božjom koncem 9. vijeka. Istina je, da je bilo već dosta Hrvata i prije toga pokrštenih, ali ne imađahu slavenskoga bogoslužja, već se je upotrebljavalo ili latinsko ili grčko bogoslužje već prema tomu, koja ih je crkva pokrstila. Sve do druge polovice 9. vijeka upotrebljavali su se u crkvenom kršćanskom bogoslužju samo tri jezika: siro-haldejski, grčki i latinski, jer su se samo ova tri jezika smatrala posvećenima s razloga, što je u njima bila napisana Pilatova odsuda na ploči pribijenoj na križu Spasitelja našega Isusa Krista. Zaslugom slavenskih apoštola braće Ćirila i Metoda dobije i slavenski jezik pravo, da se može upotrebljavati u crkvenom kršćanskom bogoslužju,

Dali su Hrvati primili slavensko bogoslužje od braće Ćirila i Metoda ili istom od njihovih učenika, koji se raseliše poslije smrti Metodove po posavskoj Hrvatskoj i Dalmaciji, ne možemo sasma pouzdano odrediti, ali to stoji, da su imali već pod konac 9. vijeka slavensko bogoslužje, koje se je većinom obavljalo prema istočnom ili grčkom obredu.

Hrvatski knez Branimir ote se bizantinskomu (grčkomu) pokroviteljstvu i pristade uz Rim. To je tako papu Ivana VIII. razveselilo, da je na svetak užašašća gospodinova (21. V. 879.) kod svečane mise na žrtveniku sv. Petra blagoslovio Branimira, sav njegov narod i cijelu njegovu zemlju i podjedno imenovao đakona Theodosija hrvatsko-ninskim biskupom. Nu time nij pristane ipak sav hrvatski narod uz Rim; špljetski nadbiskupi ostade i nadalje uz Bizant, premda se je u bogoslužju služio latinskim jezikom. Dapače kada je umr'o špljetski nadbiskup Juraj II., ne odazove se novo postavljeni nadbiskup špljetski

Marin papinu pozivu, da se dade posvetiti u Rimu, već se dade posvetiti oglajskomu (akvilejskomu) patriarki Walpertu, koji je formalno pristajao uz rimsku crkvu, ali u istinu živio u uskoj prijateljskoj vezi sa raskolnikom Fotijem i bio njegov gorljivi pristalica.

Ninski je biskup bio tako ne samo prvi već i jedini hrvatski biskup, koji je pristao uz rimskoga papu, i baš u njega nađoše Metodovi učenici najjače ili možda jedino zaklonište. Ovako prigrli on od hrvatskih biskupa slavensko bogoslužje prvi, premda je pristajao uz Rim, dočim su ostali biskupi, osobito dalmatinski, premda su pristajali uz Fotija, zadržali latinsko bogoslužje. Već ta razlika po jeziku u bogoslužju bijaše razlogom razdoru među hrvatskim biskupima osobito u Dalmaciji.

Poslije smrti Theodosija, koji je uveo slavensko bogoslužje u svoju biskupiju i u hrvatski narod, postade ninskim biskupom Aldefredo, a iza njega Grgur, koji je bio vatreni i još gorljiviji pristalica slavenskoga bogoslužja od oba svoja predšasnika. Međutim se je poslije smrti cara bizantinskoga Vasilija I. († 886.) izmirio Rim sa Carigradom i tim povodom pristadoše i ostali hrvatski (osobito dalmatinski) biskupi uz Rim. Nu razdor, koji je postajao između ninskoga biskupa i ostalih hrvatskih biskupa, ne slegnu se sada, dapače postade sve to pogibeljniji po ninsku biskupiju, otkako su svi hrvatski biskupi pristali uz Rim. Razlogom tomu jačemu razdoru nije više bila razlika u obredu već jedino slavenski jezik u bogoslužju.

Kada je taj razdor sve to jače mah preotimao, zamoliše kralj Tomislav, zahumski župan Mihajlo, nadbiskup špljetski i dalmatinsko-latinski biskupi tadanjega rimskoga papu Ivana X., da bi on taj prijepor po svojim poslanicima na crkvenom saboru razvidio i apoštolskom svojom vlašću riješio. Papa Ivan X. odazva se ovoj molbi i odredi kao svoje poslanike jakinskoga biskupa Ivana i palestrinskoga (Praeneste) biskupa Lava god. 924. Ova dvojica donesoše u Špljet dvije papinske poslanice, jednu za špljetskoga nadbiskupa, gdje mu se osobito preporuča, da iz crkve rimske istisne slavenski jezik, a drugu za kralja Tomislava, Mihajla, zahumskoga kneza, nadbiskupa solinskoga Ivana, za ostale biskupe, svećenstvo i narod, u kojoj se preporuča latinski jezik, a odvraća od slavenskoga u crkvenom bogoslužju.

Uz ovakove prilike sazvaše papinski poslanici god. 924. crkveni sabor u Špljet, na kojem bijahu kralj Tomislav, zahumski knez Mihajlo, župani i sav hrvatski episkopat. Ovaj je sabor

bio vrlo buran i stvorio 15 članaka, od kojih su za nas najznamenitiji 10., 11. i 12. Ovi glase:

10. Da nijedan biskup ove pokrajine (metropolije špljetske) ne smije ljudi od slavenskoga jezika na nikoji viši stepen časti (u svećenike) povisivati, osim što smiju biti klerici i monasi i da ne smije dozvoliti u svojoj crkvi slavensku misu čitati, osim ako je velika potreba svećenika, i tada neka moli dozvolu u pape.

11. Naređuje se, da se i hrvatski biskup (ninski) kao i svi ostali ima pokoravati špljetskoj metropolitskoj crkvi.

Napokon 12. članak, kojim se prijeti kralju hrvatskomu i njegovim velikašima duhovnim kaznama, t.j. uskraćenjem crkvenih sakramenata, kao krštenja, potvrde itd., ako bi ikada poželjeli vlast hrvatskoga biskupa proširiti preko njegovih granica na cijelu Dalmaciju.

Ovim zaključcima usprotivio se jedini ninski biskup Grgur, podupiran možda još od kojega velikaša, ali nipošto od hrvatskoga kralja Tomislava. On se nije htio zamjeriti papi, koji ga je nedavno proglasio kraljem, a nije se htio zamjerititi ni latinskomu dalmatinskomu episkopatu, jer mu je bilo po volji, što je sada isti priznavao njegovo gospodstvo nad bivšom bizantinskom Dalmacijom. Posljedica toga bijaše, da papa Ivan X. nije baš 10. članak ovoga sabora potvrdio i da je došlo do drugoga crkvenoga sabora u Špljetu god. 927., u kojem je papinski poslanik Madalbert potvrdio sve zaključke špljetskoga sabora od g. 924., ali o dokinuću slavenskoga bogoslužja nije spomenuo ni riječi.

Latinski dalmatinski episkopat to ipak nije smetalo, a da ne bi provodio i zaključke špljetskoga sabora od g. 924. glede porabe slavenskoga crkvenoga bogoslužja, dočim se je ninski biskup i nadalje držao starih običaja. To je bilo razlogom, da su latinski dalmatinski biskupi i opet tražili pomoći u pape. Stoga ovlasti papa Lav VI. biskupa Madalberta, koji je međutim radio oko toga, da Bugarsku opet privede u krilo rimske crkve, da u Špljetu sazove opet crkveni sabor g. 927. Na ovom crkvenom saboru bilo je zaključeno, da špljetska nadbiskupija zadrži i nadalje prvostolstvo (primatum), budući da je tako bilo i prije, nadalje da zadrže sijelo biskupsko oni gradovi, koji su ga imali i prije dakako sa od prije naznačenim međama. Napokon zaključiše, da pripadaju pod špljetsku nadbiskupiju kao sufraganske biskupije na zapađu zadarska, osorska, krčka i rapska, a

na istoku stonska, dubrovačka i kotorska, dočim je za ninsku biskupiju bilo rečeno, da nije imala u stara vremena svoga biskupa (što međutim ne odgovara istini) već arcipopa, koji je bio podvržen zadarskomu biskupu, pa da si stoga neka ninski biskup odabere drugu biskupiju ili skradinsku ili sisačku ili neka si izabere za svoju stolicu Duvno.

I tako nestade hrvatske ninske biskupije potvrdom pape Leona VI. god. 928. Kuda je pošao ninski biskup Grgur, nije nam poznato. Hrvati ipak ne napustiše slavenskoga bogoslužja. Ono se je održalo po jadranskom primorju i zagorju. Protivnici slavenskoga bogoslužja ne bijahu ni s tim zadovoljni, već objediše hrvatsko svećenstvo, koje je služilo službu božju na slavenskom jeziku, da su eretici i da se služe gotsko-eretičnim knjigama u svom bogoslužju. To je bilo povodom, da je za špljetskoga nadbiskupa Lovrinca poslao papa Nikola II. svoga poslanika kasinskoga opata Majnarda u Dalmacji god. 1059., da ondje dokine bogoslužje, koje se ovršuje eretičkim gotskim jezikom. Tako evo dođe do novoga crkvenoga sabora u Špljetu, na kojem su potvrdili ne samo zaključke prvanjih špljetskih sabora, već su i zaključili, da se u bunitko ne usudi božja otajstva slaviti slavenskim jezikom, već jedino latinskim i grčkim i da se nijednomu slavenskoga jezika ne smije podijeliti sveti red, jer da je gotsko pismo, t. j. glagolsko, izumio krivovjerac Metod, koji da je u slavenskom jeziku mnogo lažna i protivna katoličkoj vjeri napisao, pak da je stoga bio od boga kažnjen naprasnom smrti.

Zaključke ovoga špljetskoga sabora potvrdi nasljednik pape Nikole II. papa Aleksander II. U povodu toga zatvoriše po Hrvatskoj crkve, u kojima se je služba božja obavljala na slavenskom jeziku. Dakako da je ta papinska potvrda u hrvatskom narodu izazvala zlovolju i nezadovoljstvo. Da se tomu nezadovoljstvu na put stane, posla nasljednik pape Aleksandra II. papa Grgur VII, nadbiskupa sipontskoga Gerarda u Špljet. Ovaj sazva god. 1075. novi sabor u Špljetu, na kojem bijahu nadbiskup špljetski Lovrinac, biskup zadarski Stjepan, biskup trogirski Ivan, biskup ninski Formin, biskup rapski Grgur, biskup bjelogradski Teodosij, biskup kninski Grgur, biskug osorski Vasilij i mnogi drugi Na ovom saboru potvrdiše sinodalno ninsku biskupiju, koju su god. 927. dokinuli, a u slavensko bogoslužje ne dirnuše.

Tako dobi slavensko bogoslužje neka prava u crkvi rimskoj, premda ne imađaše nikakove zaštite u hrvatskim kra-

ljevima, svi su ovi bili odviše skloni rimskomu papi. Mnogo je koristilo slavenskom bogoslužju u Isukrstovoj crkvi u Hrvatskoj, što su i samostani isprva sv. Benedikta, a kasnije i sv. Franje osobito zavoljeli slavensko bogoslužje, a među ovima nema sumnje, da se je počela njegovati i umjetna hrvatska knjiga na narodnom jeziku već u 12. vijeku, jer inače ne možemo razumjeti, kako bi si baščanski Benediktinci (na otoku Krku) mogli postaviti na svoju crkvu dosta dugačak građevni napis u čistom narodnom jeziku već g. 1120. Kada ne bi tomu tako bilo, postavili bi napis ili na latinskom jeziku ili kao privrženici slavenskoga bogoslužja barem na onom crkvenom hrvatsko-slavenskom jeziku, kakav se je u crkvi i bogoslužju upotrebljavao. Sva je prilika, kako nas i sačuvani glagolski hrvatski rukopisi upućuju, da se je hrvatska umjetna knjiga počela njegovati na otoku Krku i u hrvatskom primorju osobito u onom dijelu hrvatskoga primorja, koji je u ona stara vremena (do 13. vijeka) spadao pod krčku biskupiju (kao u Vinodolu, Senju, Gatskoj i Modrušama) i pod rapsku biskupiju (kao u Bužama i Lici), pa da se odavle raširila u Dalmaciju i na dalmatinske otoke. Stoga i držim. da ne valja Dalmaciju držati kolijevkom hrvatske umjetne knjige već otok Krk i hrvatsko primorje, t. j. nekadašnju krčku biskupiju. Ovo moje mnijenje potkrepljuje i prilično jednoličnо književno narječje, što ga nalazimo u umjetnim hrvatskim glagolskim proizvodima sve do 16. vijeka.

Držim, da su pripomogli indirektno porabi slavenskoga bogoslužja u Hrvatskoj i krivovjerni Patareni, koji su se širili iz susjedne Bosne i u Hrvatsku, osobito u novo osnovanu biskupiju senjsku. Stoga je po svoj prilici onako prilično lako dozvolio papa Inocent IV. pismom od 19. ožujka 1248. senjskomu biskupu Filipu porabu slavenskoga jezika u bogoslužju njegove biskupije. Isto je tako dozvolio i omišaljskim Benediktincima pismom upravljenim na krčkoga biskupa od 26. siječnja 1252. na njihovu molbu, da mogu i oni slavenskim jezikom bogu služiti, dočim su njihova braća Benediktinci u Baški (sv. Luciji) i u Otočcu kraj Vrbnika od vajkada (od osnovanja njihovih samostana) imali u svojim rukama slavensko bogoslužje.

Ove dozvole pape Inocenta IV. bijahu povodom, da se je stalo slavensko bogoslužje širiti ne samo po senjskoj i krčkoj biskupiji, već i po istarskim i dalmatinskim, a raširilo se i u zagrebačku biskupiju, utemeljenu god. 1093. mjesto propale sisačke biskupije, premda time ne ću da kažem, da nije bilo i

prije slavenskoga bogoslužja u pomenutim istarskim, dalmatinskim i zagrebačkoj biskupiji. Prvi zagrebački biskup Duh bijaše prije Benediktinac u Sazovi u Češkoj, gdje je bilo sijelo slavenskoga bogoslužja u Češkoj, odakle su se morali Benediktinci razići god. 1056. Razišli su se po Ugarskoj u gradove Vesprim, Višegrad, Čanad, Arad, zatim nedaleko Njitre i po šimeđskoj županiji. God. 1061. povratili su se Benediktinci u Sazovu, ali su bili opet raspušteni god. 1092. Dakle već prvi zagrebački biskup Duh služio je službu božju slavenskim jezikom, a i njegovi prvi vjerovjesnici bili su svećenici iz šimeđske i zaladske županije, t. j. baš iz glavnoga dijela nekadanje Kocelove kneževine, gdje je imao sv. Metod svoju panonsko-srijemsku nadbiskupsku stolicu.

Košto ni za druge biskupije tako ni za zagrebačku biskupiju ne znamo posve pouzdano, kako je u njima slavensko bogoslužje životarilo. Od sredine 15. vijeka nalazimo prema sačuvanim spomenicima još slavensko bogoslužje sa glagolskim pismom u ovim mjestima zagrebačke biskupije:

1) u Bednji spominje se kao glagolaš kapelan Gašpar Kremenić od god. 1664.—1666.

2) u Belcu spominje se kao glagolaš župnik Vincenc Jelačić 1666. Isti se spominje već kao župnik u Jakuševcu kao glagolaš 1634.

3) u Bosiljevu spominju se kao glagolaši: župnik pop Lovre god. 1501., župnik pop Radić god. 1574., župnik pop Stjepan Lukačić god. 1577., župnik pop Mikula Kargačin god. 1594.—1596., kapelan pop Ivan Herendić god. 1680., pop Ivan Muretić i pop Jure Krizmanić, kapelani, god. 1692.

4) u Brckovljanima spominje se kao glagolaš pop Matij Švaglić od god. 1630.—1649.

5) u Brezovici spominju se glagolaši: župnik pop Vincenc Jelačić god. 1630. i pop Matij Sabalja god. 1634.

6) u Dragalinu (u arciđakonatu čazmanskom) spominje se kao glagolaš kapelan pop Jakov god. 1501.

7) u Dubovcu kraj Karlovca spominju se kao glagolaši: župnik pop Mihail god. 1562. i pop Šimun Marešić god. 1641.

8) u Gojmerju kraj Bosiljeva spominje se kao glagolaš: župnik Matko, sin Valete Grbčića god. 1461.

9) u Granešini spominje se kao glagolaš: pop Ivan god. 1574.

10) u Hrneti ću kraj Karlovca spominju se kao glagolaši: župnik pop Petar Škrlac od god. 1529.—1555., župnik pop Grgur Janković god. 1583. i župnik Petar Gostić god. 1596.

11) u Hrtkovcima kod Steničnjaka spominje se kao glagolaš: župnik pop Paval od god. 1456.—1464.

12) u Hutini, sada u župi Pribićkoj, spominju se kao glagolaši: župnik pop Mikula god. 1471, i župnik pop Juraj god. 1552.

13) u Jakuševcu spominje se kao glagolaš: župnik pop Vincenc Jelačić od god. 1634.—1650.

14) u Jamnici spominju se kao glagolaši: župnik Juraj Pletikosić god. 1622. i pop Petar Semičević god. 1634.

15) u Jaski spominju se kao glagolaši: kapelan pop Marko god. 1538. i prebendar sv. Duha Mikula Lacković od god. 1704.—1708. (umr'o 1708.).

16) u Kamenici spominje se kao glagolaš pop Bernard Kuril god. 1672.

17) u Karlovcu ili bolje Gazi (danas dio Karlovca) spominju se kao glagolaši: župnik kod sv. Jakova na Gazi pop Juraj Mikanović od god. 1527.—1560., župnik sv. Jakova na Gazi pop Paval Kapusović god. 1561. (prije bio ondje kapelan od god. 1553.), kapelan pop Petar Žalković od god. 1562.—1588. i don Šimun Stanić god. 1653.

18) u Krašiću spominju se kao glagolaši: župnik pop Luka Novaković od god. 1532.—1542., pop Paval Maurović god. 1596., župnik pop Grgur Žižanić (kasnije bio u Šipku) oko god. 1619.—1631., župnik Lukša Žalac od god. 1636.—1638. i župnik pop Juraj Tkalčić god. 1645.

19) u Kravarskom spominju se kao glagolaši: župnik pop Andrija god. 1501., pop Mikula Ninjan god. 1630.—1632. i pop Petar Perušić god. 1642.

20) u Kupčini spominje se kao glagolaš župnik pop Bartol Tonković god. 1651.

21) u Kupincu spominju se kao glagolaši: župnik pop Martin Rajević god. 1622., župnik Martin Juretić god. 1629.—1630., kapelan pop Petar Zumić god. 1630., pop Ivan Leprenčić god. 1634. i pop Petar Ivičević od god. 1642.—1649.

22) u Lipniku (ili Ribniku) spominju se kao glagolaši: župnik pop Ivan god. 1465., pop Mikula Vučić god. 1569., pop Stipan Matašić god. 1584., župnik Vincenc Ćolić god. 1596., župnik pop Petar Mikuličić od god. 1612.—1622., pop

Gašpar Mikuličić god. 1630. i župnici pop Martin Čučić i pop Petar Šimonović od god. 1644.—1659.

23. u Lovrečini spominje se kao glagolaš župnik pop Mikula Ninjanin od god. 1653.—1669.

24. u Mahičnom spominju se kao glagolaši: župnik pop Jakov Šarac god. 1529., župnik pop Mihael Hranilović god. 1596., župnik pop Bartol Tonković god. 1650. i župnik pop Mikula Lacković god. 1662.

25. u Marušev cu spominje se kao glagolaš župnik pop Toma Dujmović od g. 1672—1673.

26. u Mekušju spominje se kao glagolaš župnik sv. Jakova pop Mikula Lacković god. 1664. (prije bio u Mahičnom).

27. u Moravči spominje se kao glagolaš župnik Valent Vukšinić god. 1595.

28. u Mrežnici spominju se kao glagolaši: župnik pop Mikula Sršić god. 1662., župnik Ivan Skavurin god. 1668., pop Ivan Vrbanić 1674.—1679., župnik pop Mikula Lacković (prije je bio u Mahičnom i Mekušju) od god. 1668—1674. i pop Jakov Stipanović god. 1686.

29. u Nartu spominje se kao glagolaš pop Ivan g. 1574.

30. u Novom gradu na Dobri kraj Karlovca spominju se kao glagolaši: pop Mate Pridojević god. 1561. i župnik pop Lukša Fabić od god. 1572.—1596.

31. u Odri spominju se kao glagolaši: župnik pop Matij od god. 1499.—1501. i župnik pop Ivan Martinović god. 1622.

32. u Ozlju spominju se kao glagolaši: pop Ivan i žakan Luka g. 1459., župnik Stjepan Stipanić god. 1559., župnik pop Gašpar Grahovac god. 1596., župnik pop Viško Plešić g. 1638., župnik pop Matko Rajković god. 1647. i župnik pop Mikula Šerbić oko g. 1653.

33. u Pešćenici spominju se kao glagolaši: župnik pop Ivan Nadalin god. 1622. i župnik Tomo Vitezić od god. 1630.—1634.

34. u Petrijancu spominje se kao glagolaš župnik pop Toma Dujmović god. 1649.

35. u Petrovini u župi Velikoj Gorici spominju se kao glagolaši: pop Grgur god. 1501., župnik pop Ivan iz Steničnjaka i kapelan Petar god 1504 i župnik pop Matij god. 1574.

36. u Petrovini kod Jaske spominje se kao glagolaš: župnik Paval Vrančić god. 1596.

37. u Plešivici spominje se kao glagolaš: župnik pop Petar Ivičević od god. 1657.—1677.

38. u Pribiću spominju se kao glagolaši: župnik pop Lovro Djaković god 1595., župnik pop Andrej Dujmić god. 1657. i župnik pop Mikula Lacković od god. 1668.—1673.

39. u Prilipju spominje se kao glagolaš župnik pop Vid god. 1596.

40. u Prigorju spominje se kao glagolaš župnik sv. Ane Ivan Uricij god 1596. (danas sv. Jana kod Jaske).

41. U Radoboju spominju se kao glagolaši: župnik Toma Pribaš god. 1657., župnik pop Toma Vlašić god. 1656. do 1677.

42. u Rečici spominje se kao glagolaš: župnik pop Mikula Lacković od g. 1677.—1684.

43) u Resniku spominje se kao glagolaš župnik pop Martin god. 1517.

44) u Samoboru spominje se kao glagolaš kapelan pop Vicenc god. 1552.

45) u Starim Čičama spominje se kao glagolaš župnik pop Vincenc god. 1574., možda isti, koji je bio kapelanom u Samoboru 1552.

46) u Sv. Ivanu Žabnom spominje se kao glagolaš župnik Paval Zorčić unijata god. 1669.

47) u Sv. Mariji pod Okićem spominju se kao glagolaši: župnik domin Paval god. 1505,., pop Mikula Bozanić (rodom iz Vrbnika) god. 1630., pop Ivan Jučić god. 1634. i župnik pop Juraj Rajković god. 1649.

48) u Sv. Martinu pod Okićem spominju se kao glagolaši: župnik pop Ivan god. 1574., župnik pop Juraj Rajković god. 1622. i župnik Mikula Stipanić god. 1630.

49) u Svima Svetima kod Ozlja spominje se kao glagolaš župnik pop Josip Tovunac god. 1649.

50) u Šipku spominju se kao glagolaši: domin Paval Biličić god. 1533, i župnik pop Ivan Nedilić god. 1596.

51) u Trgu kod Ozlja spominju se kao glagolaši: župnik pop Ivan i žakan Luka god. 1456., župnik pop Benko Jakovčić od god. 1501.—1516., pop Matij god. 1596 i župnik pop Petar Tovunac god. 1636.

52) u Velikom Bukovcu spominje se kao glagolaš župnik pop Gašpar Klemenić god. 1673.

53) u V e l i k o j G o r i c i spominju se kao glagolaši : pop Ivan, župnik, god. 1574. i župnik pop Ivan Ivčić god. 1622.

54) u V e l i k o j M l a k i u župi Odri spominje se kao glagolaš pop Mihovil Rusan god. 1743.

55) u V i s o k o m spominje se kao glagolaš : pop Mikula Marešić god. 1641.

56) u V r b o v c u spominju se kao glagolaši : pop Matej Sučić god. 1641. i župnik pop Filip Sikiri god. 1653.

57)) u V r h o v c i m a spominju se kao glagolaši : župnik pop Martin Simković god. 1563., župnik pop Martin Juretić god. 1629.—1640. i župnik Matija Rajković do god. 1683.

58) u F u k u (V u k m a n i ć u) spominje se kao glagolaš župnik pop Jurko god. 1542.

59) u V u k o v i n i spominje se kao glagolaš pop Juraj god. 1574.

60) u Z a p r u d j u (S v. K l a r i) spominju se glagolaši : župnik pop Juraj god. 1574. i pop Frane Kučić god. 1642.

61) u Z a v r š j u (S v. K r i ž u) spominju se glagolaši: kapelan Ivan Kolonić god. 1559., župnik pop Mihovil Pavan god, 1652., župnik pop Mikula Šeršić god. 1653. i župnik pop Ivan Jakovac god. 1665.

62) u Z e l i n i spominju se kao glagolaši: župnik pop Vincek god. 1574. i pop Matej Ninjanin god. 1634.

63) u Z l a t u (Zlatnoj gori) spominju se kao glagolaši: vikarijuš kloštra sv. Marije pri Zagrebu (danas Remete) Mihovil, provincijal i vižitator slovenski i Istrije i Hrvat poli mora god. 1491. i župnik pop Tomaš god. 1542.

Osim toga spominju se glagolske crkvene knjige (kao misali, breviari, matice krštenih, vjenčanih i umrlih i t. d,) iz raznih mjesta zagrebačke biskupije, kao iz Odre, Stubice gornje, Velike Gorice, Peščenice, Brckovljana, Štitarjeva, Sv. Marije ispod Okića, Trga, Dubovca, Vrhovca, Mrežnice, Hrnetića i t. d.

Dakako, da su to samo neka mjesta, za koje smo pouzdano doznali, da se je u njima vršilo slavensko bogoslužje. Nu tih mjesta bilo je svakako mnogo više, za koje mi ne doznasmo.

Da je slavensko bogoslužje imalo uvijek jakih protivnika u Hrvatskoj i kasnije, o tom nema sumnje, jer su rimske pape uvijek radili o tom, da provedu u rimo-katoličkoj crkvi i jezično jedinstvo. Tako se je ljuto tužio modruški biskup Mikula (od god. 1461.—1470.) u svom pismu kaptolu i kleru na domaćega sina, koji je radio u njegovoj biskupiji protiv slavenskoga

bogoslužja. God 1593. naložio je puljski biskup Klaudij Sozomena, pod koga je onda spadao i grad Rijeka, kaptolu i arciđakonu riječkomu, da imadu iz zborne crkve odstraniti slavensko bogoslužje i uvesti latinsko. Kanonici posluhnuše, ali Riječani se sabraše u vijeće 21. travnja 1593. i pozvaše kanonike i župnike, da vrše službu božju i nadalje slavenskim jezikom. Arciđakon javi biskupu ovu želju riječkoga pučanstva, nu biskup ne udovolji toj želji riječkoga pučanstva. Na to se Riječani, opet sakupiše u vijeće 13. svibnja i zaprijetiše riječkomu kaptolu, da će uskratiti svim kanonicima desetinu i ostale dohotke, koje dobivaju od grada, ako ne uvedu opet slavensko bogoslužje u crkvu. Kanonici opet prihvatiše slavensko bogoslužje, ali to prijavi netko biskupu Sozomeni. Čim je to biskup doznao, pisao je jedno pismo kaptolu riječkomu, u kojem mu se grozi izopćenjem, ako ne uvede latinski jezik u crkvu, a drugo gradskomu riječkomu vijeću, kojim kori riječku općinu, što je ustala protiv slobode crkve. Riječani sada poslaše dva svoja vijećnika Matiju Šegotu i popa Mihajla Kundića do biskupa, koji su mu imali obrazložiti želje riječkoga pučanstva i da je opozvalo riječko općinsko vijeće svoj zaključak glede uskrate desetine i ostalih dohodaka riječkomu kaptolu. Konačno je ipak biskup popustio i slavensko bi bogoslužje opet uvedeno u riječku crkvu.

Malo ne u isto vrijeme pokušao je i akvilejski patriarka Francesco Barbaro istisnuti slavensko bogoslužje iz istarskih biskupija (istarske, koparske, novogradske i porečke), te je stoga sazvao crkveni sabor god. 1596., na kojem je bilo zaključeno, da se pregledaju i isprave slavenski misali i brevijari, gdje su još u porabi, ali svakako da valja nastojati, da se mjesto slavenskih misala, brevijara i obrednika uvađaju po malo latinski i u istarskim biskupijama.

Dok je ovako na sve moguće načine nastojala potisnuti rimska stolica slavensko bogoslužje kod Hrvata u istarskim dalmatinskim biskupijama i u zagrebačkoj biskupiji i na svaki način provesti latinsko bogoslužje, neka bude rimo-katolička crkva jedinstvena ne samo u obredu već i u jeziku, dotle zapljuskaše valovi crkvene reformacije u hrvatski narod.

Slovenac Janes Ungnad, barun Soneški i veliki kapetan konjaničkih četa doljnjo-austrijskih, štajerskih i kranjskih, stade ozbiljno raditi u 16. vijeku, kako da se proširi nova vjera među Južnim Slavenima, osobito među Slovencima i Hrvatima. Kada je bio Janes Ungnad izagnan iz austrijskih zemalja, nastani se

u Würtembergu. Ovdje je prikupio više učenih ljudi iz slovenskih i hrvatskih krajeva, kojima je bila zadaća, da pišu u protestanskom duhu knjige na hrvatskom i slovenskom jeziku. Poznavajući Ungnad jezične i književne tadanje prilike u Hrvatskoj osnovao je u Würtembergu (u mjestu Urachu) posebnu glagolsku, ćirilsku i latinsku tiskaru, gdje su se štampale i hrvatske protestanske knjige glagolskim, ćirilskim i latinskim slovima. Od Hrvata radili su ovdje Antun Dalmatin, Stipan Istrijanin Konzul, Juraj Dalmatin, uskočki pop Ivan Maleševac, pop Matija Popović, Matija Franković (Flaccus Illiricus iz Labina 1530.—1575.) itd. Protestanske knjige su se širile osobito za cara i kralja Maximilijana II. i u hrvatski narod u istarske, dalmatinske biskupije, u senjsku biskupiju, a najviše preko Metlike u zagrebačku biskupiju, osobito u današnji karlovački i jaskanski kotar.

Hrvatskim protestantima bilo je dakako u prvom redu stalo, da što više prošire svoju nauku među Hrvatima, ali budući da su se u svojim knjigama služili i latinskim slovima, a talijanskim pravopisom najviše radi Dalmatinaca, gdje se je već onda tako pisalo, učiniše latinsko pismo za hrvatski jezik običajnim i u onim krajevima hrvatskoga naroda, u kojima se je do onda pisalo samo glagolskim pismom na hrv. jeziku, kao u Hrvatskoj ovkraj Velebita i u Istri. Protiv širenja nove protestanske vjere digao se zagrebački biskup Đuro Drašković (od 1563.—1578.), koji je bio od god. 1567. do 1578 i hrvatskim banom. Za njegova biskupovanja bila su u Zagrebu tri crkvena sinoda god. 1570., 1573. i 1574., na kojima se je radilo, kako da se na put stane sve to jačemu protestantizmu u Hrvatskoj. Na trećem sinodu bilo je zaključeno, da se pišu u hrvatskom jeziku knjige u strogo katoličkom duhu i da se iste štampaju i čitaju narodu. Takovih knjiga doista su imali i prije popovi glagolaši, ali nijesu bile većim dijelom naštampane, te su se teško širile po svim krajevima hrvatskoga naroda. Biskup Drašković prodre dapače i u hrvatskom saboru sa posebnim člankom, po kojem je bio svatko, tko je istupio iz katoličke crkve, proskribovan u kraljevini Hrvatskoj i nije smio posjedovati nikakvog pokretnog ni nepokretnog imetka niti vršiti kakove časti ili službe ili polučiti kakovo dostojanstvo. Biskup Drašković utemeljio je još u Zagrebu na Kaptolu sjemenište za zagrebačku biskupiju. Odgoj svećenstva u ovom sjemeništu bio je latinski. Osobitu potporu dobilo je sjemenište zagrebačko u latinskom odgoju svećenstva, kada su Isusovci osnovali u Zagrebu god. 1607. gimnaziju ili

latinsku školu po uzoru sličnih gimnazija u zapadnoj Evropi. Stoga je u 17. vijeku postajalo slavensko bogoslužje u zagrebačkoj biskupiji sve ređe. Održi ga još cijeli 17. vijek jedino taj razlog, što su imale neke općine pravo same si birati plovane ili župnike i baš te su općine odabirale redovno za svoje plovane popove glagolaše, a kada ih nije bilo u zagrebačkoj biskupiji, dozivali su ih iz senjske biskupije, krčke, dapače iz Istre i Dalmacije. Početkom 18. vijeka nestade popova glagolaša sasma u zagrebačkoj biskupiji i stade se općenito širiti rimski misal i rimski obred, dok nije bio 22. rujna 1794. za biskupa Vrhovca uveden po cijeloj zagrebačkoj biskupiji.

Kada je biskup zagrebački Đuro Drašković potisnuo vrlo energičnim mjerama protestante iz zagrebačke biskupije, stadoše se širiti po senjskoj biskupiji. Stoga sazva i senjsko-modruški biskup Ivan Agatić (Jagatić) Rječanin po svoj prilici god. 1620. crkveni sabor svoje biskupije u Bribiru, na kojem se je raspravljalo o crkvenim novim knjigama, budući da su starije štampane knjige postale vrlo rijetke, a prepisivanje tih knjiga iziskuje mnogo vremena i posla.

Ovaj sabor povjeri posao oko priređenja novih crkvenih glagolskih knjiga trsatskomu Franjevcu Franji Glaviniću rodom iz Kanfanara u Istri. Glavinić se odazva tomu pozivu i dobi od cara i kralja Ferdinanda II. glagolsku tiskaru, koja je bila protestantima, koji se preseliše iz Würtemberga u Gradac poslije smrti Ungnadove, konfiscirana i spremljena u Schlossbergu kraj Graca. Glavinić smjesti ovu tiskaru na Rijeci u Kaštelu.

Nu kada za sve to doznade fra Ivan Tomko Marnarić, šibenički i zagrebački kanonik, ishodi kod rimskih kardinala i kod rimske propagande, da bude ova tiskara iz Rijeke još iste god. 1621. dopremljena u Rim, a Glaviniću bilo naloženo, da ako želi štogod raditi oko uređivanja i izdavanja crkvenih slavenskih knjiga, da dođe u Rim. Glavinić ipak ne pođe u Rim, već se ispriča svojom službom kao provincijala svoje redodržave i posla mjesto sebe Franjevca Rafaela Levakovića, rodom iz Jaske. Levaković pođe u Rim i radio ondje mnogo godina oko uređivanja i izdavanja slavenskih crkvenih knjiga namijenjenih hrvatskomu narodu. Nema sumnje, da je Levaković poznavao dobro starije hrvatske crkvene slavenske knjige, ali po svoj prilici iz težnje, da dade svojim izdanjima što stariji oblik, a još više što je u Rimu općio sa ruskim unijatima Jozafatom

Isakovićem i Filipom Borovičkim, koji su i cenzurovali njegove knjige, unosio je u crkvene hrvatske knjige mnoge stare jezične osobine i mnogo rusizama, tako da s njima ne bijaše svećenstvo hrvatsko zadovoljno.

Međutim nestade i u senjskoj biskupiji kao i uopće u hrvatskom narodu protestanata još i prije rada Rafaela Levakovića.

Dok je u zagrebačkoj biskupiji stalo nestajati već u 17. vijeku pomalo slavenskoga bogoslužja, opažamo, da su se istodobno počeli zanimati za slavensko bogoslužje u Dalmaciji (u 17. i 18. vijeku) i neki biskupi. Na biskupskom saboru održanom god. 1688. u Špljetu pod nadbiskupom Stjepanom Kozmom priznalo se, da od trideset i šest župa biskupije špljetske imade ih samo osam sa latinskim, a sve ostale da su sa slavenskim bogoslužjem. Isti je sabor zaključio, da se imade za Poljicu odrediti šest popova vještih crkvenomu slavenskomu jeziku, koji bi imali žakne glagolaše učiti i ispitivati. God. 1755. sabor porečki (Parenzo) postavi šest ispitača (examinatores) za žakne glagolaše. Jedan od kasnijih nadbiskupa špljetskih Pacifik Bizza u dogovoru sa papom Benediktom XIV. (1740.—1578.) sagradi na Prikom kraj Omiša sjemenište za hrvatsko svećenstvo, u kojem bijaše isprva samo dvanaest pitomaca, nu kasnije je broj njihov narastao do pedeset. Isto je tako i zadarski nadbiskup Vinko Zmajević (1713.—1745.) dobio od pape Benedikta XIII. dopuštenje, da može od dobara nekadanjih opatija sv. Krisogona u Zadru i sv. Petra na Osoru sagraditi sjemenište za popove glagolaše. Zmajević je zaista počeo graditi sjemenište, ali dovršio ga je istom njegov nasljednik poznati zaštitnik glagolice Mato Karaman god 1746.

Po prilici u isto vrijeme god. 1742. podignu papa Urban VIII. u Rimu posebnu stolicu za stari slavenski crkveni jezik, da se uzmognu naobraziti u njem svećenici, koji će po Hrvatskoj, Dalmaciji i Istri služiti slavensku službu božju. Tu stolicu dade Matiji Soviću, koji je doista bio starinom Hrvat sa otoka Cresa, ali rodio se u Rusiji, te je stoga uvađao u bogoslužne hrvatske crkvene knjige mnoge rusizme.

Od g. 1823. procvate sjemenište zadarsko, dobivši nekoliko vrsnih učitelja, kao Pavla Miošića (kasnije biskupa špljetskoga), Dominika Budrovića, Matu Šantića, a za učitelje crkvenoga slavenskoga jezika Fra. Benedikta Mihaljevića, rodom sa otoka Krka (1767 do 1855.) Ovoga je zamijenio pop Ivan Brčić Zadra-

nin, koji je za svoje učenike izdao u Pragu čitanku „Chrestomathia linguae vetero-slovenicae charactere glagolitico."

Poslije ovih nekoliko veselih vijesti o slavenskom bogoslužju u hrvatskom narodu spomenut ću i jedan nemili događaj iz početka 19 vijeka, i to onaj iz Lošinja. U Lošinju bilo je slovensko bogoslužje od najstarijih vremena. Ali kada nijesu Lošinjani god. 1802. htjeli povisiti dohotke svomu plovanu Ivanu Fedrigu i njegovim kapelanima, iz puke osvete poduzeo je sve, da iztrijebi iz Lošinja slavensko bogoslužje, dok nije konačno u tom poslu i uspio.

U 19. vijeku nastajala je u svećenstvu sve veća mlitavost za slavensko bogoslužje najviše s razloga, što nijesu proučavali ni crkvenoga slavenskoga jezika i što su sve slablje poznavali glagolsko pismo, koje se prestade oko god. 1835. upotrebljavati u hrvatskom narodu kao poslovno pismo i ondje, gdje se je prije upotrebljavalo. Istom za pape Leona XIII. (1881.) stalo se opet ozbiljnije misliti na slavensko bogoslužje osobito u senjskoj, krčkoj biskupiji i u zadarskoj nadbiskupiji.

Gdjegod je bilo slavensko bogoslužje, upotrebljavalo se i glagolsko pismo i u običnom životu i njegovala hrvatska glagolska knjiga. Slavensku službu božju služili su svjetovni svećenici, a od redova prvi Benediktinski, zatim Paulinci i Franjevci osobito III. reda. Od redova si je najviše zasluga stekao za hrvatsku glagolsku knjigu Franjevački red (III. red), od kojega nam se je reda i sačuvalo najviše glagolskih hrvatskih književnih spomenika.

Bilješka. V. Jagić ispravlja u Vodnikovoj Povijesti hrv. književnosti knjizi I. na strani 24. mnijenje I. Tkalčića, da je u zagrebačkoj biskupiji živjelo glagolaštvo u onoj mjeri, kako sam ga ja ovdje prikazao. Nu tomu se protivi već onih 63 župa, koje sam ja naveo, da je u njima zaista glagolaštvo živjelo košto i činjenica, da su popovi glagolaši imali i u zagrebačkoj biskupiji svoje žakne ili djake, koji su se kod njih spremali za svoje svećeničko zvanje. Tako spominje se žakan L u k a u Trgu kod Ozlja god. 1456., a god. 1459. isti žakan u Ozlju, djak K l a r i ć pod Novim gradom na Dobri i P e r i c a M i g a l u Vrhovcu kraj Krašića god. 1679. Više takovih djaka naveo je R. Lopašić. Isti R. Lopašić tvrdi, da je bio i u Črnomlju u Kranjskoj namješten sredinom 16. vijeka posebni učitelj za glagolsko pismo, nadalje tvrdi, da je 15. XI. 1575. zamolio vlastelin gospoštije u Črnomlju posebnoga učitelja za

glagolsko pismo i da je knez Nikola Frankopan namjestio u Črnomlju učitelja Bartola Mavrina za glagolsko, ćirilsko i latinsko pismo.

II. O životu i naobrazbi naših popova glagolaša.

Budući da su popovi glagolaši bili malo ne jedini hrvatski glagolski književnici, držim stoga, da je vrijedno, da se iz bližega upoznamo sa načinom njihova života i sa njihovom naobrazbom. Mi možemo prilično sigurno pratiti način života i naobrazbu naših popova glagolaša ća tamo od 15. vijeka. Kako su oni živjeli i kako su se naobrazivali prije toga vremena, možemo tek nagađati. Ali nepobitna je činjenica, da su već od 12. vijeka bili napredniji oni popovi glagolaši, koji su stupali u redove, od svoje braće svjetovnih svećenika. Razlog tomu imademo tražiti, što je u redovima jedan drugoga poticao na duševni rad, dočim su bili svjetovni svećenici prepušteni u svojoj naobrazbi više sami sebi, a osim toga imali su i većih porodičnih i gospodarskih briga, jer su bili popovi glagolaši svjetovni redovno oženjeni, dočim su u redove primali samo neoženjene. Osim toga su redovi osnivali u svojim samostanima škole, u većim samostanima dapače takove, da su se mladići mogli sistematski izobraziti za svećeničko zvanje. Od redova, koji su zavoljeli slavensko bogoslužje i hrvatsko glagolsko pismo, ističem na prvom mjestu Benediktinski red, koji je imao već rano svojih samostana po hrvatskom narodu. Najgorljiviji pristaše slavenskoga bogoslužja bili su Benediktinci na otoku Krku. Početkom 12. vijeka (god. 1120.), kada je bila smještena napisna ploča na njihovoj crkvi u sv. Luciji kraj Baške, nalazimo na otoku Krku dva Benediktinska samostana, jedan u sv. Luciji, a drugi u Otočcu kraj Vrbnika, koji su bili u to vrijeme pod zajedničkom upravom. U 13. vijeku (god. 1252.) spominje se još i treći Benediktinski samostan u Omišlju. Da su Benediktinci na otoku Krku bili gorljivi pristalice slavenskoga bogoslužja i hrvatske glagolske knjige, najjasnijim nam je dokazom to, što su si na svoju crkvu smjestili već god. 1120. hrvatski glagolski građevni napis, koji je podjedno najstarlji originalni spomenik hrvatskoga pisma, što ga do danas poznamo. Među Benediktincima držim, da imademo tražiti i začetak hrv. umjetne knjige. Nema sumnje, da su se neka bar

njihova djela, koja danas ne nose nikakova potpisa, sačuvala u kasnijim glagolskim prijepisima. Za Benediktincima povedoše se u ljubavi za slavensko bogoslužje i hrvatsku glagolsku knjigu najviše Franjevci trećega reda, osobito oni u Istri, Dalmaciji, po istarskim i dalmatinskim otocima. Oni osnovaše više samostana, tako samostan sv. Franje u gradu Krku izmedju god. 1290. i 1297., samostan sv. Ivana, sada sv. Mihovila u Zadru god. 1439., samostan sv. Pavla prvoga pustinjaka na otočiću Galevcu g. 1448., samostan sv. Mihovila arhanđela na Zaglavi na Dugom otoku god. 1451., samostan sv. Marije od milosti na otoku Prviću u selu Luci kod Šibenika god. 1463., samostan sv. Marije na Biaru pred Osorom god. 1465., samostan sv. Nikole na Porozini na otoku Cresu god. 1465., samostan sv. Grgura u Kopru god., 1467., samostan sv. Marije neoskvrnuto začete na Glavotoku god. 1468,, samostan sv. Jerolima u Martinšćici na otoku Cresu god. 1479., samostan sv. Franje u Rabu god. 1479., samostan sv. Marije Mandaljene na Dubašnici god. 1500., samostan sv. Sjepana na školjiću Sustipancu kod Šibenika god. 1511. i samostan sv Marije na Božjem polju kraj Vižinade u Istri god. 1536.

Od 15. vijeka bila je sprema za svećeničko zvanje i kod naših popova glagolaša priličro uređena. Početne nauke izučio bi dječak kod kuće. Prvi su mu učitelji bili popovi glagolaši. Oni su dječake u svom selu ili mjestu naučili čitati pisati, računati i glavno iz nauka vjere. Kada bi dječak naučio valjano početne nauke i ako je bio darovit, preporučio bi ga njegov plovan biskupu, da mu dozvoli primati sv. redove, t. j. da mu dozvoli pripravljati se za svećeničko zvanje. Redova je bilo sedam, i to : 1. red vratara ili ostijara, 2. red čtaca, 3. red zaklinjavca ili ekšorčista, 4. red akolita, 5. red apustolskoga 6. red evanjelskoga i 7. red mašnika. Prva četiri reda su se zvala „m a l i r e d i“, a tri posljednja „v e l i“ ili „v e l i k i r e d i“.

Prvi se je red mogao primiti sa navršenom 14. godinom, apostolski red, t. j. prvi veliki red mogao se primiti sa navršenom 21. godinom, evanjelski sa navršenom 22. godinom, a mašnički red mogao se primiti sa navršenom 24. godinom. Dok je mladić primao redove, t. j. od navršene 14. do 24. godine zvao se je ž a k a n ili ređe đ i j a k. Dakle bio žaknom punih deset godina. Prije nego je postao žaknom, učio je najmanje dvije godine čitati, pisati, računati i početke ili temelje

krščanskoga nauka, te se zvao ove dvije godine školanom. Tako se spominje u matici krštenih iz Bribira od 17. prosinca 1616. Matij školan. Ime ž a k a n ostalo je ovakovu žaknu i poslije godine 24., ako nije iz budi koga razloga postao popom, već se posvetio kakvomu drugomu zvanju, n. pr. notarskomu ili od 16. vijeka dalje da je otvorio sam kakovu školu, t. j. da je postao školnikom, koga su plaćali roditelji, koji su k njemu slali djecu u školu, (obično 20 krajcara od djeteta na mjesec), ili da je postao općinskim pisarom, koji je narodu sastavljao razne isprave poput javnih notara, samo što nije vodio točnih knjiga ili protokola poput javnih notara i t. d. Od 16. vijeka dalje nalazimo i učenih žakana, koji su u narodu živjeli i djelovali. —

Prema tomu bio je redovno svaki mladić, koji je htio postati popom dvije godine školan i deset godina žakan, t. j. zajedno dvanaest godina. Stoga je sve do danas ostalo u narodu uvjerenje, da svaki pop mora svršiti dvanaest škola. Redove je primao od biskupa. Biskupije bile su onda znatno manje osobito u Istri i Dalmaciji, pa nije bilo mladiću teško doći do biskupa.

Kada daje biskup mladiću prvi red, daje mu u ruke ključe crkvenih vrata, kojima ima otvarati i zatvarati crkvena vrata, govoreći mu: „Vi, ki se redite, činite kako prave sluge božje, da budete moći pravi račun bogu dati i vratiti ot onih, ki se zatvaraju i otvaraju timi ključi!“ — Kao vratar imade žakan primati u crkvu dostojne i tjerati iz crkve nedostojne.

Kada daje biskup žaknu drugi red, daje mu u ruke misal, govoreći: „Vazmite i primite te knjige i budite govoritelji riči božjih. Ljubveno v bozi i verno napunite službu vašu! I tako čineći očete biti dilnici s onimi, ki su ot počela počeli naviščat rič božiju!“ Zadaća žakna u drugom redu (čtaca) bila je, da je imao u crkvi čitati lekcije i profecije.

Kada daje biskup žaknu treći red, daje mu u ruke knjige, govoreći: „Vazmite i da bude znamenana voda od toga govorenja; da vi to morete popraviti, vazmite i imijte oblast zvrh katikumeni i skrčenih i nemoćnih!“ Zadaća žakna u trećem redu (zaklinjavca ili ekšorčista) bijaše zaklinjati i izgoniti đavle iz čovjeka, da uzmogne primiti tijelo božje, košto i obavljati druga zaklinjanja.

Kada daje biskup žaknu četvrti red, daje mu u ruke svijećnjak ili duplir, govoreći: „Imaš oblast napravljat sviće na

božju v crikvi!“ Nadalje ima mu dati ampulice od vina i vode reći mu: „Vazmi to, da budeš držan pripravljati i poslužiti ik posvećenju telese i krvi gospodina našega Isuhrista!“ Zadaća žakna u četvrtom redu (akolita) bijaše, da je nosio svjetionike i da je podavao vino i vodu kod službe božje, stoga se je zvao hrvatski „svićonosac“. Svijeću imao je nositi, kada se je čitalo evanđelje i prikazivalo posvetilište. Tim se je imalo prikazivati ono veselje i ona svjetlost, o kojoj govori sv. Ivan: „Bi svitlost istoka, ka posvećuje vsakoga človika!“

Redovi od 1.—4. primahu se redovno izmedju 14. i 21. godine života, a morali su biti žakni prije krizmani.

Kada daje biskup žaknu peti red, ima mu dati prazan s patenom bukal, bacil i ubrus, da time služi u crkvi svećenicima i biskupima, govoreći: „Znajte službu, ku ste prijali i komu služite. Ako ste prvo bili leni, sada imate biti brzi na službu božju. Ako li ste dosada vele spali, otsele najprvo imate bditi, ako li ste dosada bili nečisti, da jure imate biti čisti. Tolikoj stavite oštij na oltar, koliko bude zadovolj puku, da ne ostane i da ne izgine. Ubrusi perite v jednom sudu, a kompurale v drugom, ne na vkup. Va onom, v kom se peru kompurali, nima se ništar ino prati i onu vodu ot onih kumporali položite v krstilnicu i pripravite se na službu i na zapovid božju, da bude bogu prijatno vaše čisto služenje!“ Zadaća žakna u petom redu (apustolskoga) bijaše, da je imao služiti kod žrtvenika evanđeoskomu.

Kada daje biskup žaknu šesti red, daje mu u ruke misal, govoreći: „Vazmite i čtite evanjelije za živih i za mrtvih va ime gospodnje!“ Nadalje ima metnuti biskup ruke vrhu glave njegove, govoreći: „Prosim te, gospodine bože, da mu ti pošlješ duh sveti!“ i konačno mu dati štolu i reći: „Vazmite tu štolu i druge stvari i dalmatiku i ča k tomu pristoji, kako je narejeno!“ Zadaća žakna u šestom redu (evanjelskoga) bijaše, da je imao čitati evanđelje u crkvi i ljudima ga propovijedati (razjasniti) i da je imao služiti redovniku kod žrtvenika.

Kada je žakan primio šest redova, navršio 24. godinu života i vladao se prema propisima, za što je morao imati još potvrdu od svoga plovana, mogao je još primiti i sedmi red tako zvani red mašnika i postati popom. Sam čin obavljao se ovako: Biskup podao je žaknu kalež i patenu, u kaležu moralo je biti vina, a u pateni oštije i reći mu: „Vazmi sasud, da budeš mogal služiti mise v ime gospodnje!“ Nadalje ima biskup

i svi prisutni popovi, koji su svi obučeni u svečanom pontifikalu, položiti ruke povrh glave žaknove, mažući mu biskup ruke uljem i svetom krizmom i reći: „Mi vsi molimo gospodina boga ljubvenim zakonom, jure imaš oblast blagosloviti i posvetiti!" Konačno metne mu biskup štolu na grlo i obuče ga u planitu i reče: „Vazmi brime i jaram gospodinj i vazmi svitu od čistoće!" Tim obredom bio je žakan zaređen u popa ili svećenika.

Mladići, koji su se odlučili posvetiti svećeničkomu zvanju, naobrazivali su se za to zvanje praktički, vršeći razne crkvene čine, i teoretski, učeći osobito filozofiju i teologiju. Filozofiju su učili tri godine, a teologiju dvije godine. Koje su još predmete učili i koliko godina, nijesam za sada mogao pronaći. Naobrazivali su se mladići ili u samostanima ili kod kuće, gdje je bilo više popova. Poznato je, da je poslije krstaških ratova jako ponarasao broj svećenstva u zapadnoj Evropi, a tako je bilo i kod nas, osobito u istarskim i dalmatinskim biskupijama. Najviše je popova bilo bez sumnje u krčkoj biskupiji. Tu nalazimo u razmjerno dosta malenim mjestima, koja su jedva imala 1000 ili 1500 stanovnika, da je istodobno u takvim mjestima djelovalo po 50 svećenika. Ovi su davali i mladim žaknima teoretsku naobrazbu, koji su bili, čim su primili prvi red, pod neprestanim strogim nadzorom mjesnoga plovana, a pod vrhovnim nadzorom svoga biskupa, te morali točno praktički vršiti sve crkvene čine, koji su spadali na red, koji su obavljali. Svakako sistematičnija bila je naobrazba u samostanima (Franjevačkim) nego li kod kuće od svjetovnih popova.

U samostanima se je redovita školska obuka podjeljivala u jednim od Male gospođe (8 IX.) do Petrove, a u drugim od Svih svetih (1. XI.) do Velike gospođe (15. VIII.) Obuka se je podjeljivala prije i poslije podne svaki dan osim nedjelje, blagdana i četvrtka. Dva puta u tjednu imali su djaci mjesto obuke konferenciju, na kojoj su imali raspravljati pred svojim profesorima (lektorima) i rektorom o građi, koja se je je međutim predavala. U 17. i 18. vijeku morali su se profesori filozofije i teologije najviše držati u svojim predavanjima knjiga Ivana Duns Scota. Svoja predavanja diktovali su profesori svojim učenicima. Čini se, da je ogromno glagolsko djelo, koje se čuva u arhivu Jugosl. akademije pod signatutom I, d. 40. bila priručna knjiga profesora franjevaca u 17. vijeku, iz koje su diktovali svojim đacima predavanja. Dakako da imade u tom djelu i takove građe, koja nije spadala u strogu školsku obuku, kao na

primjer propovijedi, ali je bila svakako u svezi sa naobrazbom žakana, Nu imademo i glagolskih rukopisa iz 18. vijeka, koji jasno pokazuju, da su đačke bilježnice, u koje su bilježili predavanja svojih profesora. Takav je na pr. akademijski rukopis I. a. 34. U ovom se rukopisu nalazi na listu 226 b. ova bilješka: „1715. činih spisat ove knjige ja žakan Barić Mandić u Veju (= u Krku) na 11. juleja, kada bihomo vsi žakni od otoka na skuli i tumači nam je pop Jivan Tomasić, to je kalonik od Veje pod biskupom Petrom Pavlom Karolom!“ Sve ove đačke bilježnice nijesu jednako velike, u nekima ima više građe, u drugima manje. Vrlo je lijep primjer đačke bilježnice akademski rukopis III. a. 18., ali na žalost imade mjestimice isčupanih listova. Napisan je bio već u 17. vijeku. Manje đačke bilježnice jesu na primjer akademijski rukopis IV. a. 122., u kojem nalazimo krasne građe za naše kanonsko osobito ženidbeno pravo, ili rukopis, koji se čuva u kr. sveučilišnoj biblioteci pod signaturom S. M. 32, F. 21., što ga je prepisao god. 1833. žakan Miko Dorčić za žakna Baru Suzića i t. d. Zapt je bio u samostanima strog. Iz samostana smjeli su se žakni udaljiti samo dva puta u tjednu u izvan školsko vrijeme sa dozvolom svojih profesora i sa znanjem gvardijana, komu su imali biti u svem podložni. U samostanu moglo se je naobraziti samo toliko svjetovnih žakana, koliko je bilo mjesta. Prvenstvo imađahu uvijek franjevački žakni.

U samostanima, u kojima su se spremali mladići za svećeničko zvanje, bila je redovno i samostanska biblioteka, koju je rukovodio jedan Franjevac, koga je gvardijan odredio. Ovaj je dobio od gvardijana prijepis inventara svih knjiga i ključ od biblioteke. Briga je njegova bila, da čuva knjige osobito od prašine i moljaca i da ih dade čitati onima, koji bi došli u biblioteku, košto i nastojati o tom, da se knjige umnožaju. Knjige su se smjele čitati samo u biblioteci.

Prije konačnoga zaređenja u popove morali su se žakni podvrći ispitima. Ispita bila su dva, jedan prije zaređenja teoretsko praktični i drugi na dan zaređenja više formalan i strogo praktičan. Ispitači bili su za Franjevce u samostanima dotični profesori, a za svjetovne svećenike oni, koje je biskup za svoju biskupiju odredio, obično ih je bilo po šest. Takovi ispiti obavljali su se u sijelu biskupije, te im je obično i sam biskup predsjedao ili barem prisustvovao.

Tako je bilo, dok nijesu bila u 18. vijeku osnovana dva sjemeništa za svjetovne popove glagolaše. Sve do prve polovice 17. vijeka ženili su se svjetovni žakni glagolaši redovno prije zaređenja. Tek u drugoj polovici 17. vijeka bio je proveden posvema celibat i među popovima glagolašima. Nijesu ga istodobno provele sve hrvatske biskupije, neke prije, neke kasnije. Tako se čini, da je bio proveden celibat u krčkoj biskupiji prvih godina 17. vijeka, dočim je bio proveden u senjskoj istom oko sredine 17. vijeka. U povodu ove svoje tvrdnje, da su se popovi glagolaši ženili sve do prve polovice 17. vijeka, navodim neke dokaze.

Već sam god. 1910. štampao u Vjesniku kr. zem. arhiva u Zagrebu oporuku novljanskoga župnika (plovana) Mikule Kargačina od god. 1615., kojom ostavlja svoju imovinu svojim sinovima Jurju i Ivanu. U Stašićevoj notarskoj knjizi, što ju je štampala Staro-slavenska akademija krčka pod br. 18. nalaze se ove riječi : Kravu 1, ku je ubil pokojni plovan baščanski, da pitaju za nju njega (= plovanova) sina" od 21. IX. 1638. Najviše potvrde za ovu svoju tvrdnju nalazim u Bribirskim maticama krščenih, vjenčanih i mrtvih, koje se nalaze u jednoj knjizi u akademijskom rukopisu pod signaturom I. c. 54. Evo ih nekoliko : a) Leta kako zgora (1603.) uze za svoga tovariša (= druga, ženu) Grgur, sin popa Ivana Botrića, hćer Martina Brozovića, imenom Katarinu : b) Item (1603.) uze sebi za tovariša sin popa Matije Milonića imenom Ivan a to hćer Mikule Plovanića imenom Katarinu ; c) Leta kako zgora (1604) kersti pop Ivan Špal popu Antonu (Županiću) hćer imenom Katarinu. Kumi bihu Ivan Tomić svoju ženu i Juraj Botrićev sin svoju ženu ; d) Leta kako zgora (1605.) kersti pop Ivan Botrić sina Matiju Špalu, popovu sinu, imenom Jurju. Kumi bihu pop Anton Županić a žena Martina Sudenića, Ivan Antonić svoju ženu ; e) Leta kako zgora (1606.) krsti pop Ivan Špal Vicku Grbčiću hćer imenom Jelenu. Kumi bihu Juraj Botrić i hći popa Ivana Špala Marica ; f) Item (1607.) uze sebi (za tovariša) Juraj Ligatić hćer popa Matije Milonića imenom Ursu. Kumi bihu Anton Pernić svoju ženu imenom Maricu, Mikula Sušić svoju ženu Maricu ; g) Item (1607.) uze sebi za tovariša Ivan, sin popa Špala, hćer Ivana Žumčića imenom Jelenu. Kumi bihu Mikula Rušić (i) Anton Parac ; h) Leta kako zgora (1608.) kersti pop Anton Županić hćer imenom Jelenu, a to sinu popa Špala imenom Matiju. Kumi bihu žena Ivana Šimca imenom Marica, kum

sin Ivana Radovanića imenom Ivan i žena Martina Sudenića imenom Dorka ; i) Leta kako zgora (1608.) krsti pop Matij Sudenić hćer popa Botrića sinu Jurju imenom Maricu. Kumi bihu Juraj Jurčić s Maricu Grgura Skočilića nevestu i hći Valjkovića Lucija ; j) Leta kako zgora (1610.) krsti pop Matij Sudenić sina Ivana Ivanu Ivanušiću. Kumi bihu Ivan Tomić svoju nevestu imenom Katarinu ; drugo Matij Tomićević s ženu Ivana, popa Matija (Milonića) sina, imenom Katarinu ; k) Leta kako zgora (1610.) kersti pop Matij Sudenić hćer imenom Ursu, a to popu Martinu Ugriniću, ku je imel po bludu sa hćeru Grgura Korpesa Maricu, u četrtom budući rod. Kumi bihu žakan Stipan Dorić, a kume žena Mikule Dražića Diva i Marica, hći Čorina. (Pouzdano znadem samo za popa Martina Ugrina ili Ugrinića, da nije bio u Bribiru oženjen, i to s razloga, jer je zavolio svoju rođakinju Maricu, kćer Grgura Korpesa (u 4. koljenu), pa je nije mogao ženiti. Živio je s njom u konkubinatu, a zvala se je njegovom gazdaricom ili kuharicom) ; 1.) Item (1611.) kersti pop Ivan Botrić hćer popu Martinu Županiću imenom Katarinu. Kumi bihu Matij Pećarić svoju ženu Maricu i žena Jurja Juretića Jelena ; m.) (1612) uze sebi za tovariša Mikula Sušić Maricu, hćer popa Ivana Špala ; n.) Item (1613.) kersti pop Matij Sudenić sina Matiju Kraljiću imenom Petra. Kumi bihu žakan Mikula Žumčić, kuma bi žena Ivana, popa Matija Milonića sina, imenom Katarina ; o.) Leta 1614. uze sebi za tovariša Stipan Brozović hćer popa Ivana Botrića. Kumi Martin Juretić i Ivan Pancić ; p.) Item (1618.) uze sebi za svoga tovariša Ivan Radovanić hćer popa Antuna Županića Maricu; r.) Item (1620.) kersti pop Martin Ugrin hćer popu Antonu Županiću imenom Ursu. Kumi bihu Ivan Radovanić svoju ženu Ursu i žena Matija Krajačića imenom Lucija ; s.) Item (1621.) kersti pop Martin Ugrin sina Jurju Pipiniću imenom Martinom. Kumi bihu pop Anton Županić svoju hćeru imenom Katarinu, drugo Martin Juretić svoju ženu Maricu ; t.) Leta kako zgora (1621.) kersti pop Martin Ugrin hćer popu Martinu Županiću imenom Jelenu. Kumi bihu Ivan Mikuličić svoju ženu Jelenu ; u.) 1622. uze sebi za tovariša Juraj Dacijar hćer popa Antona Županića imenom Katarinu ; v.) 1632. kersti pop Martin Županić sina popu Jurju Jurčiću imenom Jurja. Kumi bihu Mikula Kraljić i žena Stipana Sušića ; z.) 1638. kersti pop Gergur Županić hćer popu Ivanu Plovaniću imenom Jelenu. Kumi bihu Barić Županić svoju ženu Jelenu i t. d., i t. d.

Kada se je žakan oženio i kada je bio zaređen, služio je tako zvanu mladu ili prvu misu redovno u mjestu svoga rođenja, t. j. kod kuće. Ta se je zgoda obavila uvijek vrlo svečanim načinom. Kod same službe držao je jedan od starijih svećenika prigodnu propovijed, a poslije službe božje sastali su se takovom zgodom u javnoj zgradi ili plovaniji (župnom dvoru) ili vrlo rijetko u kući mladomisnika mjesni svećenici, a katkada i iz susjedstva i rođaci i prijatelji mladomisnika na svečani ručak. Tom zgodom došao bi službeno među ovo društvo i javni notar, koji bi pobilježio darove, što su ih obećali roditelji i prijatelji mladomisniku. „I tu bi učinjen obet (= obećani dar), a to za boga i za njega (mladomisnika) hranu". Darovi su bili raznovrsni ili u zemljištu ili u živini ili u vinu ili u žitu ili u pokućtvu ili u odijelu ili u tjelesnom radu. Majka je obično dala sinu mladomisniku „postilju furnitu" (opremljeni krevet).

Budući da je bilo istodobno u jednom te istom mjestu redovno više popova glagolaša, bio je uvijek među njima jedan plovan (župnik), jedan viceplovan, dočim su stariji svećenici sačinjavali kaptol ili kapitul, ako i nijesu imali uvijek naslov kanonika. Prihodi za toliko svećenstvo dolazili su od raznih crkvi, kapela i žrtvenika. Takvi prihodi zvali su se „beneficia". Nu ipak nijesu imali svi svećenici stalna beneficia, već su mnogi živjeli od dnevnih zaslužbi, koje su sastojale u sv. misama, krštenjima, vjenčanjima i pokopima. Pojedini svećenici upravljali su kapelama i takovi su se zvali „kapelani", a drugi manjim župama, koje nijesu imale naslova plovanije, već kuratije, i takvi su se zvali „kurati".

Redovno su vršili popovi glagolaši, osobito svjetovni, svoje svećeniničko zvanje u mjestu svoga narođenja. U privatnom svom životu živjeli su vrlo skromno i umjereno ni u čem se ne razlikujući u životu od ostaloga naroda. Imali su svoje kuće, vinograde, polja, oranice, šume, lazove i t. d., jedan više, drugi manje, te su svoja zemljišta sami obrađivali poput ostaloga naroda. Oni su se ženili iz naroda, njihove žene bile su vrlo skromne, nigdje se nijesu javno isticale, svoje su sinove i kćeri ženili i udavali za obične pučane i pučanke.

Glavnom su svojom zadaćom smatrali, da narod uzgajaju što ćudorednije, osobito mnogo su posvećivali truda i brige, da uzgoje u hrvatskom narodu valjani i ćudoredni porodični život, pa su stoga od svih grijeha najviše progonili blud. Veliku su brigu posvećivali i sv. ispovjjedima, koje su upravo rigoroz-

no provodili. Ali svaki pop glagolaš nije bio odmah ispovjednik. Za taj se posao tražila posebna kvalifikacija i specijalna dozvola od biskupa za svjetovne svećenike, a za redovne ili samostanske svećenike od biskupa u sporazumu sa provincijalom dotičnoga reda. Svaki pop, koji je htio postati ispovjednikom, morao se je jošte podvrći posebnomu ispitu iz discipline o svetoj ispovijedi. Što se je od prilike pitalo na takovom ispitu pokazuje nam bilježnica, koja se čuva u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom III. a. 18. od lista 45.—65. Cijelu je ovu bilježnicu napisao neki franjevački žakan prema predavanju svoga profesora. Međutim obični ispovijednik nije mogao odriješiti pokornika od svakoga grijeha, od težih grijeha mogao je odriješiti pokornika biskup, a od najtežih rimski papa. Obično se navode 19 ili 20 slučajeva, u kojima biskup odriješuje pokornika, a 9 ili 10 slučajeva, u kojima papa. Do biskupa je morao ići pokornik sam, da ga odriješi, samo u slučaju bolesti pokornikove ishodio je to odrješenje župnik pismenim putem od biskupa, dočim ga je ishodio od pape uvijek pismenim putem i to preko svoga biskupa. Svi oni, koji su morali tražiti odrješenje od biskupa ili pape, bili su u prokletstvu, dok nijesu takovo odrješenje dobili. Ljudi su se imali ispovijedati redovno kod svojih župnika (koji su se kod popova glagolaša zvali „plovani“, u Istri katkada „farmani“ ili „fajmeštri“, u Dalmaciji „parohijani“, a u zagrebačkoj biskupiji „plebanuši“.) U ispovijedima upoznali su se župnici sa ćudorednim stanjem svoje župe, pa su ga prema opaženim grijesima mogli blagohotno ispravljati. Kod drugoga svećenika mogli su se ljudi ispovijedati samo dopuštenjem svoga župnika. Stoga su i donosili takova dopuštenja ljudi, koji su putovali u strani svijet, ne samo od svoga župnika već i od biskupa, kojima su i prijavljivali svoj odlazak u strani svijet. Nad župama ili plovanijama jednoga kotara ili plovanijama jednoga kotara ili distrikta imao je nadzor arhiprvad (= arcidakon), nad ovima biskup, nad više biskupija arcibiskup, a nad svima arcibiskupijama rimski papa.

Ja ne poznam iz historije većih rodoljuba, koji bi bili više za hrvatski narod učinili nego baš popovi glagolaši. Dok su junaci hrvatski na bojnim poljanama branili hrvatski narod od Turaka i drugih neprijatelja, odgajali su popovi glagolaši hrvatski narod najsavjesnije. Oni su učinili svojim odgojem hrvatski narod pitomim i krotkim, premda ga je divljačtvo, koje mu je prijetilo od neprijatelja nekoliko vijekova, sililo, da i on podivlja i da se uz neprijateljsko divljačtvo poživinči.

Da uzmognu probuditi u narodu jaka vjerska čuvstva, pratili su popovi glagolaši razvoj crkvene latinske i talijanske literature, te prevodili ili prerađivali znamenitija latinska i talijanska crkvena djela na hrvatski jezik, da se ovakovim prijevodima ili preradbama posluže i ona njihova braća svećenici, koji nijesu bili vješti latinskomu ili talijanskomu jeziku. Oboružani teološkim znanjem, koliko se u ono vrijeme tražilo, pratili su popovi glagolaši hrvatski narod od kolijevke do groba. Oni su se približili duši narodnjoj i narodu samomu kao nijedna druga vrsta hrvatske inteligencije. Nikli su u narodu i živjeli su u narodu sa narodom podjednako. Dijelili su s njime sve dobro i zlo. Sav svoj pjesnički i poučni književni rad pisali su samo za narod i radi naroda. Stoga je i narod ne samo razumio njihov književni rad već ga i poznavao, dok je ostao cijeli ostali književni rad hrvatskih pjesnika sve do Andrije Kačića Miošića hrvatskomu narodu posve tuđ. Popovi glagolaši, gdjegod ih je bilo, dotjerali su pučku prosvjetu tako daleko, da je već u 15. i 16. vijeku bilo dosta pismenih ljudi u hrvatskom narodu, možda ne mnogo manje nego li danas.

Po primjeru Talijana počeli su i naši popovi glagolaši osnivati razne bratovštine. Svrha je bratovštinama bila u prvom redu bogoljubna, da se ojačaju religiozna čuvštva u narodu. Ali pored ove glavne svrhe prosvjećivali su popovi glagolaši narod prigodom duhovnih vježbi, što su ih imala obavljati braća raznih bratovština, čitajući im razne svoje duševne proizvode, a tko nije mogao sam producirati duševnih radnja, prepisivao je tuđe i čitao ih narodu. Stoga su se i ovakove bratovštine zvale i školama, a vjerojatno je, da su u bratovštinama podjeljivali i prvu školsku obuku.

Ali nijesu popovi glagolaši uvijek radili samo na prosjeti hrvatskoga naroda, već su oni bili i prvi liječnici hrvatskoga naroda. Oni su pomno bilježili u svoje knjige, osobito u tako zvane kvadirne lijekove, za koje su znali, da su ljudima koristili. Tako su nastale u nas razne ljekaruše, koje su kasniji naraštaji prepisivali i latinicom i koje su se sačvale u takovu obliku sve do danas. Dakako da su i naši popovi glagolaši, vjerovali i u razne čarolije, da mogu pomoći bolesnicima. Popovi glagolaši obavljali su nadalje pored svoje glavne službe još i neke sporedne. Oni su bili u starije vrijeme malo ne jedini u hrvatskom narodu javni notari ili bilježnici, a kasnije kanciliri. Tom svojom službom došli su u još uže veze s na-

rodom, jer su mu obavljali sav privatno-pravni posao i djelovali na narod pomirljivo u njihovim privatno-pravnim razmiricama.

Popovi glagolaši pratili su i savremene događaje, u koliko su se ticali hrvatskoga naroda, pa su sastavljali kratke kronike, i tako obavještivali hrvatski narod i o raznim svjetskim događajima.

Za sav rad nijesu popovi glagolaši tražili nikakovo priznanje ni nikakove slave na ovom svijetu. Oni su sav svoj rad smatrali svetom svojom dužnosti i iščekivali su za ovaj svoj rad jedino prizanje onkraj groba pred prijestoljem božjim. Stoga i nijesu svojih duševnih proizvoda u starije vrijeme potpisivali i samo stoga mi ne doznajemo za imena naših najstarijih glagolskih književnika iz 14. i 15. vijeka.

Broj starih popova glagolaša stao je padati u 18. vijeku, dok ih u prvoj polovici 19. vijeka sasma nestade u hrvatskom narodu. Popove glagolaše istiskivao je iz hrv. naroda novi način obuke, koji se je provađao u novim osnovanim gimnazijama, kakve su počeli prvi osnivati kod nas po uzoru njemačkih i talijanskih Isusovci (u Zagrebu i Rijeci), a za njima Paulinci, Piariste i Franjevci. U tim novim gimnazijama bio je latinski jezik glavni predmet, a na stariji način obuke nije se nikaki obzir uzimao.

Crkvene knjige, kojima su se služili popovi glagolaši u svom crkvenom poslu, bile su isprva sve napisane, dapače još dugo iza kako su bile naštampane prve glagolske crkvene knjige, služili su se mnogi popovi glagolaši rukopisnim crkvenim knjigama. Mnogi žakni su takove crkvene knjige prepisali prije no su zaređeni bili, a mnogi su ih oporučno baštinili od starijih svećenika.

III. O jeziku, pismu i pravopisu.

Hrvatski glagolski spomenici napisani su dvojakim jezikom. Strogo crkvene knjige kao misali, brevijari, psaltiri, katkada lekcionari i rituali napisani su starim slovenskim jezikom, dotjeranim prema hrvatskomu izgovoru, dočim su ostali proizvodi hrvatske glagolske knjige napisani sa dosta rijetkim izuzecima narodnim hrvatskim jezikom.

Hrvati, primivši crkvene knjige od učenika braće Ćirila i Metoda, zamijenili su u tim knjigama glasove, kojih nije poznavao tadanji njihov jezik, tako su napose zamijenili starosloven-

ske nosne glasove ѫ i ѧ čistim glasovima *u* i *e*. Glas ѣ su pridržali, ali budući da su ga u nekim krajevima izgovarali ko *i* a u drugim ko *e*, zamijenjivali su ga rado i sa ovim glasovima. Znak glasa ѧ=ѣ upotrebljavali su za dugo *ê* osobito u svjetskim spomenicima, pa je tako ovaj znak dolazio i mjesto staroga slovenskoga glasa ѣ, ѧ i є kao i mjesto starih slovenskih glasova *ja*, dapače u nekim spomenicima 17. i 18. vijeka i mjesto glasa *j*.

Činjenica, što su Hrvati primili od učenika braće Ćirila i Metoda samo glagolskim pismom napisane knjige, najjasnije potvrđuje, da braća Ćiril i Metod i njihovi učenici, dok nijesu došli na dvor cara bugarskoga Simeona, nijesu ni pisali drugim pismom no glagolskim i da je glagolsko pismo nedvojbeno najstarije slavensko pismo. Ćirilica izumljena je naknadno u Bugarskoj za cara Simeona možda od učenika Ćirila i Metoda Klimenta, jer je bugarki car Simeon uopće nastojao reformirati slavensku knjigu, pa je tom zgodom zamijenio i glagolsko pismo, koje su sobom donijeli učenici svete braće iz Moravske i Panonije u Bugarsku i koje je on držao nespretnim, sa ćirilskim. Ćirilsko se je pismo kasnije raširilo iz Bugarske u Srbiju i Rusiju, dapače i među Hrvate u Bosni i južnoj Dalmaciji, dočim se je glagolsko pismo sačuvalo jedino kod Hrvata u nekim krajevima (u sjevernoj Dalmaciji, na otoku Krku i u Vinodolu) sve do prvih decenija 19. vijeka (do tako zvanoga ilirskoga pokreta).

Jezik je u crkvenim knjigama ostao prilično jednoličan sve do 17. vijeka, dok se nije počelo raditi o popravku crkvenih knjiga, koje su se upotrebljavale u slavenskom jeziku u rimokatoličkoj crkvi. Na popravku tih knjiga radio je najviše franjevac Rafael Levaković, rodom Jaskanac. Nu on ne mogavši se više pravo orientirati o prvotnom jeziku, na koji su bili crkvene slavenske knjige prevedene, nadalje općeći mnogo u Rimu s ruskim unijatima i znajući da je jedino Rusija slobodna i moćna država, gdje se goji slavensko crkveno bogoslužje, stao je u crkvene hrvatske knjige unositi mnoge rusizme, držeći ovakav jezik boljim od jezika, kojim su bile napisane starije hrvatske crkvene knjige. Za Levakovićevim primjerom poveli su se i kasniji izdavači crkvenih hrvatskih knjiga kao Josip Pastrić i Matija Karaman.

Jezik, kojim su napisani glagolski spomenici, koji ne spadaju među strogo crkvene knjige, jest čisti narodni hrvatski

jezik. Većina takovih hrvatskih glagolskih spomenika napisana je čakavskim narječjem, za koje možemo reći, da je bilo književno narječje naših popova glagolaša. Ali pored čakavskoga narječja nalazimo u hrv. glagolskim spomenicima i štokavsko narječje (u nekim dalmatinskim, a možda i bosanskim iz 17. i 18. vijeka) ikavskoga izgovora i mješavinu kajkavskoga i čakavskoga narječja (u nekim istarskim, a možda i hrvatskim).

Pravopis u hrvatskim glagolskim spomenicima nije dotjeran, imade sve one nedostatke, što ih nalazimo i u starim slovenskim glagolskim spomenicima. Dakako da su se neki pisci trsili pisati i sa nešto dotjeranijim pravopisom, ali dotjerao ga ipak nije nitko.

Prva je nevolja, što ne imade glagolski pravopis osobito u starijim spomenicima posebnih znakova za prejotovane samoglase, tako ne dolazi glas *j* ispred glasova *a*, *e* i *i*, dapače u tuđim riječima ni ispred glasa *o* i *u*. U domaćim se riječima međutim nalazi za glasove *ju* redovno posebni znak. Stoga držim, da ovaj nedostatak glagolskih originala moramo u današnjim našim latinskim transkripcijama ispraviti, t. j. da imamo pisati znak *j* na svim onim mjestima, na kojima ga izostavlja glagolski naš pravopis radi svoje nesavršenosti. Međutim imade i takovih glagolskih hrv. spomenika, koji na takovim mjestima bilježe znak *j*, osobito ga nalazimo u spomenicima 17 i 18. vijeka, neki dapače upotrebljavaju za latinski znak *j* glagolski znak ⍙, koji se inače upotrebljava najradije za stari slovenski glas ѣ.

Druga je nevolja, što ne imadu hrvat. glagolski spomenici posebnih znakova za glasove *lj*, *nj* i *rj*. Većina hrv. glagolskih spomenika upotrebljava za te glasove samo pismena *l*, *n*, i *r* drugi si spomenici pomažu tako, da iza znakova *l*, *n* i *r* meću znak apostrofa, a treći meću iza *l*, *n* i *r* znak *j*.[1]) I ovaj nedostatak hrv. glagolskih rukopisa valja u današnjim transkripcijama ispraviti.

Treća je nevolja sa glagolskim znakom ⍙. Taj znak dolazi redovno, košto je već gore rečeno, mjesto dugoga *ê* ili *ja*, a ovakovo dugo *ê* dolazi ili mjesto staroga slovenskoga glasa ѣ ili ѧ ili ѥ. Obično je lako pogoditi, gdje taj znak stoji mjesto *ê* i gdje stoji mjesto *ja*, ali nije uvijek. Imade spomenika i riječi, gdje mi apsolutno za sada ne možemo odlučiti, dok ne proučimo temeljito starije naše dijalekte, iz kojih polaze ti spo-

menici, imademo li ovaj znak čitati kao *ě* ili *ja*, tako ne možemo za sada nigdje pouzdano odlučiti, imademo li čitati *jêti* ili *jati*, *jêzik* ili *jazik*.

Glagolski znak za glas *i* moramo katkada iza samoglasa čitati i ko glas *j*.

Velika je nevolja jošte u hrvatskim glagolskim spomenicima sa znakom poluglasa sve do prve polovice 16. vijeka. Od druge polovice 16. vijeka ne dolazi redovno taj znak ni u kojem hrv. glagolskom spomeniku svjetovnoga sadržaja. On dolazi od toga vremena samo još u strogo crkvenim knjigama, t. j. u onima, koje i nijesu napisane hrvatskim jezikom, već jezikom starim slovenskim, dotjeranim prama hrvatskomu izgovoru (od 17. vijeka i sa više ili manje rusizama).

Nastaje pitanje, da li se je taj poluglas izgovarao u krajevima, iz kojih dolaze hrv. glagolski spomenici. Kako su krajevi, iz kojih su nam se sačuvali hrv. glagolski spomenici, pretežno čakavski ili barem su bili onda čakavski, kada se je ondje upotrebljavalo glagolsko pismo, i kako do danas ne imademo potvrde, da se je u historijsko doba u čakavskom dijalektu upotrebljavao poluglas, držim, da se taj znak nije izgovarao u hrv. glag. spomenicima i da se ne imade ni danas čitati osim jedino u riječima i oblicima, za koje se jasno vidi, da su uzeti iz crkvenih glag. knjiga i u spomenike svjetovnoga sadržaja Ja uopće držim, da se je taj znak uvukao u hrv. glag. spomenike iz strogo crkvenih knjiga kao posve suvišni balast. Stoga i držim, da ne bi trebalo toga znaka u današnjim našim transkripcijama ni prepisivati (osim jedino u oblicima, za koje se jasno vidi, da su uzeti iz crkvenih knjiga) ili najviše, što bi trebalo učiniti, mogli bi na onim mjestima, gdje se je u rukopisima sačuvao taj suvišni znak, metnuti posebni znak, možda apostrof, da sjetimo čitatelja na suvišni znak poluglasa u rukopisu.

U *baščanskoj* ploči nalazimo dva znaka za poluglas, od kojih jedan (ъ) dolazi jednom (u primjeru vъ tъ dni) mjesto staroga slovenskoga glasa (ы) i taj valja čitati ondje onako, kako čitamo st. slov. glas (ы[2]).

U današnjem hrvatskom jeziku poznamo poluglas samo u nekim kajkavskim narječjima (kao u delničkom, brodskom na Kupi, ravnogorskom i t. d.) i u štokavskom u nekim mjestima u Crnoj gori.

Uza sve pomenute nedostatke, što ih nalazimo u pravopisu hrv. glagolskih spomenika, držim ipak, da je pravopis u

tim spomenicima bio odlučno najbolji od svih hrvatskih pravopisa, što ih nalazimo u hrvatskoj knjizi do Gajeva pravopisa, jer je on jedini bio slavenski ili hrvatski, dok su svi ostali hrvatski pravopisi bili tuđi ili talijanski ili njemački ili madžarski. Stoga me upravo iznenađuje tvrdnja nekih naših ljudi, koji su zavirili u hrv. glagol. knjigu, da se ne mogu naši glag. spomenici vjerno transkribovati latinskim pismenima, već da ih valja transkribovati ćirilicom, dok sasvim mirno transkribuju današnjim hrvatskim pravopisom gotovo sve rukopise, koji su napisani onim tuđim pravopisom. Ja u toj njihovoj tvrdnji nazrijevam slabo razumjevanje hrvatskih glagolskih spomenika, koje dakako dolazi samo odatle, što se nijesu htjeli potruditi, da prouče spomenike, o kojima ipak pišu i govore.

Na koncu moram pripomenuti, da se hrvatsko glagolsko pismo razlikuje od glagolskoga pisma, kojim su pisali svoje knjige braća Ćiril i Metod i njihovi učenici i koje se zove staro slovensko (bugarsko) glagolsko pismo. Staroslovensko glagolsko pismo imade okrugli oblik, dočim imade hrvatsko uglasti. Kada se je ta promjena okrugloga oblika u uglasti oblik dogodila, ne da se tačno ustanoviti, jer ne imademo hrvatskih glagolskih originalnih spomenika do početka 12. vijeka (1120.), kada vidimo, da je bio taj proces već u glavnom obavljen. Dakle moralo se je to dogoditi u 10. ili 11. vijeku. Svakako nam ta činjenica dokazuje, da su već najstariji hrvatski popovi glagolaš pazili vrlo mnogo na vanjski oblik svojih crkvenih knjiga, pa su u povodu toga mijenjali starije okruglo pismo u uglato, a možda je tomu doprinijelo nešto novije modernije gotsko pismo, koje se razlikuje od starijega okrugloga latinskoga pisma svojim uglatim oblikom. Možda je bio uglati oblik hrv. glagolskoga pisma i razlogom, da su ga neki protivnici slavenske liturgije u Hrvata ponovno puta nazivali gotskim pismenima.

Međutim mi u samom hrvatskom narodu ne nalazimo od početka do kraja glagolskoga pisma jednoličnо pismo. Mi razlikujemo u hrv. glagolskom pismu dvije glavne vrsti ili dva glavna načina pisanja, tako zvano ustavno i brzopisno ili kurzivno pismo. Razlika je između jednoga i drugoga pisma po prilici onakva, kakva je između ustavne ćirilice i bosanske bukvice ili današnje brzopisne ćirilice. Ustavnom glagolicom napisane su sve strogo crkvene knjige, kao misali, brevijari, evanđelja, psaltiri i neki molitvenici. Osim strogo crkvenih knjiga napisani su ustavnom glagolicom i malo ne svi najstariji spo-

menici svjetskoga sadržaja skoro sve do početka 16. vijeka. Svi ostali spomenici, a tih imade razmjerno znatno više no onih spomenutih, napisani su kurzivnom glagolicom.

Dok opažamo, da je hrvatska ustavna glagolica malo ne uvijek jednaka ostala, vidimo, da se je kurzivna glagolica od 15. do 19 vijeka dosta mijenjala. Spomenici 15. i donekle spomenici prve polovice 16. vijeka predočuju nam takovu kurzivu, koja čini prijelaz od ustavnoga pisma do prave kurzive, dočim nam spomenici 16. i kasnijih vijekova predočuju pravu kurzivu. Što su kurzivni spomenici stariji, to su pomnjivije i ljepše napisani. U spomenicima 18. vijeka opažamo, da miješaju među glagolska slova i pojedina latinska, kao *o*, *e*. *i*, *m*.

Međutim imadu osobito kurzivni glagolski spomenici i svojih lokalnih osobina. Drukčiji karakter imadu oni, koji su napisani u Istri, drukčiji oni, koji su napisani na otoku Krku, drukčiji oni, koji su napisani u Vinodolu, drukčiji oni, koji su napisani u karlovačkom ili jaskanskom kotaru, a drukčiji oni koji su napisani u Dalmaciji. Već po tim lokalnim osobinama možemo odrediti svakomu spomeniku, koji je kurzivnom glagolicom napisan, od prilike kraj, u kom je mogao nastati, ako i ne ćemo moći odrediti tačno mjesto njegova postanja.

Do danas je iz stare hrvatske glagolske literature vrlo malo štampano, pa je tako ostao jedan znameniti dio kulturne povijesti hrvatskoga naroda sve do danas zastrt gustom tamom nepoznavanja, a i ono, što se je izdavalo, nije se izdavalo onako, kako bi trebalo, da se učini hrvatsku glagolsku knjigu pristupačnom najširim slojevima hrvatskoga naroda.

Ivan Kukuljević Sakcinski izdao je hrvatske glagolske spomenike u Acta croatica starom slovenskom glagolicom, kakovom oni nijesu napisani, Jagić u svojoj čitanci za više gimnazijske razrede ustavnom hrvatskom glagolicom i takove spomenike, koji su pisani originalno kurzivnom, Jagić, Rački, Šurmin i Milčetić ćirilicom, a Mažuranić latinicom, ali nije prilagodio stariji pravopis današnjemu.

Svakako bilo bi već vrijeme, da se i kod izdavanja hrvatskih glagolskih spomenika uvede neki sistem. Hrvatski glagolski spomenici imali bi se jedino u naučne svrhe štampati u onakovom obliku, kakav imadu u originalu, t. j. svi strogo crkveni spomenici i najstariji svjetovni ustavnom glagolicom, a ostali svjetovni kurzivnom glagolicom. Za kurzivnu glagolicu imala bi se istom slova lijevati, jer se ovakovom glagolicom

nijesu dosada štampali hrv. glagolski spomenici. No kako imade hrvatske glagolske kurzive vrlo različite sa lokalnim i vremenskim diferencijama, predložio bih, da se odabere za štampu kurziva iz druge polovice 16. vijeka i to iz Vinodola, po prilici onakova, kakovu nalazimo u rukopisu vinodolskoga zakona koji se čuva u kr. sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu. Takvu kurzivu predložio bih, jer je nekako u sredini među najraznovrsnijima, što se do nas sačuvaše, i što bi se prema njoj najlakše čitali svi glagolski kurzivni napisani rukopisi.

U koliko bi se glagolski hrv. spomenici svjetovnoga sadržaja štampali za širu publiku, preporučio bih, da se svi štampaju latinicom i da se pravopis dotjera prema današnjemu, i to s razloga, što je latinica postala općenitim hrvatskim pismom košto je bila u staro vrijeme glagolica ili drugim riječima, što je latinica kod nas zamijenila i u lijepoj knjizi i u običnom životu posvema nekadanje glagolsko pismo.

Da su ovakova neispravna izdanja hrv. glagolskih spomenika mogla nastati, kakova su se u nas makar i sporadično javljala, nalazim ove razloge, što prije svega nijesu izdavači dotičnih spomenika poznavali ni hrv. glagolske knjige ni hrv. glagolskoga pravopisa i što, košto i njihova izdanja dokazuju (osim vinodolskoga zakona), nijesu redovno znali valjano ni hrv. glagolskih spomenika čitati, pa su se zadovoljavali, da slovo po slovo prepišu i prepuštali onda drugima, da si dalje glavu razbijaju s onim, što su oni teškom mukom odgonetnuli.

[1]) Katkada podvostručuju osobito znakove *l* i *n*, kada imadu značiti *lj* i *nj*.

[2]) Dva znaka za poluglas nalazimo još u nekim starim hrv. spomenicima do 13. vijeka.

IV. Crkvene knjige.

Naši popovi glagolaši i svjetovni i kaluđeri prepisivali su marljivo crkvene knjige, jer ih je svaka crkva barem župna i svaki samostan morao imati. Rukopisne crkvene knjige upotrebljavale su se mnogo i onda, kada je bilo knjigotiskarstvo uvedeno i kada su se počele štampati glagolske crkvene knjige. Prema tomu iščekivali bi mi, da bi moralo i danas biti sva sila ovakovih crkvenih glagolskih rukopisnih knjiga. Nu tomu nije tako. Zub vremena, pa nepogodne prilike, u kojima je hrvatski narod živio, osobito provale turske s jedne strane, a s druge

strane latinsko bogoslužje i latinsko pismo, koje se je sve više širilo u hrv. narodu na štetu slavenskoga bogoslužja i na štetu hrv. glagolskoga pisma, a konačno i posvemašnji nehaj, koji je počeo mah preotimati već u 18. vijeku i posvema preoteo u 19. vijeku za našu glagolsku starinu, košto i današnje slabo ili nikakvo razumjevanje naše glagolske starine uništiše tečajem vremena premnoge hrv. glagolske rukopisne spomenike. Nama preostaše samo rijetki spomenici, tako:

1. Misali.

Prof. Ivan Milčetić nabrojio je 12. što više što manje sačuvanih misala u svojoj: Hrvatskoj glagoljskoj bibliografiji, i to:

a) Misal, koji se čuva u Vatikanskoj biblioteci u Rimu (Mus. Borg. P. F. L VIII. illirico 4.), napisan je u 14. vijeku, jer u njem već nalazimo kasniju bilješku od god. 1387. Listova imade 279, od kojih su dva posljednja neoznačena, napisan je na pergameni u dva stupca. Napisan je možda bio na otoku Krku.

b) Misal kneza Petra, sina kneza Novaka iz Krbave, koji se čuva u Dvorskoj knjižnici u Beču (Codex slavicus 8)., napisan je u 14. vijeku, najstarija kasnija bilješka u njem potječe iz god. 1405. Ovaj su misal kupili župan Ivan Pirih, sin Črnka, i župan Marin Mišulin iz Nugla u Istri za 40 zlatih za crkvu sv. Jelene i sv. Petra u Nuglu od kneza Petra, sina kneza Novaka iz Krbave, gdje je prvotno bio po svoj prilici napisan. Listova na pergameni imade 271., od kojih dva lista na početku i kraju pripadaju po svoj prilici 13. vijeku.

c) Misal Hrvoje, špljetskoga vojvode, što su ga izdali o trošku bosanske vlade V. Jagić, L. Tkallóczy i F. Wickhoff. Napisao je ovaj misal Butko i posvetio ga Hrvoji, bosanskomu i špljetskomu vojvodi, a napisan je između god. 1403. i 1415., gdje je bio prvotno napisan, nije ustanovljeno. Hrvoje je ovaj misal poklonio jednoj crkvi u Dalmaciji. Jezik je u ovom misalu narodniji (hrvatski) nego li u drugim misalima.

d) Misal, koji se čuva u Vatikanskoj biblioteci u Rimu (Mus. Borg. P. F. L. VIII. illirico 8.), napisan je oko god. 1435. negdje u današjoj Lici (možda u Obrovu), Iz Like dospije u 16. vijeku u Dobrinj na otoku Krku. Imade 282 pergamen. lista.

e) Misal, koji se čuva u Dvorskoj knjižnici u Beču (Codex slavicus 4.), napisan je u 15. vijeku po svoj prilici u Senju,

odakle ga je, kako kaže bilješka na listu 231. b., pop Grgur odnio u Roč u Istru crkvi sv. Bartolomeja 6. listopada 1497. Imade 232. pergam. lista.

f) Misal, koji se čuva u Jugoslavenskoj akademiji u Zagrebu pod sign. III. b. 3., napisan je u 15. vijeku po svoj prilici u Bribiru. Imade 102 pergam. lista, nije potpun ali ne manjka ga mnogo. Iz 16. i 17. vijeka imade mnogo koledarskih bilježaka, većinom datume smrti, krštenja i mladih misa. Odatle prof. I. Milčetić zaključuje, da još nije bilo u 17. vijeku u Bribiru matica krštenih i umrlih, dok takve već nalazimo u to vrijeme u Istri i na otoku Krku. Misal je pisan od više ruku (četiriju).

g) Misal, koji se čuva u župnom arhivu u Novom, napisan je u prvoj polovici 15. vijeka. Bilježaka imade već iz 15. vijeka od novljanskoga plovana (župnika) Petra Vidakovića (1493) i popa Filipa prevendara (1499.). Čini se, da je napisan u Novom. Imade 188 pergam. listova, dosta je manjkav.

h) Misal, koji se čuva u župnom arhivu u Vrbniku (I. vrbnički), napisan je god. 1456. u Senju, a prepisao ga je pop Tomas, arhižakan senjski i vikar gospodina Andrija, doktura sv. pisma biskupa senjskoga. Već god. 1487. bio je u Vrbniku, košto pokazuje jedna bilješka popa Martina Vitezića. Pergam. listova imade 255.

i) Misal, koji se čuva u župnom arhivu u Vrbniku (II. vrbnički), napisan najkasnije god. 1463. valjda na otoku Krku. Već u prvoj polovici 16. vijeka bio je Vrbniku. Imade 285 pergam. listova.

j) Misal, koji se čuva u stud. knjižnici u Ljubljani (II), pod sign. 162 a. 2., napisan već možda koncem 14. vijeka, svakako u prvoj polovici 15. vijeka. Bilježaka imade već od god. 1475. Dulje je vremena bio u Bermu u Istri (od 15.—17. vijeka). Imade u svem 248 pergamen. listova.

k) Misal, koji se čuva u stud. knjižnici u Ljubljani (I.) pod sign. 164. a. 2., napisan po svoj prilici u 15. vijeku, dospio je u Ljubljanu po svoj prilici iz Istre. Imade 196 pergam. listova.

l) Misal, koji se čuva u metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu, napisan u 15. vijeku. U 16. i 17. vijeku nalazio se u Vrbniku. Početak i konac ovoga misala manjka. Danas imade 63 pergam. lista.

Kada je bilo uvedeno knjigotiskarstvo, prepisivale su se crkvene knjige, napose misali i brevijari vrlo rijetko, već su

upotrebljavali ili starije rukopisne ili novije štampane. Štampan, bili su ovi glagolski misali, koliko mi je za sada poznato:

a) Misal rimski. U Mletcima ili u Rimu 1482.

b) Misal hrvacki. U Senju oko 1494.

c) Misal po zakon rimskoga dvora, novo štampani po zakon kopije i misala hrvackoga. U Bnecih po Frančisku Bindoni i Mafio Pasini 1528. u četvrtini, Imade 223 lista ili 446 strana. Izdao ga Modrušanin Pavao fratar reda Serafika sv. Frančiska.

d) Misal hrvacki po običaju rimskoga dvora, izdan od Kožičića Simuna, biskupa modruškoga. U Rici 1531. u četvrtini imade 249 listova.

e) Misal izdan trudom Nikole Brozića, župnika (plovana) u Omišlju na otoku Krku. U Mlecima 1562. u četvrtini.

f) Misal rimski va jezik slavenskij sazdan povelenijem p. g. n. pape Urbana osmago. U Rimu kod propagande 1631 Imade 552 strane i 118. II. izdanje u Rimu kod propagande 1648. Priredio za štampu Rafael Levaković.

g) Misal rimskij va jezik slovenskij sazdan trudom Josipa Pastrića. U Rimu kod propagande 1706. Imade 659 strana i 128. — Pop Josip Pastrić (Pastritius) Šplječanin umr'o u Rimu 20. ožujka 1708.

h) Misal rimski slavenskim jêzikom izdan trudom Mateja Karamana. U Rimu 1741.

Bilješka. Matej Karaman rodio se u Śpljetu. Učio je u Petrogradu, gdje je naučio ne samo ruski jezik, već i crkveni slavenski jezik ruske recenzije. Stoga je i bio preporučen od arcibiskupa zadarskoga Zmajevića Propagandi rimskoj, da razvidi glagolske misale i da ih popravi. Njegov misal pun je rusizama i ga stoga vrlo nerado primiše naši glagolaši, premda je papa Benedikt XIV. svojom poveljom zabranio druge misale osim onih, koji su bili naštampani s odobrenjem rimske stolice. Kasnije je Karaman postao arcibiskup zadarski. Umr'o je 1771.

i) Mise za umervšije samo iz misala rimskoga izvadjene trudom Josipa Pastrića. U Rimu kod propagande 1707. Imade 38 strana.

j) Mise za umrv'še trudom fra A. Juranića. U Rimu 1767

Osim ovih misala spominje u Arkivu za povjesnicu jugosl. knj. IV. Kukuljević, a za njim Ivan Crnčić u svojoj knjizi: Najstarija povjest krčkoj, osorskoj, rapskoj, senjskoj i krbavskoj

biskupiji“ još jedan znameniti rukopisni misal, koji se je nalazio u biblioteci Propagande u Rimu i koji ima oko 400 listova. Crnčić ga zove „Omišaljskim“ ili slovinskim misalom. Kukuljević drži, da je napisan u 14. ili najkasnije u 15. vijeku. Dugo se je vremena nalazio taj misal u Omišlju (u 15. vijeku), kako pokazuju kasnije bilješke. U novije vrijeme nije taj misal nitko proučavao, jer se ne zna, gdje se sada taj znameniti rukopis nalazi.

Još imadem spomenuti, da se je sačuvalo mnogo većih ili manjih fragmenata rukopisnih glagolskih misala. Ja ću samo neke spomenuti, za koje sam ja doznao, kao : a) jedan pergameni list, poznat pod imenom „Missale Kukuljevićii iz 13. vijeka (čuva se u arhivu Jugosl. akademije), b) jedan pergameni list, koji je bio god. 1485. u Barbanu u Istri, po svoj prilici iz 14. vijeka (čuva se u arhivu Jugosl. akademije), c) pet pergamenih listova iz 15. vijeka (čuvaju se u arhivu Jugosl. akademije), d) dva pergamena lista po svoj prilici iz 13. vijeka (čuvaju se u arhivu Jugosl. akademije), e) jedan list iz 14. ili 15. vijeka (čuva se u arhivu Jugosl. akademije), f) četiri ostriška iz 15. vijeka (čuvaju se u arhivu Jugosl. akademije), g) tri ostriška iz 15. vijeka (čuvaju se u arhivu Jugosl. akademije), h) po dva dvolista iz dva različita misala iz 15. vijeka (čuvaju se u arhivu Jugosl. akademije), i) dva lista sa otoka Krka iz 15. vijeka (čuvaju se u arhivu Jugosl. akademije), j) dvolist iz 14. vijeka (čuva se u arhivu Jugosl. akademije), k) jedan potpun list snimljen sa korica statuta senjskoga na hrvatski prevedena iz 15. vijeka (čuva se u arhivu Jugosl. akademije), l) komadić jednoga lista snimljena sa korica Divkovićeve knjige „Nauk karstjanski“ sa otoka Krka (Porta) iz 15. vijeka (čuva se u arhivu Jugosl. akademije), m) dvolist iz Primorja iz 15. vijeka (čuva se u arhivu Jugosl. akademije), n) dva lista iz samostana sv. Kuzme i Damjana na Tkunu, koji su skinuti sa korica glagol. rukopisa „Regule sv. Benedikta“ iz 14. vijeka (čuvaju se u arhivu Jugosl. akademije), o) dvolist iz 14. vijeka (čuva se u arhivu Jugosl. akademije), p) osam pergamenih listova sa otoka Krka iz početka 15. vijeka (čuvaju se u arhivu Jugosl. akademije), r) dva pergamena lista iz 12. vijeka, tako zvani bečki listovi, o kojima raspravlja Jagić g. 1890. u raspravi „Würdigung neuentdeckter Fragmente“ (Denkschriften XXXVIII. bečke akademije razreda filozof.-hist.), s) dva ostriška iz Baške iz 13. vijeka, sada u župnika V. Premude na Vrhu na otoku

Krku, t) pet dvolista iz 14. vijeka sada u župnika R. Počine u Zadru, u) dvolist od g. 1443. danas u Studijskoj knjižnici u Ljubljani, v) dvolist na koricama knjige „Cathalogus contractuum matrimonialium“ župne crkve sv. Ruperta u Kranjskoj, z) dvolist na koricama jedne knjige u franjevačkom samostanu u Jaski iz 15. vijeka i t. d., i t. d.

Oko novoga izdanja rimskoga misala glagolskim slovima najviše si je zasluga stekao Dragutin A. Parčić († 1901.)

2. Brevijari.

Prof. I. Milčetić nabrojio ih je 23 što više što manje sačuvanih, i to:

a) Brevijar, koji se čuva u župnom uredu u Vrbniku, (I vrbnički) napisan početkom XIV. vijeka valjda na otoku Krku (u Vrbniku).

Pisalo je na njem više ruku (dvije ili tri), stoga držim, da je po svoj prilici prvotno napisan u benediktinskom samostanu u Otočcu kraj Vrbnika. Ovaj je brevijar potanje proučio Josef Vajs. Imade 261 list, od kojih pripadaju dva kasnijemu vremenu.

b) Brevijar, koji se čuva u Vatikanskoj knjižnici u Rimu, pod sign. Mus. Borg. P. F. L. VII. illirico 5., napisan je prije god 1379. u Tribihovićima. Ovaj je brevijar košto i mnogi drugi glagolski rukopisi dopao ruku turskih, od kojih su ga otkupili dobri muži Okrugljane i Tribihovićane god. 1487, u 16. i 17. vijeku bio je na otoku Krku (u Vrbniku). Imade 248. pergamenih lista.

c) Brevijar, koji se čuva u Vatikanskoj knjižnici u Rimu pod sign. Mus. Borg. P. F. L. VII. illirico 6., dovršen bi god. 1387. u Tribihovićima. Imade 217 pergamen. listova.

d) Brevijar, koji se čuva u arhivu Jugosl. akademije u Zagrebu pod sign. III. c. 12., napisan po mnijenju Josefa Vajsa oko god. 1384. Kukuljević ga je našao u Istri. Imade 70 pergamen. listova.

e) Brevijar, koji se čuva u dvorskoj knjižnici u Beču pod sign. Cod. slav. 3., prepisao ga Vid pisac (=pisar) iz Omišlja i započeo ga pisati 11. marta 1393. za plaću. Kasnije je ovaj brevijar dospio u Istru u Roč, gdje se je nalazio već u 15. vijeku i u 16. vijeku. Imade 468 pergamen. listova.

f.) Brevijar, koji se čuva u župnom uredu u Vrbniku (II. vrbnički), napisan god. 1393. po svoj prilici u Vrbniku. Brevijar je manjkav. Danas imade 295. pergam. listova.

g) Brevijar, koji se čuva u arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu pod sign. III. b. 10., napisan je po svoj prilici već u 14. vijeku u kojem samostanu, nalazio se dulje vremena u Dalmaciji (na Pašmanu). Imađe 411. pergam. listova. Najstarija bilješka potječe iz god. 1431.

h) Brevijar, koji se čuva u narodnoj biblioteci u Parizu, napisan u drugoj polovici 14. vijeka po svoj prilici za koji pavlinski samostan. God. 1706. pripadao je jednomu pariškomu oratoriju. Imade 200 pergam. listova.

i) Brevijar, koji se čuva u metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu, napisan god. 1442. možda u Bakru, gdje se je nalazio u 15. vijeku pa sve do god. 1715. Imade 469 pergam. listova

j) Brevijar, koji se čuva u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom III. b. 6., napisan god. 1470. po svoj prilici negdje u Vinodolu, gdje se je nalazio u 16. i 17. vijeku. Imade 199 pergam. listova, početak i konac mu manjka.

k) Brevijar, koji se čuva u Vatikanskoj knjižnici pod signaturom Mus. Borg. P. F. L. VII. illirico 10., napisao ga god. 1485, domin Mihovil u Bribiru ocu fra Jurši Parebočiću iz Bužana, koji ga je dao u samostan sv. Jelene kraj Senja. Imade 403 pergam. lista, početak manjka.

l) Brevijar, koji se čuva u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom I. d. 34., napisan oko god. 1485. Spada među najljepše glagolske spomenike hrv. roda. Imade 165 pergam. listova.

m) Brevijar, koji se čuva u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom III. b. 25., napisan u 15. vijeku. Nalazio se je u 16. vijeku u Istri u Humu ili u Draguću u tršćanskoj biskupiji. Imade 195 pergam. listova.

n) Brevijar, koji se čuva u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom III. c. 21., napisan 1486. po svoj prilici u Dabru u otočkom kotaru. U 16. vijeku nalazio se je u Istri. Imade 306 pergam. listova.

o) Brevijar, koji se čuva u kr. sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu pod signaturom SM. 32. F. 2., napisan je po svoj prilici negdje u Istri u prvoj polovici 15. vijeka. U 15. vijeku se je nalazio u Istri. Imade 183 pergam. lista.

p) Brevijar, koji se čuva u župnom uredu u Vrbniku (III. vrbnički), napisan na otoku Krku (u Vrbniku) po svoj prilici u

prvoj polovici 15. vijeka, gdje se je sačuvao dosta manjkav sve do danas. Danas imade 299 pergam. listova.

r) Brevijar, koji se čuva u župnom uredu u Vrbniku (IV. vrbnički), napisan po svoj prilici u prvoj polovici 15. vijeka. Na listu 85.—87. nalazi se legenda o sv. Mavru, kako je njegovo mrtvo tijelo u lađici doplovilo u mjesto Poreč u Istri i kako su Porečani podigli u čast sv. Mavru crkvu. Stoga držim, da je ovaj brevijar prvotno napisan bio u Istri (u Poreču). U 17. vijeku bio je već u Vrbniku. Nalazi se u njem na listu 72. i bilješka, da je na dan svih svetih god. 1605. služio prvu ili mladu misu Gržan Perfetić, kasniji mnogogodišnji vrbnički župnik. Danas imade 112 pergam. listova, vrlo je manjkav. Na koricama ovoga brevijara našao je Josef Vajs dva lista, za koje se drži, da potječu iz 13. vijeka.

s) Brevijar, koji se čuva u župnom uredu u Novom Vinodolskom, (I. novljanski), napisan sredinom 15. vijeka, po svoj prilici u Novom. Danas imade 462 pergam. lista.

t) Brevijar, koji se čuva u župnom uredu u Novom Vinodolskom, napisan u Grobniku između god. 1484. i 1495. Napisao ga pop Martinac, plemenom Lapčanin, u svojoj kući, obavljajući crkveni čin kod časnoga muža g. Davida, plovana grobničkoga. Napisao je taj brevijar za crkvu i samostan sv. Marije pod Novim u Vinodolu, gdje djelovahu u ono vrijeme braća sv. Pavla (Pavlinci). Danas imade 500 pergam. listova.

u) Brevijar, koji se čuva u Studijskoj biblioteci u Ljubljani pod signaturom 163.a/2., napisan u 15. vijeku po svoj prilici u hrv. Primorju (u Senju). God. 1498. mjeseca svibnja 21. dan, čini se, da ga je odnio u Beram u Istru pop Grgur Kraljić iz Senja, gdje je ostao cijeli 15. vijek i u 16. vijeku neko vrijeme. Cijeli kodeks sastoji iz dva sveska, od kojih imade prvi 262, a drugi 176 pergamen. listova.

v) Brevijar, koji se čuva u Studijskoj biblioteci u Ljubljani pod signaturom 161.a./2., napisan u prvoj polovici 15. vijeka možda u Istri, jer već najstarija bilješka od god. 1444. upućuje nas na Istru. Dugo je vremena bio u Bermu u Istri. Ovaj brevijar obiluje mnogim crkvenim pjesmama, koje se i danas pjevaju u hrv. narodu. Imade 180 pergam. listova. Iz ovoga brevijara doznajemo, da je bio god. 1567. Juraj Badovinić svećenik u Bermu, koji je bio god. 1599. javni notar u Humu u Istri.

x) Brevijar, koji se čuva u arhivu sv. Petra u Rimu pod signaturom 215. D., napisan u prvoj polovici 15. vijeka valjda

u kojem franjevačkom samostanu, jer je na njem pisalo više ruku. Imade 435 pergam. listova.

z) Brevijar, koji se čuva u Vatikanskoj knjižnici u Rimu pod signaturom Mus. Borg. P. F. L. VII. illirico 22., napisan svakako poslije štampanoga Levakovićeva brevijara u 17. ili početkom 18. vijeka, košto mnogi rusizmi pokazuju. Imade 107 papirnatih listova. Po svoj prilici da je bio i ovaj brevijar prepisan za koji franjevački samostan.

Osim ovih rukopisnih za sada poznatih brevijara poznati su još ovi štampani brevijari :

a) Brevijar (časoslov) hrvacki od pre Mikule Brozića iz Omišlja. U Bnecih po Franciśku Turesanu 1561. Imade 595 i 79 strana.

b) Brevijar (časoslov) rimski slavinskimь jêzikomь poveljenijemь sv. g. p. Innokencija papi vidanь po Rafaelu Levakoviću pomoćju Methodija Terleckog. Romae typis congr. de prop. fide 1648. Imade 1530 i 250 strana.

c) Brevijar (časoslov) rimskij slavinskimь jêzikomь poveljenijemь Innokencija papi XI. vidanь po Josipu Pastriću. Romae typis congr. de prop. fide 1688. Imade 1100 i CXLIX strana.

d) Brevijar (časoslov) rimski od pričadstva do trojstva, izdan po Ivanu Petru Goziniću, biskupu rapskom, sastavljen trudomь M. Karamana i M. Sovića. Romae 1791.

Bilješka: Matej Sović rodio se u Petrogradu od oca Cresanina početkom 18. vijeka. Poslije smrti njegova dobročinitelja admirala Zmajevića dođe iz Petrograda u Dalmaciju k popu Mateju Karamanu (potonjemu nadbiskupu zadarskomu), koji je učio u Petrogradu. Nadbiskup Zmajević preporuči Sovića u propagandino sjemenište, gdje se je mnogo bavio proučavanjem starih crkvenih glagolskih knjiga. Papa Benedikt XIV. odredi, da se u učilištu urbanskom — collegium urbanum — u Rimu osnuje stolica crkvenoga slavenskoga jezika i odredi za učitelja Matiju Sovića. Stoga prevede na latinski jezik gramatiku Melentija Smotrickoga za buduće učenike, ali ipak ne primi toga mjesta. Prijateljevao je i sa poznatim Talijanom A. Fortisom, te mu davao podatke za njegove putopise, iz kojih su dospjele neke naše narodne pjesme (n. pr. Hasanaginica) u svjetsku književnost. Umr'o je kao arciđakon osorski 1774.

Spominjem jošte, da imade i od brevijara više većih i manjih fragmenta rukopisnih. Spomenut ću opet samo neke, kao: a) četiri pergamena fragmenta po svoj prilici iz 14. vijeka (čuvaju se u arhivu Jugosl. akademije), b) jedan pergameni list iz 15. vijeka (čuva se u arhivu Jugosl. akademije), c) dvolist iz Grdosela kraj Pazina u Istri iz 15. vijeka (čuva se u arhivu Jugosl. akademije), d) jedan list iz 15. vijeka (čuva se u arhivu Jugosl. akademije), e) polovica lista iz Glavotoka na otoku Krku iz 14. vijeka (čuva se u arhivu Jugosl. akademije), f) dva veća komada lista možda iz 14. vijeka (čuvaju se u arhivu Jugosl. akademije), g) jedan list iz 15. vijeka (čuva se u arhivu Jugosl. akademije), h) dva lista iz 14. vijeka (čuvaju se u arhivu Jugosl. akademije), i) dvolist iz Grižana iz 15. vijeka (čuva se u arhivu Jugosl. akademije), j) dvolist iz Maloga Lošinja iz 15. vijeka (čuva se u arhivu Jugosl. akademije), k) po dva dvolista iz 14. vijeka (čuvaju se u arhivu Jugosl. akademije), l) ostrižak iz 14. vijeka (čuva se u arhivu Jugosl. akademije), m) dvolist iz 15. vijeka (čuva se u arhivu Jugosl. akademije), n) dvolist iz Novoga ili Bribira iz 15. vijeka (čuva se u arhivu Jugosl. akademije), o) jedan list iz Novoga iz 15. vijeka (čuva se u arhivu Jugosl. akademije), p) dva lista po svoj prilici iztrgnuta iz I. novljanskoga brevijara (od god. 1459.), (čuvaju se u arhivu Jugosl. akademije), r) četiri pergamena lista sa otoka Krka iz 13. vijeka (čuvaju se u Vrbniku), s) dvolist pergameni iz Kopra u Istri iz 15. vijeka (sada se čuva u franjevačkom samostanu u Košljunu), t) četiri ostriška iz 15. vijeka (sada se čuvaju u češkom muzeju u Pragu), u) komad jednoga lista iz 15. vijeka (sada se čuva u češkom muzeju u Pragu), v) dva pergamenska lista tako zvanoga ljubljanskoga homilijara bolje brevijara iz 13. vijeka, koji su u Ljubljanu po svoj prilici dospjeli iz Berma u Istri (sada se čuvaju u Studijskoj biblioteci u Ljubljani), z) četiri lista iz prve polovice 15. vijeka (sada se čuvaju u Studijskoj biblioteci u Ljubljani) i t. d., i t. d.

Osim ovih brevijara spominje Ivan Brčić, da se u Čertkovskoj biblioteci u Moskvi nalazi jedan glagolski brevijar u dva sveska, napisan god. 1443 od popa Pavla.

3. Psaltiri.

Prof. I. Milčetić je nabrojio tri psaltira što više što manje sačuvana, i to:

a) Potpuni psaltir, koji se čuva u fideikomisnoj knjižnici kneza Lobkovica u Pragu pod brojem 562. Ovaj psaltir napisao je *žakan Kirin* god. 1359. u Senju, košto pokazuje bilješka na pretposljednjem listu (159 b): „Se pisa Kirin' žakan', b(og)' mu pomogaj i sa vsimi, ki budu va njê pêti, am(e)n'. V ime b(o)žije, am(e)n', lêt' g(ospod)njih 1359., kada te knjigi biše pisani i dopisaše se v s(ve)tom' Kuzmi i Dom'njani v Senji". Ovaj je rukopis bio jednom svojina Vaclava Hanke. Prepisao ga ili dao ga prepisati po popu Brčiću Šafarik latinicom, te se njegov prijepis čuva u knjižnici češkoga muzeja pod sign. IX. D. 12 Rukopis imade 160 pergam. listova.

b) Psaltir, koji se čuva u dvorskoj knjižnici u Beču pod sign. Cod. slav. 77. Napisao je ovaj psaltir god. 1463. *pop Petar Fraščić* u Lindaru (povrh Pazina) u Istri, košto pokazuje bilješka na 14b.: „Va ime b(o)žje i s(ve)te M(a)rije i vs(e)h' s(ve)tih b(o)žj(i)h', am(e)n', lêt' g(ospod)njih' 1463. To pisa pop P(e)t(a)r' i gr(ê)šni, pridêvkom' Fraščić ..... i pisah' je v Lindari sêdeći". Rukopis imade 131 list što pergamenih što papirnatih.

c) Psaltir, koji se čuva u studijskoj knjižnici u Ljubljani pod sign. br. 22. Napisan je po svoj prilici u 15. vijeku od više ruku. Negda je bio ovaj svojina Bartola Kopitara. Imade 177 pergam. listova.

Osim ovih rukopisnih za sada poznatih psaltira spominje Ivan Kukuljević u Dodatku svoje Bibliografije hrvatske još jedan štampani Davidov psalter, što ga je priredio za štampu slovenski protestant *Primus Truber*.

4. Djela apoštolska ili u kratko apostolar.

Mi ne poznamo za sada nijednoga rukopisa glagolskoga hrvatske recenzije, u komu bi bila sačuvana potpuna djela apoštolska. Da je međutim i takovih rukopisa bilo, potvrđuju nam sačuvani fragmenti ovakovih rukopisa. Za sada su poznati ovi fragmenti iz Djela apoštolskih hrvatske recenzije:

a) Mihanovićev odlomak glagol. apostolara iz 12. vijeka (dvolist), svakako jedan od najstarijih hrv. glagol. spomenika (čuva se u arhivu Jugosl. akademije).

b) Gršković ev odlomak glagolskoga apostolara, dva pergamenska dvolista. Ovaj se je fragment našao u Vrbniku, nu domovinu mu traži Jagić u današnjoj Bosni ili Hercegovini. Spomenik je taj napisan po svoj prilici u 13. vijeku (čuva se u arhivu Jugosl. akademije).

c) Tri ostriška iz djela apoštolskih, koji se čuvaju u češkom zemaljskom muzeju u Pragu.

d) Odlomak djela apoštolskih, koji se čuva u Studijskoj knjižnici u Ljubljani (Čevljarska zadruga 1670).

5. Evanđelistari.

Najpoznatiji i najznamenitiji evanđelistar hrv. roda jest tako zvani reimski evanđelistar, koji se čuva u knjižnici grada Reimsa u Francuskoj. Rukopis napisan je na pergameni u dva stupca, imade u svem 94 strane, te sastoji iz dva dijela glagolskoga i ćirilskoga; glagolski zaprema 62 strane, a ćirilski 32 strane. Rukopis glagolski jest prijepis iz starijega, a napisan je god. 1395. po svoj prilici u Češkoj, dočim je ćirilski napisan prije (u XII. vijeku) možda u jugozapadnoj Rusiji, te je očito prijepis iz originala bugarskoga ili srpskoga. Prvi je izdao faksimilirano izdanje ovoga rukopisa Francuz Silvestre u Parizu god. 1843. po nalogu ruskoga cara Nikole I., a za širu naučnu publiku V. Hanka 1846. God. 1852. priredio je bibliotekar reimski Louis Paris sa Silvestrom novo izdanje sa posebnim predgovorom i sa Kopitarevim prolegomenima. U novije je vrijeme g. 1896. fotografisao cijeli rukopis činovnik reimske biblioteke V Charlier, te je jedan primjerak poklonio ruskomu caru Nikoli II. kada je posjetio Francusku. Posljednje i najbolje je izdanje Louis Legera, komu je akademija u Reimsu povjerila, da priredi o njenu trošku novo faksimilirano izdanje.

Potpunih ili barem donekle potpunih glagolskih hrv. evanđelistara danas osim pomenutoga reimskoga ne imamo, dočim se latinicom napisani dosta rano javljaju kao zadarski iz sredine 15. vijeka i Ranjinin od god. 1508., dapače spominje se u Dubrovniku jedan iz god. 1419. Prvi štampani gotskim pismenima izišao je u Mlecima god. 1495. od fra Bernardina Spličanina.

Među sačuvanim glag. fragmentima imade i takovih, koji dadu slutiti, da potječu od nekadanjih evanđelistara, premda bi mogli biti i ostaci nekadanjih misala.

Od hrv. protestanata imademo:

a) Prvi dêl novoga testamenta, va tom jesu vsi četiri evangelisti i dijanjê apostolsko iz mnozih jazikov u sadašnji općeni i razumni hrvatski jazik po Antonu Dalmatinu i Stefanu Istrijanu (Konzulu) s pomoću druzih bratov sada prvo verno stlmačen. U Tubingi 1562. u 1000 primjeraka. Knjiga imade XXVI i 206 strana.

b) Drugi dêl novoga testamenta, u kom se zadrže apostolske epistole po ordinu, kako broj na drugi strani ove karte kaže. Štampan u Tubingi 1563 u 1000 primjeraka. Knjiga imade 111 lista ili 222 strane. U predgovoru ove knjige potpisani su Anton Dalmatin, Stefan Istrijan i Juraj Juričić.

Bilješka. Kukuljević u svojoj Bibliografiji hrvatskoj navodi još ove protestanske knjige, kojih ja nijesam vidio:

a) Probe iz sv. pisma iz Izaije proroka glagolskimi i latinskimi slovi. U Tubingi 1564. Ove je probe izradio Dalmatinac Leonhard Merherić (u Šafarika Merhečić), koji je pomagao prevađati sv. pismo Antonu Dalmatinu i Stipanu Istrijanu.

b) Epistole sv. Pavla od Trubera i Antona Dalmatina. V Tubingi 1582.

6. Obrednici ili rituali.

Obrednici ili rituali napisani su naizmjence slavensko-hrvatskim (crkvenim) jezikom ili narodnim prema sadržaju dotičnoga odlomka ili članka. Ako je dotični članak radio o strogo crkvenom pitanju ili poslu, napisan je slaveno-hrvatskim jezikom, a ako je radio o kakovom drugom pitanju, koje nije bilo baš strogo crkveno pitanje, napisan je narodnim hrvatskim jezikom.

a) Najstariji ritual, koji nam je poznat, sačuvao se je u akademijskom rukopisu III.a.15. od lista 1.—36. [1])

Sadržaj mu je ovaj: Iza kratkoga uvodnoga članka dolaze ovi kratki članci: Kapitul o zlê ženê (1a), kapitul ot razdêlenija têla Hristova, se je kapitul ot osvećenija telesnoga i ot crkvenih' riči (2a), ot posvećenija crkvenoga kapitul (2b). ot devet' činov' anjelskih kapitul (3b), ot 7 blaženstvi kapitul (3b), vrême sedmo desetno kapitul, — jevanjelje ot muki kapitul (4a), — ot oficija, — zač ne zvone, — tablica (na križu) ča dê, — zač svêće ugašajuť (4b), zač se ne govori, bože, v pomoć' moju (5a), ot vapja, — zač se oltari svlače i zač se moli za ljudi, — ot ognja novago, — v subotu kapitul, — ot aleluje (5b), ot posvećenja i napravljenja, — ot naglavnika, — od bele rubače, — ot pasa, — naručnik (6a), štola, ot planide, ot krune biskuplje, ot prstena, ot vshoda popova k' oltaru, — zač stane prvo na desno

[1]) Ovaj rukopis sastoji iz prvotna tri rukopisa ili djela. Prvi siže od lista 1.—36., drugi od lista 39.—49., treći od lista 50.—64.

(6b), ot znamenji, ot gospodi pomiluj, ot slava v' višnih' (7a), ot apustola, ot evanjelija, zač evanjelije z glavu otkr'venu poslušamo, ot znamenija evanjelija (7b), zač znamenamo se, ot znamenji na usteh, od znamenji na prseh', ot knjig', ot znamenja križa na konci evanjelija (8a), ot kadilnika i tamjana, ot tajne, ot sveta (8b), ot patene, kapitul têla Hristova. ot aganče božji (9a), zač pop' vraća se na konci mise na desno, zač se znamenuje (9b), ot prvoga stanjenja popova pri oltari, ot muki gospodnje (10a), ot sudnjega dne (11b), ot muk paklenih (13a), ot slave rajske (13b), ot Jerosolima i groba božja, čtenije ot posvećenija crkve (prepisano iz trećega djela ovoga rukopisa, isp. 17a i 55a), čtenije trih' kralji (prepisano iz trećega djela ovoga rukopisa, isp. 18a i 55b), od jerêja (prepisano iz trećega djela ovoga rukopisa, isp 20a i 57b), ot muke Hristove (prepisano iz trećega djela rukopisa, isp. 24a i 59a), ot pokajaniji grêh' (prepisano iz trećega djela ovoga rukopisa, isp. 29a i 54a i b), mirakul blažene djevice Marije na ženi, koju je muž vragu obećao (31a i b), mirakul blažene djevice Marije na vitezu, koji je pošao u samostan (31b i 32a), mirakul s. Marije, kako je pomogla slikaru, koji ju je naslikao (prepisano iz drugoga djela ovoga rukopisa, isp. 44b i 45a), od almužna i molitvi i druzeh' bogomolj', ot muki i smrti Hristovi (32a i b), ot pakla (33a), čtenije o dušah', ke su v paklê (34a), ot vremen' človičaskih' (35b) i priča o postanku i sudbini grada Troje (36). — Ovo je djelo manjkavo, tako je iščupan jedan ili više listova, kao iza lista 29., 35 i 36. Ovaj rukopis pripada 14. vijeku. Dakako da imade u njem pored strogo ritualne građe i druge kao i u ostalim hrv. glagolskim ritualima.

b) Ritual (trebnik) koji se čuva u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom I.a 60., od koga se je sačuvalo 18 pergam. listova. Ovaj rukopis potječe iz 15. vijeka, napisan je bio za svjetovne popove. Nije se sačuvao potpun, već samo jedan dio, koji govori o obredu blagoslova soli i vode, krštenja, vjenčanja, posljednje ispovijedi i pomazanja, preporučenja duše i pogreba.

c) Ritual od 34 lista, što ga spominje Brčić u Radu LIX. str. 159.—166. Ovaj je ritual napisan god. 1450. po svoj prilici u Poljicima. Napisao ga žakan Kuzma što sam što pak dao ga napisati. Nije se sačuvao potpuno. U ovom fragmentu našao se konac koledara (mjesec decembar), zatim o krštenju djece, o preporučivanju duše i o obredima kod ukopa. Ovaj je ritual bio također napisan za svjetovne popove. Spomenik ovaj bio je vlasničtvo Brčićevo, sada se nalazi vjerojatno u Petrogradu.

d) Ritual, koji se sada nalazi u g. prof. I. Milčetića u Varaždinu. Imade u svem 16 pergamenih listova. Napisan je u 15. vijeku po svoj prilici na otoku Krku, gdje se je i našao. Rukopis je manjkav.

e) Tri rituala ili obrednika fra Šimuna Klimantovića ili Klemenovića. Košto se čini najznamenitiji je onaj obrednik, koji se sada čuva u redodržavnom arhivu Franjevaca III. reda u Zadru i koji sam obrednik mogao potanje proučiti. Znamenit je ovaj obrednik i stoga, što je potpun, zaprema 235 pergamenih listova ili 470 stranica u dvanaestini, napisan je lijepom kurzivnom glagolicom. Pred samim obrednikom nalazi se šest lista od papira, koji su bili predmetnuti naknadno ovomu obredniku. Svakako na ovom obredniku radio je Klimantović dulje vremena. Brčić je izračunao, da je na njem radio deset godina i osam mjeseci od god. 1501. do 3. veljače 1512. (ispravno 23. veljače 1512.) i kada ga je dovršio, poklonio ga je, kako se može razabrati iz jedne prilično oštećene bilješke, 14. juna 1512. fra. Ivanu Količiću u samostanu sv. Ivana prid Zadrom.

U ovom se obredniku nalazi ovaj sadržaj: 1. Blagoslov stola (slaveno-hrv. od 2.-9a lista), 2. Ovo su glave 10 zapovidi božjih (hrvatski, od 9b.—10a. lista), 3. Ovo je 7 milostinj telêsnih (hrv., od 10a.—10b.), 4. Ovo je 12 člani svete verê, ki je ne veruje, spasen biti ne morê (hrv., 10b.—11a.), 5. Ovo je 7 darov duha sveta. — Ovo je 5 udov telêsnih (hrv., 11a.—b), 6. Rêgula pokornih (slav.-hrv., od 12.—23), 7. Testament blaženoga Frančiska (hrv. od 23b.—28a.), 8. Oficij obučenija. V ime božije, amen. Ovo jest red oblići brata ili sestru tretoga rêda blaženoga Franjciska (hrv., od 28a.—32a.), 9. Profes pokornih (hrv., od 32a.—33a.), 10. Kustacioni pokornih. V ime božije, amen. Ovo jesu kustacioni bratije pokornih tretoga reda blaženoga Frančiska provencije Dalmacije, učinjeni oda vse bratije na kapituli na školji Galevci prid Zadrom na lêt božjih 1492. na 12. dan miseca aprila (hrv. popis od 33a.—43.), 11. Plač gospoje, crkveno prikazanje u stihovima (trohejskim osmercima). Ovo prikazanje nije Klimantović izradio, već ga je prepisao iz starijih glagolskih rukopisa, jer ga nalazimo i u rukopisima 15. vijeka, tako u rukopisu, koji se čuva u arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu pod signaturom IV. a. 92., samo u tom se razlikuje Klimantovićev prijepis ovoga prikazanja od starijega akademijskoga prijepisa (IV. a. 92.), što imade njegov prijepis do 70

stihova više na početku prikazivanja no onaj akademijski. Klimantovićevim rukopisom poslužio se je po svoj prilici i bosanski pisac Matija Divković, koji je ovo djelo izdao bosanskom bukvicom (u Klimantovićevu obredniku od 44.—69a.), 12. Šekvencije mrtvih. Jedanaest vrlo lijepih pogrebnih pjesama, i to: a) ova je gredući po mrtvaca, b) šekvencija na sprovodu, c) šekvencije nad grobom, kada telo v grob položet, d) šekvencija nad junakom (mladićem nevjenčanim), e) šekvencija nad mladim junakom, f) šekvencija, pokle se zakopa človik, g) šekvencija puku, pokle zakopaju človika, h) šekvencija za brata dragoga, i) šekvencija blažene gospoje, j) šekvencija svetoga tela božija i k) šekvencija Marije Mandalene. Ove su šekvencije bile po svoj prilici i vrelom raznim narodnim naricaljkama, kakve su Vuk i drugi zabilježili. (U Klimantovićevu obredniku od 69a.—82.), 13. Počinju pokorni psalmi od prve srêde korizme v proste dni vazda po jutrnji. Od mrtvih govorimo 7 psalmov za pokoru, poklonivši kolêna, amen (slav.-hrv., od 83. do 93.), 14. Oficij mrtvih (slav.-hrv., od 94. do 116a.), 15. Čin ulijanija, čin dati nemoćniku telo božije (hrv., od 116a.—121a.). 16. Priporučenije duše (hrv., od 121a.—126a.), 17. Pogrêb mrtvih (hrv., od 126a.—139a.), 18. Pogrêb dičice (hrv., od 139a.—145a.), 19. Čin krstiti dite (hrv., od 145a.—160.), 20. Rubrika fabulê (na listu 161a.), gdje se nalazi ova bilješka: „Te fraške napisah na Zaglavi pri svetom Mihovili miseca pervera 8. tekućega let božjih 1505. I tada biše mnogi glad v Zadri i po vsoj Dalmaciji i po vsem svitu. V Zadri ne biše pšenice ni ozimca ni prosa ni sirka ni nijednoga žita, ne biše ča ni zrna kupiti. I tada nevoljni Hristjane gladom mrahu. Ojme, iju gorê nam! Sagrišismo prêd gospodinom bogom i za naša bezakonija da na nas takovu kaštigu (da) gladom, kakova ni bila za pametara za vas svit. A to zapisah ja fra Šimun Klimantović trêtoga rêda, komu je zemlja mati, črvi druzi, grob otačastvo, grisi bogatstvo. Bože, smiluj se na mene grišnika i na vse Hristjane, amen. I tada činihu kruh v Zadri od boba i ne biše ga., 21. Misa za mrtvih (slav.-hrv., od 161a. do 169a.), 22. Počinjet spovid (hrv., od 169.—177.), 23. Nauk na spovidi popu (hrv., na 178. listu), 24. Nauk človiku na spovidi i ostalo o ispovidi (hrv., od 179.—199a.), 25. Kazi papini i biskuplji (hrv., od 199b.—201b.), 26. Otrišenje općeno (hrv., 201b.—202b.), 27. Molitva blagosloviti kruh i voće na dan sv. Blaža (slav.-hrv., od 202b.—204a.), 28. Blagoslov janjca na vazam, — blagoslov sira i jaja, — blagoslov kuće nove ili mesta nova, — blagoslov

svrhu vsake piće (= hrane), ku je bog stvoril za človika, — blagoslov nove plavi ili navi ili driva, — blagosloviti varinu na dan Barbare (od 204b.—215a.), 29. Deset vertudi iliti reći 10 kreposti, ke ima sveta misa (hrv., od 215b.—218b.), 30. Način odrišivati človika od griha i prokletstva (slav.-hrv., od 219. do 225b.), 31. Bula fra Šimuna Klemenovića od jubilêja, koga da Aleksander papa VI. na let rojenija božija 1000 i 500 i 2. (Prijevod hrv., od 225b.—227b.), i 32. Kronika (hrv., od 227b.—234.).

Iz ovoga sadržaja razabiremo, da je Klimantović uvrstio u svoj obrednik i pjesnička djela kao „Plač gospoje“, crkveno prikazanje, i 11 šekvencija ili pogrebnih pjesama. Baš odatle, što je Klimantović uvrstio u svoj obrednik i ovakova djela, jasno razabiremo, da su naši Franjevci u svojoj crkvenoj službi promicali i umjetnu hrvatsku poeziju, a to je tim znamenitije, što je za takovu poeziju doznao cio narod, dočim su pjesme kasnijih dubrovačko-dalmatinskih pjesnika osim rijetkih slučajeva poznavali samo rijetki prijatelji dotičnih pjesnika. Većinu ovoga obrednika prepisao je Klimantović iz starijih rukopisa. Ja sam sam naišao u starijim i mlađim rukopisima na posve istu duševnu građu. Posve pouzdano mogu reći, da je Klimantović sam napisao samo kroniku i preveo bulu pape Aleksandra VI. i po svoj prilici pobilježio kostitucioni ili naredbe, koje rade o vladanju trećoredskih redovnika u Dalmaciji, Kvarneru i Istri od god 1492.

Brčić u pomentoj svojoj radnji spominje još dva Klimantovićeva obrednika, kojih ja nijesam vidio, ali koji se mnogo ne razlikuju sadržajem svojim po opisu Brčićevu od ovoga, što sam ga ovdje opisao, samo što su mnogo kraći i trošniji. Jedan, od koga su se sačuvala 33 lista, napisao je god. 1509., a drugi, od koga su se očuvala 74 lista, napisao je god 1514. u samostanu sv. Marije na Glavi otoka Krčkoga.

f) Ritual fra Šimuna Glavića Šibeničanina, napisan god. 1529. Glaviću je bio uzorom Šimun Klimantović. Njegov ritual sadržaje : 1. Počinje regula bratije ot kajanija tretoga reda svetoga Frančiska blaženago ; 2. A ovo sada počinje tastament svetoga Frančiska i hoću, da se čte s rêgulom bratji i sestram ljubveno boga radi. Čti umiljeno. 3. Ovo jesu riči obećanija bratije i sestar tretoga rêda svetoga Frančiska ; 4. Ovo je red oblići brata ili sestru trêtoga rêda blaženoga Frančiska : 5. V ime božije, amen. Ovo jesu kuštacioni bratije pokornih tretoga reda blaženoga Frančiska provencije Dalmacije, učinjeni od vse

bratije na kapituli na Školji Galevci prid Zadrom na let božjih 1492. na 12 dan miseca aprila; 6. Ovo jesu prošćenija puna, dopuščena od pape Šiksta 8-ga, od Aleksandra pape i od mnozih papi crikvam od svetoga Frančiska, fratrom, kako jesu prošćenja aliti stacioni u crikvah rimskih. Ova se prošćenja navode po mjesęcima sa još nekim dodacima; 7. Ovo jesu imena svetih i blaženih tretoga (reda) svetoga Frančiska fratrov pokornih; 8. Ovo jesu plemeniti, ki su bili tretoga reda svetoga Frančiska; 9. Ovo je plač blažene divi Marije, crkveno prikazanje; 10. Ovo je 10 kriposti, ke ima sveta misa. I te kriposti more imiti svaki krstjanim, ki ljubveno i devoto stoji na svetoj misi, moleći gospodina boga; 11. Šekvencija svetoga tela božja; 12. Ovo je odrišenje nad mrtvacem; 13 Proštenja, što ih dadoše pape redu sv. Frančiška; 14. Kronika.

U ovom ritualu imade dosta i kasnijih bilježaka. Rukopis ovoga rituala čuva se u arhivu Jugosl. akademije pod sign. I a. 25.

g) Štampani obrednik ili ritual po svoj prilici u Senju g. 1508., o kom govori I. Brčić u Radu LIX. str. 166. i 167., sadržaje razmišljanje o smrti, pokrepljenje bolesnika, molitve za onoga, koji je na umoru, o pričesti bolesnika, o posljednjem pomazanju, o preporučivanju djece, o pogrebu kršćanske djece, o blagoslovu vode, o ženidbi i različite blagoslove i molitve.

h) Krnji ritual fra Andrije Čučkovića, koji je djelovao u samostanu sv. Marije Mandaline (sv. Grgura) u Kopru. Ovu je knjižicu našao Ivan Brčić god. 1867, u selu Žmanu blizu Zaglave, te je po svoj prilici neko vrijeme pripadala Zaglavskomu samostanu. Ova knjižica imade 6 listova u maloj šesnaestini, a sadržaje dva zadnja kapitula pravila sv. Frančiska i način oblačiti brata i sestru trećega reda i možda oporuku. Ni onda, kada je ta knjižica cijela bila, nije sadržavala još nešto drugo, jer se kaže u bilješci, da je to „regula“. Napisana je bila ta knjižica god. 1529 u Kopru.

i) Odlomak rituala od 6 listova, što ga je napisao fra Mikula Milohnić na otoku Krku god. 1773. Rukopis nalazi se u gosp. prof. I. Milčetića.

j) Dvolist rituala, što se čuva u studijskoj biblioteci u Ljubljani, sadržava blagoslov vina i voća, bit će da polazi iz 14. vijeka.

k) Jedan list rituala, što ga spominje Brčić, navode se molitve kod preporučivanja duše i kada se mrtvac nosi u crkvu. Napisan je u prvoj polovici 15. vijeka.

l) Brčić spominje jošte jedan odlomak rituala od 17 pergamenih listova, koji se nalazi u čertkovskoj biblioteci u Moskvi i koji je napisao fra Juraj.

m) Jedna vrst protestanskoga rituala sačuvala se u knjizi „Crikveni ordinalac", koja je bila štampana u Tübingenu god. 1564. u 400 primjeraka.

7. Oficiji ili službe za svetkovine raznih svetaca.

Ovakovih oficija ili službi za svetkovanje raznih svetaca imademo više. Rukopisi svih ovih su razmjerno dosta mladi, većinom iz 18. vijeka, pisani su slaveno-hrvatskim jezikom (katkada sa primjesama rusizama) i narodnim hrv. jezikom. Slaveno-hrvatskim je jezikom pisan onaj dio, koji radi o strogo crkvenom obredu, a hrvatskim onaj, koji daje upute u taj obred. Za sada su mi poznati ovi oficiji:

a) U samostanu Franjevaca III. reda u Zadru nalazi se rukopis oficija, košto prof. I Milčetić reče, iz 17 vijeka, a sadržaje oficij prisvetoga Spasitelja u 3. nedilju juleja po svemu štatu i vladaniju privedre republike bnetačke, zatim oficije onih svetaca, koji nijesu propisani za cijelu katoličku crkvu i napokon na 10. decembra oficij prenesenija svete kuće blažene divice Marije.

b) U arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu pod sign. IV.a. 46. čuva se: Oficij blažene divi Marije od gori karmelitaske, znet iz bervijala rimskoga latinskoga, ki bi štampan (v) Bnecih 1695, pod Andrijem Poleti pod znamenom Talije, a ja ga kopijah leta 1721. na harvatsko slovinski jezikom materinskim dan 27. ijulija (v) Dobrinju. Pop Ivan Uravić, plovan dobrinjski, pisah.

c) U arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu pod sign. III. a. 13. čuva se: „Žunta za govoriti oficij i mise od fratar tretoga reda svetoga oca našega Frančiska, ispisana od mene fra Dumeniga Zeca, ovdi stojeći pri svetomu Garguru u Kopru. Ovo godišće 1752. na 16. decembra počimljem pisati, a bog da zdravom dospiti, amen". Kada je dovršio pomeniti fra Dumenigo Zec ovo djelo, pokazuje nam ova bilješka. „Svarha ovoga miseca (decembra), nije drugo nego kako u brevijalu i misalu. Svakoj končini videh konac na 25. febrara 1753". Djelo ovo govori u zbijenoj formi o crkvenim dužnostima i obredima (oficijima), koje imadu Franjevci trećega reda svaki dan obaviti.

Cijelo djelo opsiže 97 lista ili 194 strane u osmini. Djelo je napisano pretežno hrvatskim jezikom, a tek mjestimice hrvatsko-slavenskim jezikom, koliko je bio tomu jeziku pisac vješt. Pored glavnoga sadržaja naime o crkvenim dužnostima i obredima Franjevaca imade u toj knjižici i drugoga zanimivoga sadržaja, tako lijepih crkvenih pjesama, raznih molitava, izvadaka iz sv. pisma, štenija, evanđelja, govorenja, n. pr. pape sv. Leona, omilija, uputa za sv. ispovijed, biografičnih crtica o životu svetaca i t. d. Na koncu imade dodatak cijelomu djelu, kojim se popunjuje ovo djelo.

d) Kod ravnatelja kr. zemaljskoga arheološkoga muzeja u Zagrebu, prof. Dra Brunšmida, čuva se oficij za sve svečane dane u godini. Cijeli rukopis imade danas 15 listova ili 30 strana. Početak (za mjesec siječanj) manjka. Napisan je bio u drugoj polovici 18. vijeka, što razabirem odatle, što se na listu 9a. spominje naredba iz god. 1748., a napisan je bio na otoku Krku, što razabirem odatle, što se na listu 10b. spominje usvećenije ili posvećenje crkve vejske treće nedjelje mjeseca oktobra. Prof. I. Milčetić ne spominje ovoga oficija.

e) Kod istoga ravnatelja kr. zemaljskoga arheološkoga muzeja u Zagrebu čuva se oficij, koji imade u svem 137 strana, od kojih manjkaju strane 83.. 84., 89. i 90. U ovom se rukopisu nalaze oficiji raznih svetkovina Isukrsta i blažene djevice Marije, pa sv. Rafaila arhanđela, sv. Gabrijela, sv. Josipa i sv. Ivana Ursina. Rukopis bio je napisan u drugoj polovici 18. vijeka po svoj prilici na otoku Krku. Ni ovoga oficija ne spominje prof. I. Milčetić.

f) U arhivu Jugoslavenske akademije pod signaturom IV. a. 108. čuva se oficij od sedam žalosti blažene djevice Marije. U ovom oficiju imade više pjesama (imana ili himna), zatim jedna odulja pjesma „od trih kraljev“ (od str. 12 do 15.) napisana god. 1775., slovo sv. Bernarda, omilija sv. Augustina o evanđelju sv. Ivana, o smrti Ivanovoj itd. Na str. 11. svršava oficij. U ostalom dijelu rukopisa nalazi se: „odrišenije na puno, koje se daje na punti od smerti fratrom 3. reda svetoga Frančiška i šekularom, ki nose kordun, istoga reda“. God. 1775. bio je ovaj rukopis svojina fra Andrije Grubelića iz Prvića, košto nam kaže bilježka na str. 18.: „Ovo je libar mene f. Andrija Grubelića od Pravića na 20. maja 1775.“ Rukopis je napisan slabim štilom na otoku Krku oko god. 1775.

g) U samostanu Franjevaca trećega reda u Zadru čuva se jedan oficij iz 18. vijeka od 26 listova, za koji veli prof. Milčetić, da je odlomak brevijara. Ja ga nijesam vidio, a prof. I. Milčetić o njem vrlo malo i nejasno govori.

h) U arhivu Jugoslavenske akademije pod signaturom IV. a 44. čuva se oficij blažene divi Marije z gori karmelitski, nadalje oficij svetih div i mučenic Ursuli i družbenic njeje, kako u brevearu izvan čtenij niže pisanih (21. oktobra), nadalje oficij sv. Roka (16. augusta) i napokon oficij na blagdan imene blažene dive Marije (17. sektembra). Rukopis je ovaj napisan po svoj prilici u drugoj polovici 18 vijeka na otoku Krku (u Dobrinju), na što dade slutiti bilježka na 1. listu: „Ovo je knjiga gospodina plovana z Dobrinja 1782. (u Milčetića pogrješno 1712., stoga je i mislio da je ovaj rukopis napisan koncem 17. ili početkom 18 vijeka) na 24 agusta.

i) U samostanu Franjevaca trećega reda u Zadru čuva se oficij blažene dive Marije od 7 žalosti. Prof. I. Milčetić misli, da je bio napisan pod kraj 18 ili početkom 19 vijeka.

j) U kr. sveučilištnoj biblioteci u Zagrebu čuva se pod signaturom SM. 32. F. 29. oficij za razne svečane dane. Napisao ga Fra Anton Šintić u Porozini na otoku Krku po svoj prilici u drugoj polovici 18 vijeka.

k) Pored ovih oficija spominje I. Brčić u Radu LIX. str. 171. i štampanu knjižicu Oficij blažene Marije devi po običaju rimskoga dvora. Sadržaj je ovoga oficija: služba blaženoj djevici Mariji, misa i litanije gospine, pokorni psalmi, oficij s litanijama za mrtve, molitve sv. Bernardu, Grguru papi, Brigidi, Augustinu i tumačenje kršćanskoga nauka. Knjižica je štampana vjerojatno na Rijeci oko god. 1531., a sastavio ju je vjerojatno modruški biskup Šimun Kozičić, koji je tada na Rijeci stanovao.

8. Razna zaklinjanja i blagoslivljanja.

Popovi glagolaši smatrali su jednom od svojih bogoslužnih zadaća, da su u raznim prilikama svečanim načinom govorili razne zakletve osobito nad bolesnicima, da izađe iz njih bolest (zao duh), nadalje protiv oblaka, koji je prijetio olujom i tučom, protiv raznih životinja, koje nanose štete po-

ljima, oranicama i vinogradima. Blagoslivljali su ljude (osobito bolesnike), kuće, polja, usjeve i t. d. Ta zaklinjanja i blagoslivljanja napisana su većinom slaveno-hrvatskim jezikom. Ma da i znadem, da su se slična zaklinjanja i blagoslivljanja upotrebljavala po cijeloj rimo-katoličkoj crkvi, ipak držim, da su barem na neka ovakova glagolska zaklinjanja i blagoslivljanja utjecali nekadanji Patareni ili Bogumili, koji su se za bosanske samostalnosti raširili jako po Bosni, jer sam naišao u ovim zaklinjanjima i blagoslivljanjima na takova mjesta, kakva nije nikada odobrila rimska crkva. Takovih zaklinjanja i blagoslivljanja (dotično molitvi) nalazimo u hrv. glagolskoj knjizi već od 15. vijeka do početka 19. vijeka, samo što u starije vrijeme nalazimo ih u povećim zbornicima sa drugom različitom građom, dočim nalazimo od 16.—19. vijeka i posebnih knjižica, u koja se bilježe samo ovakova zaklinjanja i blagoslivljanja. Primjera radi spominjem zbornik fra Matije Zadranina ili kako ga prof. I. Milčetić zove „Tkonski zbornik", koji se čuva u arhivu Jugosl. akademije pod sign. IV. a. 120. i u kojem se nalazi od lista 99—104. molitava nad bolesnikom, koji boluje od nežita, a od lista 104. do 108. zakletve od godine i zla oblaka. Spomenik je ovaj napisan u drugoj polovici 15. vijeka.

Posebne knjižice, u kojima se nalaze zaklinjanja i blagoslivljanja, poznate su mi za sada ove:

a) U vatikanskoj knjižnici u Rimu čuva se hrv. glagolski rukopis pod signaturom Codex slav. XI., u kom se nalaze u prvom redu zaklinjanja protiv nečistih duhova i vragova, te se dovode ta zaklinjanja u svezu sa raznim imenima svetaca, kao sv. Sisina, sv. Melestine i dr., zatim se nalaze razni zapisi, kao zapisi, kada žena ne može poroditi djeteta. Rukopis je ovaj napisan u 15. vijeku, možda u Istri.

b) U arhivu Jugosl. akademije u Zagrebu čuva se rukopis pod signaturom IV. a. 128., koji je napisao Ivan Rudić god. 1703. (26. aprila) u Sali u Dalmaciji. U ovom se rukopisu nalaze zakletve protiv husima, zavijačama, gusjenicama i protiv svega, što pravi štetu žitku (hrani) ljudskoj, zatim protiv gradu i zloj vodi.

c) U kr. sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu čuva se pod signaturom SM. 32. F. 24. knjižica popa Antona Brsca sa otoka Krka, koju je on napisao god. 1723. U ovoj se knjižici nalaze različita zaklinjanja osobito protiv bolesti kao protiv nižita, sičca i ustriljenoga vjetra, pa protiv matruna Osim toga navode se razni zapisi i molitve protiv različitih bolesti.

d) U istoj biblioteci čuva se pod signaturom SM. 32. F. 18. glagolski rukopis popa Jurja Malateštića, sina pokojnoga Maja od Dobrinja: Original ovoga djela napisao je u latinskom jeziku otac Bartol Cambi di Saluci, član reda male braće sv. Frančiska u Rimu, te je bio štampan u Rimu, Bolonji i Padovi. Malateštić preveo je ovo djelo god. 1742. pod naslovom: „Molitve bogojubne presvetomu imenu Isusovu sprotu vragom i njih činjenja i višćam i sprotiv mnogim pagubam, spravne po poštovanomu otcu Bartoiu Kambe di Saluci od reda sv. Frančiska bratje u Rimu, a prenešene i talmačene po meni Jurju Malateštiću pokojnoga Maja od Dobrinja, štampane u Rimu i Bolonji i Padovi s dopuštenjem starešin," pa nastavak onoga djela pod naslovom: „Molitve druge bogojubne presvetomu imenu Isusovu sprotivu vražjim meštrijam, viščicam i mnogim drugim pagubam, spravne po poštovanomu otcu Fra Bartolu Kambi od Šaluca od male bratje s. Frančiska od Trastvera od Rima, a od mene popa Jurja Malateštića bihu tolmačeni iz dijaškoga i latinskoga leto 1742. miseca agusta, a štampane va Ferari i va Pežari z dopustom od starešini".

e) U arhivu Jugosl. akademije čuva se knjižica popa Antuna Franki, sina Ivanova, iz Omišlja pod signaturom III. a. 5. iz 18. vijeka pod naslovom: „Kvadirnica, s kon se suprot oblaku vnoge lipe riče govore, spisana od mene zdola podpisanoga slovinskim jezikom na sriću vsakoga vridnoga i pobožnoga redovnika. Ki bude iz nje zaklinjal i verno služil bogu, sriću dobru oće imati vazda". Na koncu se djela nalazi jedna prigodna pjesma od istoga popa Antuna Franki.

f) U istom se arhivu čuva pod signaturom IV. a. 134. glagolski rukopis pod naslovom: „Zakletve kruto korisne za odagnati napasti od ukodlakov, ma valja biti bez griha smrtnoga i priporučiti se bogu i divici Mariji". Ovaj je rukopis napisan u 18. vijeku možda u sjevernoj Dalmaciji.

g) U kr. sveučilištnoj biblioteci u Zagrebu čuva se pod signaturom SM. 32. F. 19. knjižica, u kojoj se nalazi „Blagoslov od dvih svić na čast dvih svetac bratov i mučenikov Ivana i Pavla suprot tuči i grmljavini". Osim ovoga blagoslova nalaze se u ovoj knjižici „Molitve svetoga Frančiska od Pavle" za pojedine dane u nedjelji. Rukopis je napisan na otoku Krku koncem 18. ili početkom 19. vijeka.

h) U istoj se biblioteci čuva bez signature glagolski rukopis, u kom se nalaze neke molitve i psalmi, pa zaklinjanja otrovnih ili kužnih miševa, kobilica, ladrona, crva itd. i zaklinjanja zemlje protiv gradu, tijelu vražjemu, suši i tuči. Na koncu se nalazi blagoslov od svić na dan sv. Ivana i Pavla. Rukopis je ovaj napisan na otoku Krku koncem 18. ili početkom 19. vijeka.

i) U g. prof. Ivana Milčetića u Varaždinu čuva se glagolski rukopis pod naslovom „Zakletva suprotiva oblaku, garmljavini i zloj godini, spisana iz retovala rimskoga, narejena od pape Gargura XIII." U ovom se rukopisu prema referatu prof. I. Milčetića nalazi čitav obred takovih zaklinjanja. Nalazi se i u njem „Blagoslov od dvih svić na čast dvih svetac bratov i mučenikov Ivana i Pavla suprot tuči i germljavini". Ovaj je rukopis napisao po svoj prilici pop Mate Hrabrić dijelaktom baščanskim po svoj prilici u Baški. God 1809. bio je vlasničtvo fra Vincenca Hrabrića Baščanina.

j) U arhivu Jugosl. akademije pod signaturom IV. a. 80 (13. a) nalazi se glagolski rukopis od 9 listova, u kom se nalaze zaklinjanja oblaka, tuče, crva, nečistivijih gadova, miševa, gusjenica, uši, buha, husi, zavijača itd., a na koncu „molitva od zubi". Rukopis ie napisan koncem 18. ili početkom 19. vijeka.

k) Formule egzorcizama (zaklinjanja) nalazimo u rukopisima, koji se čuvaju u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom IV. a. 80 br. 17. na listu 8. a.—12. b., br. 26. i br. 41. na listu 1. Rukopisi ovi potječu iz 18. vijeka (br. 26.) i početka 19. vijeka (br. 17. i 41.).

Pored toga nalazimo takovih zaklinjanja i u drugim glagolskim knjigama, tako u rukopisu, koji se čuva u knjižnici češkoga muzeja u Pragu pod signaturom IX. H. 6., na listu 61. nalazimo zaklinjanje n e ž i t a, koji zalazi u ljudsku glavu prelamati kosti i oči, a u akademijskom rukopisu u Zagrebu III. a. 8. nalazimo poznati „blagoslov svić".

9. Molitvenici.

Lijepi primjer molitvenika imademc u glagolskom rukopisu, koji se čuva u arhivu Jugoslavenske akademije pod signaturom I. a. 1. Sadržaj ovoga molitvenika je ovaj: Molitva gospodnja — otče naš; pozdravljenje angjelsko; blagoslovenije trapezi,

desetoslovje — deset zapovijedi božjih; psalmi Davidovi 109, 110., 111. i 112., pêsn' bogorodicê blaženijê Marijê dêvi: „Veličit' duša moja gospoda i vozradova se duh' moj, o božê", pêsn' Simeonê, psalmi 129. i 50., simvol apostolski — vjerovanje apoštolsko; pozdravljenije k' b. dêvê Mariji, molitva ko aggelu hranitelju (= čuvaru), molitvice vnegda zvon' zvonit' v poludne i večer' na pervoje, vtoroje, tretije zvonjenije, k' misê vhod — služba božja; na koncu još dodatak mise za mrtve.

Molitvenik ovaj je napisan po svoj prilici u prvoj polovici 18., ¡ako nije koncem 17. vijeka, ali nipošto nije u 19. vijeku, kako misli prof. I. Milčetić.

Štampanih molitvenika glagolskih imademo također, tako:

a) Molitva gospodnja otče naš. U Tubingi 1561. Knjižica je štampana glagolskim. ćirilskim i latinskim pismenima.

b) Habermana Ivana Molitve na hrvatskom jêziku. U Ljubljani pri Janesu Mandelcu 1579.

c) Od poznatoga hrv. glagolskoga književnika fra Antuna Juranića imademo molitvenik pod naslovom: Molitvi prežde i poslije mise glagoljemijê iz misala rimskago, inêh že mêst izvedene, ninja že iz latinskago na slavinski jezik privedene. Vo Venetiji knjigopečatijem Dimêtra Theodosija 1764.

Posebna vrst molitvenika jesu tako zvani korizmenjaci. Za sada su mi poznati ovi molitvenici korizmenjaci:

a) Glagolski rukopis, koji se čuva u Jugosl. akademiji pod signaturom IV. a. 126., pod naslovom: „Korizmenjak. U ime Isusa prošćenje potpuno, koji bi govori (= govorio) u korizmu ove devocione, koje se ovdi naredjuju, a to jest očenaši i zdrave Marije". U ovom korizmenjaku određuje se, koliko i radi česa imade bogoljubni kršćanin izmoliti u ima korizmene pobožnosti svaki dan od čiste srijede do uključivo uskrsa očenaša i zdravih Marija, a na koncu je pridodana uskrsna pjesma kao zaglavak korizmene pobožnosti.

b) U glagolski rukopis, koji se čuva u arhivu Jugoslavenske akademije pod signaturom IV. a. 65., umetnut je naknadno dvolist (listovi 28. i 29.), na kojem se nalazi početak korizmenjaka pod naslovom: „Korizmenjak. U ime Isusovo, amen. Prošćenjê podpuno od svih grihov, koji bi govorili u korizmu ove devocione, koji se ovde naredjuju, a to jest očenaši i zdrave Marije. Ovi libar jest ispisan od mene žakna Šime Miloševića lita gospodinova 1792. s dopuščenjem starejših".

Oba su ova korizmenjaka napisana u sjevernoj Dalmaciji pod konac 18. vijeka.

V. Poslovna ili dnevna proza.

Dnevne potrebe iziskivale su već od najstarijih vremena, da su se mnoge stvari morale napisati bilo u opće svrhe bilo u korist pojedinaca ili radi pojedinaca. Sve ovakove glagolicom napisane ili uklesane spomenike nazivljem poslovnom ili dnevnom prozom hrvatske glagolske knjige. Medu ovima nalazimo ove spomenike :

1. Natpise.

Ovi se natpisi nalaze na raznim starim crkvama, na javnim i privatnim kućama, na pločama, grobnicama, zvonicima, zvonovima, žrtvenicima (oltarima), crkvenom posuđu, stubištima, zdencima i kutijama. Neki su dulji, a drugi su posve kratki. Najdulji su onaj na Baščanskoj ploči od god. 1120. i onaj, što se čuva u hrv. zemaljskom muzeju u Zagrebu iz konca 15. vijeka. Ti se natpisi nalaze: a.) na otoku Krku, b) u Istri i po istarskim otocima osim Krka, c.) u Hrvatskoj, d) u Dalmaciji i e) u današnjim slovenskim zemljama.

Dakako da nijesu ni iz daleka svi glagolski natpisi dosada opaženi ni pronađeni, a pogotovo da nijesu proučeni. Stoga se ja obazirem samo na one, koji su meni poznati i koje predočujem pregleda radi u 1. skrižaljci.

---

1. Skrižaljka.

Tekući broj	Mjesto, odakle je natpis:	Zemlja ili potanje označenje mjesta:	Dan, mjesec i godina, kada je napisan ili uklesan:	Ukupno
1.	Baška	na otoku Krku	1120., XII. vijek, 1465., 1525	4
2.	Senj	Hrvatska	1307., 1330., 1425., 1483., 1540., 1543.	6
3.	Novi	Hrvatska, Vinodol	1321, 1501., 1511., 1520.	4
4.	Reta	na otoku Krku blizu Vrbnika	17. VI. 1347.	1
5.	Omišalj	na otoku Krku	XII. 1387., 1457., 1471.. 1471.. 1525., III. 1533., III. 1536.	7
6.	Zadar	Dalmacija	1400., 1442.	2
7.	Beram	Istra	1431	1
8.	Trst	via S. Maria maggiore 2.	1435	1
9.	Vrh kraj Buzeta	Istra	1436., 1463., 1556.	3
10.	Klana kraj Kastva	Istra	1439	1
11.	Vrbnik	na otoku Krku	1445., 1505., V. 1527., 1530., 22. V. 1542., 15. IV. 1585., 11. IV. 1599.	7
12.	Tkon na otoku Pašmanu	Dalmacija	1448.—1451., 1517., 1531.	3
13.	Kastav	Istra	16. IV. 1453., 1509., 1530., 1537., 1541.. 1568.	6
14.	Predloka (Loka) kraj Ospa	Istra	1461., 1466.	2

Tekući broj	Mjesto, odakle je natpis:	Zemlja ili potanje označenje mjesta:	Dan, mjesec i godina, kada je napisan ili uklesan:	Ukupno
15.	Zanigrad	Istra, općina Dekani	1466.	1.
16.	Višnjan	Istra	1476.	1.
17	Vlašići na otoku Pagu	Dalmacija	1485.	1.
18.	Bribir	Hrvatska	1491., 1491., 1524., 1527.	4.
19.	Čepić	Istra	1492.	1.
20.	Roč	Istra	1492., 1492.	2.
21.	Bez označena mjesta	Nalazi se u kr. zem. muzeju u Zagrebu	oko 1500.	1.
22.	Plomin	Istra	1495., 1524.	2.
23.	Štrped	Istra	1500.	1.
24.	Ozalj u mjestu Trg i u mjestu Bratovancima	Hrvatska	1501.—1516., 1501.—1516.	2.
25.	Kosinj gornji	Hrvatska	1503., 1503., 1503.	3.
26.	Šušnjevica	Istra, općina Jesenovik	1507.	1.
27.	Dobrinj	na otoku Krku	1510., 10. VI. 1576.	2.
28.	Lukoran	Dalmacija	20. I. 1510.	1.
29.	Bakar	Hrvatska	1514., 1530.	2.
30.	Dubašnica	na otoku Krku	1514.	1.

Tekući broj	Mjesto, odakle je natpis:	Zemlja ili potanje označenje mjesta:	Dan, mjesec i godina, kada je napisan ili uklesan:	Ukupno
31.	Selo Bogović	na otoku Krku	1514.	1.
32.	Grobnik	Hrvatska	1524., 1524., 1572., 1649.	4.
33.	Draguć	Istra	15. IX. 1529., 14. III. 1533., 12. V. 1564.	3.
34.	Trsat kraj Rijeke	Hrvatska	1531.	1.
35.	Materada	Istra	12. I. 1531., 1535.	2.
36.	Bačve	Istra	1533., 22. I. 1581.	2.
37.	Sv. Ivanac	Istra	1533.	1.
38.	Gola Gorica	Istra	1537.	1.
39.	Cernik kraj Grobnika	Hrvatska	1538.	1.
40.	Šumbreg	Istra	1540., 1551.	2.
41.	Buzet	Istra	1541.	1.
42.	Šterna	Istra	1541.	1.
43.	Soline	Damalcija u zadarskoj biskupiji	1547.	1.
44.	Ješenik	Istra	1550.	1.
45.	Boljun	Istra	13. VI. 1550., 1556., IV. 1590, 1641.	4.

Tekući broj	Mjesto, odakle je natpis:	Zemlja ili potanje označenje mjesta:	Dan, mjesec i godina, kada je upisan ili uklesan:	Ukupno
46.	Hum kraj Roča	Istra	1552.,1555.	2.
47.	Trviž kraj Pazina	Istra	1553.	1.
48.	Mali Mlun	Istra	1555.	1.
49.	Vinica	Kranjska	20. III. ili 20. V. 1556.	1.
50.	Sovinjak	Istra	1557.	1.
51.	Lindar kraj Pazina	Istra	1559.	1.
52.	Borut	Istra	30. IV. 1560.	1.
53.	Korte kraj Izole	Istra	1566.	1.
54.	Sv. Anton	Istra	20. VI. 1567.	1.
55.	Nova vas (Selina)	Istra, općina sv. Lovreč Poženatički	1568.	1
56.	Drivenik	Hrvatska	1571.	1
57.	Kršikla kraj Pazina	Istra	1572., 1572.	2
58.	Mošćenice	Istra	21. XII. 1573.	1
59.	Dornberg	Goričkа	1574.	1
60.	Veprinac	Istra	1574.	1

Tekući broj	Mjesto, odakle je natpis:	Zemlja ili potanje označenje mjesta:	Dan, mjesec i godina, kada je napisan ili uklesan:	Ukupno
61.	Ugljan	otok u Dalmaciji	1577.	1
62.	Grižane	Hrvatska, Vinodol	1579.	1
63.	Posedarija	Dalmacija	1580.	1
64.	Sale	Dalmacija	1581.	1
65.	Ždrenj	Istra	21. V. 1582., oko 1600.	2
66.	Olib	Dalmacija	1585., 1598.	2
67.	Blažići	Istra, porečka biskupija	IX. 1586.	1
68.	Previš kraj Pazina	Istra	oko 1588.	1
69.	Cerovlje	Istra	1588., 1594.	2
70.	Marija Zalbijska	Austr. Primorje	1591., 1591,. 1591.	3
71.	Oštarije kraj Ogulina	Hrvatska	1594.	1
72.	Lovran	Istra	1595.	1

Prema tomu imade sada 134 meni poznata natpisa iz 72 mjesta. Najviše ih imade iz Istre među meni poznatima. Dali ih u istinu ima, to je drugo pitanje. Činjenica, da imade sada najviše poznatih natpisa iz Istre, dokazuje samo to, da se istarska inteligencija najviše zanima za našu starinu. Pored pomenutih natpisa upozorio je pokojni R. Lopašić u knjizi „Karlovac“ na jedan kamen sa glagolskim natpisom na groblju u Pribićima, ali nije mi poznato, da ga je tko kasnije pročitao.

2. Isprave ili listine.

Hrvatske glagolske listine izdavale su svjetske, vojničke i crkvene vlasti, bratstva ili korporacije, javni notari ili kanciliri, privatnici i članovi porodice Frankopana. Ja ću se obazrijeti samo na one listine ili isprave, koje su do danas izdane, i na neke, koje sam priredio za štampu. Dakako, da imade još uvijek dosta neizdanih hrvatskih glagolskih listina. Ja sam priredio čitavu zbirku neizdanih još, osobito iz 17., 18. dapače iz 19. vijeka hrvatskih glagolskih listina za štampu, koje čekaju, dok nađem nakladnika, da izađu na svjetlost. Dosele štampane listine polaze: a) sa otoka Krka, b) iz Istre i istarskih otoka osim otoka Krka, c) iz Hrvatske, d) iz Dalmacije i dalmatinskih otoka, e) iz Bosne, f) iz današnjih slovenačkih zemalja i g) iz drugih zemalja. Ove listine predočujem u skrižaljci 2.

2. Skrižaljka.

Tekući broj	Mjesto, odakle je isprava:	Zemlja ili potanje označenje mjesta;	Dan, mjesec i godina, kada je izdana isprava:	Ukupno
1.	Dobrinj	na otoku Krku	1. I. 1100.. 30. XII. 1230., 8. XI. 1321., 12. III. 1379., 21. III. 1400.	5
2.	Pazin	Istra	5. V. 1275. (?)	1
3.	Trsat kraj Rijeke	Hrvatska	1288, 5. IX. 1458.	2
4.	Novi	Hrvatska, Vinodol	1309., 15. X. 1309., 8. IX. 1395., XI. 1422., 4. I. 1428., 4. I. 1428., 15. XII. 1445., 10. XII. 1446., 4. XII. 1447., 26. X. 1450, 30. XII. 1450.. 28. X. 1455.. 21. V. 1459., 25. VI. 1460., 21. III. 1464., 1465., 11. IV. 1468., 7. I. 1470., 13. XII. 1470., 18. V. 1472., 1472., 10. II. 1476., 4. V. 1478., 22. X. 1484., 1502., 18. X. 1526., 9. I. 1565., 28. X. 1615.	28

Tekući broj	Mjesto, odakle je isprava:	Zemlja ili potanje označenje mjesta:	Dan, mjesec i godina, kada je izdana isprava:	Ukupno
5.	Belgrad	Hrvatska, Vinodol	1323., I. XII. 1449.	2
6	Senj	Hrvatska	7. XI. 1437., 8. XI. 1445., 17. IV. 1447., VI. 1448., 24. IV. 1463., 5. III. 1466., 15. III. 1475., 19. VIII. 1482., 19. V. 1483., 22. X. 1484., 5. VI. 1485., 16. VIII. 1485., 1. VI. 1486., 26. X. 1486., 28. VIII. 1487., 29. VIII. 1487., 8. V. 1488., 4. VIII. 1488., 1489., 1496., 16. VIII. 1496., 1500., 25. IV. 1500., 18. VIII. 1501., 10. V. 1509., 22. IV. 1510., 4. VIII. 1511., 21. VI. 1518., 13. III. 1521., 3. VII. 1521., 2. IX. 1523., 16. V. 1524., 7. V. 1545., V. 1545., 13. VII. 1556., 14. VIII. 1556., 18. IX. 1556., 10. IX. 1556., 19. IX. 1556., 28. IX. 1556., 12. IV. i 9. IX. 1557., 5. III. i 27. VIII. 1558., 7. IV. 1559., 20. III. 1561., 2. V. 1561., 25. II. 1566., 23. IV. 1566. 7. XII. 1577., 4. II. 1584., 14. VII. 1589., 6. VI. 1599.	53

Tekući broj	Mjesto, odakle je isprava:	Zemlja ili potanje označenje mjesta:	Dan, mjesec i godina, kada je izdana isprava:	Ukupno
7.	Baška	na otoku Krku	11. VIII. 1375., 23. IX. 1375., II. IV. 1413., 1414., 17. VII. 1419., 1. VI. 1420., 9. II. 1423., 17. X. 1426., 16. II. 1450., 2. IX. 1451., 9. VIII. 1482.	11
8.	Modruše	Hrvatska	9. VIII. 1381., 10. VII. 1457., 1463., 4. VIII. 1463., 15. VIII. 1464., 1461-1470., 10. VI. 1471., 12. IV. 1486., 5. I. 1497., 20. IV. 1498., 18. IV. 1521., 20. XII. 1525.	12
9.	Počitelj	Hrvatska	13. VIII. 1393.	1
10.	Mošćenice	Istra	1395., 1471., 13. X. 1484., 1521., 5. XI. 1620., 20. II. 1621., 11. X. 1621., 20. XII. 1622., 16. II. 1623., XI. 1623., 7. V. 1624., 21. IV. 1627., 22. XI. 1629., 18. I. 1632.,	14
11.	Hreljin	Hrvatska	4. II. 1403., 6. III. 1440., 14. VI. 1493.	3
12.	Ostrožac	Bosna	21. IX. 1403.	1
13.	Lovran	Istra	9. V. 1410., 1466., 1480., 1574.	4
14.	Crikvenica	Hrvatska	27. VIII. 1419., 7. III. 1447., 10. II. 1485., 10. I. 1549.	4
15.	Brinje	Hrvatska	12. I. 1428., 16. VI. 1430., 3. II. 1489., 29. XI. 1490., 4. VI. 1493., 4. VI. 1493., 25. I. 1495., 5. VI. 1495., 1. IV. 1496., 1. XII. 1498., 15. I. 1499., 13. II. 1499., 19. I. 1500.	13

Tekući broj	Mjesto, odakle je isprava:	Zemlja ili potanje označenje mjesta:	Dan, mjesec i godina, kada je izdana isprava:	Ukupno
16.	Podhumak	Hrvatska	10. V. 1431.	1
17.	Sv. Ivan u Lici	Hrvatska	16. VII. 1433.	1
18.	Ozalj	Hrvatska	10. VIII. 1433., 3. V. 1437., 3. V. 1437., 4. XI 1459., 1. V. 1479., 27. IV. 1541., 29. VII 1563.	7
19.	Draganić	Hrvatska	23. XI. 1433., 1436, 28. VI. 1459., 1507., 1513., 3. I. 1519., 1519., 1533., 1550.	9
20.	Buže	Hrvatska	IV. 1434., 19. IV. 1487., 1490.	3
21.	Zadar	Dalmacija	15. VII. 1437., 12. VI. 1472., 15. II. 1473.	3
22.	Steničnjak	Hrvatska	1439., 1460., 3. II. 1504., 1513.	4
23.	Bribir	Hrvatska	1440., 2. II. 1485., 4. III. 1487, 4. III. 1487., 20. III. 1490., 31. XII. 1590., 10. V. 1625.	7
24.	Otočac	Hrvatska	11. VIII. 1444., 15. IX. 1475., 13. II. 1510., 5. IV. 1510., 18. IV. 1510., 19. IV. 1510.	6
25.	Bakar	Hrvatska	21. I. 1445., 15. V. 1455., 11. III 1492., 13. II. 1497., 3. V. 1504., 28. VII 1539., 1547., 17. IX. 1548., 15. III. 1554., 20. X. 1558., 8. IV. 1585., 13. XII. 1610.	12
26.	Ripač	Bosna	1. V. 1447., 1493., 15. III. 1566.	3

Tekući broj	Mjesto, odakle je isprava:	Zemlja ili potanje označenje mjesta:	Dan, mjesec i godina, kada je izdana isprava:	Ukupno
27.	Rmanj	Bosna	28. XI. 1448., 1451., 11. VI. 1478.	3
28.	Tržić	Hrvatska	18. II. 1450., 1. III. 1484., 24. IX. 1492.	3
29.	Stomorino selo	Dalmacija	16. IV. 1450.	1
30.	Blagaj	Hrvatska	1420.—1450.	1
31.	Tnin	Dalmacija	22. X. 1451., 27. VIII. 1460.	2
32.	Boljun	Istra	1451.—1622., 10. I. 1583., 6. XII. 1588., 6. XII. 1590., 7. XII. 1600., 19. III. 1609., 29. V. 1609., 12. VII 1613., 6. XII. 1623.	9
33.	Krk grad	na otoku Krku	29. X. 1453., 14 IV. 1466., VIII. 1468., 12 VIII. 1470., 8. IX 1490., 28. VI. 1545., 13. IX. 1545., 19. IX. 1545.	8
34.	Brubno	Hrvatska	30. IV. 1453.	1
35.	Visočje kraj Lovrana	Istra	1454.	1
36.	Dubašnica	na otoku Krku	11. IV. 1454., 27. IX. 1487., 6. IV. 1495., 10. VII. 1495.,	4
37.	Omišalj	na otoku Krku	25. VIII. 1457., 10. XI. 1465., 2. IV. 1471., 1514., 1524.	5
38.	Grobnik	Hrvatska	16. XI. 1457., 7. IV. 1560., 10. IV. 1560., 23. VIII. 1565	4

Tekući broj	Mjesto, odakle je isprava:	Zemlja ili potanje označenje mjesta:	Dan, mjesec i godina, kada je izdana isprava:	Ukupno
39.	Sustipanova luka	Dalmacija	12 I. 1460.	1
40.	Bag	Hrvatska	12. XI. 1460., 5. III. 1495., 9. X. 1506.	3
41.	Jelovik	Hrvatska	26. III. 1461.	1
42.	Bosiljevo	Hrvatska	5. VI. 1461.	1
43.	Sv. Mikula na Gvozdu	Hrvatska	9. VIII. 1464., 1. IV. 1475.	2
44.	Pod Lipnik	Hrvatska	4. VI. 1465.	1
45.	Ugljan, otok	Dalmacija	22. IV. 1466.	1
46.	Čovac	Bosna	14. III. 1469.	1
47.	Grižane (Griže)	Hrvatska, Vinodol	8. XII. 1472., 1571., 29. I. 1582., 16. XII. 1583., 22. IV 1591., 22. IV. 1591., 10. V. 1596., I. V. 1606., 4. IX. 1616., 21. IX. 1620.	10
48.	Slat	Hrvatska	1475., 1495.	2
49.	Lapac	Hrvatska	14. VII. 1484.	1
50.	Kožlak	Istra	7. I. 1485.	1
51.	Jablanac	Hrvatska	11. IV. 1485.	1
52.	Marinino kod Buža	Hrvatska	5. VI. 1485.	1

Tekući broj	Mjesto, odakle je isprava:	Zemlja ili potanje označenje mjesta:	Dan, mjesec i godina, kada je izdana isprava:	Ukupno
53.	Bišće	Bosna	24. II. 1487., 4. XII. 1543., 15. VI. 1566., 15. VI. 1566., 29. VI. 1573.	5
54.	Vrbnik	na otoku Krku	11. III. 1487., IV. 1487., 2. IX. 1487.	3
55.	Glagolište	Hrvatska	1487.	1
56.	Korenica	Hrvatska	28. III. 1489.	1
57.	Skurin	Hrvatska	29. VI. 1490., 1495., 26. IV. 1499., 8. V. 1499., 10. VI. 1499.	5
58.	Gradčina	Hrvatska	1. XI. 1490.	1
59.	Sv. Petar na Slatkoj gori	Hrvatska	1491.	1
60.	Slunj	Hrvatska	5. IV. 1492.	1
61.	Galevac školjić	Dalmacija	1492.	1
62.	Vukšić	Dalmacija	3. V. 1492.	1
63.	Krišćići (Podzvizd)	Hrvatska	23. VII. 1493.	1
64.	Hum kraj Ripča	Bosna	1493., 8. VII. 1510.	2
65.	Orlica kraj Karlovca	Hrvatska	1496.	1
66.	Crna vas	Hrvatska	30. X. 1497.	1
67.	Strelče ili Strilči	Hrvatska	8. V. 1502., 1537., 1549.	3

Tekući broj	Mjesto, odakle je isprava:	Zemlja ili potanje označenje mjesta:	Dan, mjesec i godina, kada je izdana isprava:	Ukupno
68.	Prinč kraj Pazina	Istra	1502.	1
69.	Lagodušići	Hrvatska	2. VII. 1503.	1
70.	Marinci	Hrvatska	1. III. 1504., 1512.	2
71.	Osap pod Novim	Hrvatska	14. III. 1504.	1
72.	Perušić	Hrvatska	9. IV. 1504.	1
73.	Pod Okićem	Hrvatska	2. XI. 1505.	1
74.	Sćitari	Hrvatska	26. X. 1508.	1
75.	Srijane	Dalmacija	26. I. 1512., 1512.	2
76.	Belaj	Hrvatska	6. II. 1512	1
77.	Kasegi	Hrvatska	10. X. 1513.	1
78.	Novo selo	Hrvatska	10. X. 1513.	1
79.	Sužan	na otoku Krku	8. XI. 1514.	1
80.	Pod Novim	Hrvatska	24. III. 1516.	1
81.	Samostan sv. Spasa.	Hrvatska	18. IV. 1521., 1521	2
82.	Kraj, općina Lovran	Istra	1521.	1

Tekući broj	Mjesto, odakle je isprava:	Zemlja ili potanje označenje mjesta:	Dan, mjesec i godina, kada je izdana isprava:	Ukupno
83.	Roč	Istra	20. VII. 1523., 5. III. 1568., 9. I. 1576., 14. II. 1594.	4
84.	Zagreb	Hrvatska	5. IX. 1526.	1
85.	Segežd	Ugarska	13. III. 1527.	1
86.	Križevci	Hrvatska	29. V. 1527.	1
87.	Velika	Hrvatska	14 VI. 1527.	1
88.	Posedarija	Dalmacija	14. VII. 1527.	1
89.	U taboru kod Ivanića	Hrvatska	31. VII. 1527.	1
90.	Ostrogon	Ugarska	18. XII. 1527.	1
91.	Gradac kraj Karlovca	Hrvatska	1527.	1
92.	Klis	Dalmacija	15. V. 1528.	1
93.	Dubrovnik	Dalmacija	17. VII. 1529.	1
94.	Kopar	Istra	1529.	1
95.	Veprinac	Istra	2. I. 1534.. 1594., 1594., 1594., 1594., 4. VI. 1607.	6
96.	Jaska	Hrvatska	1534., 1535.	2
97.	Pokupsko	Hrvatska	2. IV. 1534., 1566.	2
98.	Topusko	Hrvatska	26. IV. 1535., 4. VII. 1550.	2

Tekući broj	Mjesto, odakle je isprava :	Zemlja ili potanje označenje mjesta :	Dan, mjesec i godina, kada je izdana isprava :	Ukupno
99.	Gaza kod Karlovca	Hrvatska	1535., 27. III. 1560.	2
100.	Bović	Hrvatska	6. XII. 1536.	1
101.	Otok (danas „Mekušje") kod Karlovca	Hrvatska	7. IV. 1537.	1
102.	Pećno	Hrvatska	1538.	1
103.	Peći	Bosna	7. I. 1543.	1
104.	Karlovački kotar bez mjesta	Hrvatska	1543.	1
105.	Bez mjesta na granici turskoj	Bosna	1545., 21. II. 1566., 24. IV. 1566., 25. IV. 1566., 27. IV. 1566., 15. V. 1566. 21. IX. 1566., s. a.	8
106.	Rijeka (Fiume)	—	12. IV. 1546.	1
107.	Sv. Anton kraj Doline	Istra	11. I. 1548.	1
108.	Dubovac kod Karlovca	Hrvatska	27. IV. 1550., 1563.	2
109.	Barban	Istra	oko 1550.	1
110.	Šibenik	Dalmacija	oko 1550.	1
111.	Rakalj	Istra	1551.	1
112.	Kupčina	Hrvatska	1552., 1564.	2
113.	Samobor	Hrvatska	1555.	1

Tekući broj	Mjesto, odakle je isprava:	Zemlja, ili potanje označenje mjesta:	Dan, mjesec i godina, kada je izdana isprava:	Ukupno
114.	Fuk (danas Vukmanić)	Hrvatska	6. VIII. 1558.	1
115.	Černomelj	Kranjska	9. IV. 1559.	1
116.	Ogulin	Hrvatska	9. IV. 1560., 10 IV. 1560., 15. III 1566.	3
117.	Kastav	Istra	1563., 15. VIII. 1588.	2
118.	Mahično	Hrvatska	1563.	1
119.	Metlika	Kranjska	19. I. 1563., 19. I. 1563.	2
120.	Beram	Istra	5. X. 1563.	1
121.	Stinjani	Istra	29. X. 1563.	1
122.	Novigrad na Dobri	Hrvatska	13. XI. 1565.	1
123.	Gore	Hrvatska	16. XII. 1565.	1
124.	Izačić	Bosna	17. III. 1566.	1
125.	Mali Lošinj (na otoku)	Istra	1567.--1617.	1
126.	Gerovo	Hrvatska	3. X. 1570.	1
127.	Drivenik	Hrvatska, Vinodol	24. II. 1574.	1
128.	Boljunec	Istra	1576.	1
129.	Nuvsići	Hrvatska	1579.	1

Tekući broj	Mjesto, odakle je isprava :	Zemlja ili potanje označenje mjesta:	Dan, mjesec i godina, kada je izdana isprava :	Ukupno
130.	Socerb kraj Doline	Istra	1585.—1680.	1
131.	Gročane kraj Doline	Istra	30. VI. 1591.	1
132.	Dolina	Istra	1591.	1
133.	Hum	Istra	1599.	1
134.	Tar kraj Poreča	Istra	1599.—1661.	1
135.	Panač (Baška)	na otoku Krku	11. XII. 1670.	1
136.	Pokuplje	Hrvatska	s. a.	1
137.	Bez označena mjesta		12. V. 1472.(Dalm.), 6. II. 1512.	2

Najstarija danas poznata originalna listina polazi iz god. 1309., dočim imademo dobrinjsku listinu od god. 1100 u prijepisu notara Petra Petriša od god. 1724., a najmlađe su pisane početkom 19. vijeka. Najmlađa glagolska listina, koja mi je za sada poznata, jest kupoprodajni ugovor između Dunata i Šimuna Rudina kao kupaca i Jure Petešićića kao prodavca od 25. lipnja 1819., što ga je napisao župnik u Sali (Dalm.) pop Vodopija.

Prema 2. skrižaljci poznato je meni 405 glagolskih isprava, koje su bile napisane na 137 različitih mjesta. Među ovim ispravama našao sam i ove poveće : 1. župne ljetopise iz Boljuna od 1451—1622., 2. Pravila trećega reda sv. Franje iz Kopra od 1529., 3. Krsne matice iz Maloga Lošinja od god. 1567—1617. i 4. registar bratovštine sv. Antuna iz Tara kraj Poreča od 1599— 1611.

Bilješka 1. V. Jagić napisao je na strani 33. Vodnikove Povijesti hrv. književnosti i ovu neispravnu tvrdnju o hrvatskim glagolskim listinama: „Glagolske listine nemaju dakako onog značenja za hrvatsku historiju, kao ćirilske za srpsku ili bosan-

sku, jer se ponajviše tiču malih stvari, kao darova crkvama ili manastirima, kupovnoprodajnih ustanova, sudskih presuda, oporuka i razvoda međa". O čem radi onaj manji dio hrv. glagolskih listina, toga Jagić nije naveo. Odatle bi mogao čitatelj zaključiti, a čini se, da je toga mnijenja zaista i V. Jagić, da hrv. glagolske listine imadu vrlo malog ili nikakvog značenja za hrvatsku historiju. Ali tomu nije tako. Da je V. Jagić ogledao Lopašićevu knjigu „Bihać i bihaćka krajina". Dodatak str. 295., 301., 305. i 306., ne bi toga napisao, a po gotovo ne bi toga napisao, da je poznavao hrv. glagolske listine, koje se čuvaju u studijskoj biblioteci u Ljubljani pod signaturom „Slavische Sammlung futrol 2. br. 368." i koje se čuvaju u zemaljskom kranjskom muzeju Rudolphinumu u Ljubljani. Ove sam listine sa Drom Bojničićem Kninskim izdao u Vjesniku kr. zemaljskoga arkiva za god. 1914. U ostalom nije V. Jagić iscrpio ni svojih riječi, „jer se ponajviše tiču malih stvari", jer imade i hrv. glagolskih listina, koje govore o darovima vlastele (Frankopana) privatnicima, o uzvisivanju pojedinih ljudi na čast vlastele po hrv. odličnicima itd. Moram istaknuti jošte, da su i hrv. protestanti dopisivali glagolskim pismenima, pa da su nekoje takove listine i štampom već izdane.

Bilješka 2. Glagolskim se je pismom općenito pisalo po cijelom Vinodolu još početkom 17. vijeka. Najstarija isprava latinskim pismom napisana, koliko je meni poznato, potječe iz Grižana od god. 1626. Poslije te godine opazio sam, da se je i u Vinodolu počelo sve više pisati latinskim pismenima (a talijanskim pravopisom), a manje glagolskim pismom. Od god. 1646. napisane su bile malo ne sve isprave latinskim slovima, premda su pojedinci (popovi) pisali glagolicom u Vinodolu još početkom 19. vijeka.

Bilješka 3. Na listine 17. i 18. vijeka nijesam se za sada mnogo obazirao, jer ih imade vrlo mnogo, osobito sa otoka Krka i sjeverne Dalmacije a ponešto i iz Istre, a malo ih je za sada izdano. Ja sam ih priredio za štampu svu silu.

3. Notarske knjige.

Notari ili javni bilježnici obavljali su sav privatno-pravni posao u hrvatskom narodu. Notare su zvali osobito kasnije (od 17. vijeka) i kancelirima. U starije se vrijeme pravi razlika između notara i kancilira. Kancilir bio je do 17. vijeka obično

službenik, koji je obavljao pisarničke ili kancelarijske poslove kod raznih oblasti, n. pr. kod kapitanije riječke ili kastavske, kod raznih biskupa, velmoža itd.

Od notara, kakve nalazimo u hrvatskoj glagolskoj knjizi, tražilo se prije svega, da je bio vješt jeziku i pismu onoga kraja, u kojem je želio postati notarom, a zatim da je proučio temeljito notarski posao. Vještinu u obavljanju notarskoga posla pribavljali su si hrvatski notari isprva od talijanskih notara, a bilo je i priručnih knjiga, koje su ih upućivale u notarski posao. Najpoznatija je bila u 16. vijeku ovakova priručna knjiga ova: „Artis notariatus sive tabellionum libri duo. His accesserunt tractatus clausurarum cum aliis utilissimis, qui de juris apicibus esse dicuntur (quos sequens pagella indicabit), summo studio post omnes omnium editiones aucti, recogniti ac exactissima diligentia emendati. — Adjecto nuper rerum ac verborum locupletissimo indice. Lugduni apud Antonium Vicentium 1562". Svoju notarsku vještinu i znanje imao je notar prije no je postao takovim dokazati pred zemaljskim ili pokrajinskim oblastima, tako na otoku Krku pred mletačkim providurom, u Istri pred pokrajinskim kapitanom, a u Hrvatskoj pred zemaljskom gospodom. Budući da su bili u Hrvata isprva pismeni i naobraženi ljudi malo ne jedini svećenici, stoga su u starije vrijeme bili notari većinom svećenici. Istom kasnije opažamo, da je bilo više svjetovnjaka notara.

Broj notara nije bio određen, čas ih je bilo više, čas manje prema tomu, kakva je bila potraga za njima. U nekim mjestima bila su i po dva notara istodobno. Notari, koji su imali više posla, držali su u svojim pisarnama po jednoga ili više pomoćnika, obično žakana vještih pismu, koji su se podjedno spremali za notarsko zvanje. Uopće nitko i nije mogao postati notarom bez prethodne prakse kod kojega starijega notara.

Košto su popovi glagolaši živjeli u najužijim svezama sa narodom, u kojem su živjeli, s njima obrađivali svoja zemljišta i s njima dijelili svaku radost i žalost, jer su bili sinovi svoga naroda, tako su i živjeli upravo i hrvatski glagolski notari. Oni su poznavali svoj narod u najsitnije tančine.

U notarskim glagolskim knjigama nalazimo razne kupoprodaje ili budi kakove promjene vlasništva, t. zv. inštrumente ili, uštrumente ili štrumente, zatim oporuke

ili t i š t a m e n t e, dodatke ili dopunjke ili ispravke oporukama, t. zv. k u n d i c i l i j e, nagodbe glede diobe baštinjene imovine, tako zvane k u m p r o m e s e, razne odluke procjenitelja kod diobe porodične imovine, t. zv. s e n t e n c i j e, procjene nepokretne i pokretne imovine, t. zv. š t i m e, razne nagodbe ili pogodbe, t. zv. k o r d i j e, razne darovnice, ženidbene ugovore, u koliko se tiču miraza (dote) itd. Od darovnica najzanimivije su za nas one, koje govore o darovima, što su ih dobivali mladi žakni ili đaci prigodom njihova zaređenja u svećenike.

U kratko. u notarskim knjigama vidimo jasno i ko na dlanu sav privatno-pravni život naroda iz onoga vremenn, o kom rade. Sve ove privatno-pravne isprave pisali su hrvatski glagolski notari u svoje knjige. Stranke su mogle tražiti za svoju porabu prijepise isprava, koje su se njih ticale. Neke su si porodice dale isprave, koje su se njih ticale, u posebne knjige ili kvadirne napisati. Prijepisi javnih isprava, učinjeni po notaru strankama iz notarskih knjiga, ne nose nikada bilješku, da su prijepisi ili kopije, ako se katkada i spominje, da su učinjene iz notarskih knjiga. Stoga su isprave, koje nose bilješku „k o p i j a“, prepisane naknadno po drugoj ruci, a nipošto po notaru, koji je prvotno napisao i izdao onu ispravu, dotično iz svojih knjiga prepisao. Za ovakove prijepise plaćale su stranke notaru određenu svotu košto su mu plaćale i za svaki spis, što ga je u svoje knjige upisao, jer notari nijesu imali nikakve godišnje ili mjesečne plaće, već su živjeli od dohodaka, što su im plaćale stranke.

Pred sudom nijesu notari pisali drugih zapisnika ili isprava, nego samo one, koje su zasjecale u njihov djelokrug, to jest u strogo privatno-pravne poslove, i to samo onda, kada ih je sud pozvao. Isprave, koje su se ticale raznih korporacija ili bratovština, unošili su notari u njihove bilježnice i pridodavali su im svoj notarski znak. Ovakove su isprave redovno notari i potpisivali.

Notarske knjige bile su za hrvatski narod tim znamenitije, što mi nijesmo imali do 19. vijeka uređenih gruntovnih knjiga i što su pojedinci mogli dokazati pravo vlasništva samo na temelju notarskih knjiga ili na temelju isprava, što su ih notari narodu izdavali, i to opet iz svojih knjiga. Ove su isprave, koje su većinom doslovni prijepis iz notarskih knjiga, danas nama poznate pod imenom „listina“. Dakako da listine nijesu izdavali samo notari, već su također glagolske listine izdavali i tako

zvani kanciliri, koji su bili često puta podjedno i notari, dapače od druge polovice 17. vijeka zovu se napose notari u Hrvatskoj i kancilirima nadalje izdavali su ih popovi glagolaši i općinski pisari osobito ondje, gdje nije bilo javnih notara. Mnoge su listine izdali i razni članovi porodice Frankopana košto i razne oblasti ili razne korporacije, koje su napisali razni njihovi pisari ili kanciliri. Notari bili su postavljeni carskom oblašću ili oblašću svetoga stola apoštolskoga i carskom slobodom ili u zemljama, koje su potpadale pod mletačku vlast oblašću presvitle i zmožne gospode benetačke ili oblašću svete rimske crkve i kneza (n. pr. pazinskoga) i sve gospode deželske.

Za sada su mi poznati ovi notari, koji su svoje knjige i isprave pisali hrvatskim jezikom i glagolskim pismom. Ovi su radili od god. 1275. sve do početka 19. vijeka Ove notare navodim u skrižaljci 3.

3. Skrižaljka.

Tekući broj	Ime notara i zvanje:	Kada je radio?	Mjesto i zemlja, gdje je radio ?
1.	Pop Mikula z Gole Gorice, svećenik	oko g. 1275.	Prično u Istriji
2.	Gašpar Bribiranin, svjetovnjak	oko g. 1309.	Novi u Hrvatskoj, u Vinodolu
3.	Dujam	oko g. 1395	Vekšestan ili Kožlak u Istriji
4.	Ivan Sakuš de Lode, svjetovnjak	oko g. 1437.	Senj u Hrvatskoj
5.	Matko, sin Vida, svećenik	oko g. 1450.	Baška na otoku Krku
6.	Matij Bohončić, svećenik	oko g. 1460.	Bag u Hrvatskoj
7.	Mikula al Mikulica, svećenik	oko g. 1465.	Omišalj na otoku Krku
8.	Štegunberg, svjetovnjak	oko g. 1480	Senj u Hrvatskoj
9.	Juraj, sin suca Grška, svećenik	oko g. 1482.	Baška na otoku Krku

Tekući broj	Ime notara i zvanje :	Kada je radio?	Mjesto i zemlja, gdje je radio ?
10.	Grgur Gomilac, svećenik	oko g. 1485.	Kožlak u Istriji
11.	Ivan Zojčić, svećenik	oko g. 1485.	Senj u Hrvatskoj
12.	Maroman Marinčul, svjetovnjak	oko g. 1485.	Rab u Dalmaciji
13.	Jakov Bajčić, svećenik	oko g. 1485.	Buže u Hrvatskoj
14.	Matij Hrsac, sin Jurjev, svećenik	oko g. 1487.	Vrbnik na otoku Krku
15.	Jakov, svećenik	oko g. 1488.	Omišalj na otoku Krku
16.	Petar Jakovčić, svećenik	oko g. 1489.	Senj u Hrvatskoj
17.	Jurko Pšeničić, svećenik	oko g. 1490.	Krk (grad) na otoku Krku
18.	Juraj iz Baga, svećenik	oko g. 1495.	Bag u Hrvatskoj
19.	Beneto Grabija, svjetovnjak	oko g. 1500. (?)	Dobrinj na otoku Krku
20.	Antun Martinović, svećenik	oko g. 1500.	Omišalj na otoku Krku
21.	Jakov Križanić, svećenik	oko g. 1502.	Barban u Istriji
22.	Filip Pilušinović, svećenik	oko g. 1502.	Novi u Hrvatskoj, u Vinodolu
23.	Jerolim Mirković, svjetovnjak	oko g. 1506.	Bag u Hrvatskoj
24.	Ivan Prkačinić, svećenik	oko g. 1507.	Veprinac u Istriji
25.	Ivan Mavrović, sin Jurjev, svećenik	oko g. 1514.	Dobrinj na otoku Krku

Tekući broj	Ime notara i zvanje:	Kada je radio?	Mjesto i zemlja, gdje je radio?
26.	Bartol Dušmanić, svećenik	oko g. 1524.	Senj u Hrvatskoj
27.	Bernardo Panciuš, svećenik	oko g. 1535.	Omišalj na otoku Krku
28.	Gverim Tihić, svjetovnjak	oko g. 1546.	Rijeka (Fiume)
29.	Levac Križanić, svećenik	oko g. 1546.	Žmin u Istriji
30.	Stipan Mezinčić, svećenik	oko g. 1548.	Bakar u Hrvatskoj
31.	Matej Barbirić, svećenik	oko g. 1554.	Bakar u Hrvatskoj
32.	Matij Bajčić, svećenik	oko g. 1554.	Dubašnica na otoku Krku
33.	Jerolim Greblo, svećenik	oko g. 1559.	Roč u Istriji
34.	Marko Kremac, svećenik	oko g. 1561.	Lovran u Istriji
35.	Brnaba Rudan, svećenik	oko g. 1571.	Mošćenice u Istriji
36.	Mihel Sudčić, svećenik	oko g. 1574.	Boljun u Istriji
37.	Juraj Bogutić, svećenik	oko g. 1577.	Senj u Hrvatskoj
38.	Anton Mavrić, svećenik	oko g. 1580.	Lovran u Istriji
39.	Vincenc Frljanić, svećenik	od g. 1583. — 1612.	Boljun u Istriji
40.	Rok Zavidić, svjetovnjak	oko g. 1588 — 1614.	Kastav u Istriji
41.	Martin Grizilić, svećenik	oko g. 1594.	Veprinac u Istriji

Tekući broj	Ime notara i zvanje :	Kada je radio?	Mjesto i zemlja, gdje je radio ?
42.	Anton Antončić, svećenik	oko g. 1598.	Veprinac u Istriji
43.	Juraj Malčin, svećenik	oko g. 1598.	Novi u Hrvatskoj, u Vinodolu
44.	Gržan Valjković, svjetovnjak	od g. 1595. —1620.	Vrbnik na otoku Krku
45.	Juraj Badovinić, svećenik	oko g. 1599.	Hum u Istriji
46.	Ivan Renaldi, svjetovnjak	oko g. 1600, (?)	Omišalj na otoku Krku
47.	Gia Anton Cutinić (Czutinis), svjetovnjak	oko g. 1600.	Dobrinj na otoku Krku
48.	Ivan Šamanić, svjetovnjak	oko g. 1600.	Dobrinj na otoku Krku
49.	Juraj Jakominić, svjetovnjak	od g. 1603. —1623.	Dobrinj na otoku Krku
50.	Matej Dižić, svjetovnjak	oko g. 1604	Lovran u Istriji
51.	Juraj Jurinčić, svećenik	oko g. 1604.	Doline kraj Trsta u Istriji
52.	Ivan Benčić, svjetovnjak	oko g. 1604.	Roč u Istriji
53.	Petar Paćalat, svećenik	oko g. 1609. —1629.	Veprinac u Istriji
54.	Mikula Kargačinović, svjetovnjak	oko g. 1610	Novi u Hrvatskoj, u Vinodolu
55.	Ivan Milojković Žgaljić, svjetovnjak	oko g. 1612.	Dubašnica na otoku Krku
56.	Ivan Križmanić, svećenik	od g. 1612. —1620.	Boljun u Istriji
57.	Bernadin Velijani, svećenik	od g. 1620 dalje	Boljun u Istriji

Tekući broj	Ime notara i zvanje:	Kada je radio?	Mjesto i zemlja, gdje je radio?
58.	Andrij Toljanić, svjetovnjak	od g. 1623. — 1649	Dobrinj na otoku Krku
59.	Matijaš Gerčić, svećenik	oko g. 1624.	Drivenik u Hrvatskoj, u Vinodolu
60.	Petar Lazarić, svećenik	oko g. 1624 —1640.	Mošćenice u Istriji
61.	Pero Tadilović, svjetovnjak	oko g. 1632.	Dobrinj na otoku Kiku
62.	Žan Fran Bon Martini, svjetovnjak	u 17. v.	Omišalj na otoku Krku
63.	Markej Turato, svjetovnjak	u 17. v.	Omišalj na otoku Krku
64.	Stanislav Negovetić, svjetovnjak	oko g. 1636.	Mošćenice u Istriji
65.	Matij Božićević, svećenik	oko g. 1638.	Mali Lošinj
66.	Ivan Tancabel, svećenik	oko g. 1638 —1653.	Veprinac u Istriji
67.	Petar Martinačić, svećenik	oko g. 1641.	Veprinac u Istriji
68.	Ivan Stašić, svjetovnjak	od g. 1637. —1652.	Vrbnik na otoku Krku
69.	Mikula Brnić, svjetovnjak	oko g. 1641.	Dobrinj na otoku Krku
70.	Ivan Pavlinić, svećenik	oko g. 1645.	Kastav u Istriji
71.	Matij Maričić, svećenik	oko g. 1647.	Dubašnica na otoku Krku
72.	Bon Martinić, svjetovnjak	oko g. 1647.	Krk (grad) na otoku Krku
73.	Matij Frančić, svjetovnjak	oko g. 1672.	Dobrinj na otoku Krku

Tekući broj	Ime notara i zvanje :	Kada je radio?	Mjesto i zemlja, gdje je radio ?
74.	Ivan Marijašević, svjetovnjak	oko g. 1675.	Novi u Hrvatskoj, u Vinodolu
75.	Tomić Zidarić, svjetovnjak	oko g. 1678 — 1690.	Dubašnica na otoku Krku
76.	Ivan Škrbčić, svjetovnjak	oko g. 1681. — 1696.	Dubašnica (selo Brsci) na otoku Krku
77.	Ivan Volarić, svjetovnjak	oko g. 1700. —1705.	Dobrinj na otoku Krku
78.	Petar Petriš, svjetovnjak	oko g. 1704. —1724.	Dobrinj na otoku Krku
79.	Franjo Piškulić, svjetovnjak	oko g. 1714.	Novi u Hrvatskoj, u Vinodolu
80.	Mila Brusić, svjetovnjak	oko g. 1725. —1733.	Dobrinj na otoku Krku
81.	Anton Petriš, svjetovnjak	oko g. 1727. —1751.	Dobrinj na otoku Krku
82.	Ivan Prašnić, svjetovnjak	oko g. 1751. —1780.	Dobrinj na otoku Krku
83.	Matij Milojković, svećenik	oko g. 1752.	Poljice na otoku Krku
84.	Ivan Sormilić stariji, svjetovnjak	oko g. 1758. —1768.	Omišalj na otoku Krku
85.	Ivan Sormilić mlađi, svjetovnjak	oko g. 1771. —1783.	Dubašnica na otoku Krku
86.	Ivan Kirinčić, svjetovnjak	oko g. 1780 dalje	Dobrinj na otoku Krku
87.	Jure Milčetić, svjetovnjak	oko g. 1782 —1797	Dubašnica na otoku Krku
88	Ivan Petriš, svjetovnjak	oko g. 1783.	Dubašnica na otoku Krku
89	Pavao Sormilić, svjetovnjak	od g. 1797. —1814.	Dubašnica na otoku Krku

Osim notara pisali su javne isprave: a) *kancelari.* Za sada su mi poznati ovi:

Tekući broj	Ime kancelara i zvanje:	Kada je radio?	Mjesto i zemlja, gdje je radio?
1.	Ivan Sakuš de Lode svjetovnjak	oko g. 1437	Senj u Hrvatskoj
2.	Domin Kirin Vranić Gućanin, svećenik	oko g. 1445.	Bakar u Hrvatskoj
3.	Matko, sin Vida, svećenik	oko g. 1450.	Baška na otoku Krku
4.	Jakov Lovrić, sin Petra, svećenik	oko g. 1450	Novi u Hrvatskoj
5.	Juraj, sin Grška, svećenik	oko g. 1482.	Baška na otoku Krku
6.	Žan Jakov, svjetovnjak	oko g. 1482.	Krk (grad) na otoku Krku
7.	Maroman Marinčul, svjetovnjak	oko g. 1485	Rab u Dalmaciji
8.	Martin Žakan, svjetovnjak	oko g. 1495	Dubašnica na otoku Krku
9.	Jakov Srakoperić, svjetovnjak	oko g. 1528.	Kastav u Istriji
10.	Marko Kremac, svećenik	oko g. 1561	Lovran u Istriji
11.	Matija Sparožić, svjetovnjak	oko g. 1599.	Vrbnik na otoku Krku
12.	Mikula Kirinčić, svjetovnjak	oko g. 1617.	Dobrinj na otoku Krku
13	Matij Ivanušić, svjetovnjak	oko g. 1625.	Bribir u Hrvatskoj
14.	Pero Tadilović, svjetovnjak	oko g. 1632.	Dobrinj na otoku Krku
15.	Ivan Pavlinić, svećenik	oko g. 1645.	Kastav u Istriji

Tekući broj	Ime kancelara i zvanje:	Kada je radio?	Mjesto i zemlja, gdje je radio ?
16.	Ivan Jurašić, svjetovnjak	oko g. 1697.	Ogulin u Hrvatskoj
17.	Matij Marušić, svećenik, kanonik	oko g. 1733.	Grižane u Hrvatskoj

Kanceliri pod brojem 1., 3., 5., 7., 10., 14. i 15. nazivali su se i notarima.

b.) *javni* ili *opći* (*općinski*) *pisari.* Za sada su mi poznati ovi:

Tekući broj	Ime pisara i zvanje:	Kada je radio?	Mjesto i zemlja, gdje je radio ?
1.	Kirin, sin Radonjin, pisac od komuna Dobrinja	oko g. 1100.	Dobrinj na otoku Krku
2.	Mikula, sin Petra Balištrara, pisac od komuna Dobrinja	oko g. 1230.	Dobrinj na otoku Krku
3.	Rumin, pisac općini Dobrinjske	oko g. 1321.	Dobrinj na otoku Krku
4.	Ivan	oko g. 1323.	Belgrad u Hrvatskoj, u Vinodolu
5.	Mirša, prvad, pisac opći	oko g. 1375.	Baška na otoku Krku
6.	Vid tavel, sin Ivana Litinje, pisac od komuna Dobrinja	oko g. 1379.	Dobrinj na otoku Krku
7.	Dominik, sin Dobrostin, pisac općini dobrinjske	oko g. 1400.	Dobrinj na otoku Krku
8.	Zaharija, pisac opći	oko g. 1411.	Vrbnik na otoku Krku
9.	Stanac, pisac općini baške	oko g. 1413—1420.	Baška na otoku Krku
10.	Ivan Ramković, prvad, pisac općini baške	oko g. 1426.	Baška na otoku Krku

Tekući broj	Ime pisara i zvanje :	Kada je radio?	Mjesto i zemlja, gdje je radio ?
11.	Preur Filip	oko g 1447.	Crikvenica u Hrv.
12.	Žust, pisac	oko g 1454.	Lovran u Istriji
13.	Ivan Korka, pisac od Omišlja	oko g. 1471.	Omišalj na otoku Krku
14	Martin Klarić	oko g 1563.	Hrnetić kraj Karlovca u Hrvatskoj
15.	Juraj Arbanasić	oko g. 1565.	Vinodol u Hrvatskoj
16	Fran Mirošić	oko g. 1574 - 1582.	Grižane u Hrvatskoj
17.	Mikula Likorić	oko g. 1596.	Grižane u Hrvatskoj
18.	Lovre Črijenac	oko g. 1599.	Veprinac u Istriji

c) ovi svećenici, koji nijesu bili ni notari (kanciliri) ni općinski ili opći pisari : Plovan Blaž u Hreljinu oko god. 1423., pop Matij u Crikvenici oko god. 1419., pop Vid u Novom oko god. 1422., dom. Juraj pop Zubin u Zadru oko god. 1437., pop Luka Mavrić u Belgradu u Vinodolu oko god. 1449., pop Ambroz, obrani tavel bakarski, oko g. 1455., dom. Petar Kršavić, sin Mikule, u Sustipanovoj luci u Dalmaciji oko god. 1460., pop Ivan, plebanuš pod Lipnikom u karlovačkom kotaru, oko god. 1465., dom Toma Matešić, kapelan ugljanski, oko god. 1466., domin Mihovil u Bribiru oko god. 1485., domin Petar u Dubašnici oko god. 1487., - 1495., pop Petar Vidaković, plovan u Novom, oko god. 1496., pop Filip, provendar novljanske crkve, oko god. 1499., Šimun Paval, plebanuš svete Marije pod Okićem, oko god. 1505., pop Grgur Žašković u Vrbniku oko god. 1526., pop Juraj Mikonić, plebanuš gaški u kotaru gradačackom, oko g. 1527., pop Mihovil, kapelan na Veprincu, oko god. 1534., pop Marko, kapelan kod sv.

Jurja u jaskanskom kotaru, oko god. 1535., pop Andrij Anžetić (bolje Janžetić) u Grižanama oko god 1583. i pop Ivan Knežić u Grižanama oko god. 1591., pop Petar Paćalatić u Veprincu oko god. 1598., pop Petar Bogović iz Dubašnice oko god. 1600. (?), Tomo Marijašević, kanonik u Novom, oko god, 1600. (?), pop Stipan Desputić u Grižanama oko god. 1620., pop Ivan Mužinić iz Crikvenice oko god. 1635., pop Mikula Čubranić na Panaču (Baška) oko god. 1670. i t. d

d) ovi žakni (dijaci): Žakan Stipan u Grižanama oko god. 1474., Gržan žakan, santiz u Krku oko god. 1545., Miklošdjak Klasinić u Gerovu oko god. 1570., žakan Martin Martinačić u Veprincu oko god. 1599., žakan Andrij Benković u Grižanama oko god. 1606., žakan Brnadin Veljan u Boljunu oko god. 1614., žakan Fabijan Meličić u Grižanama oko god. 1616. i t. d.

Najurednije i najkonzekventnije pisali su svoje isprave javni notari. Oni su vodili o tim ispravama točne zapisnike ili notarske protokole (knjige), dočim takovih protokola nijesam našao od kancilira, općinskih pisara, svećenika i žakana, da bi ih vodili o ispravama, koje bi oni izdavali. Do danas se je sačuvalo nekoliko takovih glagolskih knjiga, nu većinom su te knjige manjkave i jako oštećene. Najbolje su, koliko mi je poznato, sačuvane dvije notarske knjige vrbničkoga notara Ivana Stašića. Prva siže od 13. prosinca 1637. do 5. studenoga 1644 sa kasnijim dodacima i bilješkama. I ta je posve potpuna, priredio sam je ja za štampu, a izdala ju Staroslavenska akademija u Krku 1911. Druga je knjiga nastavak prve i siže do 17. ožujka 1652. sa kasnijim dodacima i bilješkama. U ovoj knjizi manjka naslovni list i listovi 1., 2., 3., 4., 10., 15., 16., 17., 18. i iza posljednjega (182.) je lista iščupano nekoliko listova, košto se jasno vidi. Ni kazalo ili voj (=vođ) knjige nije u ovoj drugoj Stašićevoj knjizi potpuno sačuvano. I ovu sam drugu Stašićevu knjigu priredio za štampu, ali nije dosada štampana. Pored ovih dviju knjiga sačuvalo se je dosta od notarske knjige Gržana Valjkovića iz Vrbnika i nešto od notarske knjige mošćeničkoga notara popa Petra Lazarića, pa omišaljskoga notara Ivana Sormilića starijega. U arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu pod sign. IV. b. 55. čuva se 11 listova in folio (dvoaraka) iz notarske knjige nekoga do sada po imenu nepoznatoga notara, koji je radio u Vrbniku istodobno sa notarom

Ivanom Stašićem. Dotični arci naime sadržaju notarske isprave iz god. 1644. i 1645. Nema sumnje, da će se tečajem vremena naći još i drugih notarskih knjiga, koje su za sada nepoznate.

4. Kvadirnice ili knjižice,

u kojima su pobilježene sve isprave, koje su radile o imućtvenim prilikama pojedinih porodica. Takove su:

a) Kvadirnica dobrinjske porodice Tanićeve, koja se čuva u arhivu Jugoslav. akademije u Zagrebu pod sign. III. a 36. U toj se kvadirnici nalaze 22 isprave, prepisane su iz raznih notarskih knjiga, tako iz knjiga notara dobrinjskih, notara Pere Tadilovića, Andrije Toljanića, Jurja Jakominića, Ivana Šamanića i Mikule Brnića. Najranija je isprava u ovoj kvadirnici od 14. travnja 1603., a najkasnija od 1. travnja 1641. Isprave nijesu prepisane kronologičkim redom, već kako je koju ispravu porodica Tanićeva trebala, a otpočelo se je prepisivanjem istom god. 1630. Većinu isprava prepisao je dobrinjski notar Andrija Toljanić, rođeni Vrbničanin. Ovu sam kvadirnicu štampao u Vjesniku kr. hrv.-slav.-dalm. zem. arhiva u knjizi XII. (God. 1910.).

b) Kvadirnica popa Ivana Sablića, sina Matijina iz Dubašnice. Ova se kvadirnica čuva u arhivu Jugoslavenske akademije pod sign. III. a. 119. Prepisao ju je za popa Ivana Sablića dubašnički notar Ivan Sormilić mlađi. Stoga se i nalazi na praznom prostoru s lijeve strane redovno bilješka „kopija“. Cijela knjiga imade u svem 100 strana in folio, a napisana je vrlo lijepo, pomno i savjesno. Numerovana je arapskim brojkama, a ne kao ostale glagolske hrvatske knjige glagolskim brojkama. U njoj se nalaze isprave od 12. studenoga 1771. do 7. svibnja 1783.

5. Zakoni ili statuti.

Pojedini gradovi i općine u Dalmaciji, Istri, po dalmatinskim i istarskim otocima, koji su bilipod vlašću mletačkom, imali su svoje zakone ili statute. Pored ovih više općinskih zakona ili statuta postojao je i ondje zajednički državni zakon. U zemljama hrvatskim, koje su potpadale pod vlast hrvatsko-ugarskih kraljeva, dotično od god. 1527. pod vlast Habsburgovaca, ne nalazimo takovih općinskih ili gradskih statuta ili su ondje vrlo rijetki i ne tiču se specijalno jednoga grada ili općine već cijeloga jednoga distrikta ili okružja. U ovim osobito općinskim zakonima

nalazimo običajno pravo hrvatskoga naroda, natrunjeno manje ili više tuđim primjesama. Ti su zakoni napisani latinskim ili talijanskim jezikom, ali ih imade nekoliko napisanih i hrvatskim jezikom i glagolskim pismom. Takovi jesu:

a) Vinodoski zakon od god. 1280, a ne kako hoće Kollár, Jagić i Rački od god. 1288. Zakon ovaj nije se sačuvao u originalu već u kasnijem prijepisu, koji se danas čuva u kr. sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu i za koji sam prijepis ustanovio, da je napisan oko god. 1565., a da ga je po svoj prilici napisao vinodolski pisar Juraj Arbanasić. Ja sam priredio novo izdanje ovoga zakona, koje je izašlo god. 1912. najprije u Mjesečniku pravničkoga društva u Zagrebu, a kasnije nakladom zagrebačkoga knjižara Stj. Kuglia. Prije moga izdanja bio je taj zakon višeputa štampan, tako od Antuna Mažuranića, V. Bodianskoga, Hermenegilda Jiričeka, A. M. Evreinove, V. Jagića, Fr. Račkoga i dr. Držim, da je sačuvani glagolski prijepis ovoga zakona površno i dosta slabo napisan, a nije bolje ni kasniji latinicom napisani, pa držim, da će to biti glavnim razlogom, što ne mogu svagdje ni domaći ni strani pravnici dokučiti pravo značenje pojedinih mjesta u ovom prijepisu.

b) Statut grada Vrbnika i donekle cijeloga otoka Krka. Ovaj statut nije jedinstven kao vinodolski zakon, već je u rukopisu sabrano više zakona. Glavni je dio onaj od god. 1388. s uvodom i 31 člankom (kapitulom), zatim statut od god. 1470. sa uvodom i 9 članaka. Onomu od god. 1388. dodana su god. 1411. i 1443. još tri članka (kapitula). Osim toga imade odlomaka iz starijega statuta iz god. 1362., 1367., 1375. i 1382. Konačno su pridodane god 1483. još neke ustanove iz dobe mletačke vlade (osobito zakon mletačkoga providura na Krku Pere Kalbe). Otok Krk potpade pod mletačku vlast 22. veljače 1480. — Rukopis ovoga statuta čuva se danas u arhivu župnoga ureda u Vrbniku kao ostavina pokojnoga krčkoga kanonika P. Petriša. Današnji naš rukopis prepisao je god. 1526 pop Grgur Žašković na molbu vrbničkih sudaca i po nalogu svih priseţnika s karte bumbažine na pergamenu. Prvo izdanje ovoga statuta priredio je Ivan Kukuljević u svom arhivu II. prema prijepisu prof. Em. Sladovića s ispravcima župnika Petra Volarića i Josipa Petrisa. A. M. Evreinova snimila je fotografički pored vinodolskoga zakona i vrbničko-krčki, pa ga je izdalo Общество любителей древней письменности (1888.) sa uvodom V. Jagića. Konačno je priredio izdanje Jugoslavenske

akademije Dr. Franjo Rački, poslužívši se sa prijepisima Dra J. Črnčića i oca Ljudevita Brusića.

c) Statut grada Kastva iz god. 1490. (?). Original glagolski postojao je još god. 1759., te je iz njega učinio kapitan kapetanije kastavske Giambatista (Ivan Bat.) Tomičić svoj prijepis, a iz ovoga Tomičićeva prijepisa prepisao ga ponovno oko god 1845. Mijat Sabljar. Mi danas ne imamo ni glagolskoga originala ni prijepisa Tomičićeva. Jedino se još čuva Sabljarov prijepis. Prvotnomu statutu nadodani su naknadno dodaci iz god. 1546.-1614. (16 kapitula) i iz god. 1647.—1652. (nekoliko dekreta). Prvi ga je štampom izdao ali nepotpuno zajedno sa veprinačkim profesor kievskoga sveučilišta sv. Vladimira M. Vladimirskij Budanov u Журналу министерства народнаго просвѣщенія (ч. CCXIII., 124.—138. god. 1881.) pod naslovom: „Неизданые законы юго западныхъ Славянъ“, a poslije njega Jugoslavenska akademija (1890.) u redakciji Dra Fr. Račkoga.

d) Statut Veprinačke općine od god. 1507. Rukopis ovoga statuta nalazi se u arhivu Jugoslavenske akademije pod sign. II. d. 123. među zapisnicima veprinačkoga suda. Prvi je taj statut prepisao god. 1851. veprinački kapelan Jakov Volčić. Njegov se prijepis čuva također u arhivu Jugoslavenske akademije, nu nije svigdje ispravan. Po njegovu prijepisu izdao ga je god 1881. zajedno sa kastavskim statutom pomenuti ruski profesor M. Vladimirskij Budanov, a kasnije dr. Fr. Rački (1890.). Budući da su oba izdanja mjestimice neispravna, priredio sam ja novo izdanje ovoga statuta u Mjesečniku pravničkoga društva u Zagrebu 1910.

e) Statut grada Mošćenica od god. 1673. sa kasnijim dodacima. Rukopis ovoga statuta čuva se u zemaljskom arhivu u Poreču. Na nj je prvi pozornost svratio Ivan Kobler u svom djelu „Memorie per la storia della liburnica città di Fiume“ 1898., a prvi ga je štampom izdao Nikola Žic, profesor c. kr. velike državne gimnazije u Pazinu u programu istoga učevnoga zavoda za školsku god. 1911./12. talijanskim originalnim pravopisom. Prepisao je prvobitno ovaj statut god. 1637. javni notar Stanislav Negovetić. Iz Negovetićeva prijepisa prepisao je rukopis ovoga statuta sa naknadnim ustanovama nepoznati prepisivač između god. 1705. i 1743., koje je godine pridodao posljednju ustanovu Ivan Bat. Tomičić, kancilir kapitanije kastavske i poznati prepisivač kastavskoga statuta. Original ovoga statuta bio je napisan, nema sumnje, mnogo ranije, najkasnije na po-

četku 16. vijeka (možda god. 1501.), dakle po prilici u isto vrijeme, kada i veprinački zakon. Statut, kakav se je sačuvao do nas, nije doslovni prijepis originala, već su to ustanove, koje su se od god. 1501. primjenjivale iz starijega zakona (originala) u raznim zgodama, pa prema tomu imade Mošćenički statut u obliku, u kakovu je do nas došao, više karakter uobičajenoga historičkoga prava u Mošćenicama nego li oblik pravoga statuta. Dvije su ustanove dapače uzete iz 15. vijeka (iz god. 1740. i 1472.).

Mi imademo danas statut grada Mošćenica napisan latinskim pismom i talijanskim pravopisom. Ali nema sumnje, da je bio original napisan glagolskim pismom, jer je glagolsko pismo bilo još u 16. vijeku i u prvoj polovici 17. vijeka jedino narodno hrvatsko pismo u Istri. Stoga i držim, da je bio i prijepis Stanislava Negovetića napisan glagolskim pismom. Njegov kolega javni notar pop Petar Lazarić, koji je bio kanonik mošćenički, kada je taj prijepis bio učinjen, i koji je morao kontrolisati, da li je ovaj prijepis valjan, pisao je jedino glagolskim pismom, kako to pokazuju njegove isprave, koje se čuvaju u arhivu Jugosl. akademije u Zagrebu pod sign. ll. c. 77. i od kojih sam neke štampom izdao u „Vjesniku zemaljskoga arkiva“ u Zagrebu. I kastavski kancilir Ivan Pavlinić, savremenik Petra Lazarića i Stanislava Negovetića, pisao je glagolskim pismom, kako dokazuje jedna njegova isprava (oporuka) od god. 1645., koja se također (nepotpuna) čuva u arkivu Jugosl. akademije pod sign ll. c. 77.

Novo izdanje Mošćeničkoga statuta priredio sam ja, te je izašlo u Südslavische Revue god. 1912.

f) S t a t u t t r s a t s k i od god. 1640. Dok je Trsat spadao pod knezove Frankopane i pod Vinodol, vrijedio je ondje vinodolski zakon. Tako je bilo do 16 vijeka, kada su političke prilike tražile promijene toga zakona. U povodu novih političkih prilika bio je prerađen ili obnovljen trsatski statut god. 1640. (24. travnja). Od ovoga statuta imamo danas jedan jedini rukopis, koji se čuva u arhivu Jugoslavenske akademije i što ga je prepisao koncem veljače 1703. trsatski župnik Just Krizmanić ili Matija Tomašić latinskim pismenima. Po ovom rukopisu priredio je Dr. Fr. Rački akademijsko izdanje. Pored hrvatskoga teksta ovoga zakona imademo još talijanski prijevod ovoga statuta, što ga je objelodanio profesor Julij Janković u Izvješću kr. gimnazije riječke 1886. Nema sumnje, da je bio i original

ovoga statuta od god. 1640. napisan glagolskim pismom, jer je još u 17. vijeku bilo na Trsatu glagolsko pismo mnogo običajnije od latinskoga.

g) S t a t u t g r a d a B o l j u n a. Rukopisa ovoga zakona dosele nijesmo našli. Nu ja sam na temelju hrv. glagolskih isprava iz Istre dokazao u „Mjesečniku pravničkoga društva" u Zagrebu god. XXXVII. u knjizi 2. i 3. strana 778.—780., da su imala već u 16. vijeku sva poveća mjesta u istočnoj ili austrijskoj Istri svoje lokalne statute ili zakone pored zajedničkoga cesarskoga zakona, napose sam to dokazao za grad Boljun. Rukopis bi se možda mogao naći u kom istarskom arhivu.

6. Određenje međa između patrijarke oglejskoga, kneza pazinskoga i druge vlastele u Istri.

Kada je ovaj spomenik prvotno napisan bio, nekako nije sasma pouzdano, jer se ne vjeruje datumu u kasnijem prijepisu kanonika žminjskoga i tinjanskoga javnoga notara Levca Križ nića od god. 1546. Prvi se je usprotivio datumu (5. V. 1325.), što ga je u svom prijepisu zabilježio pomenuti notar Levac Križanić, dr. J. Črnčić u „Radu" XVI. str. 1.—3. On drži, da je taj spomenik prvotno bio napisan god. 1275., a i Sime Ljubić u VI. knjizi „Starina" drži, da je original ovoga spomenika nastao između 1274. i 1276., najvjerojatnije u ponedjeljak 25. marta 1275. Spomenik ovaj je poznat općenito pod imenom „Razvodi istarski". Napisan je bio u tri jezika. Hrvatski je tekst napisao pop i javni notar Mikula z Gole Gorice, njemački prijevod Pernat z Gole Gorice, a latinski prijevod Ivan s Krmina. Hrvatski tekst, koliko danas znademo, prepisao je god. 1502. javni notar iz Barbana pop Jakov Križanić, a iz njegova prijepisa god. 1546. u Žminu pomenuti javni notar i pop Levac Križanić. Talijanski je prijevod prvi izdao istarski historičar i arheolog Kandler, a god. 1874. u VI. knjizi „Starina" latinski i talijanski prijevod Sime Ljubić, i to latinski tekst od god. 1526., ovjerovljen od popa i notara Ivana Golubića (Kraljevića) iz Modruša. I u latinskom i u talijanskom prijevodu dolazi kao godina postanja ovoga spomenika 1325.

Hrvatski tekst izdao je prvi Dr. A. Starčević u Kukuljevićevu „Arkivu" II., zatim ga je izdao sam Kukuljević u svojim „Acta croatica", a treći put Dr. Gjuro Šurmin u „Hrvatskim spomenicima" (Acta croatica).

7. Sudbeni zapisnici.

Od svih su svakako najzanimiviji i najmnogobrojniji zapisnici veprinačkoga suda, koji se nalaze u arhivu Jugoslavenske akademije pod signaturama II. c. 77., II. d. 44., 121., 122. III. d. 57. IV. b. 43. i IV. c. 40. i prijepisi mnogih (ali nipošto svih) zapisnika latinicom veprinačkoga kapelana (1851.) Jakova Volčića pod signaturama I. b. 136., II. d. 183. i III. d. 57. Ti se zapisnici nalaze u vrlo trošnom stanju, tako da se nekoji uopće ne dadu ni pročitati, a za nijednu gotovu godinu nijesu posve potpuni. Za sada sam proučio i za štampu priredio sudbene zapisnike od god. 1500.—1552. i zapisnike iz god. 1589., 1590., 1591., 1598. i 1599., te sam prve predao Jugosl. akademiji, da ih štampa, dočim sam druge predao redakciji Vjesnika kr. zem. arhiva, da ih ona štampa. Ostali sudbeni zapisnici, kojih još nijesam za štampu priredio i to s razloga, jer ne znam, da li će biti štampani oni, koji su priređeni za štampu, neki polaze iz 17. vijeka, dapače neki i iz 18. vijeka. Malo ne svi napisani su kurzivnim glagolskim pismenima (samo neki iz 17. i 18. v. latinskim) i čistim narodnim hrvatskim jezikom, čakavskim narječjem.

Grad ili kaštel Veprinac potpadao je u to vrijeme kao što cijela istočna i austrijska Istra pod središnju zemaljsku upravu u Ljubljani. Na čelu cijele središnje uprave bio je u Ljubljani vrhovni zemaljski kapetan, koji se nije imao brinuti samo za valjanu upravu već i za valjano sudovanje. Vrhovnomu zemalj. kapetanu stajao je o bok zemaljski upravitelj (praetor provinciae), koji je u svim poslovima, najpače u sudbenim zamjenjivao zemaljskoga vrhovnoga kapetana u njegovoj odsutnosti, tako napose kod vrhovnoga zemaljskoga sudišta u Ljubljani. Naravno, da kada je došao sam vrhovni zemaljski kapetan u ovo sudište, tada nije došao onamo zemaljski upravitelj. Pored zemalj. upravitelja bio je u Ljubljani i vrhovni zemaljski vicekapitan, koji je obavljao poslove vrhovnoga zemaljskoga kapetana, najpače one upravne, osobito kada je vrhovni zemaljski kapetan odsutan bio ili inače zapriječen bio. Katkada je vicekapetan bio podjedno i zemaljski upravitelj. Za sudstvo jesu svakako najznamenitiji tako zvani vicdomi (vicedomini) ili kako su ih u Istri (u Veprincu) zvali fictomi. Zemaljski vicdomi u Ljubljani imali su svoje vijećnike, izabrane neporočne, iskusne i razborite muževe iz svjetovnoga i svećeničkoga staleža. Ovo je vijeće ri-

ješavalo sa vicdomom redovno kao posljednja inštancija apelacije u raznim parnicama pučana kaošto i riješavalo kao prvomolbeni sud parnice zemaljske gospode (grofova i baruna) sa pukom, samo iznimno dozvoljena bila je apelacija na visoki carski regiment na Dunaju (Beču). Vicdom bio je izvjestitelj u vrhovnom zemaljskom sudištu.

Austrijskim dijelom Istre upravljao je pokrajinski kapetan, koji je obitavao u prvoj polovici 16. vijeka na Rijeci, a kasnije u Kastvu. Od kako su se nastanili na Rijeci Isusovci, imali su i oni veliku riječ u upravi i sudstvu austrijske Istre kao gospodari i jurisdicenti raznih istarskih gradova i općina.

U upravi i sudstvu potpadao je pod riječki dotično kastavski kapitanat i grad Veprinac, koji je imao svoj posebni sud i svoj posebni statut. Sud veprinački bio je složen cd župana, suca i deset vijećnika, koji se u veprinačkim sudbenim odlukama (zapisnicima) redovito zovu „svetnici“ ili „stareji“. Župana i suca košto i satnika (službenika, koji je posredovao između oblasti i naroda i koji se zove na otoku Krku oficijal), koji nije bio član suda, birao je svake godine na dan svetih triju kralja (6. siječnja) veprinački narod, tako zvani „mali komun“, a zaprisegao ih je na zakon mjesni župnik ili plovan. Birani su bili samo na godinu dana. Naravno, da je jedan te isti čovjek mogao biti biran i ponovno puta županom ili sucem, premda nijesam opazio nijedan slučaj, da je bio biran uzastopce. Župan bio je podjedno načelnik i upravitelj općine, te je kao takav imao obavljati i upravne poslove. Župan i sudac zvali su se u sudbenom vijeću ordinariji dotične godine („tega“ ili „ovega leta“.) Vijećnici birali su se između isluženih župana i sudaca.s Ove nije trebalo napose zapriseći, jer su već bili zaprisegnuti, kada su bili prviput izabrani za župane ili suce. Naslov župana i suca nosio je svaki jednom izabrani župan i sudac do smrti.

Budući da je bio izabrani župan i upravitelj ili načelnik općine, to je iznosio od zgode do zgode pred sudbeno vijeće i pitanja posve upravne prirode, da o njima vijeća. Ipak glavni posao veprinačkoga suda bile su sve građanske i sve kaznene parnice, dočim je vanparbene poslove obavljao javni bilježnik (očit nodar). Osim pomenutih poslova izdavao je veprinački sud policajne odredbe, davao u zakup općinsku zemlju, obavljao razne procjene i t. d.

Krivci se kazne redovno novčanom globom, samo kod velikih zločina zatvorom ili smrću. Odsude do 50 libara izriče župan sa svojim vijećnicima, a preko 50 libara kapetan ili vicekapetan, koji kod takovih odsuda i predsjedaju sudbenomu vijeću veprinačkomu. Stoga se i veći zločini i prekršaji ostavljaju za ona uročna vijeća, na koja dolazi kapetan ili vicekapetan riječki, dotično kasnije kastavski. Kapetan dotično vicekapetan imade redovno tri puta u godini doći na ovakova uročna vijeća, ali ako je potrebno, pozove ga veprinački sud i više puta.

Od globa do 8 libara ne ide ništa gospodi (kapetanu i vicekapetanu), od globa od 8—50 libara ide jedna trećina gospodi, druga trećina županu (dotično njegovu vijeću), a treća trećina tužitelju, dočim globe preko 50 libara idu sve gospodi. Ako veprinački sud pozove iznimno osim određenih uročnih vijeća, na koja mora doći kapetan ili vicekapetan, kapetana ili vicekapetana, tada nosi troškove za kapetana krivac, a ako se krivac ne nađe, tada veprinačka općina.

Ako je bio upleten župan ili drugi koji član vijeća u koju parnicu ili ako je bio možda tužen ili sam koga tužio, nije smio sjedjeti kod one rasprave u vijeću ni utjecati na sud vijeća. U takovoj je parnici predsjedao mjesto župana ordinarija najstariji župan.

K sudu nijesu morali uvijek pristupiti svi vijećnici (svetniki, stareji), već redovno samo veći dio. Iz sačuvanih sudbenih veprinačkih zapisnika razabiremo, da je potpuno sudbeno vijeće veprinačko sastojalo od 4 župana i 8 sudaca, od kojih je bio po jedan župan i po jedan sudac ordinarij dotične godine, dočim su bila tri isluženа župana, a sedam isluženih sudaca. Već iz razmjerja broja župana i sudaca, koji su sačinjavali veprinački sud, razabiremo, da su bili sudu veprinačkomu preči i važniji poslovi strogo sudbene naravi nego li upravne.

Zapisnike kod veprinačkoga suda vodio je općinski pisar, obično kaki žakan, a kada je sudu predsjedao kapetan ili vicekapetan, tada kancelar riječke dotično kastavske kapitanije ili posebni pisar iste kapetanije. Kada su imali doći poslovi javnoga notara pred sud, vodio je o njima zapisnik ili sam javni notar ili u svojoj kući ili, ako je raspravi prisustvovao kapetan ili vicekapetan, pred sudom ili njegov zamjenik.

Sudački veprinački zapisnici jesu redovno kratki i zbijeni. Neki su gotovo tako kratki, da nijesu danas nama jasni i razumljivi. Oni odulji razdijeljeni su redovno na četiri dijela. U

prvom se dijelu kazuje dan, koga se je parba vodila, i navode se članovi sudbenoga vijeća, koji su raspravu vodili. U drugom se dijelu navodi ime tužitelja i povod i zahtjev tužbe i ime optuženoga. U trećem se dijelu nalazi obrana ili odgovor tuženika. U četvrtom se dijelu nalazi zaključak suda. Nu više puta valjalo je ova četiri dijela zapisnika proširiti, osobito onda, kada je valjalo svjedoke preslušati. Preslušavanje svjedoka slijedilo je iza odgovora ili obrane tuženika, t. j. iza trećega dijela, a pred četvrtim, t. j zaključkom suda ili odsudom.

Priziv imao se je podnijeti u određenom roku, a mogao ga je župan sa svojim vijećem i uskratiti, ako je sudbeno vijeće držalo, da je posve neosnovan. Ako nije bila parba jasna sudu, tada je sud raspravu odgodio, te naložio pručim se strankama, da imadu u određenom roku pribaviti nužna dokazala. Katkada je cijelo sudbeno vijeće išlo na lice mjesta. To se je najviše događalo u upravnim i policajnim parbama.

Kod parnica o diobi baštine ili razvrgnuću zajednice i o ustanovljivanju međa, kada se stranke nijesu mogle nagoditi, odredio je sud, da si svaka stranka izabere po jednoga dobroga čovjeka, koji će zajedno proučiti i procijeniti njihove prijepore, pa ih na temelju toga izmiriti. Ako se ti pomirni muži ne bi mogli među sobom sporazumjeti, dao bi im sud još jednoga trećega pomirnoga muža, obično jednoga suca. Ovakovi pomirni muži zvali su se i procjenitelji ili štimaduri, a stranke imale su njima njihov trud platiti. Ako nijesu mogli pomirni muži izmiriti stranke, odredio je sud na temelju izvještaja pomirnih muževa. Pomirni bi se muževi zaprisizali, da će pravo procijeniti, dapače i stranke bi se zaprisizale, da će se pokoriti njihovim odredbama.

Sud veprinački nije sudio svaki dan već najmanje dva puta u mjesecu, svakih četrnaest dana, a kada je potrebno bilo, i više puta u mjesecu. U ovakav dan, kada je sud sudio, obavio je četiri do pet rasprava, a obavljalo se je sudovanje „v stole pravdenom“, i to na „place komunskoj“ ili „v kuće svetoga duha“ ili „pred crekvu svete Ane“ ili „pred svetu Anu“ ili „pod ložu komunsku“, što će biti po svoj prilici uvijek jedno te isto mjesto. Samo iznimice se je obavljalo sudovanje u kući stranke ili na licu mjesta ili u kući župana ordinarija ili u kući javnoga bilježnika, a to gotovo uvijek ili u poslovima upravnim ili policajnim. Katkada se je sudovanje obavilo i u kući, u kojoj je odsjeo kapetan odnosno vicekapetan.

Pozive strankama uručivao je tako zvani „satnik“, koji je narodu javno oglasivao službene odluke općenitoga značaja kao

razne globe i zabrane, pa razne kupoprodaje košto i svaki prijenos vlasništva nad nekretninama. Oglasiti se je imao javno svaki predmet, koji se je imao narodu proglasiti, triputa i to u nedjelju, kada je narod izašao iz crkve, pred crkvom svete Ane. Sam čin oglašivanja zvao se je u Veprincu „kanat" a satnik je „kantal" dotično „skantal" dotični proglas. Nijedna kupoprodaja ili budi kaki prijenos vlasništva nad nekretninama nije mogao dobiti pravne valjanosti, dok nije bio prije tri puta, tri nedelje uzastopce, skantan. Ovakovi kanti imali su se zabilježiti u notarske knjige, a ako je stvar došla radi raznih razmirica pred sud, i u sudbene zapisnike.

Svrha je bila kantima, osobito onima, koji su radili o kupoprodaji ili promjeni posjeda, da je mogao svatko, tko je mislio, da ima na to neko pravo, prigovoriti dotičnoj promjeni posjeda, jer je svaki prodavalac zemljišta imao ponuditi svoje zemljište na prodaju po tako zvanim ponudnim kmetima (redovno po dvama) najprije svojim rođacima, zatim susjedima, a onda istom drugim ljudima. — Tko nije dao svoju prodaju „skantati", mogao je izazvati kod svojih rođaka i susjeda parnicu, te mu sud nije odobrio prodaje.

Služba satnika bila je od prilike posve jednaka u Veprincu službi tako zvanoga oficijala na otoku Krku, samo što se je oficijal odabirao na otoku Krku na dulje vremena, dotle naime, dok je bila općina s njime zadovoljna, a u Veprincu odabirao se samo za godinu dana.

Tko hoće tužiti koga na uročna vijeća, imade prije svoju tužbu obrazložiti, te ima doći u dan, u koji je pozvan, jer drukčije parnicu gubi. Od zločina vrlo je strogo sudio veprinački sud ubijstvo ili umorstvo, držeći se svoga zakona: „Ki bi ubil do smrti, zapada glavu". Stoga su i bila u Veprincu vrlo rijetka ubijstva i umorstva.

Konačno je imao sud, napose župan, voditi i o tom brigu, da kmetovi plaćaju ili daju u redu gospodi propisane podavke. Kmetovi veprinački morali su davati gospodi kapitanije riječke dotično kastavske desetinu žita, vina i jaganjaca. Od toga je išlo popove četvrti dio, dočim su išle tri četvrtine kapetana i njegovo osoblje. Žito i vino, što je zapalo gospodu, imalo se je u gradu Veprincu prodati. Jaganjce imali su Veprinčani davati o Jurjevi, nu tko je htio, mogao je svoje jaganjce otkupiti, jedno jagnje za 3 libre i pol ili za 70 soldina. Pored desetine plaćali su Veprinčani gospodi 21 marku i šest libara, marka po

8 libara, ili 174 libre, kasnije u drugoj polovici 17. vijeka i u 18 vijeku 125 forinti na godinu

Zapisnici veprinačkoga suda pokazuju nam, kako su se praktično provodili zakoni (statuti) istarskih gradova ili općina, stoga i držim, da bi ih valjalo što prije izdati tim više što sam ih ja za štampu priredio.

Za sada su izašli samo zapisnici veprinačkoga suda od g. 1589.—1591. u Vjesniku kr. zem. arkiva za god. 1914. od mene.

8. Bravarski zakon i neki poslovi Glavotočkoga samostana na otoku Krku.

Među glagolskim rukopisima, koji se nalaze u arhivu samostana sv. Mihovila (prije sv. Ivana) u Zadru namjerio sam se na bravarski zakon, koji je vrijedio na otoku Cresu, košto i na nekoliko pravnih posala Glavočkoga samostana na otoku Krku. Ovaj je zakon prepisan valjda samo u izvatku u jednu bilježnicu (kvadirnicu) franjevačkoga samostana u Glavotoku god. 1538., u koju su si zabilježili sve, što se je ticalo njihovih koza i ovaca ili njihove male živine. Držim, da je ovaj zakon postojao i mnogo prije god. 1538. i da je forma ovoga zakona bila drukčija i potpunija no ona, u kakovoj se nalazi ovaj zakon u rečenoj franjevačkoj kvadirnici. Kako se je ovaj zakon provađao, naročito kako su glavotočki Franjevci odabirali svoga bravara, kako su pravili račun sa bravarom o svojim živinama i kako su dali svoje ovce strići u samostanu, pokazuju razne bilješke u spomenutoj franjevačkoj kvadirnici.

U istoj franjevačkoj bilježnici zanimiv je popis zemljišta, koja su pripadala Glavotočkomu franjevačkomu samostanu. Iz ovoga popisa zemljišta razabiremo, da su imali ustanovljivati međaše tako zvani rotnici, t. j. zaprisegnuti ljudi, a ti su se odabirali između bivših sudaca, vijećnika i isluženih knezova (općinskih upravitelja ili načelnika). Ovakovi su popisi zemljišta bili potrebiti, jer nije bilo gruntovnih knjiga. Svoja zemljišta obrađivahu Franjevci sami ili ih davahu u zakup pojedinim ljudima. Zanimivo je jošte, da su Glavotočki Franjevci uzimali na svoja zemljišta, koja nijesu mogli sami obrađivati, kmetove. Kmetovi su dobivali neka zemljišta (vinograde i druge zemlje) i živinu. Od cijeloga prihoda morao je kmet davati samostanu jednu trećinu, dočim je rad bio posvema kmetov. Osim zemljišta dobio bi kmet od samostana par volova, s kojima je mogao

raditi (orati) sebi dva tjedna, a treći samostanu. Hraniti volove morao je dakako kmet. Ako su bili Franjevci nezadovoljni sa svojim kmetom, t. j. ako su ga zatekli u kakvoj pogrješci, mogli su ga odmah otpustiti.

9. Pravila bratovština.

Bratovštine u hrv. narodu osobito u Istri, Dalmaciji i po hrv. primorju bijahu vrlo znameniti faktor. Sve te bratovštine imađahu u prvom redu svrhu nabožnu, ali uz tu glavnu, a često puta i prividnu svrhu imale su u pravnom i u društvenom životu hrv. naroda tečajem više vijekova i druge vrlo znamenite funkcije. U bratovštinama usredotočio se sav društveni i pravni život osobito nižih slojeva naroda ili pučana. One su imale i svoju sudsku, administrativnu i legislativnu vlast. Stoga su se u njima redovno dizale razne pučke bune protiv gospode, kojoj je uvijek pogodovala u Dalmaciji i Istri mletačka vlada.

Bratovštine gospode razlikuju se od bratovština pučana; one prve držale su se uvijek svojih vjerskih propisa, dočim su druge poprimale sve to više svjetovni karakter. Bratovština bilo je osobito u Istri i Dalmaciji vrlo mnogo, dapače u jednom te istom mjestu po nekoliko.

Bratovštine razlikovale su se i po svojim članovima, u nekim su mogli biti članovima samo svećenici, u drugim svećenici i svjetovnjaci, a u trećima samo svjetovnjaci, dočim su svećenici bili samo izabrani funkcionari. Sve te bratovštine imale su i svoja pravila, koja su bila u Istri i Dalmaciji redovno napisana talijanskim jezikom radi mletačke gospode, koja su nad bratovštinama nadzor vodila. Danas poznamo pravila hrvatskim jezikom napisana samo iz 5 mjesta u Dalmaciji (iz Zadra, Biograda, Zlarina, Trogira i Poljica), a od ovih su ona iz Biograda napisana glagolicom, a ona iz Poljica ćirilicom (bukvicom), koju Poljičani nazivlju glagolicom, dočim su ostala napisana latinicom. Sa otoka Krka nalazimo glagolicom napisana pravila sv. Duha iz Baške u 18. glavi kvadirne, koja se čuva kod župnika V. Premude na Vrhu na otoku Krku. Iz Istre nalazimo pravila u kvadirni oltara sv. Roka u Boljunu.

Ona iz Biograda jesu pravila bratovštine uznesenja blažene djevice Marije. Počinju sa 15. augustom 1720. Rukopis ovih pravila čuva se u zemaljskom arhivu kod c. kr namjesništva za Dalmaciju u Zadru. Osim ovih pravila nalaze se u istom rukopisu različiti dodaci i odluke, koje se tiču ove bratovštine, košto i popis braće. Popis braće pisan je je do g. 1790. glagolicom, a od g. 1790—1821. latinicom. Na str. 25. ovoga rukopisa nalazi se u latinskom jeziku potvrda

ove bratovštine od zadarskoga nadbiskupa Vinka Zmajevića od 30. jula 1721.

Pravila je ova štampao u Mjesečniku pravničkoga društva u Zagrebu god. XL. na str. 34.—36. Dr. I. Strohal. Profesor I. Milčetić ne navodi ovoga glagolskoga rukopisa.

10. Pravila ili uredbe raznih redova.

Među ovakove spomenike spadaju ovi:

a) Regule sv. Benedikta pod naslovom: „Početak regulê i prologa svetago Benedikta opata". Rukopis se ovoga rukopisa nalazi u arhivu Jugosl. akademije pod sign. I. a. 74. Izdao ih je prof. A. Pavić u Starinama u knjizi VII. Rukopis potječe iz prve polovice XV. vijeka i bit će prijepis starijega originala.

b) U ritualu o. Šimuna Klimantovića (živio od 1460.—1520.) „Regula pokornih" pod naslovom: „V ime b(o)žije, amen. Počenjet regula bratije i sestar ot kajanija tretoga reda blaženoga Frančiska, ku potvrdi Mikula papa četvrti: Čti pravo" sa tastamentom blaženoga Frančiska, oficijem obučenija i činima profesa pokornih.

c) U istom ritualu „Kustacioni pokornih" pod naslovom: „V ime b(o)žije, amen. Ovo jesu kustacioni bratije pokornih tretoga reda b(la)ž(e)n(o)ga Frančiska provencije Dalmacije, učinjeni oda vse bratije na kap(i)tuli na školji Galevci prid Zadrom na lêt b(o)žjih 1492. na 12. dan miseca aprila". Ove je konstitucije izdao štampom o. Stjepan Ivančić u svojoj knjizi: „Povjestne crte o samostanskom III. redu sv. o. Franje po Dalmaciji, Kvarneru i Istri i poraba glagolice u istoj redodržavi".

d) U ritualu o. Šimuna Glavića Šibeničanina (živio od g. 1490.—1565.). „Regula pokornih" i „Kuštacioni pokornih" po prilici isto, što i u Klimantovićevu ritualu, odakle je vjerojatno to uzeto. Rukopis u arhivu Jugosl. akademije pod sign. I. a. 25.

e) Pravila trećega reda sv. Franje iz Kopra u Istriji od g. 1529.

f) U rukopisu glagolskom, koji se čuva u arhivu Jugoslav. akademije pod sign. IV. a. 91. pod naslovom: Isus i Marija. Tu počinju naredbe, ke su učinjene va Asiži v k(a)p(itu)li jenerali ot g(ospo)d(i)na Ivana grdinala, ligata apostolskoga stola moćiju s(ve)te crkve rimske pape Martina petoga i Eujenija četvrtoga, ki je potvrdil to, a te knjige zovu se kušticioni". Ovaj sam rukopis priredio za štampu, te se može odmah štam-

pati, čim se nakladnik nađe. Rukopis je napisan po mom mnijenju u 17. vijeku, a ne u 16., kako tvrdi gosp. Milčetić u svojoj bibliografiji na str. 397.

g) U glagolskom rukopisu, koji se čuva u arhivu Jugosl. akademije pod sign. III. a. 22. pod naslovom: „Konstitucioni fratrov tretoga reda sv(eto)ga oca Franč(i)ska redovskoga obsluženija, potverjene od prisvetoga gospodina našega Klementa dva na destoga, pape prevelikoga, lito 1734., — štampane u Rimu u stampariji počtovane kamare apuštolske lito gorinje, — prenesene na hervaski jazik po ocu fra. Ivan Grižostomu Keršiću Cresaninu isto lito miseca decembra". Ovaj sam rukopis štampao u „Serafinskom perivoju" za god. 1913. u Sarajevu.

h) U glagolskom rukopisu, koji se čuva u g. prof. Ivana Milčetića i koji je on opisao u svojoj bibliografiji od strane 398.—401., i to u zadnjem dijelu ovoga rukopisa od strane 75. do 103., koji je dio preokrenuto prišit prvomu dijelu. Iz nekih bilježaka, što ih navodi g. prof. Ivan Milčetić iz ovoga rukopisa razabirem, da je ovaj rukopis prijepis onoga, što sam ga spomenuo pod slovom g. Ovaj je prijepis učinio god. 1740. fra. Šimun Haržić, košto pokazuje ova bilješka: „1740. Spisah ovi libar ja fra Haržić i ki bude štiti, da n(e) zamiri, ako najde ki koli oror unutra. I bog me veseli, amen".

Prof. Milčetić spominje još jedan prijepis rukopisa pod slovom g. od fratra Stazića sa Raba od god. 1803.

i) Ovamo spada i štampana knjiga fra Stipana Matenice „Naredbenik redovnikov" (Directorium sacerdotum), koja je bila štampana u Rimu „štampom zbora za razplodjenje vêre" 1635.

11. Kvadirne ili protokoli, zapisnici i računi raznih samostana, crkvi i bratovština.

U ovakove kvadirne bilježili su većinom javni notari za dotični samostan, crkvu ili bratovštinu razne isprave, nadalje se je bilježila u njima korespondencija, pravila dotičnoga samostana, crkve ili bratovštine, zapisnici o skupštinama bratovština i često pored toga i računi. Takve su kvadirne:

a) kvadirna bratovštine sv. Duha iz Baške. Rukopis se ove kvadirne nalazi kod župnika V. Premude na Vrhu na otoku Krku, a štampao ga I. Milčetić u Starinama XXV. 138.—151. Rukopis nije potpun, nestalo je iz njega prvih

8 glava. Sadržaje (u 18. glavi) zakon ili pravila iste bratovštine, nadalje popis braće i sestara. Među braćom spominje se fra Andrij monah svete Lucije, t. j. član tadanjega benediktinskoga samostana. Sav rukopis nije napisan u jedan mah. Najstariii dio napisan je prije god. 1424.

b) Kvadirna bratovštine crkve sv. Bartolomeja u Roču. Rukopis se ove kvadirne nalazi u arhivu Jugosl. akademije u Zagrebu pod signaturom II. c. 56. U ovoj se kvadirni nalaze zapisnici o godišnjim skupštinama i računima bratovštine crkve sv. Bartolomeja, među kojima se nalazi i nekoliko isprava, koje rade većinom o raznim ugovorima ove bratovštine sa raznim ljudima. Ova kvadirna počinje sa god. 1523, a posljednje bilješke sižu do god. 1627. Od god. 1604. dolaze i talijanske bilješke.

c) Kvadirna bratovštine sv. Antona filijalne crkve župe Dolinske (kraj Trsta). Rukopis se nalazi u arhivu župnoga ureda u Dolini. U ovoj je kvadirni prepisan iz staroga registra novi registar pomenute bratovštine. Prepisao ga je god. 1548. Mihel Sudčić, farman boljunski. U njoj se nalaze razni zapisnici, ugovori, bilješke o dugovima, zakupima i t. d. U ovoj kvadirni imade razmjerno malo hrvatskih glagolskih isprava i bilježaka, većinom je pisana talijanski i latinski.

d) U istom arhivu (kao pod c.) nalazi se još jedno kvadirna iste bratovštine po prilici jednakoga sadržaja. Počinje sa god. 1580.; posljednja glagolska bilješka polazi od god. 1608., kasnije se piše talijanski i latinski.

e) Registar bratovštine sv. Antona iz Tara kraj Poreča u Istriji od g. 1590.—1611.

f) Kvadirnica bratovštine crkve sv. Marije u Belgradu u Vinodolu. Rukopis se nalazi u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom II. a. 79. Rukopis sadržaje većinom posve kratke zapisnike ove bratovštine, koji rade o zakupima crkvenih zemljišta. Zakupnina zove se u starijim zapisnicima „livel". dočim se u kasnijim latinicom pisanim zapisnicima zove „fit". Najstariji zapisnik (bilježka) napisan je god. 1550. a najmlađi glagolski od 15. novembra 1673. Kasniji zapisnici od god. 1719. 31. I. i 22. I. 1732. pisani su latinicom.

g) Kvadirna o primicima i izdacima samostana sv. Pavla na otočiću Galevcu. Rukopis se nalazi u

arhivu redodržave franjevačke III. reda u Zadru. Započinje godinom 1592.

h) Kvadirna bratovštine oltara sv. Roka u Boljunu. Rukopis se nalazi u Jugosl. akademiji pod signaturom III. c. 3. Ova je bratovština osnovana bila god. 1557. za župnika Mihovila Tkalca, dočim zapisnici i računi ove bratovštine počinju se bilježiti istom god. 1595., te se bilježe do god. 1663. Zanimiva je ova kvadirna, jer se u njoj bilježe zakoni ili pravila pomenute bratovštine. Iz ove kvadirne doznajemo, da su bratovštine sv. Roka, sv. Katarine i sv. Blaža zaključile 2. veljače 1643. ujediniti se u jednu zajedničku bratovštinu.

i) Kvadirnica o prihodima i potroščima boljunskih crkvi. Rukopis se nalazi u arhivu Jugoslavenske akademije pod signaturom II. c. 77. Ova kvadirnica ima napis „Kvaderna od dot crekav boljunskeh. Kopijal . , . . starešina v to vreme ja Vincenc Frljanić, plovan tada v Boljune. (Košta) ta kvaderna libre 4.—1585". U ovoj se kvadirni nalaze na prvom mjestu Anali ili kronika boljunskoga plovana Vincenca Frljanića i njegova nastavljača Ivana Krizmanića, koje sam Anale štampao u „Kršćanskoj školi" za god. 1910./11. u br. 1. i 2., zatim slijede naizmjence zapisnici o godišnjim skupštinama komuna (općine) boljunskoga i računi o crkvenim prihodima i rashodima.

j) Kvadirna bratovštine svetoga tela iz Boljuna Rukopis se nalazi u arhivu Jugosl. akademije pod sign. II. c. 77. U ovoj se kvadirni nalaze opet naizmjence zapisnici o godišnjim skupštinama dotične bratovštine i računi o njezinim prihodima i rashodima, a počinje god 1612.

k) Kvadirna bratovštine oltara svetoga Mikule iz Boljuna. Rukopis se nalazi u arhivu Jugosl. akademije pod sign. II. c. 77. U ovoj se kvadirni nalazi 8 isprava, većinom ugovora između ove bratovštine i pojedinih ljudi, 2 iskrižane isprave i jedna bilješka o gladu od god. 1622., iza toga slijede računi o prihodu i razhodu ove bratovštine, koji su pisani talijanskim jezikom, dočim su dva ostala pisma pisana hrvatskim jezikom i glagolskim pismom Ova kvadirna počinje god. 1583.

l. Kvadirna bratovštine sv. Antona u Vabrigi kraj Poreča u Istri. Rukopis se nalazi u odvjetnika dra. Matije Laginje u Puli. U ovoj se kvadirni nalaze naizmjence zapisnici o godišnjim skupštinama dotične bratovštine i računi o njezinim prihodima i rashodima. U skupštinama oda-

birahu redovno novoga župana na godinu dana i stvarahu katkada i druge zaključke, kao tko imade božji grob uređivati, postavljahu zvonara, koji je imao zvoniti na misu ili u slučaju nepogodna vremena na oblak itd. Ova kvadirna počinje god. 1599.

m) Kvadirna bratovštine sv. Roka crkve župe dolinske (blizu Trsta). Rukopis se ovoga spomenika nalazi u crkvi župnoga ureda u Dolini. Ovu je kvadirnu priredio pop Martin Šuber, rodom iz Rodika, fare brezovske, starešinama bratovštine sv. Roka Matiji Mavru iz Boljunca i njegovu drugu Tomažu Jurjanu iz Doline 17. decembra 1603. za dobru plaću, da u nju bilježe imovinu sv. Roka i ostale potrebe bratovštine, tako govori se u njoj o raznim prihodima rečene crkve, o zakupima paše, uljika, njiva i o prihodima od uzajmljena novca. Imade u njoj i popis braće i sestara bratovštine sv. Roka. Pored hrvatskoga jezika piše se u ovoj kvadirni dosta i talijanskim jezikom.

U istom arhivu nalazi se registar bratovštine crkve sv. Ivana u Boljuncu (filijalne crkve župe dolinske), u kom se naizmjence piše latinski, talijanski i hrvatski (glagolicom od god. 1578.—1610.) i registri bratovštine sv. Marije na Peći kraj Doline. Registri ove posljednje bratovštine pisani su većinom latinski, hrvatskih glagolskih bilježaka imade dosta malo.

n) Kvadirna bratovštine blažene gospe od začeća na Zaglavi u Dalmaciji. Rukopis se nalazi u arhivu redodržave franjevačke III. reda u Zadru. Sadržaje popis braće i sestara iste bratovštine i zapisnike o kapitulima iste bratovštine (o skupštinama). Najstariji zapisnik polazi iz god. 1643.

o) Zapisnici i isprave, koji se tiču franjevačkoga samostana sv. Marije na Glavotoku na otoku Krku. Rukopis se nalazi u arkivu redodržave franjevačke III. ređa u Zadru. Ti zapisnici sižu od god. 1681. do god. 1788., napisani su latinski i glagolskim slovima, a jezikom hrvatskim i talijanskim. Hrvatski glagolicom napisani zapisnici počinju zapisnikom od 6. aprila 1681., a svršavaju zapisnikom od 11. juna 1705. Prvotno ti zapisnici nijesu svi spadali u jednu knjigu, već su pripadali raznim knjigama. Nu svi ti zapisnici rade manje ili više o novcu, što ga je oporučno ostavio Gargo Mirilović, fratar trećega reda svetoga oca Frančiška, crkvi i samostanu sv. Ivana u Zadru u iznosu od pet sto dukata, dukat po 6

libara, ili 3000 libara. Ti su se novci imali koristonosno uložiti. Stoga piše zadarski franjevac fra Frane Obradović, gvardijan samostana sv. Ivana u Zadru, fra Ivanu Caretiću, dominu ocu komešariju, provincijalu i bogoslovu 3. reda s. Frančiska i propovjedniku, na otok Krk, ne bi li mogao na otoku Krku ove novce uložiti na dobitak. To je pismo napisao fra Frane Obradović 6. aprila 1681., s već 12. maja bijaše održan kongregacijon ili zbor, na kojem se povjerava taj novac gvardijanu glavotočkoga samostana sv. Marije na otoku Krku, fra Franu de Pope, da ga koristonosno uloži. Ispravom od 15. maja 1681., pisanom u Zadru, potvrđuje glavotočki gvardijan fra Frane de Pope, da je primio u to ime 230 škuda ili 2300 libara.

Svi glagolski zapisnici u ovoj knjizi nijesu napisani istom rukom već sa više ruka, a i predmet im je različit. Najviše ih je napisao javni notar iz sela Škrpčića kraj Dubašnice Ivan Škrpčić, a ostale je napisao što pomenuti gvardijan fra Frane de Pope što drugi Franjevci.

Fra Frane de Pope i drugi Franjevci napisali su ove isprave ili zapisnike: α) Pismo gvardijana zadarskoga fra Frane Obradovića od 6. aprila 1681. provincijalu Ivanu Caretiću, da je njihov samostan košto i još neke crkve baštinio 500 dukata da bi valjalo te novce koristonosno uložiti. — β) Zapisnik o izboru ili kongregacijonu od 12. maja 1681., na kojem je bilo zaključeno, da se taj novac povjeri glavotočkomu gvardijanu fra Franu de Pope, da ga koristonosno uloži. — γ) Očitovanje glavotočkoga gvardijana fra Frana de Pope od 15. maja 1681., kojim potvrđuje primitak od 230 škuda ili 2300 libara, što ih je imao koristonosno uložiti. — δ) Zapisnik o zboru ili kapitulu, koji je držan u Glavotoku, od 19. maja 1682., na kojem je fra Frane de Pope položio račun o dobitku uloženoga novca za prvu godinu. — ε. Kopija pisma gvardijana zadarskoga Ivana Caretića od 11. aprila 1684. glavotočkomu gvardijanu i sadanjemu provincijalu fra Franu de Pope, kojim pismom mu šalje 40 španjolskih dupalja, koji vrijede 200 dukata ili 1200 libara, da ih koristonosno uloži. — ζ) Naredba ministra generala Jakova Vidotija iz Bolonje od 5. maja 1691, kojom određuje glede crkvenih predmeta i robe, napose glede orgulja, što ih je privrijedio fra Frane de Pope. — η) Oporuka fra Frane de Pope od 18. maja 1692., kojom određuje, da se imadu od onoga, što je on privrijedio samostanu sv. Marije u Glavotoku, uzdržavati uvijek po dva organista, dakako ako tu njegovu odredbu op-

tvrde komisarij i provincijal i ostali oci. — ϑ) Zapisnik zbora ili kapitula u samostanu sv. Marije u Glavotoku od 10. juna 1705., kojim se ne odobrava oporuka pokojnoga fra Frana de Pope, već da ima prijeći sve, što je pokojni fra Frane de Pope oporučno ostavio, u vlasništvo samostana, koji ima plaćati organisti za njegov trud 30 libara na godinu. — ϖ) Zapisnik zbora ili kapitula držanoga u samostanu sv. Marije u Glavotoku od 11. juna 1705., kojim se dodaju još neki dodaci zapisniku pod slovom ϑ.

Isprave, što ih je pisao javni notar Ivan Škrpčić. Te su isprave dvovrsne:

α) Kupoprodajni ugovori, utanačeni između raznih stranaka i fra Frana de Pope, kojima kupuje fra Frane de Pope razna zemljišta i daje ih odmah na uživanje prodavcima uz uvjet, da plaćaju šest po sto od dobivene svote i da mogu otkupiti ista zemljišta za istu ili jednaku svotu. Ovaj godišnji šest postotni platež zvao se je livel. Takove su isprave ove: sa Jelom, ženom pokojnoga Antona Caka, sa Antonom pokojnoga Ivana Caka, sa Perom Milohnićem pokojnoga Ivana, sa Mikom de Pope, sa Zorzom Cakom sa Menkom Brscem pokojnoga Jandra, sa Franom Skočigorim, sa Ivanom Lulićem, sa Dumom, ženom pokojnoga Ivana Caka, sa Agnijom, ženom pokojnoga Pera Caka, sa Matijem Cakom pokojnoga Frana, sa Antonom, ženom pokojnoga Jantona Marina, sa Jurjem Zecem Cotom, sa Ivanom, sinom Dume Ivanićke, sa Frančeskom Škrpčićem pokojnoga Frana, sa Matejem Mršićem, sa Antonom Buićem pokojnoga Ivana, sa Ivanom Mršićem, sinom Mata, sa Matijem Brscem, sa Marom, ženom pokojnoga Jura Zeca, sa Marom, kćerju pokojnoga Mata Zeca, sa Lucijom, ženom pokojnoga Jura Milohnića, sa Mikulom Milohnićem pokojnoga Ivana, sa Agnijom, ženom pokojnoga Ivana Mihoilića, sa Ivanom Mršićem, rečenim Borovićem, sa Jurom Milohnićem pokojnoga Franka, sa Ivanom Škrpčićem, sa Mikom Zecem pokojnoga Mata i sa Franom Petrovićem pokojnoga Jura, sve od 18. maja 1681. — nadalje sa Franom Cakom pokojnoga Ivana od 20. maja 1682., — sa Jurom Strilčićem, sa Matijom Vlašićem i sa Jurom Vlašićem od 16. aprila 1684., — sa Mikulom Fabijanićem od 18. aprila 1684., — sa Jurom Vidinićem pokojnoga Filipa i Matijem Vidinićem pokojnoga Filipa od 11. maja 1684., — sa Mikom de Pope, sa Antonom Jurasom i Jelom pokojnoga Antona Caka od 15. aprila 1685., — sa Katarinom, ženom pokojnoga Pera

Caka i Perom Nenadićem od 23. aprila 1684., — sa Marom ženom pokojnoga Ive Buića, od 12 maja 1684., — sa Antonom, Jurasom od 20. aprila 1685., — sa Mikulom Pavlovićem od 1. augušta 1686., — sa Katarinom Žgalićkom od 26. maja 1687., — sa Matijem Kvasićem od 24. juleja 1689., — sa Grgom Kvasićem od 17. juleja 1689.; — sa Antonom Milohnićem pokojnoga Jura od 9. marča 1692., — sa Franom Milohnićem pokojnoga Mika od 29. novembra 1692., — sa Margaritom Buićkom od 16. otubra 1693., — sa Franom Buićem od 2. decembra 1693., — sa Franom Brscem pokojnoga Antona od 8. novembra 1690., — sa Ivanom Škrpčićem pokojnoga Pera od 28. marča 1694. i sa Franom Brusićem od 17. prvara 1697.

Ove je isprave pisao Ivan Škrpčić, javni notar, u kući fra Frane de Pope u selu Brscima, u selu Škrpčićima, na Poljicama kraj crkve s. Kuzme i Domijana, u samostanu sv. Marije na Glavotoku u šekrestiji, u Dubašnici kraj crkve sv. Polinara (Apolinara) u kući bratovštine, u kući svojoj (notara Ivana Škrpčića) u selu Škrpčićima, u kući Mika Bruića pokojnoga Matića u selu Škrpčićima, na cimiteru (groblju) na Glavotoku, na putu u polju Milohnićevu i u selu Brscima u kući Frana Brsca.

Svaki, tko je htio primiti svoje prodano zemljište na daljnje uživanje uz platež tako zvanoga l i v e l a, morao je dovesti jamca ili poruka, koji se je obvezao uz najamnika cijelim svojim gibivim i negibivim imetkom, da će najamnik točno l i v e l plaćati.

β) Legati ili zapisi crkvi sv. Petra. Takova su četiri legata i to od 27. luja (srpnja) 1692. Ovaj je legat preveden iz latinskoga, dočim je original napisao biskupov kancelar; — od 12. februrara 1694., — od 22. febrara 1694. i od 28. marča 1494. Ove je legate pisao isti notar Ivan Škrpčić u selu Brscima pod Brestom, na cimiteru u Glavotoku i u šekrestiji sv. Marije na Glavotoku.

Zapisnik o zboru ili kapitulu, držanom 27. maja 1692. u samostanu sv. Jerolima u Martinšćici na otoku Cresu, u kojem navodi gvardijan samostana sv. Ivana iz Zadra fra Ivan Caretić, koliko je novaca primio, koji su bili na dobitku ili livelu.

Kopija oporuke, koju je dala pisati Katarina, kći Andrija Pušića 10. listopada 1554. u Dubašnici, a napisao ju pop Matij Bajčić, kapelan i notar publik.

Pored ovih isprava imade više naknadnih bilježaka i računa. Dakako da je tečajem vremena i mnogo isprava nestalo.

U arhivu redodržave franjevačke III. reda u Zadru nalaze se još ovi spisi:

Računi provincijala fra Frana de Pope pod naslovom: „Ovo je lištra mene fra Frana de Pope, provencjala, u koj oće biti zapisano, ča tratim i prijimljem za m. p. provinciju" od god. 1676.

Računi samostana zadarskoga pod naslovom: „Ovo je librić, ki će služiti za tri leta oca m. p. Ivana Zarevića, njihova gvardijanstva, u komu oće biti zapisano, ča se stira ili škodi".

Potvrda o primitku novaca pod naslovom: „Pišem, ča primljem dobitka od pinez oca m. p. Zarevića ja fra Frane de Pope, a to za prvo leto" od god. 1682.

Samostanski računi iz Krka ili Glavotoka od god. 1680.

Zapisnici zborova redodržave od god. 1713.—1844. pod naslovom: „Ovo je libar od provincije, u komu z jednoga kraja se počinju ispiševati kapituli i kongregacioni, z druge strane hoće se rejištrirati proseši, šentence i ostala zgodimija". Pored hrvatskih (glagolskih) zapisnika imade ih dosta latinskih i talijanskih.

Istrage i narebe provinijala fra Frana de Pope (Esami ed intimazioni del P. Francesco de Pope, Provinciale 1676—1678. nelle sue visite.)

Popis svih spisa, koji se tiču povijesti samostan na Glavotoku. Najstariji spisi sižu u početak 15. vijeka (1412.) Taj je popis izradio fra Gabriel Bolmarčić Cresanin god. 1702. Sam veli na 1. listu: „Ja fra Gabriel Bolmarčić Cresanin (složih) šumarij harvatski od svih pisam . . ., ke su u škrinji mostira sv. Marije na Glavotoku. Sva ta pisma sam proštil, ma nisam svakomu sve mogal zdignuti nego fundament. Nisam svih ovdi spisal, zač nišće nike ne valjaju. Nika pisma sam ovdi notal prez slova, a nika slovom na kraju note, neka se laglje more najti."

Popis prihoda franjevačke provincije sa talijanskim natpisom iz novijega vremena „Introito della religiosa provincia del ordine francescano Quarnero-Dalmata." Počinje se bilježiti god. 1692. Istom u novije vrijeme počeo bilježiti prihode talijanski fra Jacint Buić.

Razne bilješke o samostanu na otoku Prviću kraj Šibenika iz 18. vijeka.

Zapisnici bratovštine svete Marije na Glavotoku od god. 1530., zatim inventar samostana na Porozini od god. 1731., inventar robe mobilije od crikve, sakreštije, mostira svetoga Gargura u Kopru, koju je izručio fra Paval Ćaćić novomu gvardijanu fra Anjelu Radiću (1750:), računi samostana sv. Ivana u Zadru i još više manjih spisa, koje bi valjalo istom proučiti.

p) Razni računi o prihodima baščanskoga svećenstva na otoku Krku i druge bilješke iz god. 1728.—1730. Rukopis se nalazi u kr. sveučilišnoj knjižnici pod signaturom SM. 32. F. 23. *)

12. Papinske bule, kojima se Franjevcima i drugim redovima i ljudima podjeljuju razne povlastice.

Među ovakove spomenike spadaju ovi:

a) U glagolskom rukopisu, koji se čuva u kr. sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod signaturom SM 32. F. 20. pod naslovom: „V ime g(ospodi)na n(a)š(e)ga Is(u)h(rist)a, amen. Počinjet Marum manjum (= mare magnum) induliencije iliti reći prošćenija s(ve)toga Dum(i)niga i malê bratije i s(ve)te Klarê i tretoga rêda s(ve)toga Frančiska, ko je na kratki zneto, iz lêjištra ap(usto)lskoga po počtovanom meštru Marku, ki b(i)še t(a)da okolit i slišatelj ap(usto)lskoga dvora, dopušćene i dane indulijencije iliti rêći prošćenja rêdu s(ve)toga Dumininga i s(ve)toga Fr(a)nčiska po različnih i mnozih velikih arhierêih papi. I ako si jesu ova vsa v sekrštiji naš(e)ga kunventa napisana i sinjana i bila su zadovoljno zapisana ovde, zato punije dajemo na znanije prošćenija niže pisana, ka su dana rêdu svetoga Duminiga i s(ve)toga Fr(a)nč(i)ska i tretoga reda i inim rêdom i inim ljudêm kumfratrom i prokuraturom i odvitnikom rêdovskim". Ovo je djelo preveo iz latinskoga na hrvatski god. 1511. fra Šimun, sin Jurja Klemenovića (= Klimantovića) z Lukurana sprid Zadra, te se i u našem rukopisu u prednjem dijelu nalazi štampani latinski original od god. 1502.

b) U glagolskom rukopisu (ritualu), koji se čuva u arhivu Jugoslavenske akademije pod siguaturom I. a. 25., što ga je napisao fra Šimun Glavič Šibeničanin, nalazimo na listu 35. b. neke takove papinske povlastice Franjevcima pod naslovom:

*) Neke sitnije stvari oglasio sam u Vjesniku zem. arhiva XII. str. 203. i 204. pod. br. II. 3.—10.

„Ovo jesu prošćenija puna dopuščena od pape Šiksta VIIlga i od (Ale)ksandra pape i od mnozih papi crikvam od s(ve)toga Frančiska fratrom, kako jesu prošćenja aliti stacioni u crikvah rimskih. I ova prošćenja imaju fratri i koludrice i oni, ki jesu tretoga reda, i prokuratur(o)m i onim, ki jesu od obitelji odlučeni, i odpuščeno vsim onim od njihove obitilji, ki š njimi prebivaju, budući skrušeni i spovidani, govoreći na vsaki dan 5 očenaši i 5 zdravih Marij za zdravje s(ve)toga oca p(a)pe i za dobro stanije svete matere crikve. I znaj, kada godi vidiš jedan križ, ondi je odpuščenije na puni, ča je prošćenije vsih grihov".

c) U glagolskom rukopisu, koji se čuva u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom IV. a. 142., nalazi se prijepis ili bolje preradba Klimantovićeva prijevoda, spomenutoga pod slovom a. Ovaj je prijepis ili preradbu učinio fra Petar Milutinić u samostanu na Božjem polju kraj Vižinade u Istri god. 1559.

d) U glagolskom rukopisu, koji se čuva u samostanu Franjevaca III. reda u Zadru i koji počinje : „Počinju prošćenija dopuščena od mnogih s(ve)tih otac papov virnim karšćanom, ki nose kordun s(veto)ga oca Fran(čes)ka i pohajaju crkve njegova reda". Prof. Milčetić veli za ovaj rukopis, da potječe iz 18. vijeka. Ja ga nijesam vidio, stoga mu ne mogu odrediti vrijeme postanka.

e) U glagolskom rukopisu, koji se čuva u franjevačkom samostanu na otočiću Košljunu kraj Krka, nalazi se bula pape Aleksandra VII., kojom se ovlašćuje svećenstvo svjetovno i samostansko, da recitira oficij s molitvom o neoskvrnjenom začeću blažene djevice Marije. Latinski original ove bule bio je izdan 13. lipnja 1665., a ovaj hrvatski prijevod izrađen je malo iza originala.

f) Prof. Milčetić spominje u Savremeniku X str. 81. i 82. bulu pape Grgura izdanu u Avinjonu 16 prosinca 1371., kojom se određuju neka prava i dužnosti Pavlinaca, u hrv. prijevodu i napisanu glagolskim pismom. Ova se bula čuva u biskupskom arhivu u Trstu, a počinje : „Gregor, rab rabov božjih, vzljubljenim sinom, priuru jeneralu i bratji svetago Pavla, prvoga remeti, reda prisežnikom regule blaženago Avgustina, biskupa (i) spovednika, na Ugrih i po drugih stranah sego sveta postavljenim".

Hrv. prijevod ove bule pripadat će možda 14. vijeku ili prvoj polovici 15. vijeka, pisan je slaveno-hrvatskim jezikom.

13. Neke pripomoćne knjige raznih crkvi.

Među ovakove spomenike spadaju ovi:

a) U arhivu župnoga ureda u Lovranu nalazi se oveći glagolski rukopis pod naslovom: „To je kvaderna kapitula lovranskoga, i to zdola, ča sliši popom rečenoga kapitula, najprvo crekva stolna s(ve)ti Juri, otoga najpre od braščine . . . pašta so(ldini) 40". Ovdje se govori u prvom redu o dužnostima i pravima lovranskoga svećenstva. Prihodi svećenstva bijahu od crkvi, žrtvenika, vinograda, uljika, vrtova, ograda i zemalja kaptolskih košto i od raznih kuća. Nadalje se navode računi kaptola lovranskoga, razni ugovori, zapisnici (n. pr. o izboru kanonika u 16. i 17. vijeku). Imade ovdje i matica krštenih. Pored hrvatskoga jezika dolaze u ovom rukopisu od 17. vijeka i talijanske bilješke i latinske. Hrvatske glagolske bilješke sižu do god. 1550. Spomenik je zanimiv ne samo radi jezika već i za kanonsko pravo, pa bi zaslužio, da se izbliže prouči.

b) Župni ljetopisi iz Boljuna u Istriji od god. 1451—1662.

c) Popis mrtvačkih misa kaptola riječkoga sa drugim bilješkama riječkoga kaptola od oktobra 1545. do marta 1555. Rukopis se nalazi u kr. zem. arhivu u Zagrebu, mjestimice manjkav i oštećen. Za štampu sam ga priredio, te je izašao u Starinama u broju 34., što ih izdaje Jugosl. akademija

d) Krsne matice iz Maloga Lošinja od god. 1567—1617.

e) Matice krštenih, vjenčanih i krizmanih (bermanih) iz Boljuna od god. 1598.—1656. Rukopis se nalazi u arhivu Jugoslavenske akademije pod sign. III. c. 4. Krštenja se počinju unositi g. 1598., vjenčanja god. 1576., a krizmanja god. 1588. Počeo je ovu knjigu pisati poznati plovan i notar boljunski Vincenc Frljanić, koji je poznat također kao pisac malene kronike. Umr'o je Frljanić nasilnom smrću god. 1612.. košto nam kaže jedna bilješka u akademijskom rukopisu I. d. 93. „P. Vicenzo Ferlanich qua fu amazatto in tenpo di guerra coi Venetiani nell' 1612. dietro s. Cosmo".

Krizmao ili bermao je onda redovno puljski biskup, tako god. 1638. Giulio Saracino, samo iznimno senjski biskup, kao god. 1656. biskup Petar Mariani Riječanin i to kao zamjenik puljskoga biskupa Alviža Marcela. Pored hrvatskih glagolskih zapisa imade katkada i talijanskih.

f) Matica vjenčanih iz Boljuna od god 1640 do 1666. Rukopis se nalazi u arhivu Jugosl. akademije pod sign. I. d. 93. Počeo je bilježiti poznati boljunski župnik i notar Bernardin Velijani, koji je postao župnikom iza Ivana Križmanića, a ovaj iza Vicenca Frljanića god. 1612. Prije no je postao B. Velijani župnikom boljunskim bio je kapelanom u Boljunu. Ovaj je rukopis kao matica vjenčanih nastavak rukopisa zabilježena pod e. Poslije Velijanija bilježili su neki svećenici vjenčanja talijanskim i latinskim jezikom.

g) Matice krštenih, vjenčanih i mrtvih iz Nevalje na Pagu. Rukopis ovoga spomenika čuva se u arhivu župnoga ureda u Nevalji na Pagu. Sadržaj ovoga rukopisa vrlo je različit. Matice vjenčanih počimaju god. 1576., dočim se krštenja počinju pisati god. 1596. Pored bilježaka o mrtvacima zabilježene su i bilješke o služenim misama. Imade i nekoliko pjesmica i govori se o nevaljskoj bratovštini. I u ovom rukopisu imade i talijanskih bilježaka.

h) Matice krštenih i vjenčanih iz sela Barbina. Rukopis ovoga spomenika čuva se u arhivu Jugosl. akademije pod sign. IV. a. 80./15. Krštenja počinju se bilježiti 1602., a vjenčanja 1601.

i) Matice krštenih i krizmanih iz Lindara kraj Pazina. Rukopis ovoga spomenika čuva se u arhivu župnoga ureda u Lindaru. Matice krštenih počinju godine 1591., dočim matice krizmanih god. 1608. Posljednja glagolska bilješka napisana je 17. decembra 1648.

j) Bribirske matice krštenih, vjenčanih i mrtvih od 1603.—1667. Rukopis se čuva u arhivu Jugoslav. akademije pod sign. I. c. 54. Prvo krštenje je zabilježeno 1604., a ženidba god. 1603., dočim se mrtvaci počinju bilježiti god. 1651. (latinicom). Od god. 1642. bilježi se češće pored glagolskih slova i latinskim. Iz ovih matica krštenih i vjenčanih razabiremo, da su se u to vrijeme svećenici u Bribiru ženili i imali svoje porodice.

k) Matice krštenih iz Doline u Istri od god. 1605.—1617. Rukopis se nalazi u arhivu župnoga ureda u Dolini pod naslovom: „To je lijištar od krsta. Va ime gos-(podi)na pre Jurja Jurinčića, farmana dolinskoga, i ja pre Pjero Dragonić bih va to vrime područnik v Dolini". Prva bilješka o krštenju dolazi od 10. novembra 1605. Pored hrvatskih (glagolskih) bilježaka imade ih dosta i talijanskih i latinskih.

l) Matice krštenih i vjenčanih iz Kastva, i to matice krštenih od god. 1672.—1699. na izmjence glagolskim i latinskim slovima, a matice vjenčanih od god. 1652.—1679. većinom glagolskim slovima.

m) Matica krštenih iz Vrhovaca kraj Krašića u jaskanskom kotaru od god. 1672.—1681. Izdao sam tu maticu u Vjesniku kr. zem. arhiva za god. 1914., gdje sam je i izbliže opisao.

n) Matica krštenih, vjenčanih i umrlih u župi sv. Petra na Mrežnici. Ovakove matice spominje Ivan Tkalčić u Katoličkom listu 1903. i u Šematizmu nadbiskupije zagrebačke od god. 1900. spominje se svake godine za ovu župu: „Olim celeberrima schola pro glagolitis. Glagolitae fuerunt hic usque ad annum 1692., quo et matriculae glagolitice scriptae. Matriculae bapt. ab a. 1561., mort et coop. ab a. 1681". Na žalost ja tih matica nijesam našao, kamo su dospjele, nijesam mogao doznati. Našao sam samo na listu, gdje počinju latinske matice vjenčanih 1677. (8. VI.) ove riječi glagolskim slovima zabilježene: „To su knjige, kadi se mrtvi zapišuju leta gospodinova 1674.—1674. na 8. ijuna priminu pop Ijivan Vrbanić". — Prema ovoj bilješci bila bi pogriješna god. 1679., koju je Ivan Tkalčić zabilježio kao godinu smrti popa Ivana Vrbanića, ili je ovdje naknadno pogriješno unijeta.

o) Matica krštenih, vjenčanih i umrlih iz Krkavača kraj Kopra u Istri od god. 1675. do 1690.

p) Popis kantanih i malih misa iz Omišlja iz 18. vijeka. Rukopis se nalazi u kr. sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod sign. S M. 32. F. 5 Rukopis počinje sa misama od 20. siječnja, ali pred tim je jedan list isčupan, a svršava sa 31. prosincem, godina nije zabilježena, bit će svakako iz druge polovice 18. vijeka. Darovao je rukopis pokojnomu Kukuljeviću omišaljski župnik Nikola Albanase.

r) Popis kantanih i malih misa iz Baške od god. 1782. Rukopis se nalazi u kr. sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod sign. S M. 32. F. 8. pod naslovom: „Miše kantane i male". U ovom rukopisu imademo popisane i baščanske popove iz god. 1782., te doznajemo, da je još te godine bio 41 pop u Baški.

14. Razne bilješke.

Ove se nalaze u raznim knjigama, osobito crkvenim. Obazrijet ću se samo na starije, jer samo ove mogu imati nešto većega interesa. Ove pregleda radi predočujem u 4. skrižaljci·

4. Skrižaljka.

Tekući broj	Mjesto, odakle je bilješka:	Zemlja ili potanje označenje mjesta:	Dan, mjesec i godina, kada je napisana ?	Ukupno
1.	Krk grad	na otoku Krku	1387., 1411., 1432., 1487.,	4
2.	Omišalj	na otoku Krku	XII. 1387., 1457., 1471., 2. VII. 1471., 1525., III. 1533., III. 1536.	7
3.	Cvitković	Hrvatska	oko 1395.	1
4.	Nugal	Istra	1405	1
5.	Bakar	Hrvatska	1414., 18. X. 1485.	2
6.	Sv Ivan u Lici	Hrvatska	1441., 1443.	2
7.	Kasegi	Hrvatska	1449.	1
8.	Poljane	Istra	1452.	1
9.	Boljun	Istra	1463.	1
10.	Kubed-Lindar	Istra	1463	1
11.	Hreljin	Hrvatska	7. I. 1465., 15. I. 1465.	2
12.	Vrbnik	na otoku Krku	1471.	1
13.	Turopolje	Hrvatska	28. III. 1482., 2. IV. 1492, 21. XI. 1493, 15. IX. 1494., 9. XI 1495. 20. XII. 1507., 17. IV. 1509.	7

Tekući broj	Mjesto, odakle je bilješka:	Zemlja ili potanje označenje mjesta:	Dan, mjesec i godina, kada je napisana?	Ukupno
14.	Izola	Istra	26. VI. 1482.	1
15.	Brod na Kupi	Hrvatska	1483.	1
16.	Buže	Hrvatska	7. VII. 1486.	1
17.	Gacka	Hrvatska	1486.	1
18.	Tribihovići	Hrvatska	1487.	1
19.	Kopar	Istra	1492.	1
20.	Novi	Hrvatska u Vinodolu	1493., 1493. 1496. 1496., 1499., 30. I, 1499.	6
21.	Grobnik	Hrvatska	1493.	1
22.	Roč	Istra	10. I. 1503., 24. V. 1545., 15. VII. 1546.	3
23.	Gora	Hrvatska	1509.	1
24.	Zaglav	Dalmacija	3. II. 1512.	1
25.	Staniščani	Hrvatska	1518.	1
26.	Senj	Hrvatska	2. XI. 1543.	1
27.	Belgrad	Hrvatska u Vinodolu	oko 1558.	1
28.	Krašić	Hrvatska	1581.	1
29.	Mlaka na Mrežnici kraj Duge rese	Hrvatska	14. I. 1583.	1
30.	Kamnje kraj Črniča	Gorička	15. VI. 1583.	1
31.	Bez označena mjesta	—	1368., 1432., 9. IV. 1462.	3

Iz ove poslovne ili dnevne knjige razabiremo, da imamo hrvatskih glagolskih spomenika, koji polaze iz zemalja, kojima je na sjevero-zapadu skrajna točka mjesto Ponikve, na zapadu skrajnja točka mjesto Kontovelj (sjevero-zapadno od Trsta), na istoku Križevci na jugu Dubrovnik, u Bosni na jugu mjesto Rmanj, a na istoku Blagaj. Nu nema sumnje, da je bilo glagolsko pismo rašireno i mnogo dalje izvan granica, koje sam sada na temelju dosada izdanih ili meni poznatih glagolskih spomenika mogao konštatovati, i to s razloga, što nijesu još uvijek ne samo izdani premnogi glagolski hrvatski spomenici, već dapače nijesu ni izdaleka svi ni pokupljeni. Nema sumnje, da je bilo glagolsko pismo rašireno i po cijeloj današnjoj Slavoniji, pa da su Turci ondje uništili svaki trag ne samo glagolskoj knjizi i glagolskomu pismu, već uopće svakoj prosvjeti, kada su ondje poslije mohačke bitke zagospodovali. Isto tako nas upućuju i neki tragovi, da je bilo glagolsko pismo rašireno po Kranjskoj sve do Ljubljane. Prošle mi je godine dopala ruku jedna knjiga iz župe sv. Ruperta, koja leži na sjeveru Novoga Mjesta u Kranjskoj, kojoj su korice omotane u jedan list pergamene, na kojem se nalazi odlomak glagolskoga misala hrvatske recenzije iz 14. vijeka. Odakle zaključujem, da je bilo i u južnoj Kranjskoj popova glagolaša, kamo su dolazili iz istočnoga dijela Istre. Da je bilo poznato glagolsko pismo u južnoj Kranjskoj, jamče nam i neke isprave, koje govore o kretnjama turske vojske u 16. vijeku, koje su se imale žurno razglasivati narodu i po raznim mjestima u južnoj Kranjskoj. Te sam listine ja štampao u Vjesniku kr. zem. arhiva u Zagrebu god. 1914. zajedno sa Drom. I. Bojničićem Kninskim. Zaista ne bi se žurne obavijesti slale na glagolskom pismu u Kranjsku, da nije to pismo bilo ondje posve običajno. Još je nekoliko dokaza pružio za ovu moju tvrdnju u svom člančiću „Glagolica pri Slovencih“ prof. I. Koštial, štampanom, u Vjesniku staroslavenske akademije u Krku za g. 1913. na str. 29.—32.

Najprije je glagolskoga pisma nestalo u Slavoniji u prvoj polovici 16. vijeka, zatim u Bosni u drugoj polovici 16. vijeka, zatim u Kranjskoj početkom 17. vijeka, jer se je sumnjalo u popove glagolaše,da ne pristaju uz protestantizam, zatim iz zagrebačke biskupije koncem 17. vijeka, zatim iz Istre u 18. vijeku, zatim iz Dalmacije početkom 19. vijeka (iz južne Dalmacije već prije), zatim iz senjske biskupije prvih decenija 19. vijeka

i konačno iz krčke biskupije oko god. 1835., dok nije tako posvema nestalo u dnevnoj porabi glagolskoga pisma iz svih krajeva hrvatskoga naroda.

Pored gore navedene poslovne proze nalazimo i posve privatnih glagolskih bilježnica pojedinih ljudi ili porodica, i to iz druge polovice 18. vijeka i početka 19. vijeka. Takova bijaše bilježnica posjednika i trgovca iz Sale Matije Šimoncina, u kojoj se nalaze različite bilješke, koje su se ticale njegove porodice i njegove imovine košto i raznovrsni računi, a sižu od god. 1783.—1826. Rukopis se ove bilježnice nalazi u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom IV. a. 80./19.

VI. Umjetna knjiga.

Pored strogo crkvenih knjiga (misala, brevijara, psaltira, evanđelistara, raznih molitvenika itd.), koje su prepisivali naši revni popovi glagolaši za crkvenu ili obrednu porabu, bavili su se oni i lijepom kao što i poučnom knjigom. Strogo crkvene knjige, isprva i druge, pisali su oni dotično prepisivali hrvatsko-slavenskim jezikom, dočim su knjige namijenjene široj publici počeli već dosta rano pisati narodnim hrvatskim jezikom i time udarili temelj ne samo lijepoj i poučnoj hrvatskoj knjizi već i hrvatskoj prosvjeti.

Kako je bio velik nemar za hrvatsku glagolsku knjigu u 19. vijeku pa evo sve do danas i kako su se naši noviji literarni historičari zadovoljavali vijestima, što su ih našli u djelima Ign. Gjorgjića, Ardelija Della Belle, Serafina Cerve, Sebastijana Dolcia, D. Farlattia, F. M. Appendinija, I. Chr. Engela itd., u kojima je bilo o našoj hrvatskoj glagolskoj knjizi malo ili ništa spomenuto, prikazivali su našu stariju literaturu pogrješno, te tražili početak naše umjetne literature pod konac 15. vijeka, dočim je ona postojala barem 100 godina ako ne i više prije 15. vijeka i našli kolijevku naše literature u Dalmaciji, dočim je u istinu bila prava kolijevka hrvatskoj literaturi u hrvatskom primorju i na otoku Krku. Već je po hrvatskom primorju i na otoku Krku cvala hrvatska lijepa i poučna knjiga, dok se je u Dalmaciji pisalo hrvatski vrlo malo, jer se je ondje međutim skoro sve pisalo talijanskim i latinskim jezikom.

Prvi, koji su prenosili plodove hrvatske umjetne knjige iz hrvatskoga primorja i sa otoka Krka u Dalmaciju, bili su po mom mnijenju Franjevci trećega reda, koji su osnivali u Dalmaciji u 15. vijeku svoje samostane, tako je bio osnovan god. 1439. samostan sv. Ivana (kasnije sv. Mihovila) u Zadru, god. 1448. samostan sv. Pavla pustinjaka na otočiću Galevcu, god. 1451. samostan sv. Mihovila arhanđela na Zaglavi na Dugom otoku, god. 1463. samostan sv. Marije od Milosti na otoku Prviću u selu Luci kod Šibenika i god. 1479. samostan sv. Franje na Rabu. Dalmatinski Franjevci trećega reda sačinjavali su sa istarskim Franjevcima jednu te istu redodržavu, pa su prelazili iz dalmatinskih samostana u istarske i obratno. Odanle osobito iz samostana na otoku Krku donosili su pobudu za hrvatsku knjigu u Dalmaciji. U ono vrijeme postojali su na otoku Krku ovi samostani Franjevaca trećega reda: samostan sv. Franje u gradu Krku, osnovan među godinama 1290. i 1297., samostan sv. Marije neoskvrnuto začete na Glavotoku, osnovan god. 1468. i samostan sv. Marije Mandaljene u Dubašnici, osnovan oko god. 1500.

Čini se ipak, da su bili prvi umjetni hrvatski književnici Benediktinci, koji su imali već u dvanaestom vijeku na otoku Krku dva samostana, jedan u sv. Luciji kraj Baške, a drugi u Otočcu kraj Vrbnika, dočim su imali u trinaestom vijeku i treći samostan u Omišlju. Od Benediktinaca primili su hrv. umjetnu knjigu i svjetovni svećenici i Pavlinci i Franjevci, osobito oni trećega reda, koji su i kasnije vrlo mnogo radili na polju hrvatske glagolske knjige. Od svih mjesta na otoku Krku isticao se je uvijek grad Vrbnik mnoštvom svećenika, on je bio u istinu pravi svećenički grad, u njem je znalo biti redovno istodobno po 50 i više svećenika još i u 17. vijeku. Držim stoga, da je hrvatska umjetna knjiga već vrlo rano cvala baš u Vrbniku i odanle se širila po cijelomu otoku Krku, po hrvatskom primorju, osobito u Vinodolu, po Istri i po istarskim otocima, a u 15. vijeku i u Dalmaciju.

Popovi glagolaši i svjetovni i samostanci pratili su savremenu talijansku i latinsku knjigu, pa su neka djela talijanske i latinske literature priredili za svoj narod i za svoju braću svećenike.

U 2. polovici 15. vijeka postao je prvo kulturno središte hrv. naroda grad Senj. Ondje je bila osnovana prva hrvatska

(glagolska) tiskara na hrv. zemljištu 1494. i ondje se je najviše radilo oko prosvjete hrv. naroda.

U hrvatskoj glagolskoj umjetnoj knjizi razlikujemo:

A) Zabavnu ili pjesničku knjigu.

Lijepa se knjiga nije napose obrađivala među našim popovima glagolašima u posebnim zbornicima, ali uza sve to oni je nijesu zanemarivali, već su je njegovali uz svoj strogo crkveni ili službeni posao i uz stručnu bogoslovnu literaturu, koliko su držali upravo nužnim, a da uveličaju svoju vjersku službu i da jačaju religiozna čuvstva u narodu, te da ga odvraćaju od grijeha. Stoga se i lijepa knjiga glagolskim slovima napisana nalazi redovno uz drugu različitu književnu građu u raznim rukopisima. Mnoge su umjetne pjesme iz hrv. glagolske knjige prešle u narod, pa se još i danas pjevaju po hrv. primorju, u Istri, po istarskim i dalmatinskim otocima i po sjevernoj Dalmaciji kao narodne pjesme. Ja sam nekoliko takovih narodnih pjesama pobilježio po hrv. primorju, te sam ih prije kakovih trideset godina poslao Matici Hrvatskoj. Neke se pako stare umjetne pjesme iz hrv. glagolske knjige pjevaju još i danas u rimokatoličkoj crkvi, osobito u senjsko-modruškoj, krčkoj, istarskim biskupijama i u zadarskoj nadbiskupiji, a dapače i u nekim župama zagrebačke nadbiskupije.

Lijepa hrv. glagolska knjiga bila je napisana u stihovima i u prozi, a imade je iz sviju vrsti pjesničke umjetnosti. Napisana je bila:

1. Da se proslave i uveličaju razni svečani dani u crkvenoj godini, kao:

a) Božić ili narođenje Isukrstovo.

Narođenje Isukrstovo proslavili su naši popovi glagolaši sitnijim epskim i lirskim pjesmama.

Kod prve mise na božić ili tako zvane polnoćke pjevala se pjesma: „Bog se rodi v' Vitliomi, — Diavlju silu tagda slomi!“

Kod druge mise na božić pjevala se pjesma: „U se vrime godišća — Mir se svitu navišća“.

Kod treće mise na božić pjevala se pjesma: „Anjel božji z neba dojde“.

Za ostale božićne praznike našao sam posebne pjesme za dan sv. Stjepana pod naslovom „V e r s i s v e t o g a S t i p a n a“, za dan sv. Ivana pod naslovom „V e r s i s v e t o g a I v a n a“, a postojala je i pjesma za dan mladenaca (28. XII.), ali joj nijesam dosada našao teksta, već samo naslov „V e r s i o d s v e t i h m l a d e n a c“.[1]

Sve božićne pjesme zvale su se općim imenom k o l e d v e. Riječ koledva bit će romanskoga porijetla, te je u svezi sa latinskim glagolom „c o l e r e“. Prema tomu bi značile koledve toliko, koliko pjesme, kojima boga častimo i slavimo ili pjesme počasnice. Među takove pjesme koledve spadale su i one božićne pjesme, što su ih popovi glagolaši pjevali po kućama prigodom blagoslova kuća između božića i sv. triju kralja. Pri toj zgodi darivali su ljudi svaki prema svojim imućtvenim prilikama popove, koji su im blagoslivljali kuće. Takove pjesme poznate su mi za sada samo dvije, i to: „D o b a r v e č e r i d o b r a n o ć, — S v a r h u s v e g a b o ž j a p o m o ć, — T a d o b r o v a m b o ž i ć p r i d i, — D a v a s m i l o s t b o ž j a v i d i,“ — kad svećenik poslije podne, što je bilo običnije, blagosljivao kuće, — i pjesma „D o š l i j e s m o s p r i d v r a t a r a — I b o g a t a g o s p o d a r a, — Z a č j e b o ž i ć d o b a r d a n, — V e s e l, v e s e l o v i s t a n“.

Danas nije već običaj, da popovi blagoslivlju kuće, pjevajući pjesme. Mjesto toga staroga običaja običavaju danas mladi ljudi po hrv. primorju, Dalmaciji, Istri, po dalmatinskim i istarskim otocima obilaziti u božićne dane kuće, pjevajući božićne pjesme ili koledve (t. j. običavaju „koledvati“ ili čestitati), pa ih ljudi nagrađuju jelom i pićem (vinom) ili novcem. Do umjetničke visine, promijenivši karakter prvotne koledve, podigao je koledu ili koledvu dubrovački pjesnik Marko Bruerević-Derivaux (od god. 1774. do 1825.).

Za mlado ljeto pjevala se pjesma u crkvi: „M l a d o l e t o p o h v a l i m o, — M l a d o g a k r a l j a m i m o l i m o, — N a m l a d o m l e t i v e s e l i m o s e“. Ova se pjesma i danas mnogo pjeva u božićne dane ne samo u crkvi već i izvan crkve.

---

[1] Sve ove pjesme, koje navodim u ovoj knjizi, štampat ću u svojoj radnji „Hrv. glagolska lijepa knjiga u primjerima“, koju sam predao Jugosl. akademiji.

Za blagoslov vode ili krštenje gospodnje (5. I.) pjevali su pjesmu: „Vsaka duša na sviti — Hotij ovo slišiti, — Tere boga ljubiti — I svetu divu Mariju. — Danas voda se krsti — Va Isuhrista milosti!“

Na dan sv. triju kralja pjevala se pjesma: „Tri kralji gredihu, — Tja od sunčanih stran!“

Ljudi, koji rade o obnovi slavenske liturgije kod Hrvata, morali bi nastojati, da se opet ove stare pjesme uvedu u crkvu kod Hrvata.

b) Uskrs ili muka, smrt i uskrsnuće Isukrstovo.

Najstarije uskrsne pjesme bijahu u nas kao i u ostalim zapadno-evropejskim narodima tako zvane uskrsne sekvencije, t. j. dvopjevi ili pripjevi aleluji. Isprva bio je tekst sekvencija redovno pisan prozom, pa su se stoga zvale katkada u crkvenoj zapadno-evropskoj literaturi i „prosa“, Što znači riječ „sequentia“, još nije posve utvrđeno. Obično se smatra prijevodom grčke riječi ἀκολουθία, čime srednjo-grčki glazbenici označivahu εἰρμός (melodiju).

Pjevanje alleluje bijaše osobina orientalne crkve, baština iz prakse hebrejskoga pjevanja u hramu. Iz liturgije iz Jerusolima prenese pjevanje alleluje papa Damasus (od 368.—388.) u rimsku misu za uskrsne dane, a papa Grgur Veliki prenese pjevanje alleluje na sve nedjelje i blagdane u godini.

Najstarije sekvencije, o kojima već nešto pouzdano znademo, potječu iz 10. vijeka. Najstarija zbirka bit će „Pneumatum antifonarium, što ga je god. 1067. ostavio Sancio de Tablatiello kaluđerima španjolskoga samostana Silo. Već prije radio je o tom, da prikupi zbirku sekvencija Notker, kaluđer u samostanu St. Gallen († 912.).

Nema sumnje, da je poezija grčkih himni mnogo utjecala na lat. sekvencije. Grčke crkvene pjesme bile su prevedene na latinski jezik za Karla velikoga. Do prave pjesničke visine podigao je sekvencije Adam od Sv. Viktora († 1192.). Na narodnom jeziku počeli su prvi obrađivati sekvencije Francuzi. Prvi pjesnici sekvencija bili su kaluđeri, te su se najdulje i u samostanima održale. Sada se još pjeva u rimo-katoličkoj crkvi pet sekvencija, i to: Victimae paschali laudes (iz 11. vijeka) za uskrs; Veni, sancte Spiritus![4] (navodno od kralja Roberta

francuskoga † 1031.) za duhove; Lauda Sion salvatorem (od Tome Akvinskoga, † 1274.) za tijelovo; Stabat mater (od Jacopona, † 1306.) za svetkovinu 7 žalosti blažene djevice Marije; Dies irae (od Tome Celanskoga oko god. 1250.) kod mrtvačkih svečanosti. Zbirku starih sekvencija izdao je Kehrein u Mainzu 1873, Bartsch, Die lateinischen Sequenzen des Mittelalters, Rostock 1868. i drugi.

U hrvatskim misalima i brevijarima nalazimo više takovih uskrsnih sekvencija, obično pisanih slaveno-hrvatskim jezikom.

Pored običnih uskrsnih sekvencija[2] imademo jošte duljih i kraćih uskrsnih pjesama. Kraćih uskrsnih pjesama sačuvalo nam se razmjerno malo. Jedna od najstarijih, što su nam se sačuvale, bit će „Pêsan ot muki Hristovi. Nu mislimo ob tom danas, — Kdo na križi umrê za nas“ pa pjesme: „Mrtav položen bi v grob Isuhrist, sin božji, — Bog njega za vernost, otac treti dan zbudi!“ — „Tri Marije hojahu, — Dragu pomast nošahu!“ — „Vskrsne Isus treti dan, — Ki bi nepravadno prodan!“ Nešto je dulja pjesma (116 stihova) „Pisma na uskrs. Nu nam kaži, ti Marija, — Što si na putu ti vidila?“

Oduljih epsko-lirskih i dramatskih književnih proizvoda, prigotovljenih za uskrsne svečanosti, imademo više. Najpoznatija je bila od epsko-lirskih pjesama pjesma „Plač blažene gospe“ u dva plača (prvi plač u 578 stihova, a drugi u 270, zajedno 848 stihova). Ova se je pjesma obično u crkvi čitala. Ovu je pjesmu bosanski pisac Matija Divković prenio iz hrv. glag. knjige među svoja djela.

Najviše su proslavili popovi glagolaši uskrsne blagdane crkvenim prikazanjima, koja su oni narodu prikazivali u svim povećim mjestima, više samostanci, a manje svjetovni popovi. Takovih crkvenih prikazanja za uskrsne blagdane sačuvalo nam se više, kao: a) Počinja čin od muke spasitelja našega. Najprvo na Cvitnicu. Anjel stavši na mestu podobnu, počni svojim glasom i reci, — b) Svaršenije od muke Isusove, a potom počima mišterij veli lip i slavan od Isusa, kako je s križa snet, zatim v grob postavljen, a najprvo počni

[2] Vrlo se je mnogo pjevala u velikom tjednu šekvencija: „Spasi, kraljice, majko milosrđa“.

anjel, koji, stavši na mestu podobnu, reci puku ovo lipo devoto. Oba je ova prikazanja štampao M. Valjavec u XVIII. knjizi Starih pisaca. — c) Muka i smrt spasitelja našega, — d) Kako Isus oslobodi svete oce iz limba (sačuvano fragmentarno), — e) Počinje plač Marije Magdaleni, sestre sv. Marije (sačuvano fragmentarno), — f) Plač gospoje. Ovo sam prikazanje prema rukopisu fra Šimuna Klimantovića priredio za štampu i predao svoj rukopis Jugosl. akademiji, da ga štampa. Dramatski oblik imade i odulja pjesma „Počinje muka gospodina Isukrsta. — Plač blažene divice Marije" (od 778 stihova), ali nije bila napisana za prikazivanje, već za čitanje u crkvi.

Na uskrsne dane pjevale su se u crkvi „Molitve na verse, složene na poštenje gospodina Isukrsta našeg spasitelja". Ovih molitvi imamo pet, svaka po prilici od 30—45 stihova. Konačno u uskrsne dane pjevala se je jošte pjesma „Versi prilike Isusove vele lipi od 116 stihova.

c) Križevo i tijelovo.

Za ove blagdane imademo pjesan od 84 stiha „Vele slatko i bogoljubno prigovaranje meju križem i gospom divicom Marijom", a za tijelovo pjesmu „Zdravo, božije telo sveto, — Od prečiste dive zneto!", pa pjesmu „Od prosesiuma na svetkovinu presvetoga tila Isukrstova" sa četiri sitnije pjesme.

d) Razni praznici blažene djevice Marije.

Za razne svetkovine blažene djevice Marije imademo više pjesama. Prije svega imademo pjesmu „Pêsan svete Marije na vse dni jeje; Tebe mater hvalim, - tebe gospoju ispovidajem", napisanu slaveno-hrvatskim jezikom,[3] zatim pjesmu ili molitvu u stihovima: „Raduj se, o Marije, mati svitlaja", napisanu također slaveno-hrvatskim jezikom. Za dan 25. ožujka ili za blagovijest imademo pjesmu „Veseli se, družbo anjelska — i skupšćina sva nebeska", za ostale svjetkovine pjesmu: „O Marija, božija mati, — svoju milost rači dati!" pa pjesmu „Zdrava, slavna cesarice, — boga oca službenice", pjesmu „Nu se ra-

[3] Original napisao je sv. Bonaventura,

duj, ti Marjja!", pjesmu „Zdrava jesi, ti Marija, — rad ljubavi, koju prija!" i napokon pjesme „Staše majka bolezniva — Poli križa sva plačljiva" u jeziku slaveno-hrvatskom i narodnom hrvatskom jeziku, — „Ovo stvori, sveta majko, — Propetoga rane jako — Momu srcu pritisni!"; „Divo divic plemenita, — Sad mi ne bud' žuhkovita!" i „Spasi, Marije, tvojih vjernih!"

e) Razni praznici drugih svetaca i svetica božjih.

Za svečane dane drugih svetaca i svetica božjih imademo malo pjesama. Imademo za dan sv. Jurja pjesmu „Pêsn svetago Jurja, poj ljudem razumno",[1] za dan sv. Martina pjesmu „Imna svetago Martina", za dan sv. Andrije pjesmu „Pesan od svetoga Andrija, kako se štije po Mateju na poglavju 4." i za dan sv. Katarine pjesmu „Versi svete Katarine, divice i mučenice".

Za blagdan sv. Katarine imademo u hrv. glag. knjizi crkveno prikazanje: „Život sv. Katarine, složen u verši, koji verše ispisavši srpski, ispravivši mnoge stvari, bogoslovac fra Matij Deiković (= Divković) iz Jelašak is provincije Bosne Rintine (= Argentine), prikaza nje božastvenom oficiju inkvižicioni oliti iziskavanja. Sveti oficij vidivši, da je stvar vele bogoljubna, zato dopusti, da se može štampati, i bi štampano u Bnecih na 1616. po Petru Bertanu z dopuštenjem svete majke crikve. Prepisah u hrvacki jazik ja fra Anton de Pope, Krčan, stojeći za misnika pri svetom Mikuli na Porozini, let božjih 1625. miseca decebra na dni 17."

Prema tomu naslovu izgledalo bi, kao da je Krčanin fra Anton de Pope prenio ovo prikazanje iz bosanske knjige u hrvatsku, ali čini mi se, da tomu ipak ne će biti tako, jer je Matija Divković vrlo dobro poznavao savremenu i stariju hrv. glagolsku literaturu, te je iz nje mnogo crpao i izdao pod svojim imenom sa dodatkom „ispravivši mnoge stvari". Tako se je dogodilo po mom mnijenju i sa prikazanjem „Života svete Katarine". Ovo je prikazanje po svoj prilici postojalo u 15. i 16. vijeku u glagolskoj hrv. literaturi, gdje ga je Divković našao, ispravio ponešto i promijenio dijalekat, te izdao pod svojim imenom. Ovo je prikazanje štampao latinskim slovima u

[1] Pored ove pjesme imademo još jednu mladu: „Pisma sv. Jurja mučenika", koja počima: „Veseli se, Bosno, zemljo ravna, koja no si na glasu odavna!"

Mlecima 1709 D. Anton Gladilić pod naslovom: „Život sv. Katarine, složen u versi slovima slovinskoga jezika, kako se vidi u nauku karstjanskomu otca fra Matija Divkovića, reda sv. Frančiska, a prinesen slovima latinskima u isti jazik od D. Antona Gladilića."

Ovakim je načinom došlo u hrv. glagolsku literaturu, koliko zasada znadem, još prikazanje: „Verši, kako Abram po zapovidi božjoj hotijaše prikazati na posvetilišće jedinoga sina svoga Ižaka, koji verši ispisavši srpski, ispravivši mnoge stvari bogoslovac fra Matij Devković iz Jelešak iz provincije Rjetine (=Argentine) Bosne, prikaza nje svetomu oficiju inkvižicijoni ali iziskovanja. Sveti oficije vidivši, da je stvar vele bogoljubna, i zato dopusti, da se štampa, i bi štampano u Bneci po Petru Mariji Bertanu z dopuščenjem svete majke crikve. Iz iste štampe pripisah ovimi slovi ja fra Anton de Pope, fratar pokornih tretoga reda svetoga Franciška, stojeći za misnika pri svetom Mikuli na Porozinu let božjih 1625. miseca dece(m)bra na dni 10."

I za ovo prikazanje držim, da ga je našao fra Matej Divković u hrv. glagolskoj knjizi 15. i 16. vijeka, te ga je izdao „ispravivši mnoge stvari". Iz glagolske hrv. knjige ušlo je ovo prikazanje po svoj prilici i u dubrovačko-dalmatinsku knjigu, gdje su ga Mavro Vetranić Čavčić i Marin Držić svaki prema drukčijem originalnom prijepisu unijeli među svoja djela.

Za dan sv. Mihajla imamo pjesmu iz 15. vijeka, koju je štampao Josip Vajs u Starinama u knjizi 31. na str. 273. i 274.

2) Da se proslave i veličaju razni crkveni čini ili obredi.

Proslavljivali su se i uveličavali razni crkveni čini ili obredi tako zvanim šekvencijama. Šekvencije pisane su jezikom slaveno-hrvatskim i hrvatskim narodnim jezikom.

Šekvencije pisane jezikom slaveno-hrvatskim poznate su mi ove: 1. „Pridi, duše sveti, i pošlji s nebes s'vatenije luče tvojeje, — Pridi oče ubozêh, — pridi, datelju darov!" za uzveličanje duhovskih blagdana, 2. „Dan gnêva, dan on razorit vêk va uglênije!" za uzveličanje mrtvačke službe božje.

Šekvencije pisane narodnim hrvatskim jezikom poznate su mi ove: 1. Zbirka šekvencija, koja se nahodi u ritualu fra

Šimuna Klimantovića (od god. 1512.) pod naslovom: Počenjut šekvencije od mrtvih, i to: a) Ova je gredući po mrtvaca, — b) šekvencija na sprovodu, — c) šekvencija nad grobom, kada telo v grob položet, — d) šekvencija nad junakom mrtvim, — e) šekvencija nad mladim junakom, — f) šekvencija, pokle se zakopa človek, — g) šekvencija puku, pokle zakopaju človika, — h) šekvencija za brata dragoga, — i) šekvencija blažene gospoje, — j) šekvencija svetago tela božija, — k) šekvencija Marije Mandalene. Ove sam šekvencije štampom izdao u Pučkoj prosvjeti. Ove iste se šekvencije nalaze u raznim glagolskim rukopisima od 15.—18. vijeka. 2. Šekvencije za umrvših: Sudac gnevan hoće priti, — Vas svet ognjem popaliti. — 3. Šekvencija: Bratja, brata sprovodimo, — za nj se bogu pomolimo.

3) Pjesme različitoga nabožnoga sadržaja.

U 15. vijek idu pjesme, jedna o moralnoj pokvarenosti, koja počima: „Svêt se konča i slnce jur zahodi, — Pravda gine, ljubav stine, tma išhodi", pjesma „Poj željno!", u kojoj neka pobožna duša uzdiše k Isusu, i pjesma „Pisan na spomenutje smrti".

Iz 16 vijeka imademo dvije pjesme o nestalnosti svijeta i to pjesmu: „Nu pomisli i poslušaj, božji puče, — Tere postoj malo muče!" i pjesmu: „Nu pomisli, o človiče, — Da smrt roka ne izmiče!"

U zborniku popa Ivana Vranića Bakranina od god. 1600. nalaze se četiri pjesme, i to: 1. Plač duše, ka je u pakal osujena, 2. Isus odgovara duši osujenoj, 3. Spomenutje od smrti i 4. Od suda božjega. Pokojni Ivan Kukuljević zabilježio je za ove pjesme: „Sliede pjesme Marka Marulića", a i Jugosl. akademija ih je izdala među pjesmama Marka Marulića, budući da se nalaze i u rukopisu Lucićevu „Vrtlu" iz druge polovice 16. vijeka i u Lulićevu rukopisu iz početka 17. vijeka, u kojima da su se navodno sačuvala djela Marka Marulića. Nu dobro je već primijetio V. Jagić u svom Predgovoru k ovomu izdanju na str. 3.: „Nu cijela je istina, da se ne može za sve, što je ovdje naštampano, jednakom sigurnošću ustvrditi, da je zbilja Marulićevo." Tko pozna običaj naših najstarijih književnika popova glagolaša. koji redovno nijesu svojih književnih proizvoda potpisivali, već su se ti proizvodi širili u narod i po narodu,

da nije nitko ni pitao za pisca, taj će razumijeti, kako su mogle te pjesmē ući u zbornik Lucićev i Lulićev. Samo tim načinom ušlo je mnogo pjesama naših starih popova glagolaša u Lucićev i Lulićev zbornik, od kojih su mnoge već oni pripisivali Marku Maruliću, koji je nada sve izašao na glas kao naučenjak i pjesnik. Ivan Vranić nije za cijelo tih pjesama prepisao ni iz Lucićeva Vrtla ni iz Lulićeva rukopisa, već iz starijih glagolskih knjiga, pa ne mogu vjerovati, da ne bi Ivan Vranić zabilježio, da su te pjesme Marulićeve, kada bi one u istinu bile, jer nam Vranićev zbornik jamči, da je on bio svakako toliko inteligentan, da je znao, premda je službovao u Vinodolu, i za slavnoga Marka Marulića.

Iz 17. vijeka (od god. 1638.) imademo pjesmu o nestalnosti svijeta, koja počima: „Gdi j' Abram veliki, slavni patrijarka, — koga jime slove vazda bres pristanka?" i pjesma: „Versi od ljubavi božje".

Još mi je spomenuti pjesmu „Trih otrok pesan va peći" i pjesmu „Verši, ki se govore na spožicijonu po petkih marčenih". Ove dvije pjesme nalaze se istom u rukopisu 18. vijeka.

Spomenuti mi je također, da imademo iz 17. vijeka glagolski rukopis „Jarule" Jurja Barakovića. Šteta, što se nije na nj obazirao M. Valjavec u akademijskom izdanju Barakovićevih djela, bilo bi mu izdanje mnogo bolje.

4. Pjesme svjetovne.

Pjesama svjetovnoga sadržaja imade u hrv. glagolskoj knjizi malo, i to većinom iz kasnijega vremena.

Najstarija pjesma svjetskoga sadržaja (iz 14. vijeka), koliko sada znadem, jest pjesma o ljubavi ženskoj u djelu „Cvêt mudrosti vsake".

Zanimiva je poslanica popa Dumka Miletića popu Grguru Papiću iz 17. vijeka iz Vinodola, koja počinje: „Miletić pop Dumko neka ti bude znan, — Grgure Papiću, mnogo let bil plovan!"

Šaljiva pjesma o pijanicama poznata je pod naslovom „Štorija od trih delij, pripisano po meni Jivanu Sabljiću na dan 15. miseca juna (1738.).

Nadalje imademo pjesmu „Štorija od dvih žen ugljanskih, kako Kate Černošina ukrede dite Jeli Baciline ob noć spavajući, budući svoje parvu noć udavila i skrovito zakopala leta

1740. Složeno u pesni, kako slidi". Ovu je pjesmu štampao I Milčetić u Jagićevu Arhivu X. 484.—495.

Prigodna je pjesma, što ju je pop Antun Franki, sin Ivanov, iz Omišlja na otoku Krku pridodao svojoj: „Kvadirnici, s kon se suprot oblaku vnoge lipe riče govore, spisana od mene zdola podpisanoga slovinskim jezikom na sriću svakoga vridnoga i pobožnoga redovnika Ki bude iz nje zaklinjal i verno služil bogu, sriću dobru oće imati vazda." Ovu sam pjesmu ja izdao u „Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena", u knjizi 15. Pjesma je napisana u 18. vijeku.

Među prigodne pjesme, koje su glagolskim slovima napisane, spada i pjesma, koja se nalazi na strani 4. izdanja Levakovićeva knjige Šimuna Budinića „Ispravnik za jereji" (od god. 1635.) pod naslovom: „Duh Budineov otcu Rafaelu Levakoviću, knjigočiji slovinskomu".

5. Legende, mirakuli, prilike ili ežempli, priče, pripovijetke i epistole.

Najveći dio lijepe hrv. glagolske knjige zapremaju legende, mirakuli, prilike ili ežempli. One zamjenjuju u našoj hrv. glagolskoj knjizi modernu novelu i roman. Pa legenda i nije drugo bila no nastavak staroga romana. Ona zabavlja i podučaje, ali zadaća joj je uvijek nabožna, vjerska i ćudoredna. Jezgra joj je uvijek historijska, ali narodna fantazija i narodno pripovijedanje mijenja na razne načine historijsku jezgru i zasjenjuje evanđeosku predaju. Od 4. vijeka čitale su se već u crkvama legende na dane, u koje se je slavila uspomena na pojedine svece i svetice božje. Tako se je kršćanska legenda širila po cijelom kršćanskom svijetu i postala je internacijonalnom. Već u srednjem vijeku počele su se sabirati zbirke legenda. Glavna je bila takova zbirka „Legenda aurea" od Jakoba de Varegine († 1298.).

Posebna vrsta legenda jesu tako zvani M i r a k u l i (čuda), a od 14. i 15. vijeka unosile su se legende i mirakuli u propovijedi kao ežempli ili prilike.

Legenda, mirakuli, ežempli ili prilike postale su pomalo pučkom ili popularnom teologijom. Legende kao praznovjerje suzbijali su protestanti, osobito Calvin i Zwingli.

Zbirke legenda ili tako zvane legendare imali su već rano (u 12. vijeku) razni narodi, kao Nijemci, Francuzi, Englezi i Talijani. Mi imademo također primjer jednoga legendara, koji

se u nas zove Blagdanar, što ga je napisao koncem 15. vijeka novljanski pop Filip, a prepisao ga god. 1506. drugi novljanski pop Andrija.

Taj se blagdanar popa Filipa iz Novoga u Vinodolu čuva u arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu pod signaturom IV. a 99., te počinje riječima: „Va ime Is(u)h(risto)vo i dêvi Marije, amen. Počeše se pisati sije knjige na sl(a)vu b(o)žiju, ke se zovu „Blagdanar", — a završuje riječima: „Svršene jesu knjige te, ke se zovu „Blagdanar" na slavu b(o)žiju i s(ve)te Marije i njega s(ve)tih. I prepisah je is knjig počtovana muža g(ospo)d(i)na Filipa v Novom i vspisah je ja pop Andrij v Novom v kući s(ve)tih mučenik Kuzmi i Domijana i svršene biše miseca avgusta dan 28., na dan (sve)tago Avgustina biskupa i spovêdnika na let g(ospo)dnjih 1506."

Iz ove posljednje bilješke doznajemo, da je ovaj rukopis prijepis, što ga je učinio pop Andrija u Novom Vinodolskom iz knjiga poštovana gospodina Filipa iz Novoga, koji je, košto ova bilješka naslućivati dade, napisao, a možda i prepisao iz starijih književnih djela još više drugih djela. Svakako nas ta bilješka upućuje na jednoga dosada nepoznata u hrvatskoj knjizi književnika ili barem čovjeka, koji se je zanimao za hrv. knjigu više no drugi ljudi, kada je pop Andrija prepisao iz njegovih knjiga djelo „Blagdanar"

Nastaje pitanje, tko je bio taj poštovani gospodin Filip. Koliko sam mogao doznati iz starih bilježaka i isprava, bio je taj pop Filip iz Novoga onaj, koji je djelovao u drugoj polovici 15. vijeka i koji se spominje: 1) u ispravi od 5. lipnja 1485. „najprvo domin Filip, brat g(ospo)d(i)na Jandrija, vikara buškoga (Šurmin, Acta croatica, str. 306.); 2. u ispravi od g. 1496. (Šurmin 396.—398. i Milčetić, Hrv. glag. bibliografija str. 61.) „G(ospo)din Petar plovan budući rečene cr(i)kve s(ve)tih Filipa i Jakova osta svojimi redovnici, a to g(ospo)d(i)nom Matijem, z g(ospo)d(i)nom Andrijem, z g(ospo)d(i)nom Antonom, z g(ospo)d(i)nom Jakovom i s popom Filipom, ki va to vrime bihu kapelani rečene cr(i)kve i rečenoga g(ospo)d(i)na plovana ..... daše ga v ruci dominu Filipu" i 3. u bilješci od god. 1499. (Šurmin str. 427. i Milčetić str. 13.) „A sije pismo zapisa pop Filip provendar (crikve rečene)".

Piscu ovoga djela bilo je stalo, da upozna čitatelje bar ponešto sa životima raznih svetaca i sa znamenovanjem pojedinih blagdana. Njegovi životi nijesu izrađeni prema vrelima, već više prema raznim legendama, koje je fantazija kojekako

iskitila. Katkada je pisac, govoreći o životima raznih svetaca, poprimio i propovjedalački način prikazivanja. Ja držim, da je većinu tih života čitao narodu u crkvi pored obične propovijedi. Pojedini životi i tumači počinju sa citatima iz sv. pisma, koji se navode u slaveno-hrvatskom jeziku, dok je sve ostalo, čisti narodni hrv. jezik.

Blagdanar imade ove članke: 1. Na d(a)n s(ve)t(a)go Andrêja, 2. Na d(a)n s(ve)t(a)go Mikule, 3. Od začetstva s(ve)te dêvi b(ogo)r(odi)ce Marije, 4. Od s(veta)go Tome apustola čtenije. 5. Čtenije na rojstvo Krstovo, kapitol, 6. Od s(ve)t(a)go Stêpana, 7. Na dan s(ve)t(a)go Ivana e(van)jelista, 8. Na mladence kap(itu)l, 9. Na d(a)n s(ve)t(a)go Tomasa, bis(kupa) i m(u)č(enika), 10. Na d(a)n s(ve)t(a)go Selvestra, 11. Na dan s(ve)tih m(u)č(eni)k Fabijana i Šebestjana, 12. Na d(a)n s(ve)te Agnije, d(ê)vi i m(u)č(eni)ce, 13. Na dan s(ve)tago Vicenca m(u)-č(eni)ka, 14. Na obraćenje s(ve)tago Pavla, 15. Na očišćenije s(ve)te Marije d(ê)vi, kapitul, 16. Na dan s(ve)te Agati, d(ê)vi i m(u)č(eni)ce, 17. Na dan s(ve)te Dorotije, dêvi i m(u)č(eni)ce, 18. Na prêstol s(ve)toga Petra ap(usto)la, 19. Na s(ve)tago Matije ap(usto)la, 20. Na blagovešćenije s(ve)te Marije, 21. N(a) s(ve)tago Jurja m(učeni)ka kapitul, 22. Na s(ve)toga Marka e(v)anjelista, 23. Na dan s(ve)tih Filipa i Jakova k(a)p(itu)l, 24. Od našastija s(ve)toga križa, 25. Na d(a)n s(ve)toga Ivana pred vl(a)ška vrata, 26. Na dan s(ve)tih m(učeni)k Vida i Mondesta i Krstenciji, 27. Od s(ve)toga Ivana Krstitelja kapitul, 28. Na dan s(ve)toga Petra, kneza ap(usto)lov, 29. Od s(ve)toga Pavla k(a)p(itu)l, 30. Na dan s(ve)te Margarite dêvi, 31. Na dan s(ve)-tije Marije Mandalini, lipo, 32. Na dan s(ve)toga Jakova ap(usto)la, kapitul, 33. Od uze s(ve)toga Petra ap(usto)la. kapitul, 34. Na dan s(ve)toga Lovrenca mu(čeni)ka, kapitul, 35. Od vznesenija s(ve)te Marije, kapitul, 36. Na dan s(ve)toga Bartolomija ap(u-sto)la, kapitul, 37. Na dan s(ve)toga Avgustina b(i)sk(up)a, 38. Na usičenije glave s(ve)toga Ivana K(rstite)lja. Čti, 39. Na rojstvo s(ve)te Marije, k(a)p(itu)l. Čti, 40. Na vznesenije s(ve)t(o)ga križa, kapitul, 41. Na dan s(ve)toga Matija e(van)jelista k(a)-p(itu)l. Čti, 42. Na dan s(ve)toga Mihovila, 43. Na dan s(ve)toga Luki e(van)jelista k(a)p(itu)l, 44. Na dan 11 000 dev kapitul. Čti, 45. Na s(ve)toga Simuna i Judi apostolu, kapitul, 46. Na dan vsih svetih predika (propovijed), 47. Od mrtvih k(a)p(itu)l, 48. Na dan s(ve)toga Martina, 49. Na dan s(ve)te Elizabeti k(a)p(itu)l,

50. Na s(ve)toga Klimanta pape, k(a)p(itu)l, 51. Na dan s(ve)te Katarine, dêvi i m(u)č(eni)ce.

Cijeli rukopis imade 103 lista ili 206 stranica u velikoj osmini. Djelo nije potpuno, jer je između 95. i 96. naknadno numerovanoga lista iščupan jedan list (u životu svetoga Martina). Djelo ovo pripada među najveća i najljepša prozaična djela stare hrvatske glagolske knjige. Dosada nije se ni spominjalo u hrv. književnoj historiji, a zaslužuje, da se što prije štampa. Ja sam ga za štampu priredio, te bi se moglo odmah štampati, čim bi se nakladnik našao.

Pop Andrija, koji je ovo djelo prepisao iz knjiga poštovanoga muža gospodina Filipa, živio je na početku 16. vijeka u Novom Vinodolskom, te nam jamči, da se je već koncem 15. i početkom 16. vijeka mnogo književno radilo u Novom, jer nam se drukčije ne bi mogao ovakav spomenik iz onoga vremena iz Novoga sačuvati,

Iz Novoga je prispio ovaj rukopis na otok Krk, košto nam kaže zaglavna drugom rukom pribilježena bilješka: „A dosci-nobrah je ja fratar Stipan z otoka krčkoga ocu priuru fratru Ivanu Pažaninu, ki biše va to vrime".

Za sada su mi poznate ove hrvatske legende (osim pomenutoga Blagdanara ili zbirke legenda): 1. Legenda sv. Tekle (iz 13. vijeka). Iz istoga je vremena odlomak legende o Ivanu i Prohoru, 2. Legenda sv. Mavra mučenika (iz 15. vijeka). 3. Legenda o sv. Stjepanu mučeniku (iz 15. vijeka), 4. Legenda o sv. Abdonu i Sinjanu (iz 14. vijeka), 5. Legenda o životu Isusa (iz 14. vijeka), 6. Legenda o sv. Mariji (iz 14. vijeka) 7. Legende sv. Pankracija (konac), sv. Urbana pape, sv. Petrunile, sv. Petra i Marcela, sv. Prima i Felicijana, te početak legende sv. Barnabe (iz 14. vijeka), 8. Legenda o Antihristu (iz 14. vijeka), 9. Legenda o sv. Arseni (iz 15. vijeka), 10. Legenda o sv. Agapitu (iz 15. vijeka), 11. Legenda o Abramu (iz 15. vijeka), 11. Legenda o sv. Mihovilu (iz 15. vijeka), 13. Legenda o sv. Andriji i Mateju, kako su bili među ljudožderima, 14. Legenda o sv. Makariju (iz 15. vijeka), 15. Kako se je prel djaval s gospodinom Isuhristom (iz 15. vijeka), 16. Legenda o sv. Jeronimu, 17. Legenda o djevici Mariji, kako je pohodila mjesta od svih muka, 18. Legenda o sudu božjem, 19. Legenda o Špiridionu, 20. Legenda o sv. Jurju mučeniku i sv. Ivanu apoštolu, 21. Legenda sv. Klimanta pape i t. d.

Mirakuli ili čuda su mi poznata ovi: 1. Mirakul o jednom slikaru, koji slikaše blaženu djevicu Mariju (iz 14. vijeka), 2. Čudesa blažene dive Marije, 3. Mirakuli Marije Magdalene, 4. Mirakul vele lip od slavne dive Marije ot krunice, 5. Jošće lip mirakul slavne divi Marije od nje krunice, ki ju nastoje neprestano. 6. U velikom Grdovićevu zborniku nalaze se od strane 910.—930. mirakuli ili čudesa vrhu rozarija, kojih se navodi 30 većinom iz 16. vijeka i nekoliko iz 15. vijeka. Najviše se je dogodilo tih mirakula u Španiji i Portugalu. 7. Čudesa, koja su se dogodila onim, ki se nisu pravo ispovidali. Šti se u knjigah, koje se zovu Skala nebeska. Ovo sam djelo štampao u Sarajevskom Školskom vjesniku 1910. i t. d.

Sačuvala nam se i jedna štampana knjižica u šesnaestini pod naslovom: „Počinju mirakuli slavne dive Marije". Sudeći po štampi, držim, da je ova knjižica bila štampana u Senju 1508. kod Grgura Senjanina. Za sada su poznata tri primjerka ove knjige, jedan bijaše u pokojnoga Brčića (Rad LIX. 169.), druga u prof. I. Milčetića (Starine XXIII. 84.), treća u biblioteci Jugoslavenske akademije, nu nijedna nije potpuna. Ipak doznajemo, da je potpuna knjiga imala 80 listova ili 160 strana (akademijski primjerak imade 77. listova ili 154 strane). Čuda ili mirakula imade u akademijskom primjerku 62.

Jezik je u svim pomenutim mirakulima čisti narodni hrvatski jezik.

U zabavnu knjigu ide donekle djelo prozvano „Transit sv. Jerolima" Čini se, da je i ovo djelo preradba kakova talijanskoga ili latinskoga djela. Sadržaj ovoga djela je ovaj: U 22 poglavlja ili kapitula pripovijeda se u posve legendarnom štilu i pravcu život sv. Jerolima sa raznim bogoljubnim uputama i molitvama. Zatim slijede čudesa ili mirakuli, kao: Videnije čudno, ko ima od njega (sv. Jerolima) Ciril biskup (pogl 23), — kako ga (sv. Jerolima) pokopaše i ot nicih čudes tada učinjenih sa nekoliko epistolija biskupskih o smrti sv. Jerolima (pogl. 24.), — kako sv. Jerolim ukaza se sv. Avgustinu (pogl. 25.), — Videnije, ko vide Sever s trimi tovariši v dan i v uru, kada umri sv. Jerolim (pogl. 26.), — Videnije, ko imi sveti Avgustin od presvetoga Jerolima (pogl. 27.), — Počinje epistolija častnoga Cirila biskupa jerusolinskoga, ku šalje sv. Avgustinu od čudes sv. Jerolima (pogl. 28.), — Čudo od sv. Jerolima (pogl. 29.), — Kako blaženi Euzebij preminu od sega života. — Iza toga slijedi 16. čudesa: 1. Mirakul od Šabiana eretika, — 2. Mirakul arhibiskupa Silvana,

— 3. Čudo ot dviju mladencu, — 4. Čudo od dviju mladiću Rimljaninu, ki idoše va Vitliom, — 5. Od jednoga molstira is Tibaidê, ki se prosede za grih lakomosti, — 6. Od jednoga eretika čudo, — 7. Od jednoga eretika čudo, — 8. Kako oslobodi jednoga netjaka Cirilova, — 9. Čudo od jedne koludrice, — 10, Kako netjak Cirilov pokaza se njemu, — 11. Čudo od jednoga ig(a)rca (= igrača), — 12. Čudo od jednoga mladca, ki igrajući bi ponesen ot djavla, — 13. Čudo biskupa Mikule iz Krotensije — 14. Čudo od jednoga popa, koga zapovida sv. Jerolim iskopati 15. Od Tita obraćêna po svetom Jerolimu na veru krstjansku i 16. Čudo od jednoga koludra, ki zagriši i odkri se. — Na koncu nalazi se još nekoliko čudesa pod naslovom: „Počinju nika čudesa od sv. Jerolima, ka su učinjena v Troji po smrti njegovoj.

Knjižica završuje (na str. 287) riječima: Svršene biše knjige sije, ke sê zovu Transit svetoga Jerolima v Senji v hiži počtovanoga gospodina Silvêstra Bedričića, arhižakna senjskoga, komponjene i korežene Urbanom i Tomasom, kanonicih crkve senjske, štampane po meštru Grguru Senjaninu miseca maja na 5. dan v letih gospodnjih 1508.

Naši popovi glagolaši dodavali su ukrasa radi svojim propovijedima legende i razne mirakule kao ežemple (= primjere) ili prilike. Takovih ežempala ili prilika imademo mi u većem dijelu mnogobrojnih hrv. glagolskih zbirki propovijedi, nu najljepše su prilike u zbirci propovijedi oca fra Marka Kuzmičevića iz Zadra (iz prve polovice 18. vijeka). Narod je takove ežemple rado slušao i pamtio, pa su stoga mnogi ežempli ili prilike što ih je slušao od svojih popova glagolaša u propovijedima, postali prave narodne legende i pripovijetke, košto sam ja u više navrata (u Nar. Novinama, Südslavische Revue i Hrvatskoj Prosvjeti) već na primjerima jasno dokazao.

I bosanski pisac Matija Divković unio je mnoge ežemple ili prilike iz hrv. glagolskih zbirki propovijedi u svoje beside, dapače uvjerio sam se, da je mnoge propovijedi upravo iz tih zbirki prepisao. Vrlo bi zahvalna zadaća bila naših literarnih historika, kad bi pokazali, koliko je zapravo prenio Matij Divković iz glagolske knjige u svoja djela i pod svojim imenom izdao, a koliko je njegova vlastita rada. Ja na taj posao još nijesam dospio, ali upozoravam na nj i ovom zgodom.

Još spominjem, da imademo u hrv. glagolskoj knjizi i priča i pripovijedaka, kao: Priča o Troji (iz 14. vijeka), pripo-

vijetka o kralju i kraljici prema sv. pismu knjizi Ester (iz 14. vijeka), pripovijetka o kraljici, koja je bila kod vraga upisana, pripovijetka o jednom čovjeku, koji je vidio muke paklene i zatim učinio vrlo tešku pokoru i t. d.

Na koncu spominjem, da imademo u hrv. glagolskoj knjizi i nekoliko apokrifnih epistola, što ih je tobože Isukrst pisao, kao: Epistola gospodina našega Isusa Hrista, koju je pisao, kako valja svete nedelje poštovati, — To je epistolija gospodina našega Isuhrista, ku on pisa svoju ruku i posla ju Abagaru i Pištula gospodina našega Isukrsta, koja dojde s neba i postavljena bi svrhu oltara svetoga Petra, pisana na ploči od mramora.

6. Dramski moraliteti

Legende počele su se dramski obrađivati u 10. vijeku (oko god. 970.) najprije na latinskom jeziku, a onda i na narodnim jezicima. Osobita vrsta takovih crkvenih prikazanja jesu tako zvani „moraliteti". To su takove obično posve sitne drame, u kojima izvode dramatsku radnju personifikovane kreposti, pojmovi, zla, prirodni pojavi itd.

Kako postaje legenda dramom, pokazuje nam legenda ili dramski moralitet iz hrv. glagolske knjige: „Ovo je sud gospodina boga, kada oće dati za dobra dela dobru plaću, a za zala muku večnu".

Pravi dramski moraliteti poznati su mi za sada ovi: 1. Slovo meštra Polikrapa iz Ibrnije, ki boga moli, da bi mu dal smrt viditi i da mu sije, 2. Kako se duša s misalju na kup mênila i govorila, 3. Milost i istina sretosta se, pravda i mir obcelivasta se. (Ova tri moraliteta napisana su prozom). 4. Počinje karanje i prigovaranje, ko čini anjel dobri s tilom u vrime od smarti svakoga človika, istumačeno iz knjig latinskih 1614. (Ovaj je moralitet pisan stihovima).

Sva crkvena prikazivanja, a tako i moralitete prikazivali su svećenici i njihovi žakni. Osobito su se narodu crkvena prikazivanja predstavljala od samostanaca (najpače Benediktinaca, Pavlinaca i Franjevaca). Pozornica je isprva bila u crkvi pred žrtvenikom kod nas do konca 15. vijeka, kasnije, jer su se u prikazivanja unosili i šaljivi prizori, pred crkvom, u samostanskim dvorištima, dapače i na trgovima.

Ako je bilo u kojem mjestu premalo svećenika, čitala bi

se narodu u crkvi crkvena prikazanja, osobito pak moraliteti, kao što su se čitale legende i mirakuli.

Pozornica bila je vrlo jednostavna, zato su morali glumci prigodom predstave mnogo toga protumačiti, tim više, što se kod tih prikazanja nije mnogo pazilo na jedinstvo mjesta.

B. Poučnu ili bogoslovnu knjigu:

Kaošto se nije zabavna ili pjesnička knjiga obrađivala kod naših popova glagolaša u posebnim zbornicima, tako se nije ni poučna ili bogoslovna knjiga, već se je unosila sa ostalom književnom radnjom u razne bilježnice i knjige naših popova glagolaša. Stoga moramo mi takova djela potražiti, istom u najraznovrsnijim rukopisima njihovih bilježnica ili kvadirnica. Ja sam našao za sada ova djela:

a) Cvêt vsake mudrosti. Ovo je najstarije za sada meni poznato umjetno hrv. djelo. Pripadat će barem 14. vijeku, jer su se dijelovi ovoga djela sačuvali u jednom rukopisu 14. vijeka (u akademijskom rukopisu III. a. 15. od lista 50.—54.) Cijelo se djelo dijeli u 24 članka, a sadržaj im je ovaj: Na prvom se mjestu govori općenito o ljubavi ili dragom hotênju. Na koncu, ovoga članka nalazi se razdioba ljubavi u ljubav prema bogu, prema rođacima, prema prijateljima i prema ženi. Na drugom se mjestu govori (u prvom kapitulu ili članku) o ljubavi prema bogu, pod naslovom „Ljubav božija". Na trećem se mjestu govori (u drugom kapitulu) „ot ljubve bližik" (= o ljubavi prema rođacima). Na četvrtom mjestu (u trećem kapitulu) govori se „ot ljubve ženske" (= o ljubavi prema ženi). Na petom se mjestu (u četvrtom kapitulu) nalazi pjesma, da se valja čuvati žene. Na šestom se mjestu (u petom kapitulu) govori „ot ljubve prijatelj" (= o ljubavi prema prijateljima). Na sedmom se mjestu (u šestom kapitulu) govori „ot zavidošći" (= zavisti). Na osmom se mjestu (u sedmom kapitulu) govori „ot mira." Na devetom se mjestu (u osmom kapitulu) govori „ot gnjeva". Na desetom se mjestu (u devetom kapitulu) govori „ot umilenija" (= o dobrohotnosti). Na jedanaestom se mjestu (u desetom kapitulu) govori „ot tvrdosti". Na dvanaestom se mjestu (u jedanaestom kapitulu) govori „ot prostranosti" (= o darežljivosti). Na trinaestom se mjestu (u dvanaestom kapitulu) govori „ot skarstosti" (= škrtosti). Na četrnaestom se mjestu (u trinaestom kapitulu) govori „ot pokazanja" (= o pouci ili poučavanju). Na

petnaestom se mjestu (u četrnaestom kapitulu) govori „ot lastivosti“ (= laskanja). Na šesnaestom se mjestu (u petnaestom kapitulu) govori „ot hantavosti“ (= o vijoglavosti, o nepromišljenosti). Na sedamnaestom se mjestu (u šesnaestom kapitulu) govori „ot pravdi“. Na osamnaestom se mjestu (u sedamnaestom kapitulu) govori „ot nepravdi“. Na devetnaestom se mjestu (u osamnaestom kapitulu) govori „ot vere“ (= vjernosti). Na dvadesetom se mjestu (u devetnaestom kapitulu) govori „ot nevere“. Na dvadeset i prvom se mjestu (u dvadesetom kapitulu) govori „ot istini“. Na dvadeset i drugom se mjestu (u dvadeset i prvom kapitulu) govori „ot laži“. Na dvadeset i trećem se mjestu (u dvadeset i drugom kapitulu) govori „ot moćnosti“ (= jakosti). Na dvadeset i četvrtom se mjestu (u dvadeset i trećem kapitulu) govori „ot straha“, a na dvadeset i petom (u dvadeset i četvrtom kapitulu) „ot mudrosti“.

Ovo se je djelo sačuvalo, koliko mi je sada poznato, u tri rukopisa, i to 1. u akademijskom rukopisu III. a. 15. od lista 50.—54. članci: uvod, članak „Ljubav božija“, članak „ot ljubve bližik“, članak „ot ljubve ženske“, članak „ot ljubve prijatelj“, članak „ot zavidošći“ (nepotpun), članak „ot tvrdosti“, članak „ot prostranosti“, članak „ot skarstosti“, članak „ot pokazanja“, članak „ot lastivosti“, članak „ot mudrosti“, članak „ot moćnosti“ (na početku krnj) i članak „ot straha“, — 2. u akademijskom rukopisu IV. a. 120. od lista 67.—85. članci: ot ljubve boga, ot ljubve bližik. od ljubavi ženske, pjesma, da se valja čuvati žene, od ljubve prijatelj, ot zavidošći, ot mira, ot gnjeva, ot umilenija, ot tvrdosti, ot prostranosti, ot skarstosti ot pokazanija, ot lastivosti. ot hantavosti, ot pravdi (samo početak), ot nevere (samo konac), ot istini, ot laži, ot moćnosti i ot straha i 3. u rukopisu, koji se čuva u Studijskoj biblioteci u Ljubljani pod signaturom „Slavische Sammlung“ futrol 3. br. 368. od lista 5 —10 članci: ot hantavosti, ot pravde, ot nepravde, ot vere, ot nevere, ot istini, ot laže, ot moćnosti i ot straha.

Košto se iz ovoga vidi nije ovo djelo potpuno u nijednom od ova tri rukopisa, ali iz ovih triju dade se složiti, te sam ja prema ovim rukopisima složio cijelo djelo i predao rukopis cijeloga djela Jugosl. akademiji, da ga štampa kao dragocjeni spomenik najstarije hrvatske umjetne proze.

Kada i gdje je bilo ovo djelo prvi put napisano, nijesam mogao za sada odrediti, samo sumnjam, da je nastalo u jednom benediktinskom samostanu najkasnije u 14. vijeku, ali svakako

u hrv. primorju ili na otoku Krku, jer i najstariji rukopis ovoga djela (akademijski III. a. 15.) potječe, košto kasnije bilješke pokazuju iz hrv. primorja (Vinodola) i iz 14. vijeka.

Druga dva rukopisa (oba iz druge polovice 15. vijeka) dokazuju nam, da se ovo djelo još prepisivalo i čitalo u 15. vijeku, i to ne samo u hrv. primorju, već i u Dalmaciji, jer je akademijski rukopis IV. a. 120. napisao fra Matej Zadranin, prozvan Bošnjak, i u Hrvatskoj oko Karlovca, jer je onaj ljubljanski rukopis napisan u Crikvenom selu ili Pod Novim gradom na Dobri.

Dali je ovo djelo originalno ili preradba kakovoga talijanskoga ili latinskoga djela, nijesam mogao za sada odrediti, ali bilo njemu kako njemu drago lijepi je spomenik naše vrlo stare kulture.

Bilješka. Glagolski rukopis III. a. 15. nije jednoličan, a nije ni nastao sav u isto vrijeme, premda cijeli pripada 14. vijeku. Sačuvala su se u njem prvotna tri rukopisa, i to najstariji od lista 50. do 64., 2. od lista 39.—49. i 3. od lista 1.—36. [1])

U najstarijem rukopisu nalaze se pored članaka iz djela C v ê t v s a k e m u d r o s t i još neki članci, koji nijesu u užoj vezi sa pomenutim djelom i zaostaju u literarnoj vrijednosti za njim. Raspravlja se najprije o grijesima, a navodi se potvrđuju mnogim citatima (na listu 54. a. i b.). Pod naslovom„ Ot jutrnoga posla" na listu 54. b. govori se o anđeoskom navještenju bogorodici i o porodu Isusovu, o poklonu pastira i triju kralja sa refleksijama na savremene ljude i sa tumačem znamenja prigodom Isusova poroda. Pod naslovom „Ot jerêja" na listu 57 b. govori se o krštenju Isusovu. Nadalje se razmatra život blažene djevice Marije i njezine žalosti, koje nas imaju hrabriti u našim tugama i nevoljama (59 a.). I Isukrst je trpio za naše grijehe, njegove nam rane pokazuju naše grijehe. Iza obrazloženja grijeha dolazi članak „Ot pokajanja grêhov" (61 a.), u kom se među ostalim upućuje, kako se valja čuvati grijeha, i govori se o nagradama za dobra djela. Valja oprostiti bratu, jer će biti strašan sud na sudnji dan.

Drugi rukopis počinje sa listom 39. Dali je i prvotno sa ovim listom počimao, ne da se danas ustanoviti. Na prvom je mjestu govor o smrtnim grijesima : „Ovo su oni smrtni grihi, skozi ki človik prime muke, ako se ne pokaje i ne ispovê, ki se

---

[1]) O tom rukopisu vidi gore na strani 47. i 48.

razumêju po sedm' zlih duseh', ke gospodin' izgna iz maglêne. Prvi je oholstvo, drugi smrtni grêh' je gltonija (= proždrljivost), treti grêh' smrtni je blud pltenija (= putena, tjelesna), četvrti smrtni grêh' je skupost', peti grêh smrtni je superbija (= ljutost), šesti grêh' smrtni je zavidošć', sedmi smrtni grêh' je lênost ali nepomnja". U paklu ima 9 glavnih muka osim onih, kojima nema broja, kako govori sv. Ambroz (39 b.). Smrtni se grijesi prispodabljaju raznim životinjama, i to oholstvo lavu, gltonija medjedu, blud prascu, skupost ježu, superbija (= ljutost) vlku (= vuku), zavidošć psu, lênost oslu (40 a.). Nadalje se govori o lijekovima protiv smrtnih grijeha: „Ovo jesu dobrote životne, ke su protivne smrtnim' grihom': 1. umilenije protivu oholstvu, 2. životna triznost protivu gltoniji, 3. čistoća protivu nečistoći pltenoj, 4. milosrdije protivu skuposti ali lakomstvi 5. utrpêti protivu srdi, 6. ljubav iskrnjega protivu zavidošći, 7, svršenije protivu lênosti. Ovo je 7 darov' s(veta)go duha, ki su takoje protivni smrtnim' grêhom': 1. strah protivu oholosti, 2. slatkost srdčena protivu zavidošći, 3. dobri nauk protivu superbiji, 4. kripost protivu lênosti, 5. sviť protivu lakomosti, 6 razum protivu gltoniji, 7. mudrost protivu grêhu pltenomu (41 a.).

Nadalje je govor o sv. sakramentima, koji jesu: 1. kršćenije, 2. krizmanije, 3. pokora, 4, têlo Isuhristovo, to je sveta misa, 5. sveti red, 6. ženitva, 7. olêj, ki se daje na konci života nemoćnikom (41 b.). Duhovne su sile četiri: 1. je mudrost, 2. pravda, 3. krêpost, 4. uznati pečalno pravu vêru.

Iza toga se govori o 12 mrskosti, koje će doći na svijet u Antihristovo vrijeme (42 a.). Dalje se govori „kim zakonom ima se človik ispovidati" (42 a.) i da 5 stvari smeta valjanoj ispovidi, i to: 1. ludi sram, 2. bezumni strah od činjenja velike pokore, 3. ljubav pltena, 4. nada dlga života i 5. neop(o)veje (nepouzdanje). Na listu 43 a. dolazi i: „Ovo su zavêti crkveni, ke držan je pop svršiti sve to: Hranite zapovêdi g. boga postom i pismi, držite crkav čistu i i ne puštajte čina crkvenoga, učite sinake, držite v zaklopi rêči crkvene, imêjte dva tlsnika čista, držite tri bruse na oltari i ne stojte prez brojala, čtête pravo oficij, razumêjuće, ča čtete, ne držite oštije stare ni vina octena, ispovêdajte se često, držite prav račun gospodina pape, strižete se visoko okruglo, nosite svite zakonom i kapuč, ne rêčête, ča ne pristoji k vam, kropête i kadête crkav' često, učite se vsakomu zakonu duhovnomu i dobromu, postête vse poste, čistête dvakrat v lêtu sviti crkvene, držite kandêle v crkvi, ne krstête v hiži

dêtce, odêjajte nemoćnije i posilajte plk k biskupu na krizmu, — n e p u s t i t e s t a t i l j u d i v p a t a r i n s t v i, vijte, kda se govori: „Slava va višnjih bogu i vêrujem“, ne dajte brašanca v krdeču, ne slišête suda smrtnoga, ne gledajte suda smrtnoga i ubojstva človičja, ne vlagajte se v dlg vraždeni, ne općite s kletimi i ne vražite, ne činite se lêkari ni prisezite očito, ne težite na blagdan ni druzim dajte, ne prête se pred preprostimi. Siko poji oraciju za dušu na misi dvakrat „Pomolim se!“, živête v čistotê i v poslusê i pravdê, n e p o j m i s e s s v o j i m s i n o m, pojte k misê psalmi za grêhi, imêj na se hižu vsaki, ne hranite stara brašanca i ne hranête ga v hiži, misu v nedilji od nedilje poj, v pondilji za duše, v utori anjelom, v srêdu trojici, v četvrtak sv. duhu, v petak svetom križu, v subotu sv. bogorodici.

Nadalje se govori o sudnjem' dnevi (43 a.), na prêstavljenije bogorodice (43 b.), o kraljici i kralju (priča) 44., o mirakulu svete Marije (44 b. i 45 a.), kako je pomogla slikaru, koji ju je naslikao protiv vraga. Iza toga spominje se u tako zvanoj priči (exemplum) prispodoba između slavulja, koji zatvorenih očiju pjeva i uživa u svom pjevanju, i zmije koja ga proždre dok on zatvorenih očiju pjeva i uživa, s jedne strane i griješnika, koji slijepo udovoljava svijetu, dok ne dođe đavao i zadavi ga, dok uživa u svjetskim grijesima, s druge strane. — Nadalje se nalazi na listu 46. čtenije svetago Ivana u obliku propovijedi. Iza lista 47. isčupan je jedan ili više listova. Na listu 48. i 49. govori se o prestavljenju bogorodice na nebo, Iza toga (49 b.) opisuje se raj, u kojem se nalaze četiri rijeke, na brijegovima ovih rijeka raste plemenito drveće (voćke), sa plodovima kojih hrane se dobre duše. Tu je i drvo, sa koga su jeli Adam i Eva. Iz korijena ovoga drva ističu one četiri rijeke. Na ovom drvetu je počivao duh božji prije neba i zemlje' Imade još jedno drvo usred raja. Ovdje je konac ovoga drugoga djela iščupan i tako nema ono svršetka.

Glagolski rukopis IV. a. 120. napisao je cijeli frà Matej. Zadranin, te će biti o njem govora niže.

U ljubljanskom su se rukopisu, koji opsiže u svemu 20 listova u velikoj osmini, sačuvala dva prvotna rukopisa, svaki opsiže 10 listova. Prvi je napisan u Novom gradu ili još bolje u Crikvenom selu na Dobri, košto nam jasno kaže nešto kasnija bilješka na listu 4a.: „To pisa Klarić djak pod Novim

gradom". Kada je tu bilješku napisao đak Klarić, bio je već sagradjen Novigrad, jer je napisana iza god. 1495., dočim nije bio po svoj prilici još sagrađen, kada je bio rukopis napisan. Ime Klarić poznato je i danas u općini novogradskoj ili netretičkoj i u okolišnim općinama, tako je Martin Klarić god. 1563. napisao u Hrnetiću kraj Karlovca jednu ispravu, koju sam ja štampom izdao u Vjesniku kr. zemaljskoga arhiva. Prema tomu spada ovaj književni spomenik u područje zagrebačke biskupije, a napisan je bio sudeći po pismu u drugoj polovici 15. vijeka. Ali ne samo ona Klarićeva bilješka nam jasno kaže, da je taj rukopis bio napisan pod Novim gradom na Dobri, t. j. u Crikvenom selu, gdje se nalazi župna crkva i župni dvor, već nas na to mjesto upućuje i dijalekat ovoga rukopisa, koji je vrlo sličan onomu dijalektu, što sam ga ja obradio pod naslovom „Stativsko narječje" u izvještajima rakovačke realne gimnazije. Da je bilo i u zagrebačkoj biskupiji mnogo popova glagolaša, dokazao je već Ivan Tkalčić, a tako ih je bilo i pod Novim gradom na Dobri, t. j. u Crikvenom selu. Meni su poznati za sada odanle pop Mate Pridojević god. 1561. i župnik pop Lukša Fabić od god. 1572.—1596. Ti popovi glagolaši u zagrebačkoj biskupiji imali su svoje žakne glagolaše kao i oni u senjskoj, krčkoj, zadarskoj i istarskim biskupijama. Takav žakan ili đak bio je i pomenuti đak Klarić kod jednoga novigradskoga plebanuša, kada je onu bilješku na našem rukopisu napisao.

Drugi rukopis napisan je bio u Bužama na području senjske biskupije, kako nam jedna bilješka na posljednjem listu veli, koja glasi: „To pisa Martin Karlović, sinovac gospodina opata Karlovića, opata buškoga".

Prvi rukopis, t. j. onaj ispod Novoga grada ili Crikvenoga sela, sadržaje ove članke:

1. Slovo meštra Polikrapa z Ibrnije, ki boga moli, da bi mu dal smrt viditi, i da mu. Čti pravo Ovo je djelo bilo prvotno izrađeno kao dramski moralitet, kakovih ne poznadu naši literarni historici, premda ih imade više u našoj hrv. glagolskoj knjizi. Ja sam ih nekoliko priredio za štampu. U našem je rukopisu izgubilo ponešto dramski oblik. 2. Kapitul od Antihrista. Legenda. 3. O kraljici kod vraga upisanoj. 4. Odlomci iz najstarijega meni za sada poznatoga umjetnoga književnoga djela „Cvêt mudrosti vsake" iz 14. vijeka. Ovo se djelo ističe svojim kratkim i jezgrovitim, upravo lakoničkim stilom. Ovdje se nalaze članci: a) O t h a n t a v o s t i, b) O t

pravde, c) Ot nepravde, d) Ot vere (vjernosti), e) Ot nevere, f) Ot istini, g) Ot laže, h) Ot moćnosti, i) Ot straha. 5. Dvije bilješke, zašto štujemo dan petka i subote, i to: a) Ot petka na listu 7a. i b) Zač dan sobotnji veće čtujemo našu gospoju nere ini dni na listu 10b.

Drugi rukopis, t. j. onaj iz Buža, sadržaje ove članke:

1. O životu vječnom. (Početak manjka.) Rasprava. 2. Blaženi Paval o ishodi duš. Rasprava. 3. Legenda o sv. Makariju. 4. Na vskrešenje gospodnje. Propovijed. 5. Život blažene djevice Marije. Legenda. 6. Legenda o ocu Agapitu. 7. Na sv. Marije Magdalene. Propovijed.

b) Teološka razmatranja o raznim grijesima i krepostima. Djelo ovo sačuvalo se je u akademijskom rukopisu IV. a. 48. od stranice 127. do 146. i od stranice 155. do 163., nu žalibože u krnjem obliku. Nema ni naslova. Oblikom svojim nalik je na djelo „Cvêt vsake mudrosti", podijeljeno je u poglavlja, koja ne imadu kao u djelu „Cvêt vsake mudrosti" naslova. Koliko je bilo tih poglavlja ili kapitula, ne mogu za sada odrediti, možda 24 kao i u djelu „Cvêt vsake mudrosti". Napisano je bilo ovo djelo najkasnije u 15. vijeku, a vjerojatno i prije. Rukopis IV. a. 48., o kom će biti kasnije kod Antonina govora, pripada 15. vijeku, ali je jasno, da je u nj ovo djelo prepisano iz starijega originala. Napisano je bilo ovo djelo košto i djelo „Cvêt vsake mudrosti" po svoj prilici u kojem benediktinskom (ili možda pavlinskom ili franjevačkom) samostanu. Od ovoga djela sačuvali su se dio 3. članka ili kapitula, pa članci od 4.—23. Jezik je u tom djelu narodni hrvatski, osim nekoliko citata u jeziku slaveno-hrvatskom, a stil je još kraći i lakoničniji no u djelu „Cvêt vsake mudrosti. Na ovo se djelo nijesam u nijednom drugom rukopisu namjerio.

c) Knjiga Antonin. Među najznamenitija djela hrvatske glagolske knjige spada nema sumnje i knjiga, koja je bila poznata među našim popovima glagolašima pod imenom „Antonin". U knjizi Antoninu daju se upute svećenicima za sv. ispovijed. Knjiga je ova bila dobro već poznata među našim popovima glagolašima u 15. vijeku, svakako prije no se je javila dubrovačko-dalmatinska knjiga. Prozvana je bila ova knjiga u sredovječnoj latinskoj knjizi Antonin možda po florentinskom nadbiskupu Antoninu (od god. 1446.—1459.), koga tako prozvaše (Antoninus) radi njegova malena stasa mjesto Antonius.

Pomenuti Antoninus rodio se u Florenci god 1389., a umr'o god 1459. Na glas je izašao kao latinski i talijanski bogoslovni pisac, te je više znamenitih bogoslovnih djela napisao, od kojih je bilo najznamenitije njegovo djelo „Summa theologica". Još više no bogoslovni pisac bio je na daleko i široko poznat u narodu kao izvrstan ispovijednik. Hrvatskomu Antoninu bit će prvotni original po svoj prilici Antoninovo djelo: „Summula confessorum", koje se je djelo mnogo prepisivalo i prerađivalo u 15. vijeku u Italiji i ondje bilo također poznato pod imenom „Antoninus". Djelo je ovo dobilo ime Antonin možda i za to, što je više ovakovih preradbi izradio dominikanac Antoninus između god. 1446. i 1459.

Naši revni popovi glagolaši, koji su pomno pratili razvoj savremene latinske i talijanske teološke knjige, priredili su već oko god. 1460. i hrvatske Antonine. Gdje je to djelo prviput hrvatski napisano bilo i tko je to djelo na hrvatskom jeziku prvi priredio, nijesam mogao za sada ustanoviti. Sudeći po sačuvanim rukopisima, rekao bih, da je hrvatski Antonin prviput priređen u današnoj senjsko-modruškoj biskupiji ili u današnjoj krčkoj.

Bilješka. Za sada poznato mi je šest glagolskih hrvatskih rukopisa Antonina.

Najstariji danas poznati hrvatski glagolski Antonin sačuvao se je u rukopisu, koji se čuva u arhivu Jugoslavenske akademije pod signuturom IV. a. 48. U ovom se glagolskom rukopisu nalaze tri ili još bolje četiri razna djela, koja su napisala u razno doba barem tri različita čovjeka u razmaku od 80 godina, od prilike između god. 1460. i god. 1542. Glavno je i najstarije djelo u ovom rukopisu Antonin. Ovo je djelo u ovom rukopisu manjkavo sačuvano, t. j. od njega se je izgubilo više listova. Na početku manjka 1 list ili 2 stranice, zatim se nastavlja u našem rukopisu od 9.—22. strane, iza toga jedan list manjka, zatim slijedi ono, što je u našem rukopisu na str. 51.—66., a za ovim ono, što je u našem rukopisu na str. 23. do 50., ovdje opet manjka više listova, zatim slijedi ono, što je u našem rukopisu na str. 79.—118, a za ovim ono, što je u našem rukopisu na str. 75.—78., pa ono, što je na str. 119. do 121. Iza toga slijedi na str. 121.—122. voj (= kazalo) ili registar cijeloga djela, koji je nepotpun. Zatim opet manjka barem jedan list, iza koga slijedi razmatranje o deset zapovijedi božjih na str. 123. i 124., i to o sedmoj, osmoj, devetoj i desetoj,

dočim se je o prvih šest zapovijedi raspravljalo na onom nestalom listu, koji se je nalazio pred današnjim stranicama 123. i 124. Strane 125. i 126. su u novije vrijeme naopak numerovane, t. j. str. 125. mj. 126., a str. 126 mj. 125. Na str. 126. nalazi se „skazanje od 7 grêh smrtnih", a na str. 125. navode se u sitnim bilješkama „7 sila duha sveta", „7 uredbi svete crkve", „10. zapovedi božjih" i tumačenje riječi „Aleluja" (grčki, latinski i slavenski). Čini se, da stranice 123.—126. potječu od istoga pisca, koji je napisao i Antonin, te da su bile neki dodatak djelu Antonin. Sve je ovo bilo napisano između god. 1460. i 1470.

Drugo djelo u kodeksu IV. a. 48. jesu gore pomênuta Teološka razmatranja o raznim grijesima i krepostima.

Treće su djelo u kodeksu IV. a. 48. tako zvane legende (većinom apokrifne). Ove su se legende među popovima glagolašima marljivo prepisivale i prerađivale sve do 19. vijeka. Jedan od posljednjih prijepisa (ili preradbi) je od kurata iz Miholjica na otoku Krku popa Dujma Grega od god. 1773. (vidi rukopis u kr. sveuč. knjižnici u Zagrebu SM. 32. F. 27.). U našem se kodeksu nalaze ove legende: 1. Ovo je sud gospodina boga, kada oće dati za dobra dela dobru plaću, a za zala muku večnu, od str. 163.—174.; 2. Kako se duša s misalju na kup mênila i govorila, od str. 174.—184.; 3. Milost i istina sretosta se, pravda i mir obcelivasta se, od str. 184.—195. Zatim se nalazi „To je tlmačenje otčenaša. Čti i razumej" na str. 195. i dvije pričice „Kapitul o divem oslê" str. 196. i „Kapitul o Jehondi" na str. 197.

Sve ovo, što sam dosele naveo iz kodeksa IV. a. 48. napisala je jedna prva ili najstarija ruka oko god. 1460. Ovomu je dodala druga ruka u istom rukopisu još tri legende koju godinu kasnije ali svakako prije god. 1496. Ove tri legende imadu naslove: 1. Mirakul vele lip od slavne dive Marije ot krunice, na str. 198. Ova se legenda nastavlja i dovršuje na str. 147., 2. Jošće lip mirakul slavne divi Marije od nje krunice, ki ju nastoje neprestano, od str. 148.—151. i 3. Kako se je prel djaval s gospodinom Isuhristom, od str. 151.—154. Sve je ovo napisano bilo prije god. 1496., jer se na str. 154. nalazi kasnija bilješka od god. 1496., koje je godine bio cijeli dosada pomenuti dio ovoga kodeksa vlasništvo drugoga čovjeka popa Mihovila.

Četvrto djelo u kodeksu IV. a. 48. je vrlo neznatni ostatak jedne zbirke propovijedi, koja je bila napisana u Poljanama u Istri nešto prije god. 1542., dakle po prilici 50.—80. godina iza

ostaloga dijela ovoga kodeksa. Ovo se je djelo sačuvalo u našem kodeksu na str. 1.—8. i na str. 199. i 200. Sadržaj ovim listovima je: 1. Propovijed na prvu nedjelju po duhovima („po pentikostih") o veselju nebeskom. Početak ove propovijedi manjka, a siže do str. 5., 2. Propovijed na drugu nedjelju po duhovima opet o veselju nebeskom, u našem se kodeksu nalazi na str 5., 6., 7. i 8. i 200., dok iza str. 6. i ispred 7. jedan list manjka. Ovdje se nalazi i priča o raskoj ptici, polovica se nalazi na str. 8., a polovica na str. 200., 2. Propovijed na treću nedjelju po duhovima, od koje se nalazi početak na str. 199. Četvrto ovo djelo u krnjem obliku dodano je naknadno ovomu kodeksu.

Prema tomu pisala su na našem kodeksu, kakav je danas, tri različita čovjeka ili tri različite ruke, i to: 1. Najstarija ruka napisala je ono, što je u današnjem kodeksu na str. 9.—146., zatim od str. 155.—197., 2. druga je ruka napisala, što je u našem kodeksu na str. 198. i na str. 147.—154. i 3. treća najmlađa ruka napisala je, što je u našem kodeksu na str. 1. do 8., zatim na str. 199. i 200.

Po dobi postanka svoga je drugi hrvatski Antonin onaj, koji se čuva u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom IV. a. 92. Ovo je jedini potpuno sačuvani hrvatski glagolski Antonin, koliko je za sada poznato. Prema ovomu rukopisu priredio sam svoje izdanje. Napisan je bio svakako još u drugoj polovici 15. vijeka, možda koju godinu iza predašnjega Antonina. U ovom se rukopisu nalaze pored Antonina još ovi članci: 1. Razmatranje pod naslovom „Vele lip nauk, ki govori sveti Brnard" (str. 128.), koji je manjkav, jer sa listom 130. svršava rukopis Antonina, kojemu je pridodan nauk sv. Brnarda. U novije je vrijeme pridodan ovomu rukopisu rukopis druge ruke, ali po prilici iz istoga vremena (iz druge polovice 15. vijeka), u kom se nalaze: 2. Tri bogoljubne pjesme, 3. Plač gospoje, crkveno prikazanje, koji nalazimo potpuniji i u Klimantovićevu ritualu i među djelima Matije Divkovića, 4. Apokrifna priča o sv. Arzeni sa još nekim sitnim prilozima.

Treći po dobi svoga postanka bit će rukopis, koji se čuva kod g. Ivana Milčetića u Varaždinu i o kom referiše u svojoj „Hrvatskoj glagolskoj bibliografiji" na str. 207.—210., premda nije znao, da je njegov rukopis hrvatski Antonin. Iz slaba Milčetićeva referata o ovom rukopisu razabrao sam, da mu manjka na početku 4—5 listova, a na koncu 2—3 lista, a izgleda da manjka nešto i iza 5 i 13. lista po Milčetićevoj numeraraciji, a

možda i drugdje. Ovaj rukopis nijesam proučio, jer je vlasništvo prof. Milčetića, a ni on ga nije barem dosada ni proučio ni pročitao. Milčetićev rukopis ne imade, kako izgleda, drugoga sadržaja no hrvatski Antonin. Bit će, da je napisan pod konac 15. vijeka.

Četvrti po dobi postanka svoga je Antonin, koji se čuva u Vatikanskoj knjižnici u Rimu pod signatujom Mus. Borg. P. F. Illirico 11. (B.). O ovom rukopisu nešto referiše prof. Milčetić u svojoj bibliografiji na str. 218. i 219., ali iz njegova refereta ne mogu nikako pouzdano doznati, dali je ovaj rukopis potpun ili manjkav. Napisao ga je oko god. 1510. pop Broz (= Ambroz) Čatlić na „Stanićih". Ja toga rukopisa nijesam vidio, a prof. Milčetić nije mu znao odretiti vrijednost.

Peti je po dobi onaj Antonin, koji se čuva u kr. sveuč. biblioteci u Zagrebu pod signaturom SM. 32. F. 14. Ovomu Antoninu manjka svršetak i nekoliko listova u sredini .Ni ovaj rukopis nema druge književne građe do Antonina. Napisan je bio početkom 16. vijeka svakako prije god. 1530., iz koje godine nalazimo na listu 69 b. kasniju bilješku: „1530. va vrime plovana popa Matija Vidi(novi)ća pojdosmo pohodit crikav na Cersat s križem na 3. juleja. Tada z(g)ibe jedna plav ljudi i križ, ki biše sto dukat, i bandira, ka biše 14 dukat. Tada zgibe plovan Vidinović (i) sto 14 ljudi".

Najmlađi od za sada poznatih hrvatskih glagolskih Antonina bit će onaj, koji se čuva u kanonika Jakova Dminića u Krku. Rukopis je ovaj opisao u svojoj Bibliografiji profesor Milčetić na str. 229. Iz njegova opisa razabrao sam, da je i ovaj rukopis manjkav. Napisan je bio, kako prof. Milčetić misli, pod kraj 16. vijeka. Ja držim, da je bio prije, najkasnije sredinom 16. vijeka.

U samom tekstu ovih šest rukopisa nema većih razlika. Razlike su više samo dijalektične i stilistične. Svih šest sačuvanih i zasada poznatih rukopisa hrvatskoga Antonina bilo je napisano u području današnje senjsko-modruške biskupije i u području biskupije krčke, i to prvi i četvrti rukopis u području senjsko-modruške biskupije, a drugi, treći, peti i šesti u području krčke biskupije, košto nas upućuju dijalektične osobine dotičnih rukopisa.

d) Dialogi sv. Grgura velikoga, pape. Medu knjigama, koje su služile za poduku i stručnu naobrazbu podmlatka nekadašnjih naših popova glagolaša, zapremaše odlično

mjesto knjiga, koja je bila poznata jednom među našim popovima glagolašima pod naslovom „Dialozi svetoga Grgura velikoga, pape".

Danas su mi poznata tri glagolska rukopisa i jedan prijepis latinicom ove knjige. Proučio sam sva tri glagolska rukopisa, dočim onaj prijepis latinicom nijesam još dospio proučiti, jer se ne nalazi u Zagrebu. Od ona tri glagolska rukopisa čuva se jedan u kr. zemaljskom arhivu u Zagrebu, a dva u arhivu Jugoslavenske akademije, i to jedan pod signaturom II. b. 106., a drugi pod sign. I. b. 139.

Najstariji je po mom mnijenju onaj rukopis ovoga djela, koji se čuva u kr. zemaljskom arhivu u Zagrebu i koji je kr. zemaljski arhiv kupio zajedno sa ostalom bibliotekom zadarskih knezova Fanfogna (Fafunića). Sudeći po pismu ovaj je rukopis napisan u prvoj polovici 16. vijeka, po svoj prilici u kojem franjevačkom samostanu od kakova žakna, i to, košto se jasno vidi, bit će prijepis iz kakova starijega originala. Tko je hrvatski original napisao, nijesam za sada mogao ustanoviti. Po jednoj kasnijoj bilješci na prvom listu ovoga rukopisa, koja glasi: „Domin Mate Pugošić, pop iz Verbenika, meni je dal ovoga libra u Verbeniki", moglo bi se zaključiti, da je napisan negdje na otoku Krku. Nu ipak držim, da će biti vjerojatnije, da je bio napisan u kom dalmatinskom franjevačkom samostanu, a u Vrbnik je prispio po svoj prilici tako, što ga je sobom ponio iz Dalmacije neki Franjevac, koji je prije živio u jednom franjevačkom samostanu u Dalmaciji, a kasnije u u jednom samostanu franjevačkom na otoku Krku. U ostalom u 16. vijeku bila je ova knjiga već dobro poznata i među svjetovnim popovima glagolašima. Rukopis ovaj imade 110 listova ili 220 ispisanih strana u osmini. Ovomu rukopisu manjka svršetak ili bolje drugi dio. Rukopis uvezan je u posebnu knjigu. Na prvom se listu nalazi kasnija bilješka talijanska: „Dialoghi di s. Gregorio Magno e di s. Agostino".

Drugi po dobi bit će rukopis, koji se čuva u arhivu Jugoslavenske akademije pod signaturom II. b. 106. Ovaj rukopis, kakav je danas, nastao je iz više prvotnih rukopisa, dotično netko je u novije vrijeme sašio zajedno više prvotnih rukopisa. Danas imade ovaj rukopis u svemu 23. lista, od kojih prva četiri lista pripadaju barem jednomu, ako ne dvima prvotnim rukopisima, dočim listovi današnjega rukopisu od 5.—23. pri-

padaju prvotnomu trećemu rukopisu, koji je opet napisan raznim rukama.

Prva četiri lista današnjega rukopisa napisana su po svoj prilici negdje u Istri, valjda u Kožljaku, sve do bilješke popa Gargura Bozanića (iz god. 1639.), koja je bilješka napisana na otoku Krku po svoj prilici u gradu ili kaštelu Vrbniku, dočim su bili listovi od 5.—23. napisani na otoku Krku po svoj prilici u gradu Vrbniku.

Na prva se tri lista i na početku četvrtoga nalaze, koliko sam mogao razabrati, računi ili neke gospoštije, spominje se ponovno puta gospodin Martin Mojsêjević (god. 1491.) ili bratovštine ili crkve. Na naslovni je list napisao naknadno netko jednu bilješku, koja bi nam protumačila, odakle su ti računi i u koju su svrhu pisani, ali taj je list žalibože s lijeve strane odrezan tako, da te bilješke ne možemo odgonetnuti. Ispod ove na pola izrezane bilješke zabilježena je istom rukom još ova bilješka: „1519., indikcion 7, tada tečaše toga leta".

Toliko sam mogao ipak razabrati, da su ove račune bilježili jedan ili vjerojatnije dva svećenika, koji su bili podjedno i javni notari, do god. 1511. po svoj prilici pop Mihovil, koji je umr'o god. 1511.

Na listu 4. nalazimo malenu kroniku, koju je napisao pop Andrij, sinovac popa Mihovila, te je i o sebi zabilježio, da je služio prvu misa 5. studenoga 1513. Ovaj pop Andrija postade 9. listopada 1517. kapelanom u Kožljaku kod gospođe Feronike i ondje je po svoj prilici napisao sve historijske bilješke prve ruke.

Iz Istre dospio je ovaj rukopis na otok Krk (u grad Vrbnik), gdje je god. 1639. pridodao pop Grgur Božanić još jednu bilješku. U Vrbniku je ostao ovaj rukopis do god. 1854., dok ga nije tadanji vrbnički pop Petris poklonio Ivanu Kukuljeviću Sakcinskomu.

Od lista 5.—23. nalaze se fragmeti knjige „Dialogi svetoga Grgura pape". Ovaj je rukopis najmanjkaviji od danas meni poznatih rukopisa ove knjige. Sudeći po pismu i po jeziku, bio je napisan u 16. vijeku na otoku Krku po svoj prilici u gradu Vrbniku.

Cijeli rukopis počinje riječima: „Isus i Marija nam pomozite, amen! — Početije knjigi, ke se zovu djalog svetoga Gargura na slavu gospodina boga i blažene dive Mari(je) i svetoga Gargura papi i vsih svetih, ke jesu istumačeni iz gramatike na

jazik harvatski.“ Od cijele knjige sačuvala su se u ovom rukopisu samo ova poglavlja ili kapituli: a) Uvod ili pristup; b) od videnija božija kapitul 2; c) od tajni, ke čini crekva tri dni pred vazmom, 12. kapitul; d) od tentanja Isuhrista, kapitul deveti; e) od večere Isuhristove, to je od narejenja sakramenta tela Hristova i f) od muke Isuhristove, 11. kapitul.

Cijelo je djelo bilo prvotno napisano u četiri knjige. U ovom su se rukopisu sačuvala iz prve knjige poglavlja ili kapituli 1. i 2., a iz druge knjige poglavlja ili kapituli 9., 10., 11. i 12, dočim se od treće i četvrte knjige nije sačuvalo ništa.

Onaj, koji je ovaj rukopis u novije doba sašio, nije znao čitati glagolice, jer je pobrkao listove i tako pobrkane sašio.

Najmladi je onaj rukopis, koji se čuva u arhivu Jugoslavenske akademije pod signaturom l. b. 139. Ovomu rukopisu doznajemo ne samo za godinu, koje je napisan, već i za ime pisca, koji ga je napisao dotično prepisao, i to iz bilješke, koja se nalazi na posljednjem (126.) listu ovoga rukopisa, i koja glasi: „Va ime božje i dive Marije, amen, let gospodnjih od njegova spasiteljnoga rojstva 1623. na čast i slavu gospodinu bogu i svetoj divi Mariji i vsemu dvoru nebeskomu i vsim s(ve)tim i sveticam božjim, amen, ispisah te knjige ja po imenu pop Martin Martešić, stanujući v Grižah (= Grižanah). I te knjige zovu se „dialog svetoga Grgura papi“ i spisah je i prevezah vse iz nova moju ruku“.

Cijelo djelo završuje pop Martin Martešić ovim riječima: „I tako ukripite se, (bratjo), v besedah knjig ovih i da ove besede, ke su ovdi pisane, ne zabudite, ke sam pisal cića od srca ljubavi v Krstu duševne. Jednokrat na nedilju, kuliko morete, proštite, hvalu gospodinu bogu vzdajući, vsih dobrih stvoritelju, ki nam s milostju svoju da govoriti i pismom na jazik hrvatski svršiti. Zato milost njegovu hvalimo srcem vernim i delom vere v H(ris)ti pravim i pomoćnica naša slatka i preslavna i prečista diva Marija budi milostiva otvetnica naša, amen“.

Ovaj najmlađi rukopis imao je prvotno 126 listi ili 251 ispisanu stranu u četvrtini u dva stupca. Nu tečajem vremena izgubili su se ovi listi: 1.—10., 55., 56., 58.,—60. i 80.—89., dakle u svemu 25 lista ili 50 stranica, sačuvao se je prema tomu samo 101 list ili 202 stranice. Prispodobivši sva tri rukopisa i popunivši ih međusobno, doznajemo za sadržaj cije-

loga djela, samo nam manjka od cijeloga dijela 10 listi (od 80.—89. najmlađega rukopisa, jer dovle ne sižu ona dva starija rukopisa).

Sadržaj je ovoga djela ovaj: I. Iza uvodnih riječi dolaze poglavlja ili kapituli: 1) Kapitul prvi, koji govori općenito o nauku kršćanskom; 2) od videnija božija kapitul 2., 3.) od anjelov božjih treti kapitul; 4) od anjel zalih kapitul četrti. (Ovim počinje najmlađi rukopis na listu 11. a. u 2. stupcu.); 5) od stvorenja prvoga človika i inih stvorenja, kapitul peti.

II. Počinju druge knjige, i to: 1) od prišastija božija v telo, prvi kapitul; 2) od začetja sina božija, drugi kapitul; 3) od rojstva Isuhristova, 3. kapitul; 4) Počinje kapitul 4. na obrizanije Isuhristovo; 5) od jefifanije ili pokazanja gospodina, 5. kapitul; 6) od očišćenija svete Marije, 6. kapitul; 7) od kršćenja gospodina (Isuhrista), 7. kapitul; 8) od posta Isuhristova, kapitul 8.; 9) od tentanja Isuhristova, 9. kapitul; 10) od večere Isuhristove, to jest od narejenja sakramenta svetoga tela Isuhristova, 10. kapitul; 11) od muki Isuhristove, 11. kapitul; 12) od tajni, ke čini crikva tri dni pred vazmom, kapitul 12; 13) od vzašastija Isuhristova, 14. kapitul. (Ovim kapitulom završuje najstariji rukopis. Odavle se brojevi za kapitule za jedan broj previše broje); 14) od poslanija duha svetoga, 15. kapitul; 15) od blaženstva svetih, kapitul 16.

III. Počinju trete knjigi, i to: 1) od stvorenja i od providenija božija, prvi kapitul; 2) od zakonov i od suda i sudac, 2. kapitul; 2) od šimonije i od ožure, 3 kapitul; 4) sije niže od desetin, četrti kapitul; 5. od matarmonija.

IV. Počinju knji'gi četrte, i to: 1) od neumrtija duše i muke, kapitul prvi; 2) od almuštva, ko čine živi za mrtvih, 2 kapitul; 3) od strašnoga suda i pokonoga, treti kapitul.

Cijelo se djelo dijeli, košto se iz sada navedenoga sadržaja vidi, u četiri knjige ili dijela. U prvom se dijelu raspravlja o bogu i o postanku svijeta, u drugom o Isukrstu, u trećem o božjima odredbama na ovom svijetu i u četvrtom o božjim odredbama na drugom svijetu u životu onkraj groba.

Način raspravljanja obavlja se u obliku dialoga između učitelja i učenika Ovaj način raspravljanja u formi dialoga nalazimo i u latinskoj crkvenoj literaturi od pape Grgura I. ili velikoga pa sve do 18. vijeka, te se u toj formi rješavaju i najteža teološka pitanja.

Dakako da ovo hrvatsko djelo nije nikaki prijevod dialoga pape Grgura I. ili velikoga, a ni djela sv. Augustina, već je preradba prilagođena domaćim hrv. prilikama kakvoga latinskoga savremenoga djela. Sv. Augustin, poznati crkveni otac (živio od god. 354. do 28. kolovoza 430) napisao je više djela, ali među njegovim djelima nijesam našao djela slična ovomu hrv. dijelu. Isto je tako napisao papa Grgur I. ili veliki (živio je od g. 540.–604., a bio papom rimskim od god. 590.—604.) više znamenitih teoloških djela, ali ni među njima ne nalazimo sličnoga djela ovomu hrvatskomu glagolskomu djelu. Djela sv. Augustina i pape Grgura I. mnogo su se u kasnijim vijekovima prerađivala i kompilovala. Svakako da je ovo naše djelo preradba ili prijevod ovakve jedne kasnije kompilacije iz djela sv. Augustina i pape Grgura I. Nešto malo nas podsjeća naše djelo na djelo pape Grgura I.: „Libri IV. dialogorum de vita et miraculis patrum Italicorum et de aeternitate animarum", što ga je veliki papa Grgur napisao god. 593. ili 594.

Pored ova tri glagolska rukopisa ovoga djela nalazi se u knjižnici Franjevaca u Košljunu jedan rukopis latinicom prepisan iz rukopisa popa Martina Martešića pod naslovom: „Dialog svetoga Gargura pripisan iz glagolskoga pisma u Senju na 13. maja leta Isukarstova 1719. po meni redovniku M. Bonifaciu na slavu i diku božiju i b. M. dive." Dali je ovaj latinicom napisani rukopis potpun, nijesam mogao za sada konštatovati, jer ga još nijesam u ruke dobio. Držim ipak, da će biti i on manjkav. jer broji 178 strana, dočim je imao original (Martešićev rukopis) 251 stranu.

Nastaje pitanje, kada su bili ti dialozi prvi put na hrvatskom jeziku napisani. Na to pitanje odgovara nam samo ovo djelo.

U 4. poglavlju II. knjige nalazimo i ove riječi: „Videl je (Isukrst) ubo jeretiki, ki, kako su Husi, imaju biti Valentijani, Saduciji i neverne Bošnjane. O nesrićno kraljevstvo bosansko, na koga ni rosa ni daž ne padi, pokle rodi i shrani i brani tolike i takove jeretike, ki govore, da gospodin Isuhrist ni imal pravoga tela človičaskoga i da je blažena diva Marija bila anjel i mnoge ine bludnje protivu veri katuličaskoj govore".

Iz ovih riječi jasno razabiremo, da su hrvatski „Dialozi pape Grgura" bili obrađeni poslije smrti Ivana Husa (1415.), a svakako prije pada bosanske države (god. 1463.). Na ovom mjestu, nema sumnje, da je pisac mislio na krivovjerne Pata-

rene, koji su preoteli mah osobito poslije smrti prvoga bosanskoga kralja Stjepana Tvrtka I. za njegovih nasljednika Dabiše, Ostoje Ostojića, Tvrtka Tvrtkovića i Stjepana Tomaša.

U 6. pogljavlju II. knjige nalazimo još ove riječi: „Zvezda, ka od Jakova stekla je, je Krst od kolene Izdravileva, svitu prosvitli se, a ti tri kralji, ki pridoše Hristu pokloniti se, prilikuje, da tri deli svita, to je Azija, Afrika i Europa da va veri svete Trojice glavi podložiti se imihu".

Iz ovih riječi razabiramo, da je ovo djelo bilo napisano prije otkrića Amerike (god. 1492.).

Za Turke je pisac hrvatskih „Dialoga pape Grgura" znao, košto nam pokazuje ova rečenica u 8 poglavlju II. knjige: „Vsi ti takovi židove su, pogane su, Turci su, jeretici su, idoli su i idolom službu daju."

Držim, da ne ću pogriješiti, ako ustvrdim, da su bili „Dialozi pape Grgura" prviput na hrvatskom jeziku obrađeni najkasnije oko god. 1450. i to ili u krčkoj ili u senjskoj biskupiji.

e) Lucidarij hrvatski. Početak ovoga djela imademo tražiti u latinskom sredovječnom djelu „Elucidarium", što ga je napisao početkom 12. vijeka Honorius Augustadensis. Prema ovomu djelu izrađeni su kasnije Lucidariji njemački, a kasnije danski i nizozemski. Dakako da se njemački auktori lucidarija nijesu zadovoljavali samo Honorijevim djelom, već su svoje lucidare popunjali podacima i iz drugih djela, napose iz Honorijeva djela „Imago mundi" (dovršenoga oko god. 1152.), pa iz djela W. Conchesa „Philosophia mundi" i Honorijeva „Gemma animae". Njemački lucidariji imadu već značaj nekakove enciklopedije, bili su u neku ruku kompendij znanja o bogu, vjeri i svijetu, napose se bave bogoslovljem, alkemijom, astronomijom, pravom, vrtlarstvom, magijom, medicinom, glazbom, vinogradarstvom itd. Način i oblik raspravljanja je dialog u pitanjima i odgovorima između učitelja i učenika. Iz njemačke je literature prešao lucidarij u slavensku knjigu, najprije po svoj prilici u češku, a zatim u poljsku, rusku i hrvatsku. U hrvatsku knjigu došao je po svoj prilici iz češke knjige, košto nam pokazuju neki čehizmi u jednom (najstarijem) hrvatskom lucidaru.

Za sada su mi poznata tri glagolska rukopisa hrvatskoga lucidara, od kojih sam sam proučio samo jedan, onaj, koji se čuva u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom IV. a. 80. 35.

Ali taj je ne samo najmlađi, već i vrlo manjkav. Najstariji je onaj, što ga je dobio g. prof. I. Milčetić od pokojnoga gvardijana samostana sv. Maudalene u Dubašnici, Benka Žgombića i o kom referiše u svojoj „Hrvatskoj glagolskoj bibliografiji" od str. 258.—262. Taj se hrvatski glagolski lucidar nalazi u većem zborniku, u koji su unesena tri, a možda i četiri prvotna rukopisa. Cijeli zbornik imade danas 126 listova, a lucidar se nalazi na listovima 11.—23., te imade i svoju posebnu paginaciju. Prema ovomu rukopisu priredio je prof I. Milčetić za štampu tekst hrv. lucidara, te je štampan u Starinama XXX. od str. 288.—334., košto se meni čini, dosta pogrješno. Cijeli ovaj kodeks bio je napisan, koliko se meni čini, u istočnom dijelu Istre, te se je nalazio u 17. vijeku u Moščenicama. Veći dio ovoga kodeksa bio je napisan u 15. vijeku. Najstariji je dio ovoga kodeksa po svoj prilici drugi dio kodeksa, t. j. lucidar, pa treći dio, koji imade također svoju paginaciju (od 1.—99.), u cijelom zborniku od lista 24.—122. Ovaj treći dio sadržava različite poučne članke, propovijedi, čtenija i neke apokrifne legende. Imade i svoj posebni vođ ili kazalo. Najmlađi je dio ovoga kodeksa, možda iz 16 vijeka, rukopis od lista 1.—10. Ovaj rukopis imade različit sadržaj. Među ostalim nalazi se na listu 3. b. i 4. a. naredba rimske crkve od 20. aprila 1416., kojom se određuje post u vijiliju sv. Marka. Na listu 6. nalazi se apokrifno pismo Isukrstovo, koje da je bilo napisano na škrilji u crkvi u Rimu, a prekorava grješnike, koji ne poštuju dan gospodnji, nedjelju. Ovo apokrifno pismo nalazimo i u kasnijim glagolskim rukopisima.

Drugi rukopis hrvatskoga lucidara nalazio se kod pokojnoga krčkoga kanonika Petra Petrisa u velikom zborniku od 698 strana, u kom se nalaze nauci sv. Benardina, knjige Kata mudroga, priče o trojanskom ratu i drugo. Lucidar se nalazi od str. 196.—211., nu u njem 2 lista manjkaju.

Najmlađi je rukopis hrvatskoga lucidara akademijski IV. a. 80. 35., koji je jako manjkav, imade samo 7 listova. Napisan je po svoj prilici u sjevernoj Dalmaciji negdje oko Zadra, početkom 18. vijeka.

Prema svemu tomu držim, da je hrvatski lucidar bio najprije poznat u Istri i odanle se raširio među naše popove glagolaše sve do Dalmacije, gdje je još bio poznat u 18. vijeku.

f) K v a d r i g a popa Šimuna Grebla iz Roča u Istri*) Kvadriga je talijanska riječ. Djelo se ovo zove kvadrigom, jer

*) Od istoga pisca sačuvala se zbirka propovijedi korizmenih pod imenom „Kvarezimal".

raspravlja o četirima pitanjima ili predmetima, i to o vjeri, o djelu, o ispovijedi i o molitvi. Nema sumnje, da je i ovo djelo preradba sličnoga latinskoga ili talijanskoga djela. Hrvatsku kvadrigu priredio je prvi, koliko danas znademo, ročki pop Šimun Greblo god. 1493. Rukopis Greblove kvadrige čuva se u dvorskoj knjižnici u Beču pod signaturom „Codex slavicus 55". Sada opsiže cijeli rukopis 143 lista ili 286 strana, ali se jasno vidi, da je iz njega iščupano nekoliko listova, a nije ni na koncu djela potpun. Rukopis nije cio pisan istom rukom, odakle zaključujemo, da ga nije sam pop Šimun Greblo prepisao, već da je njegov izradak prepisao u ovaj kodeks i netko drugi, po svoj prilici jedan od njegovih žakana (možda žakan Mihovil iz Boljuna).

Rukopis ovaj prispio je iz Roča na Rijeku, dotično na Trsat (god. 1589.), kasnije (god. 1674.) na Prvić kraj Šibenika, konačno i u Beč.

Izvadaka što kraćih što duljih iz ovoga djela nalazimo u kasnijim glagolskim rukopisima dosta.

g) Zrcalo seu speculum illyricum. Ovo je djelo prepisao iz starijega originala žakan Luka za popa Grgura u Vrbniku. Djelo je dovršio 19. maja 1445. Djelo imade zadaću čovjeka privesti k spasenju. Ono podaje čovjeku nadu i pokazuje put k spasenju. Original hrvatski ovoga djela bit će svakako stariji od god. 1445. Budući da je ovo djelo danas još posvema neproučeno, ne može se ustanoviti, gdje je prviput bilo obrađeno na hrvatskom jeziku. Svakako zanimiva je pojava, da se još u rukopisu žakna Luke od 1445. nalaze razni čehizmi, što bi dalo slutiti, da je ovo djelo ušlo u našu glagolsku knjigu preko češke knjige.

Rukopis žakna Luke nalazi se danas u Vatikanskoj knjižnici u Rimu pod signaturom Borg. L. VII. 9. illirico 9. Oko g. 1650. bio je ovaj rukopis na otoku Krku i bio je vlasništvo fra Frana de Pope. Rukopis je napisan na pergameni i opsiže 189. stranica.

h) Zbornik fra Matija Zadranina Bošnjaka. U arhivu Jugosl. akademije u Zagrebu nalazi se pod signaturom IV. a. 120. glagolski zbornik, koji zaprema u obliku dvanaestine 170 listova ili 340. strana i koji imade vrlo obilat i različit sadržaj. U novije je vrijeme dao netko ovaj zbornik uvezati, ali budući da nije znao glagolskoga pisma čitati, pobrkao je pojedine

listove i smjestio ih, kamo ne spadaju, a mjestimice pojedini listovi i manjkaju.

Iz članka „upute svećenicima za sv. ispovijed", koji se u ovom zborniku nalazi na listovima 95.—98., doznajemo, naročito iz riječi: „I bi učinjena ta štampa u kući meštra Pelegrina iz Bolonje a b i h j a f r a M a t i j Z a d r a n i n o n, k i j u s l o ž i l. Zato vi, ki ju budete čtati, blagoslovite, a ne klnite, zač ju ni složila ruka anjelska nego človika grišnika. Zato vi napravite vašim razumom!" za ime pisca ili barem prepisača ovoga zbornika, a taj je fra Matij Zadranin Bošnjak. Neposredno pred ovim riječima nalaze se riječi, iz kojih doznajemo, kada je po prilici pisao ovaj zbornik rečeni fra Matij Zadranin, a te riječi glase: „Svršenije ispovidi, ku je vsaki krstjanin dužan čiti i naučiti. I bi svršenije nje na let gospodnjih 1492. miseca juleja na dan 16. I bi učinjena ta štampa na počtu počtovanoga gospodina Žuvana Gimalarke i njegova sinovca gospodina Andreja".

Držim, da taj fra Matij Zadranin nije nitko drugi no onaj o. fra Matej Bošnjak, o kom piše o. Stjepan Nauč. Ivančić u svojoj knjizi „Povjesne crte o samostanskom III. redu sv. o. Franje po Dalmaciji, Kvarneru i Istri i poraba glagolice u istoj redodržavi" od str. 163.—167. i koji se u latinskim spisima zove „Dalmatinus" ili „de Jadera" ili „de litera sclava" ili „de lingua illirica" stoga, što se je u bogoslužju služio isključivo slavenskim glagolskim i crkvenim knjigama.

Kako Ivančić tvrdi, rodio se negdje u Bosni oko g. 1420. U Dalmaciju je prebjegao, kad su mu Turci zarobili cijelu porodicu, oca, majku, braću i sestre. U Zadru stupi ju treći red sv. Franje. Kao Franjevac steče si zasluga oko popravljanja starih samostana i podizanja novih. Tako je popravio samostan i crkvu sv. Ivana izvan Zadra, pri čem je radio sam s ostalim radnicima. Nadalje je popravio samostan i crkvu na Galevcu. God. 1463. dobi zapuštenu crkvu sv. Marije na Biaru izvan grada Osora, koju je crkvu ne samo temeljito popravio, nego je podigao uz nju i samostan, što mu je priznao i potvrdio papa Pavao V. god. 1469. na njegovu molbu. Osim toga gradio je uz samostane zdence, koji nijesu služili samo samostanima već i ostalomu narodu, tako je sagradio zdenac uz samostan sv. Ivana izvan Zadra i uz samostan sv. Marije na Biaru.

Kada su Franjevci trećega reda ishodili god. 1473. od pape Siksta IV., da si smiju izabirati svoga posebnoga redodržavnika

za Dalmaciju i Istru, bi izabran fra Matij na prvom redodržavnom zboru opskrbnikom ove redodržave, a god. 1475. redodržavnikom, kojom čašću ga odlikovahu ponovno njegova braća, te ju je vršio do god. 1482. Kao redodržavnik ishodi preko rapskoga biskupa Lionela iz Vicence potvrdu svih povelja, što ih je podijelio papa Siksto IV. trećemu redu u Dalmaciji kaošto i potvrdu pojedinih povlasti, koje su sadržane u tako zvanoj zlatnoj pečatnici (bulla aurea). Iza toga sagradi samostan i crkvu u Martinšćici na otoku Cresu, koji je posao bio dovršen istom god. 1506. Istodobno podignu samostan i crkvu sv. Franje na otoku Rabu, gdje se je osobito istaknuo prigodom kuge, koja je ondje harala. Najviše je radio oko podignuća samostana na Glavotoku na otoku Krku, gdje je imao svakojakih neprilika.

God. 1500. imenova ga na temelju povelje pape Aleksandra VI. od 24. srpnja 1498 redovrhovnik ovoga reda Male braće o. Egidij Delfin redovrhovnim povjerenikom nad braćom i sestrama III. reda u Dalmaciji i Istri, a u istoj ga časti potvrdi i njegov nasljednik o. Rajnald de Cotignola. U toj je časti radio mnogo u korist svoga reda, što mu i priznaše njegova braća, te ga prozvaše na svom zboru na Školjiću god. 1507. uskrisiteljem redodržave. Ali 11. studenoga 1507. izdade mletački dužd Leonard Lauredano naredbu, da smije biti redodržavnim i samostanskim starješinom samo takov, koji je mletački podanik i koji se je rodio u zemljama, koje su podložne mletačkoj vladi. Stoga se je fra Matij obratio molbenicom god. 1508. na vijeće devetorice, da se ne bi na nj kao na starca od 88 godina, koji je preko 60 godina proveo u zemljama mletačke republike, ova naredba protegnula.

Iz samostana Glavotoka, gdje je dulje vremena boravio fra Matij, preseli se u rapski samostan god. 1512., predavši prije sve isprave i pisma u ruke novoizabranoga redodržavnika o. Antuna iz Šibenika i odrekavši se svih prava, što bi ih mogao imati na glavotočki košto i na druge samostane, što ih je on utemeljio. Fra Matij umre u rapskom samostanu, navršivši preko 100 godina god. 1525. Pokopan je bio u crkvi na Komrčaru pred Rabom, a na kamenoj ploči njegova groba isklesana je slika svećenika trećega reda sv. Franje sa bosim nogama i sa brojem 1525. glagolski napisanim.

No fra Matij nije se brinuo samo oko podizanja franjevačkih samostana i crkvi, već je nastojao, da i duševno pridigne i svoju braću i povjereni mu narod. Pobude za svoj književni rad dobivao je od svoje braće franjevaca iz Istre i otoka Krka,

gdje je već cvala hrvatska glagolska knjiga možda i preko 100 godina. Stoga i držim, da je on djelomice sam napisao a djelomice prepisao ovaj zbornik, koji se čuva u originalu makar i u oštećenom obliku u arhivu Jugoslavenske akademije, i držim, da je bio fra Matij jedan od prvih hrv. umjetnih književnika, koji su u Dalmaciji popularizovali hrv. umjetnu knjigu ne samo među svojom braćom franjevcima, već i u ostalom narodu.

Običaj pisanja ovakovih zbornika postojao je već prije fra Matije kod naših popova glagolaša osobito na otoku Krku, u Istri i u hrvatskom primorju. U takove zbornike prepisivahu prepisivači raznu književnu građu, što su je našli u starijoj i savremenoj glagolskoj knjizi, dočim je bio obično manji dio dotičnoga zbornika vlastiti duševni plod dotičnoga prepisivača. Tako je po prilici radio i fra Matij.

Žalibože zbornik fra Matije došao je do nas u oštećenom obliku. Sadržaj današjega i pobrkanoga zbornika fra Matije je ovaj :

1. o sudnjem danu (početka nema) od 1.—13. lista, 2. o Luciferu (vrlo manjkavo) na listu 14., 3. prikazanje „Kako Isus oslobodi svete oce iz limba (nepotpuno) od lista 15.—28. i od lista 55.—61., 4. apokrifna priča o smrti Adamovoj od lista 29. do 31., 5. tumač nekih priča Isukrstovih od lista 31.—34., 6. apokrifna epistola gospodina našega Isusa Hrista, u kojoj se radi, kako valja svete nedjelje poštovati, od lista 34.—37., 7. apokrifna priča o Avraamu od lista 38.—41., 8. općenite upute svećenicima od lista 42.—45., 9 apokrifna priča o arhanđelu Mihaelu od lista 45.—48., 10. dalnje upute svećenicima prigodom proslave dana sv. Mihovila od lista 49.—52., 11. o dobrotama i blagodatima sv. mise od lista 52.—54., 12. pet bogoljubnih pjesama od lista 61.—65., 13. apokrifna epistola gospodina našega Isusa Hrista Abagaru od lista 65.—66., 14. nepotpuna molitva za primanje sv. pričesti na listu 66., 15. kratki moralno-filozofski članci od lista 67.—82., 16. apokrifna priča o svetom Agapitu od lista 83.—90., 17. apokrifna priča o svetom Mateju i Andreju, kako su bili među ljudožderima (nepotpuno) od lista 90.—95., 18. upute svećenicima za sv. ispovijed od lista 95. do 98., 19. molitva nad bolesnikom, koji boluje od nežita od lista 99.—104., 20. zakletve od godine i zla oblaka od lista 104 do 108., 21. prikazanje „Muka i smrt Spasitelja našega“ od lista 109.—161., 22. o krepostima sv. mise od lista 162.—165., 23

apokrifna priča o prepirci kršćanina Eleutorija sa židovom Tarakojem od lista 165. do kraja.

Djela ova nijesu sva napisana jednakim jezikom, neka su napisana slaveno-hrvatskim jezikom, kakav se je upotrebljavao u strogo crkvenim knjigama i u crkvenim poslovima naših popova glagolaša, i narodnim hrvatskim jezikom. Slaveno-hrvatskim jezikom napisane su neke molitve i zakletve, dočim je sve ostalo napisano narodnim hrvatskim jezikom. Većinu ovih djela prepisao je fra Matej iz starijih sličnih zbornika, košto sam se mogao dosada uvjeriti za neke njegove apokrifne priče i za njegove moralno-filozofske članke, koji potonji su gotovo malo ne doslovce prepisani iz rukopisne knjige „Cvêt vsake mudrosti" iz 14. vijeka. Od Matije Zadranina bit će vjerojatno samo članci gore zabilježeni pod br. 5., 8., 10., 11. i 18., a možda i prikazanja pod br. 3. i 21. i bogoljubne pjesme pod br. 12. Građu, koju je prepisao fra Matej u svoj zbornik, pokupio je po raznim mjestima, većinom po otoku Krku i po hrvatskom primorju, a možda štogod i po Istri. Tako si možemo protumačiti i neke razlike dijalektične u raznim njegovim člancima. Pored upitne zamjenice č a dolazi kadkada i k a j i č t o (= što). Zamjenica č t o pokazuje, da je unosio u svoja djela katkada i dijalektične osobine svoje prvotne uže domovine Bosne, ali zamjenica k a j pokazuje, da je dotične članke uzeo po svoj prilici iz djela istarskih ili onih hrvatskih, koja potječu iz krajeva, gdje su se sastajali Hrvati sa Slovencima. Matija Zadranin radio je književno između god. 1450. i 1495.

i) T a k o z v a n i I v a n č i ć e v z b o r n i k. Ovaj se zbornik sada nalazi u samostanu Franjevaca na Glavotoku na otoku Krku. Spada među najstarije hrvatske glagolske spomenike i opsiže 181 pergameni list. Nije cijeli rukopis napisan u isto vrijeme a ni od istoga čovjeka. Svakako barem jedan dio ovoga rukopisa siže u 14. vijek, i to posljednjih 9. listova od lista 172.—181., jer se na listu 180 a., gdje se nabrajaju godine od početka svijeta do onda, kada je bio rukopis napisan, veli, da je od rođstva Hristova do onda 1395 godina prošlo, a ni ostali dio rukopisa ne će biti mnogo mlađi, svakako iz početka 15. vijeka.

U rukopisu nalazimo ove članke: 1. Razmatranje o smrtnim grijesima, koje opsiše 63 lista. Nema sumnje, da je ovo razmatranje preradba kakova talijanskoga ili latinskoga izvornika. Među ostalim spominje se u prvom razmatranju i mudri

Katon, kojega nauke mnogo su u srednjem vijeku čitali, prevodili i prerađivali; 2. Prikaz o putu naroda izraelskoga iz Egipta preko crljenoga mora u zemlju obećanu od lista 64.—87 a. Ovomu se prikazu nadovezuje tumač ispovijedi od lista 87 a. do 94 a.; 3. O čudesima blažene djevice Marije od lista 94 a. do 112 b i čudesa Marije Magdalene od lista 112 b.—122 a.: 4 Se je kontemplacion ot 12 svetih' otac' mudrih' v našem' gospodini Isusi Hristi od lista 122 a.—128 a; 5. Se sut' riči života i spasenija na listu 128 b.—129 b.; 6. Tlkovanije ot ljubve, epistolije Pavla apostola od lista 129. b—135 a.; 7. Molitav' svetago Avgustina od lista 135 a.—139 a.; 8. Svete Marije molitva od lista 139 a.—141 b.; 9. Molitva svete bogorodice Marije od 7 radosti od lista 141 b.—143 a.; 10. Počinje molitav' blaženago Bêdi prozvitera ot poslidnjih' 7 riči gospodina našego Isuhrista, kada na križi visiše od lista 143 a.—144 b.; 11. Sija molitav' stvorena je ot svetago Tomi mučenika od lista 144 b.—148 a.; 12. Siju molitav' učini Klimant papa i da v zbornici lateranskom' na listu 148.; 13 Siju molitav učini blaženi Bernard od lista 148 b.—149.; 14. I tu bêsedu često razmotri v srci od lista 149 b.—150 b.; 15. Dvije apokrifne poslanice o sv. Jeronimu, i to sv. Augustina jerusolinskomu biskupu Ćirilu i biskupa Ćirila sv. Agustinu od lista 151.—171. Obadvije su manjkave.

Od lista 172.—181. dolazi drugo djelo, napisano od drugoga čovjeka. I ovo je djelo manjkavo, a sadržaje: 1. Tumač sv. mise, razdijeljen u 34 glave, od kojih nedostaje prvih 11 glava od lista 172.—176 b.; 2. Se sut' riči ot nauka svetih' otac' od lista 176 b.—177 b.; 3. O uprošenji svetago Grgura od lista 177 b.—180 a. i 4. Blagoslovenije stola na dva posljednja lista, kakovo nalazimo u fratarskim obrednicima.

Gdje je bio Ivančićev zbornik napisan, ne mogu za sada odrediti, jer nijesam ga dosada proučio, ali ipak držim, da ne ću pogrješiti, ako ustvrdim, da je napisan bio na otoku Krku ili u hrvatskom primorju.

Ivančićev zbornik napisan je većim dijelom tako zvanim slaveno-hrvatskim jezikom, u kom prevladava hrvatski jezik čas više čas manje.

j) Špampana knjižica „S p o v i d o p ć e n a“ od god. 1496. Original ove knjižice napisao je fra Mihovil teolog iz Milana, košto pokazuje ovaj naslov knjižice: „Počinje spovid općena, ča jest način, ki ima držati človik' na ispitanje konšencije, kad

se oće ispovid(i)ti, složeno po časnom' g(ospo)d(i)ni fra Mihovili teologu z Milana reda svetoga Frančiska," a preveo je to djelo Jakov Blažiolović, košto pokazuje bilješka na posljednjem listu: „Ja pop' Blaž', Bar(tolo)m(eo)v'* sin', z Vrbnika štampah' ovu spovid', a stumači ju s knjig' latinskih' počtovani g(ospo)d(i)n' Jakov' Blažiolović' na let g(ospo)dnj(i)h' 1496. aprila 25. dan'". Dali je pop Blaž, sin Bartolomejov, Vrbničanin, štampao ovu knjigu u Vrbniku ili u Mlecima ili u Senju, toga danas uz vijesti, koje imamo za sada ne možemo odlučiti, ipak je najvjerojatnije, da je u Senju. Spovid općena napisana je čistim narodnim hrvatskim jezikom dakako sa dosta talijanskih riječi, koje su već onda ušle u u čakavsko narječje.

Na koncu Blažiolovićeve knjige napisane su naknadno (možda istom u 16. vijeku) regule sv. Frančiska pod naslovom: „Početije regule od kajanija bratje tretoga reda s(ve)tcga Frančiska, razumêj dobro".

k) Štampana knjiga: N a r u č n i k p l e b a n u š e v. Na listu 1. a. nalaze se ove riječi: „V ime božije, amen. Let božjih 1507. meseca maja dan 30. počinje štampa ovih knjig!", a na posljednjem 116. a. ove: „Ovê knjige, ke sê zovu „Naručnik plebanušev" biše štampane v Senji po narêjenju počtovanoga gospodina Silvêstra Bedričića, arhižakna i vikara senjskoga, na tolik trud od mnogo redovnikov prošen i po mnogo gospode potaknenju dopretumačene po veće našega jazika redovnikih i za istinu nikih meštar i dokturov, kih imena ne izriču se za ukloniti se tašće slave. Ke knjige biše komponjenê i korežêne po domini Urbani z Otočca i po Tomasu djakonu, kanonicih crkvê senjske. I bi štampa svršena po meštru Grguru Senjaninu, ki navlašć na to dêlo pridê iz Benetak i svršene bišê v hiži rêčenoga gospodina arhižakna miseca avgusta na dan 20 tr 7. v lêtih Spasitêlja našego 1507." Prema tomu štampala se ova knjiga od 30. svibnja do 27. kolovoza ili tri mjeseca manje tri dana.

Original ove knjige bio je napisan na latinskom jeziku, kako razabiremo iz lista 2. a., po meštru Gvidonu od gorê, ka sê zovê Rêkorija. Original posvetio je pisac svomu biskupu (od Valencije) Rajmundu. Knjiga opsiže sa vođom ili kazalom 117 lista ili 234 strane. Bila je zaista za ono vrijeme nužna priručna knjiga za svakoga svećenika, a osobito za plebanuša

*Služio prvu misu 27. X. 1471.

ili plovana ili župnika. Iza razdiobe cijele građe slijedi prolog. Cijelo se djelo dijeli u dva dijela. U prvom se dijelu govori o sakramentima, osobito opširno se govori o sv. ispovijedi i ženidbi, u drugom dijelu o raznim molitvama, kao o člancima vjere (vjerovanju), molitvi gospodnjoj (očenašu), o 10 zapovijedi božjih i od dot slave rajske. U latinskom originalu imade ovo djelo naslov: „Manipulum curatorum".

l) Zbornik Ivana Vranića Bakranina. U arhivu Jugosl. akademije pod signaturom III. a. 33. nalazi se oveći glagolski zbornik, komu je pokojni Ivan Kukuljević Saksinski izbrojio 211. listova, dočim imade u istinu 212, jer je Kukuljević broj 108. na dva lista metnuo.

Na listu 211. a. (po Kukuljićevu brojenju, koga se uopće držim), t. j. na posljednjem nalazimo ovu bilješku: „Va ime božije i devi Marije, amen. Let g(ospo)dnjih 1600. 13. meseca maja ispisah ove knjižice ja pop Ivan Vranić na slavu g(ospo)d(i)nu bogu i devi Marije, a na spasenje duš vernih. I prosim g(ospo)de redovnikov i štačev (= čitaoce), ki budu u nje čtali, ako bi slovo faljelo ili rič, prosim, da oni svoju dobru pametju napune, a da ne psuju nego da mole g(ospo)-d(i)na boga za vsih dobrotvorac svete materi crikve rimske i za me grišnika, ki pisah sije knjižice. Bog nas vsih spomeni u duševnom spasenju, amen".

Iz ove bilješke razabiremo, da je ovaj zbornik dovršio pop Ivan Vranić 13. svibnja 1600. Svakako je pop Ivan Vranić na ovom zborniku radio već mnogo prije god. 1600. Pop Ivan Vranić rodio se je po svoj prilici u Bakru, gdje mu je bio po svoj prilici otac Ivan satnik, košto doznajemo iz isprave od 15. ožujka 1554. (ispr. Kukuljevića, Acta croatica, str. 256.) Kao svećenik radio je po svoj prilici u Vinodolu, jer si je prisvojio sasma osobine vinodolskoga načina pisanja (isp. njegov zbornik osobito sa pismom Ivana Mirošića, sa ispravom od god. 1578.), koje se razlikuje od bakarskoga načina pisanja. Više o životu popa Ivana Vranića nijesam mogao za sada ništa doznati.

Na listu 1. a. nalazimo ovu bilješkn: „Va ime božije i devi Marije, od kih sa dobra ishode, amen. Let tekući(h) od ro(j)stva Isukrstova 1632. meseca o(kto)bra na dni 31. Po volji g(ospo)d(i)na boga i devi Marije i sih svetih božih i svetic i svetoga Andreja apustola i po volji g(ospo)dina Ivan Baštiste Agatića, biskupa senj(s)koga i modr(u)škoga i po volji g(ospo)-

dina plovana popa Mateja Rožmanića, plovana ba(ka)rskoga i po volji ostalih gospode redovnikov i s(ta)rac ba(ka)rskih rekoh ja pop Ivan Vranić mladu ali prvu mašu na slavu g(ospo)dina boga, blažene devi Marije i svetoga duha i sih božjih svetih i svetic ovde v Bakru (v) crkvi svetoga Andreja i ovde bi presvetli g(ospo)din biskup Ivan Agatić, biskup senj(s)ki i modr(u)ski, i ostali bratja prijatelji, kih nas sih g(ospo)din bog svoju svetu milostju spomeni, amen".

Ovaj drugi Ivan Vranić, koji je 31. listopada 1632. služio prvu misu, nije nipošto pisac ovoga zbornika, kako misli g. prof. I. Milčetić (isp. Hrv. glag. bibliografiju str. XIII.). Tomu se protivi već sasma drukčije pismo ove bilješke no je u ostalom zborniku, u protivi se i godina ova onoj na posljednjem listu, koji je list napisala ista ruka, koja je napisala cijeli zbornik. Ovaj drugi Ivan Vranić bio je po svoj prilici sin pisca ovoga zbornika popa Ivana Vranića (jer su se u to vrijeme još u Vinodolu popovi ženili i imali zakonitu djecu) ili barem sinovac, koji je baštinio zbornik popa Ivana Vranića, što ga je dovršio pisati 13. svibnja 1600.

Zbornik ovaj sastoji se iz prvotna 4 rukopisa, koja su bila zajedno uvezana.

Prvi rukopis siže u našem zborniku od lista 3.—89. i sadržaje djelo, komu je naslov: „Za pravi put dušev-noga spasenja ča nam je potriba znati?" Djelo ovo raspravlja u formi dialoga (u pitanjima i odgovorima između učitelja i učenika) o vjeri, ufanju i ljubavi. Pod ova se tri naslova raspravljaju raznovrsna vjerska pitanja, kao o sv. pismu, o vjerovanju apoštolskom, o raju nebeskom, o znamenju sv. križa, o molitvama, napose o očenašu i zdravoj Mariji, o pokori, o djelima milosrđa, o 10 zapovijedi božjih, o crkvenim zapovijedima itd. Od lista 85b.—86. je prazno, iza toga je pet listova iščupano, na listu 87. a. nalaze se nekakove njemačke bilješke iz kasnijega vremena, a od lista 87. b.—89. je opet prazno. Pisac nije djela dovršio, te je nakanio djelo dovršiti na preostalim praznim listovima.

Drugi rukopis siže od lista 90—111. (broj 108. nalazi sa na dva lista). Ovaj rukopis imade svoju posebnu originalnu glagolsku paginaciju od lista 1.—23. Ovaj rukopis sadržaje djelo, komu je naslov: „Istumačenije od sedam sakramenti svete matere rimske crikve u kratko".

U ovom se djelu najprije raspravlja općenito o svetim sakramentima, a onda o svakom napose. Zanimivo je na listu 98. a. pitanje: „Zač se ne daje ljudem svitovnim sakramenat (sv. pričest) pod obima obrazima?“ Odgovor glasi: „Za ne prolet kaplju krvi po po nesrići, zač bi se moga učiniti velik škandal i za uzrok, da priprosti ne bi mneli, da va onom obrazu je samo krv, a va onoj oštiji je samo telo božje, buduć da je tako u jednom kako i v drugom vas Isukrst s telom i z dušu i božastvom.“ Osobito je zanimivo i poučno za upoznanje tadanjih narodnih običaja i prilika razlaganje o zarukama i ženidbi. Na listu 108. (originalna numeracija 20.) tumače se „kolena od roda“ (= po rodu). Nadalje se nalazi stablo roda po krvi (na listu 109.), stablo parentadi, ka prihodi zvani (na listu 110.), i stablo od parentadi po kumstvu (na listu 111.).

Tumač sv. sakramenata imademo obrađen u raznim glagolskim rukopisima, u kojima se više ili manje podudara sa našim. Najsličniji je malo ne doslovce isti u rukopisu, koji se čuva u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom Ill. a. 18. sa otoka Krka iz druge polovice 17. vjeka.

Treći rukopis siže od lista 112.—177. U ovom rukopisu nalazimo dva djela, i to: 1) T u m a č s v. m i s e, neku vrst glagolske hrvatske liturgike pod naslovom: „Ovde (se) paki uće počet govoriti, ča zlamenuje sveta misa i ostale stvari, ke se u njoj govore.“ Od strane 114. b. nalazi se članak: „Nasljeduje drugi način od svete mise, u koj se nahodi, kako vas život Isukrstov beše prilika od svete mise, kako totu zdola na kratko stumačeno vse po redu najdeš.“ Zanimiv je članak od lista 117 a.: „Koliko je svit, v ke se ima redovnik obleć na službu svete mise.“ — 2) N a u k o d s v e t e i s p o v i d i s t u m a č e n n a h r v a c k i j e z i k, spravljen na kratko iz veće knjig svetoga pisma na korist ispovednikom, od lista 132. —177. U ovom su djelu zanimiviji ovi članci: Tumačenije od beštemanja i kako kleti se jest grih velik, zneto od sume anjel(ske), na listu 144. i sl; tumačenije od ožure, zneto i(z) sume Antonina, na listu 148. i sl.; Ožurnik jeli držan platit prvo ono, ča je dobil po ožure nego drugi, ki učinil potle po ožure za kuntrati dostojni i dopuščeni, na listu 150. i sl.; Nasleduje tumačenje zneto iz sume Antonina od povraćenja blaga, ko bi kupljeno od kursari, ki razbijaju, butinaju i siluju suprotiva zakonu božjemu i cesarskomu, na listu 152. i sl.;

Kakovu pokoru spovednik ima dat grešniku, na listu 154. i sl.; Od sedam grihov semrtnih prepoved, na listu 160. i sl.; Nasljeduje pet načini, kimi djaval iskuša človika va uru od semrti, ki su kruto koristne razumet nemoćniku prvo semrti, da bude znal borit se suprot djavlu, ki onda mnogih prehini, na listu 170. i sl.; Ovo su zlamenja, po kih se poznava, da nemoćnik ima brzo umreti, na listu 175.—177., onda su četiri lista prazna i četiri prazna lista iščupana, koji se ne broje.

Četvrti rukopis siže od lista 178. b. do konca zbornika, t. j. do lista 211. Imade i svoju posebnu originalnu glagolsku numeraciju". U ovom su rukopisu na prvom mjestu četiri pjesme, i to: 1) Plač duše, ka je u pakal osujena, 2) Isus odgovara duši osujenoj, 3) Spomenutje od semrti i 4) Od suda božjega. Ove se pjesme iz Vranićeva zbornika nalaze u akademijskom izdanju Marulićevih pjesama, i to prva na str. 234. —236., druga na str. 236. i 237., treća na str. 223. i 224. i četvrta na str. 229.—231., te se na Vranićev prijepis obazirao u akademijskom izdanju i V. Jagić, samo pogriješio je Jagić, kada je tvrdio, da je Vraničev rukopis iz god. 1613., što nije, već je iz god. 1600., a brojka 13. je datum mjeseca rujna.

Osim ovih pjesama nalaze se u ovom četvrtom rukopisu još ovi članci: 1) Očitovanje proklestva, 2) Sućurij od bule, ka se zove „n a v e č e r i g o s p o d i n o v i", očitovana od s. oca pape na veliki četvrtak v Rimi, 3) Zrcalo redovnikov, 4) Nasleduje zrcalo redovnikov, ki ote služit svetu misu, 5) Nauk od ceremonij ili čašćenji i stvari osobitih i veće potrebneh službi svete mise, stumačeno i(z) rubrik misala rimskoga. 6) Na posljednjem (211. b.) listu nalaze se „kazi biskupski sahranjeni prisvitlomu i zveličeno(mu) gospodinu biskupu senjskomu i modruškomu". Ovi kazi nijesu dovršeni, jer je na koncu rukopisa nekoliko listova iščupano.

Koliko je u ovom zborniku Ivan Vranić sam originalno napisao, dotično koliko je preveo, a koliko je prepisao iz starijih rukopisa, to se danas ne da ustanoviti. To će se moći ustanoviti istom onda, kada će biti naša stara hrv. glagolska knjiga bolje proučena. Danas možemo samo konstatovati toliko, da je Vranić cijeli ovaj zbornik sam, košto on veli, ispisao.

m) O g r o m n o d j e l o i l i e n c i k l o p e d i j a z n a n j a, k o j e j e b i l o p o t r e b i t o s v a k o m u p o p u g l a g o l a š u.

U arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu čuva se ogromno djelo glagolskim pismom napisano pod signaturom I. d. 40. U inventaru se akademijskom navodi ovo djelo pod naslovom: „Ivan pop iz Poljana kod Zadra, Tumačenje sv. pisma i nauka kršćanskoga te propovijedi (seculi XVI.)

Ja sam to djelo proučio, nu ne mogu se nikako složiti sa oznakom naslova, kakav se nalazi u akademijskom inventaru. Prije svega ne mogu nikako dokučiti, zašto se je ovo djelo pripisalo Ivanu popu iz Poljana kod Zadra, jer se to ime gotovo nigdje u cijelom djelu ne spominje. Nadalje oznaka sadržaja nije također ispravna, a nije ni potpuna. Meni se čini više ovo djelo kao nekakva enciklopedija minimalnoga znanja, koje je bilo potrebito svakomu popu glagolašu. Koliko sam mogao opaziti, bilo je piscu ili bolje prepisivatelju ovoga djela najviše stalo do toga, da prikupi što više teološke građe u ovo djelo. Stoga i nije mnogo pazio, kako će ovu veliku građu poredati, prikazati i napisati. Stil mu je općenito slab i nedotjeran, a mjestimice i nejasan, tako da se čovjek mora dobro zamisliti kod nekih mjesta, da shvati, što je pisac baš namjeravao reći.

Dijalekat, kojim je djelo napisano, najsličniji je riječkomu *i* baščanskomu dijalektu na otoku Krku, a nipošto zadarskomu ili uopće dalmatinskomu. Stoga i ne držim, da djelo potječe iz Poljana kraj Zadra ili uopće iz Dalmacije, već držim, da je bilo napisano ili kod riječkoga kaptola, koji se je služio u 16. i 17. vijeku u svojim službenim poslovima hrvatskim jezikom i glagolskim pismom, kaošto napose pokazuje protokol istoga kaptola, koji se danas čuva u kr. zemaljskom arhivu u Zagrebu i koji sam ja priredio za štampu, te je izašao u „Starinama“, što ih izdaje Jugoslavenska akademija u Zagrebu, ili u gradu Krku možda u samostanu Franjevaca trećoredaca.

Ne slažem se konačno ni sa oznakom vremena, koje je zabilježeno u novije vrijeme na koricama ovoga djela. Sudeći po pismu, a donekle i po papiru, konačno i po jeziku ne bih rekao, da je ovo djelo napisano u 16. vijeku, već pouzdano držim, da je napisano najranije u prvoj polovici 17. vijeka.

Jugoslavenska akademija dala je ovo ogromno djelo vagnuti i važe 19 kila i 95 dekagrama, imade 1569 strana u velikom folio formatu; samo što je na jednom mjestu 10 strana previše brojeno, a na drugom opet mjestu nije nekoliko strana brojenih, na dva je mjesta nekoliko iščupano.

Sadržaj je ovoga djela ovaj:

I. Od strane 1.—193. nalazi se povijest staroga zavjeta sa teološkim mjestimice razmatranjima, razdijeljena u 176. poglavlja.

II. Od strane 194.—203. nalazi se tavula ili prijegled cijeloga sadržaja ove knjige.

III. Od strane 203.—415. nalaze se korizmene propovijedi za sve gotovo dane u tjednu osim subote. Ove su propovijedi većinom prevedene iz sličnih talijanskih, kaošto za neke propovijedi izrijekom pisac spominje, tako odmah za prvu na čistu srijedu veli:

„Pripovidanje učinjeno u gradu Rimu velikomu duki od Toskane od redovnika Frančesko Capata, kanonigo kavaler s. Duha (str. 208.).

IV. Od strane 415.—477. nalaze se tumačenja sv. evanđelja i sv. vjere, većinom biblijska povijest novoga zakona i razna bogoslovna razmatranja.

V. Od strane 478.—715. nalazi se pripovidanje (propovijed) od Pavla Seneri (živio od 1624.—1694.) „sverhu zlobe čovičanske", — pismo od Jone (ovdje nijesu brojene strane od 480.—489.), tumač sv. pisma i korizmene te uskrsne propovijedi (drugojačije no one na str. 203.—415.).

VI. Od strane 716.—723. nalazi se razmatranje u blagdan gospe (a)nuncijate.

VII. Od strane 724.—822. nalaze se razmatranja o stvorenju svijeta prije poroda Isukrstova godina 4053.

VIII. Od strane 823.—878. nalaze se članci: Na razgovoru duhovnomu lipo govorenje meju redovnici, — razgovor varhu vire kršćanske postavljene među kršćane, — porođenje Isusovo u gradu Betlemu, — dalje sv. pismo novoga zakona sa nešto crkvene povijesti.

IX. Od strane 878.—879. nova tavula ili prijegled cijeloga sadržaja.

X, O svetom rozariju ili krunici od strane 880—909. nalaze se ovi članci: 1. Veličanstvo svetoga luzarija tumači se u mirakulih mnogo darovanih devotim svetoga luzarija. — 2. Kako jest blažena Marija diva kraljica od svetoga ruzarija, — 3. Kako biše s. Dumenigo sastavitelj s. ruzarija, — 4. U koje vrime biše urdinan sveti ruzarij i radi uzroka kojega biše naređen, — 5. Kako sv. Ludovik, kralj od Francije, korist i frut s. ruzarija imadiše, — 6. Kako biše (krunica) od papa daro-

vana i drugih perlatov, — 7. Zašto se zove kruna sveti ruzarij i istumačenje svetoga ruzarija, — 8. Braća svetoga ruzarija, koja jest njihova skupšćina, — 9. Kako se prijimaju braća svetoga ruzarija, — 10. Ki oblig imadu oni, ki su upisani u skuli s. ruzarija? — 11. Kako mertvi mogu biti u skupšćini svetoga ruzarija? — 12. Koji jest blagdan sv. ruzarija? — 13. Ko more učiniti skupšćinu svetoga ruzarija? — 14. Kako imade prošćenje mnoge gracije i privilegiji? — 15. Koja stvar jest prošćenje od ruzarija neplenarija? — 16. Ča jest prošćenje puno od ruzarija? — 17. Kako se imade pripraviti prijeti prošćenja? — 18. Kada imadu prošćenje braća sv. ruzarija i mogu je uzdaržati u one dni? — 19. Kako se razumi, da je izvadjena duša od purgatorija? — 20. Prošćenje svetoga ruzarija more se svaki dan prijeti. — 21. Drugi del svetoga ruzarija, — 22. Sveti dil svetoga ruzarija i karita, — bolesnici, ki su u svetomu ruzariju upisani, — odrišenje svetoga ruzarija braći i sestram, — prošćenja svetoga luzarija.

XI. Od strane 910—930. nalaze se mirakuli (= čudesa) verhu ruzarija, kojih se navodi 30 većinom iz 16. vijeka i nekoliko iz 15. vijeka. Najviše se je dogodilo tih mirakula u Španiji i Portugalu.

XII. Od strane 930.—945. nalazi se nauk kršćanski. i to ovi članci: 1) Kako se imamo moliti svetim. 2 Način darzati sveti za naši dohturi i branitelji, 3) Nauk duhovni verhu svetih, 4) Začinite poštenje (= poštovanje) svetim, 5) Jedan, ki pertendi imati branitelji sveti, ča je tribi, 6) Verhu šćete, koju čini hudoba čoviku i duši našoj, šegvita istumačenje u pismu svetomu od mučenikov.

XIII. Od strane 946.—950. nalazi se „od smarti i svetih“ sa ovim člancima: 1) Verhu smarti, brane li sveti duše naše mrećí?, 2) Mole li sveti za onih, ki su u purgatoriju za svoji divoti?, 3) Kako se imamo utikati svetim, dokle smo u svitu?

XIV. Od strane 951.—1125. nalazi se „Mudrost teolojije“ sa ovim člancima: 1) Vertal slave vertal sveti verhu vire, 2) koja štima imade se nositi viri svetoj u svetom redu karšćanskom, 3) Za biti sa gosp. bogom, zato ima se bog sluziti, 4) Ono velo kraljestvo nebesko verhu duša nevinih, 5) Od veličanstva sv. Trojstva i od bogova, kim se klanjaju narodi, 6) Stumačenje mlohavosti čovičanske i stvari druge od čovika u prilikah (ek)zemplov od veličanstva nauke, 7) Govorenje sverhu našega naslajenija providence bozije, to je fundament od zivota

karšćanskoga, stojeći šaldo u tvardoj viri srdca, čekajući za zlo dobro imati, 8. Istumačenje verhu providence božje, 6) Sve stvari na svitu dohode radi vele potribe čovika ali radi mudrosti, ma sve dohodi po volji božjoj ostran griha, 10) Svarhu gracije božje i vladanija svita, verhu srića svita i narodov, 11) Stumačenje našega spasenija jest u našoj ruci, ma jest potribno naše mučenje i trudenje: u trudu budi vaše spasenije, reče bog u Jenesu, 12) Sverhu jakosti skrovite odlučene istumačenje, 13) Stumačenje puta svetoga, da bog oće da bude sluzen u svakom zakonu, 14) Stumačenje dvora slave svete i pristulje Isusa Karsta suproć neprijatelom vire svete, 15) Vartal Isukrstov poljubljen, valja ljubiti stvari postavne, 16) Stumačenje veličanstva vartla ljubavi, ki se nosi Isusu, 17) Stumačenje veličanstva vartla svetoga, kako imamo biti divoti bogu i radi boga, 18) Tumače se mudrosti umiljene i devocijoni, 19) Ovo istumačenje ponizenija od molitve divote, 20) Stumačenje veličanstva vartla svetoga, kako se more sluziti interesom svita, 21) Stumačenje propasti čovičanske, 22. Istumačenje onih, koji čine vendetu neprijateljem, 23) Stumačenje sverhu poštenja (= poštovanja) svoga tila u libru vertla svetoga, 24) Stumačenje smarti u libru vartla svetoga, 25) U vertlu svetomu istumačenje sverhu dobro umriti, 26) Stumačenje vertla svetoga umarlosti duše čovičanske, 27) Istumačenje vartla s. verhu duše, kada se vraća iz tila, 28) Stumačenje vartla svetoga varhu duša mrećih u milosti božjoj, 29) Stumačenje veličanstva vartla svetoga varhu duša u pargatoriju, 30) Istumačenje veličanstva od svetoga vertla verhu tilov čovičanskih i verhu dumbine paklene, 31) Stumačenje veličanstva vartla svetoga varhu suda od muka paklenih i pravde njihove, 32) Stumačenje vartla svetoga svarhu raja nebeskoga i verhu duša dobrih, 33) Stumačenje vartla svetoga varhu raja nebeskoga, kuntencion blazenih, 34) Stumačenje tila i duše, da imade uskarsnuti naše tilo kako kuća bozjega templa, 35) Uskarsnuće Isusovo jest fundament našega uskarsnuća, 36) Stumačenje tverdine tila čovičanskoga i zelenje života uskrsnutoga dneva sudnoga, 37) Istumačenje stvarih onih, koje čovik libero čini njegovom kušencijom, 38) Istumačenje strašno od grišnikov i principov, vladavac, zigandov i vojnikov neprijateljev bozjih.

XV. Od strane 1126.—1334. nalazi se: „Istumačenje svetoga pisma, izvadjeno iz biblije latine, istumačeno u slovinski jezik po pripovidavci i naučitelji republike bnetaške u Bnecih,

istumačeno na pristolju crikve svete rimske i dignuto po pripovidaniju padre Antonio Napulitan, mudrac teolog, i preneseno u harvacki jazik ispisan od gos. don Ive Gardovića, sa članci-ma: 1) Istumačenje duha svetoga, 2) Istumačenje mudrosti teo-lojije u pismu svetomu, 3) Istumačenje 4. kapitula teolojije Antonija padre i Oelmo Napulitano od skupšćine svete od Na-puli, 4) Istumačenje teolojije, 5) Istumačenje sv. Trojstva, 6) Istumačenje teolojije sverhu svetoga Trojstva, 7) Istumačenje teolojije svitlosti čovičanske, da sve stvari nisu drugo nego jedna šaka zemlje, 8) Istumačenje teolojije mudre, 9) Istuma-čenje teolojije verhu s. Trojstva, početak, dospitak, ki nima počelo ni dospivenje, 10) Istumačenje teolojije mudre svarhu s. Trojstva i Adamova neposluha, 11) Istumačenje teolojije mu-dre, 12) Istumačenje verhu teolojije mudre, dunbine vikovične slave, 13) Istumačenje teolojije mudrosti, 14) Istumačenje teo-lojije verhu piće, koju bog imaše dati čoviku, 15) Istumačenje teolojije verhu vire svete svitlosti sunčene. Tvoja svitlost ni drugo nego dar bozji! 16) Istumačenje teolojije mudre verhu svitlosti raja nebeskoga i glasi trumbita nebeskih i govorenje svita, -- izašće teles iz grobov i kadi martvi u abisu bihu za-tvoreni, 17) Istumačenje teolojije mudre verhu jednoga boga i njegove ljubavi, 18) Istumačenje mudrosti od teolojije zrcala mudrosti, ki ljube svit, 19) Istumačenje čudnovatosti mudre teolojije ljubavi, 20) Istumačenje ljubeznivo, svitlost uzajde na nebo, 21) Istumačenje teolojije mudre ljubavi i zuhke rane čovičanske, 22) Istumačenje teolojije mudre varhu širine lju-bavi, 23) Istumačenje teolojije mudre, da isto bozanstvo jest na pravu brez nijedne trohe nepomislenja, 24) Istumačenje slave verhu mudrosti teolojije, verhu s. Trojstva, 25) Istumačenje teolojije od vikuvične svitlosti, 26) Istumačenje sidališća mu-drosti teolojije u riči bozjoj, 27) Istumačenje ure i vrimena, da bozanstvo nima počela ni dospitka i da izajde duša na sramotu tila, 28) Istumačenje teolojije verhu semogustva i mo-gućanstva (božjega), 29) Istumačenje teolojije varhu plamina od sardca gorućega, 30) Istumačenje teolojije varhu mudrosti i potribe, 31) Istumačenje teolojije verhu sreće od libertadi, 32) Istumačenje svitosti nebeske i u tilu svitlosti od ljubavi, 33) Istumačenje lampa i dara božjega, 34) Istumačenje svega i delicije.

XVI. Od strane 1335.—1370. nalaze se članci od dive Marije u veliki četvrtak i u veliki petak, — od smarti Isusove,

— protest svakomu, ki zeli dobro umriti, — od Antihrista govorenje i od Marije dive govorenje.

XVII. Od strane 1371.—1439. nalaze se razmatranja „od mudrosti sv. pisma", napose od Marije dive i o upućenju Isukrstovu po Mariji divi.

Strane od 1380.—1395. su iščupane.

XVIII. Od strane 1440.—1569. nalazi se istumačenje zapovidi božjih, smartnih grihov i kazov ispovidi, napose još od svete mise zamen (= ispit), varhu dotrine mudrosti vridne u prediki. Posljednji ovaj dio imade većinom oblik dialoga.

Tko je pisac ovoga ogromnoga djela nijesam mogao nikako doznati. Ne držim piscem ovoga djela don Ivu Gardovića, koji se spominje u odsjeku XV., da je napisao „Istumačenje svetoga pisma", koje da je originalno napisao padre Antonio Napulitani i koje da je bilo istumačeno u slovinski jezik (= hrvatsko-slavenski) po pripovidavci i naučitelji republike bnetaške u Bnecih, a sada preneseno u harvacki jazik. Vjerujem doista, da je don Ive Gardović preveo odsjek XV „istumačenje svetoga pisma" ponovno, ali ostalo bit će tuđi rad. Dali je don Ive Gardović ili možda tko drugi cijelo prepisao, nijesam mogao ustanoviti.

Nastaje jošte pitanje, u koju je svrhu napisao pisac tako ogromno djelo. Ja držim, da je pisac u prvom redu htio prikupiti u jednu knjigu sve ono, što je držao, da je potrebno znati našim popovima glagolašima, a nema sumnje, da je ovakovo djelo moglo dobro poslužiti kao priručna knjiga osobito našim Franjevcima, koji su naobrazivali zreliju mladež za popove glagolaše.

n) Bogoljubna knjižica, koja se nalazi u Studijskoj knjižnici u Ljubljani pod signaturom „Slawische Sammlung, futral 1. br. 368." i koja opsiže 45 listova. Knjižica je napisana koncem 15. ili početkom 16. vijeka. Najprije se govori o svetim sakramentima, koji imadu ljudski rod očistiti od istočnoga grijeha i izmiriti s bogom.

Iza toga se raspravlja o vjeri, pa o deset zapovijedi božjih. Nadalje se tumače molitve, kao „očenaš" i „zdrava Marija", govori se o ljubavi iskrnjega i o postu. Na koncu se nalazi razmatranje o majci božjoj i o pozdravljenju anđeoskom.

o) Tako zvani Petrisov zbornik, koji se danas čuva u arhivu župnoga ureda u Vrbniku Znamenit bit će ovaj rukopis, koga do danas nije još nitko proučio. O njem imademo

tek nekoliko nejasnih i nepouzdanih bilježaka. Nu i iz tih bilježaka razabirem, da će spadati među najzanimivije hrv. glagolske spomenike. Opsiže 349 listova ili 698 strana, a čini se, da se nije ni cijeli rukopis sačuvao, da mu manjka konac.

Iz kazala, koje se nalazi na listu 320., doznajemo bar donekle, o čem se u tom rukopisu radi. Na prvom su mjestu knjige sv. Bernarda opata, a zatim slijede članci vrlo različitoga sadržaja, kao : Čtenije ot bahornic, — čtenije rumanac troiski, — čtenije dobroga viteza Lundula, — početije knjig Kata mudroga, — slovo prêmudrosti Akirovê, — mirakuli divi Marije, — plač divi Marije, — gospoja hodila po mukah, — ot pticê halandri, — nauk sinu Virčadoru, — mirakul ot tela božija, — tlkovanije evanjelija, — od nature orla, — od sudnjega dne, — ot pakla. — slovo meštra Polikarpa, — čti mudrost veliku lucidarija, — čtenje sv. Jerovima Hrvatima, — više životopisa svetaca, — o ispovijedi, o došašću Isusovu, o Solomunu, o Avramu i t. d.

Osim toga imade u tom rukopisu i nekoliko pjesama, kao pjesme o blaženoj djevici Mariji i božićne pjesme.

Znameniti ovaj rukopis napisan je oko god. 1468., košto razabiremo iz jedne bilješke, u kojoj se govori o prestupnim godinama na listu 236.

p) Tako zvani Dminićev zbornik. Ovaj se zbornik čuva kod kanonika Jakova Dminića u Krku. Na žalost nije još proučen. Opsiže 106 listova, od kojih imade više oštećenih. Na početku manjka 9 listova, osim toga nestalo je još više listova i u sredini i na koncu. Koliko za sada znamo, radi se u ovom rukopisu o smrtnim grijesima i o grijesima uopće, napose o grijesima u braku, nadalje o 10 zapovijedi božjih, o krepostima ili moći kardinala i o slučajevima (kazima), od kojih može pokornika odriješiti samo biskup

Rukopis ovaj bio je napisan u prvoj polovici 16. vijeka. Jedna kasnija bilješka polazi iz god 1561.

r) Fatevićev zbornik. U arhivu Jugosl. akademije nalazi se pod signaturom IV. a. 141. zbornik, koji imade danas 78 listova ili 156 strana u osmini. Nu rukopis je imao prvotno više listova. Košto pokazuje starija glagolska paginacija, manjka odmah na početku 5 listova, zatim manjkaju listovi 14., 15., 16., 17., 55., 79., 80., 81. i 82. ili u svem 14 listova ili 28 strana.

Prof. Ivan Milčetić uvrstio je ovaj zbornik u svojoj „Hrv. glagolskoj bibliografiji" na str. 340.—344. među zbirke pripo-

vijedi, dok u istinu članci, koje bi mogli nazvati propovijedima, zapremaju jedva polovicu današnjega zbornika. Takovi bi mogli biti članci na originalnom 6. (t. j. na današnjem prvom) listu, što je konac jedne propovijedi, članak od lista 7 a.—9. b., koji je razmatranje ili propovijed na obrizanje, članak od lista 9b —13b., koji je razmatranje ili propovijed na Malu gospođu (8. IX.) nedovršen, jer su isčupani listovi 14.—17., članak od lista 18 a.—23 a., koji nema početka i koji je razmatranje ili propovijed ili još bolje pripovijest o Adamu i Evi i o drvu, koje je izraslo nad mrtvom glavom Adamovom, članak od lista 23 a.—27 b., koji je razmatranje ili propovijed u prvu nedilju prišastva, članak od lista 27 b.—31 b., koji imade naslov: „Na vznesenije divice Marije kapitul", članak od lista 36 a.—39 b., koji je prava propovijed po svoj prilici za veliki petak, članak od lista 39 b. do 41 b., koji imade naslov: „Ovo je (v) prvu sredu korizme govorenje", članak od lista 41 b—44 b., koji imade naslov: V četvrtak prvi posta (govorenje)" i članak od lista 44 b.—52 a., koji imade naslov: „V petak prvi posta (govorenje)". Ova tri posljednja članka su preradba ili prijepis iz tako zvanoga Koluničeva zbornika ili kvarezimala, koji su čuva u arhivu Jugosl akademije pod signaturom III. a. 51. i što ga je prof. M Valjavec izdao, ili iz akademijskoga rukopisa III a. 19., koji je također prijepis iz Koluničeva zbornika. Još bi mogli uvrstiti među propovijedi članak od lista 84 a.—87 a., koji imade naslov: „Veli petak" i članak od lista 87 a.—88 a, koji imade naslov: „Nedilja meju oktabu efifanije".

Prema tomu mogli bi istom dvanaest članaka, koji zapremaju od 78 sačuvanih listova 39 lista, prozvati propovijedima dočim je ostali dio rukopisa ispunjen sadržajem, koji ne bi mogli ni za nuždu prozvati propovijedima. Ostali dio rukopisa, imade ovaj sadržaj:

a) Se je, kako izgubiše oni suci, ki gospodina boga na smrt osudiše, od lista 31 b.—34 a.; b) Od koliko je deli Adam stvoren? i još neka druga pitanja od lista 34 a.—36 a; c) Zarcalo duhovno, dano vanka po ocu poštovanomu fr(a) Anjelu Milanežu. Ovo tumačenje je izvajeno zgor rečenoga libra, koji je u štampi latinskoj, ko pripisa iz latinskoga u slovinski počtovani gospodin Ivan Žorulić, Pažanin, a sada po milosti božijoj pop Mikula Fatević, budući kapelan na Ravi, ispisah isti libar na 15. dan miseca fedrara 1617. od lista 53 a.—84 a. Članak „Zarcalo duhovno" nije ni u kakvoj svezi sa predašnjim

člancima, već je to posebno djelce, koje raspravlja većinom u obliku dialoga o raznim vjerskim pitanjima poput drugih udžbenika za žakne. U tom se djelcu raspravlja o Antikrstu, koji se opisuje u 12 točaka, govori se o znacima, koji će se javiti prije konca svijeta i općega suda (nepotpuno, jer je list 53. iščupan), o uskrsnuću svih ljudi i o sudu Isukrstovu, o potrebi općega suda, o mjestu, gdje će biti opći sud, — u dolini Jezofatovoj blizu gore maslinske, gdje je uzašao Isukrst na nebo, o očistilištu (purgatoriju), o pokori, dali su pokoru učinili Adam i Eva i dali su u raju nebeskom, kakav je grijeh Adama i Eve, dali obični ili smrtni ili maleni, o besmrtnosti duše, što misli čovjek u času, kada mora umrijeti, o napastovanju vragova prigodom ljudske smrti, navađa se molitva ili bolje izjava o kršćanskoj privrženosti i odanosti bogu prije smrti, o molitvama griješnika u očistilištu (zatim manjkaju četiri lista 79., 80., 81. i 82.), pa se nastavlja u članku, koji nema početka, o mjestu Isukrsta i ostalih svetaca na nebu. Djelo „Zarcalo duhovno" završuje na listu 84a. ili sa listom do danas sačuvanim 69a.

Na listu 88. dolaze pitanja sa odgovorima, kao: Zač pusti naš Isuhrst oči svoje zaviti? -- Zač gospodin Isuhrist prija mnoge psosti i hude besede va uši svoji? — Zač naš gospodin Isuhrist prija muku na ruke svoje prisvete, da je čavli pribiti? —Zač naš gospodin Isuhrist prija muku na noge svoje i da je čavli pribiti? — Zač naš gospodin Isuhrist prija muku na prsi svoji i da je otvoriti oštrim kopjem? — Zač gospodin Isuhrist prija muku na glavu svoju presvetu i da ju trnjem venčati? — Iza toga dolaze upute, kako da valja dolaziti k misi, svrševati sveti oficij, govoriti jutrenju, primu, tercu, zatim šekstu, nonu i vičernu kumpletu.

Na listu 89a. i 90b. dolazi pjesma „Pozdravljenje anđeosko blaženoj djevici Mariji, zatim upute u pobožno vršenje kršćanskih dužnosti. Od lista 90b. do 92. govori se o ženi, koja se je razumjela u čarolije i koju je vrag uputio, da si pričuva prigodom sv. pričesti hoštiju, koju da neka metne u svoje uljnike (pčelce), pa da će joj pčele mnogo meda dati. Na 92. listu nalazi se jošte priča o smokvi, koja nije ploda davala. Posljednji je list (93) oštećen, na kom se nalazi među ostalim i jedna bilješka Mikule Juričića. Inače na koncu rukopisa ne manjka ništa.

Košto se vidi iz navedenoga sadržaja, ovaj je rukopis obič-

na bilježnica, u koju je unos:o pop Mikula Fatević vrlo različitu literarnu građu.

s) Razmišljanja ili razmatranja o životu i djelima Isukrstovima O ovom djelu imaćemo danas, koliko mi je poznato, samo jedan rukopis, koji se čuva u arhivu Jugoslavenske akademije pod signaturom IV. a. 63 a. Ali i ovaj je rukopis vrlo manjkav. Na početku mu manjka 37 listova, osim toga listovi 47.—50., 58., 60.—82., 95.—97., 99.—105., 113., 114., 122. i 133., a završuje sa listom 141., iza koga manjka više listova. U svemu imade ovaj rukopis 62 lista, a morao ih je imati barem 150.

Iz sačuvanih listova ovoga rukopisa ne možemo razabrati ni tko ga je napisao ni kada ni gdje. Sudeći po paleografskim osobinama rukopisa, možemo prilično sigurno ustvrditi, da je napisan u drugoj polovici 17. vijeka vjerojatno na otoku Krku, jer imade više osobina baščanskoga narečja. Nu ne držim akademijski rukopis originalom ovoga djela već prijepisom. Prema tomu bit će original napisan prije, po svoj prilici u prvoj polovici 17 vijeka, ako ne i u 16. vijeku.

Po načinu svoga razlaganja dosta je slično ovo djelo Blagdanaru popa Filipa iz Novoga Vinodolskoga, o kom sam ja govorio gore, samo što su ondje različiti životi svetaca, a u ovom djelu samo život i djela Isukrstova.

Prepisivatelj ovoga rukopisa nije prepisao cijeloga originala, već je neke kapitule ili poglavlja ispustio, što je držao, da nije potrebno ili shodno za povjereni njemu narod.

Podpunih razmišljanja imade u ovom rukopisu 25., i to: 1) Razmišljanje vele devoto i slavno od vodokršć, kako tri kralji dojdoše i dara donesoše i ka(ko) se u ovi dan od trideset lit krsti. Kapitul 9. Od lista 39 b.—43 b.; 2) Razmišljanje od onoga, ča se zgodi u jaslah, pokle se kralji diliše, kako onde divica staše i kako se nakon trideset i devet dan dili. Kapitul. 10. Od lista 43 b.—44 a.; 3) Razmišljanje vele boliznivo, kako se Isus s majkom vrnuše iz Egipta. Kapitul 13. Od lista 52. a.—56 b. 4) Razmišljanje, kako Nazarećani htijahu sladkoga Isusa niz jednu stenu tusnuti. Kapitul 32. Od lista 83. b.-84 b.; 5) Razmišljanje, kako jednoč Isus upita učenike, ča govorahu ljudi, tko je sin božji. Kapitul 39. Od lista 84 b.—87 a.; 6) Razmišljanje, kako se Isus priobrazi prid učenici i pokaza im siavu svoju. Kapitul 40. Od lista 87 a.—89 a.; 7) Razmišljanje, kako Isus dvakrat zagna iz templa onih, koji prodavahu i ku-

povahu u templu. Kapitul 41. Od lista 89 a.—90 b.; 8) Razmišljanje, kako Isus navisti Žudijem jednu strašnu priliku od vinograda. Kapitul 44. Od lista 90b.—92 b.; 9) Razmišljanje, kako Žudiji hotijahu Isusa uhititi u govorenju, da ga puku omraze. Kapitul 45.; 10) Razmišljanje, kako Isus naredi i učini sveti sakrament i kum(u)nika apostole i kako oni golar, u komu večeraše, obrnu v drugi kamik. Kapitul 57. Od lista 106 a. —108 a.; 11) Razmišljanje o(d) troje molitve slatkoga Isusa od krvavoga pota i kako stroji njega. Kapitul 58. Od lista 108 a. —112 b.; 12) Razmišljanje, kako sladkoga Isusa na pristolje posadiše i trnovom krunom okruniše, kako puna ran i krvi puku ukazaše. Kapitul 61. Od lista 123 a.—125 a.; 13) Razmišljanje vele boleznivo, kako sladki Isus bi osujen na smrt od križa. Kapitul 62. Od lista 125 a.—127 b.; 14) Razmišljanja od sedam riči, ke reče Isus na križu. Od lista 127b.—129a.; 15) Razmišljanje, kako Isus izdahnu na križu. Kapitul 70. Od lista 129 a.—129 b.; 16) Razmišljanje, kako Isusu prsi otvoriše, pokle priminu na križu. Kapitul. 71. Od lista 129 b.—130 b.; 17) Razmišljanje, ča se zgodi o večernjoj oni isti dan od smrti Isusove. Kapitul 72. Od lista 130 b.—131b.; 18) Razmišljanje od onoga, ča se zgodi u veliki petak o kumplitoj, kako Isusa u greb postaviše. Kapitul 73. Od lista 131 b.—132 a.; 19) Razmišljanje, kako se gospodin Isus trima Marijam prikaza, dvima tetam svojim i Mariji Mandaleni, gredući one od groba. Kapitul 78. Od lista 135 b.—136 a.; 20) Razmišljanje, kako se gospodin Isus prikaza Jakovu malomu, koji tri dni ne okusi ništare do Isusova uskrsnutja. Kapitul 79. Od lista 136 a.—136 b.; 21) Razmišljanje, kako Isus oni isti dan stavi svete oce u raj zemaljski. Kapitul 81. Od lista 136 b.—137 a.; 22) Razmišljanje, kako se prikaza dvima učenikom, koji o njem govorahu, gredući u kaštil Emaus. Kapitul 82. Od lista 137 a.—138 b.; 23) Razmišljanje, kako se prikaza onim, koji bihu zatvoreni u kući zajedno z gospojom na dan uskrsnutja u večer. Kapitul 83. Od lista 138 b.—139 b.; 24) Razmišljanje, kako se prikaza Isus osmi dan svim zajedno i Toma š njimi budući. Kapitul 84. Od lista 139 b.—140 a. 25. Razmišljanje, kako se prikaza u Galileji gori taborskoj. Kapitul 85. Od lista 140 a.—140b.

Osim ovih potpunih razmišljanja imade i 12 nepotpunih, i to: 1) Konac zamišljanja o porodu Isukrstovu. Od lista 38 a. —39 a.; 2) Razmišljanje, kako prečista diva četrdeseti dan prikaza sinka i sebe u tempal, gdje se skažuje priveliko poniženje Isusovo i divičino. I ovi dan zovemo kandaloru. Kapitul 11, (konac manjka). Od lista 44 a.—46 b.; 3) Bijeg Marije s

Isusom u Egipat. Kapitul 12. (Početak manjka). Od lista 51 a.—52 a.; 4. Razmišljanje, kako divica izgubi Isusa i kako ga najde u templu treti dan meju dohturi, sideći i razumno se prigovarajući. Kapitul 14. (Konac manjka). Od lista 56 b.—57 b. i 59 list; 5. O ubitstvu Ivana Krstitelja. (Početak manjka). Na listu 83 a. i b.; 6. Razmišljanje, kako se Isus povrnu od grada Jefrema k majci i prijateljem u Betaniju. Totu ga Marija pomaza pomastju predragom. Kapitul 52. (Konac manjka). Na listu 94 a. i b.; 7. Razmišljanje na Cvjetnicu. (Manjka početak i konac). Na listu 98.; 8. Razmišljanje, kako Isusa uhitiše, izbiše, iskuboše i svezaše i nemilosrdno u Jeruzolim povedoše. Kapitul 59. (Manjkavo u sredini); 9. Na listu 122., koga je nestalo, manjka jedno razmišljanje; 10. Razmišljanje od onoga, ča se zgodi u veliku sobotu i kako se učenici u velu sobotu skupiše k Mariji i staše vas dan š njom razgovarajući. Kapitul 75. (konac manjka). Od lista 132 a.—133 b.; 11. Razmišljanje o uskrsnuću Isukrstovu. (Početak manjka). Na listu 134. i 135 a. i 12. Razmišljanje, kako naš sladki Isus nakon četrdeset dan, pokle uskrsnu, pojde na nebesa. Kapitul 88. (Konac manjka). Od lista 140 b. do 141 b.

Pored ovih manjkavih razmišljanja manjka više cijelih na početku i koncu rukopisa.

t) Hrvatska glagolska djela oca fra Rafaela Levakovića, koji se je rodio u Jaski oko god. 1590., a umr'o u Rimu oko god. 1653. Fra Rafael Levaković najpoznatiji je danas hrvatski glagolski pisac. Opširno je proučio njegov život Ivan Kukuljević Sakcinski u svom djelu: „Književnici u Hrvata s ove strane Velebita, živivši u prvoj polovini XVII. vijeka." Pisao je na latinskom i hrvatskom jeziku. Općeći u Rimu sa ruskim unijatima, unosio je u crkvene knjige, osobito u svoj misal i brevijar mnoge rusizme, kada mu je bio povjeren posao oko izdavanja novih crkvenih knjiga za naše popove glagolaše, koje su rusizme prihvatili i kasniji izdavači crkvenih naših knjiga. U knjigama, koje nije napisao za strogo crkvene ili obredne svrhe već više za naobrazbu naših popova glagolaša, služio se je hrvatskim jezikom, koji je znao također natruniti čas više čas manje rusko-slavenskim natruhama. Hrvatskim je jezikom napisao ova djela: α) Nauk karstjanski kratak, da se može lasno na pamet naučiti, prenapravljen i prepisan slovmi b. Jeronima Stridonskoga trudoljubljem otca fra Rafaila Levakovića iz Jastrebarske, reda sv. Frančiska brat manših obsluževajućih, deržave

Bosne-harvatske, svetoga bogoslovja naučitelja i pripovidavca. Djelo je ovo izašlo u Rimu štampom propagande 1628. u 12^0 strana 68., β) Ispravnik za jereji (= svećenike) ispovidnici i za pokornih, prenesen nigda s latinskoga jezika u slovinskij po popu Šimunu Budineu, a sada pismeni glagolskimi ispisan i napečaćen o. Rafailom Levakovićem. Djelo je izašlo u Rimu štampom propagande 1635. u malenoj osmini str. 298. Prvotno je ovo djelo preveo po meštru Polanku Zadranin pop Šime Budineo (ili Budinić) i izdao latinskim pismenima u Rimu 1582., a sada glagolskim pismenima R. Levaković. Na prvom se mjestu nalazi pjesma „Duh Budineov otcu Rafaelu Levakoviću knjigočiji slovinskomu", ispjevana u srokovanim dvanaestercima. Zatim slijedi predgovor „brata Daniela Grozdeka, malobraca deržave Bosne-hrovatske". Cijelo se djelo dijeli u dva glavna dijela : u „Ispravak za jereji" (Direttorio per li sacerdoti) od strane 7.—88. i u „Nadodatje direktorija ili ispravnika" od str. 88,—291., dok se od str. 292.—298. nalazi Skazavac (= kazalo) onih, koja u ispravniku izderžet se". Ovo su djelo marljivo popovi glagolaši čitali i prepisivali. Pored ova dva Levakovićeva djela, koja su hrvatskim jezikom i glagolskim pismenima štampana, spominje Kukuljević još njegovu rukopisnu raspravu „O pismenima starih Ilira". U izdanju Krnarutićeva „Vazeća Sigeta grada" od god. 1639. izašle su i dvije pjesme Levakovićeve latinskim slovima i to : „Pozdrav presv. gosp. Juriu knezu Zrinskomu, sadašnjemu hrvatskomu banu" i „Natpisanje u osmoretke o. fra Rafaela Levakovića iz Jastrebarske u pohvalu pjesnika Krnarutića".

Slavenohrvatskim je jezikom izdao 1629. knjižicu : Azbukividnjak slovinskij, iže općenim načinom psalterić nazivajet se pismom b. Jerolima Stridanskago prenapravljen o. fra Rafaelom Levakovićem Hervaćaninom, čina manših brat, obsluževajućih deržave Bosne-Hervatske. U Rimu va vitiskalnici svete skupšćini ot razmnoženija veri, leta 1629. Ova je knjižica doživjela drugo izdanje god. 1693., u maloj osmini, str. 31. Knjižica ova imade osim glagolske i ćirilske azbuke psalme Davidove, pjesme i različite molitve za djecu. Pjesme su mu sastavljene hrvatskim jezikom i slaveno-hrvatskim u srokovanim dvanaestercima (u sredini i na kraju) ili u srokovanim osmercima.

Glavni rad Levakovićev bio je posvećen izdavanju strogo crkvenih knjiga (misala i brevijara) i naučnih latinskih djela.

t) Hrvatska glagolska djela fra Antona de Pope, Fra Anton de Pope rodio se je u selu Brscima na otoku

Krku oko god. 1600. God. 1625. bio je u samostanu sv. Mikule na Porozini na otoku Cresu, a god. 1630. u samostanu svete Marije na Glavi otoka (Glavotoku) na otoku Krku. Od njega nam se je sačuvao glagolski rukopis, koji se čuva u arhivu Jugoslavenske akademije pod signaturom l. a. 45. Rukopis imade 178 numerovanih listova glagolskim brojkama i nekoliko nenumerovanih. Naknadno je netko označio listove i arapskim brojkama, koje se brojke ne slažu sa originalnim glagolskim brojkama. U rukopisu manjkaju listovi 4.—13. Većina ovoga rukopisa ispunjena je pjesničkim proizvodima, ali ima u njemu i strogo teoloških djela. Za većinu djela kaže pisac fra Anton de Pope, da ih je prepisao iz knjiga bosanskoga franjevca Matije Divkovića, premda su bila ta djela većinom poznata i u starijoj glagolskoj knjizi. Divković je samo djela poznata već prije u hrv. glagolskoj knjizi ispravio ili dotjerao prema bosanskomu izgovoru i štampom izdao. Uopće vidimo usku duševnu vezu između bosanskih franjevaca i naših popova glagolaša napose franjevaca glagolaša. Književni rad bosanskih franjevaca bio je samo posebni ogranak hrv. glagolske knjige. Razlika je između hrvatske glag. knjige i bosanske samo formalna u pismu i dijalektu. Glagolaši pisali su glagolicom i čakavskim narječjem, a bosanski franjevci ćirilicom (bukvicom) i štokavskim narječjem. Međutim bilo je i franjevaca u Dalmaciji, koji su pisali ćirilicom štokavskim narječjem.

Zbornik fra Antona de Popea sadržaje ova djela :

1. Gospin plač, od lista 14.—21., nema početka. Djelo je napisano u stihovima. U Divkovića imade naslov : „Plač blažene divice Marije".

2. Prilike Isuhristove vele lipi (verši) od lista 21—24. Let božjih 1625. miseca aprila na dni 25.

3. Molitve na verše složene na poštenje gospodina Isuhrista, našega spasitelja, od lista 24.—31. Ovdje se nalazi pet molitava i pjesma: „Vele slatko i bogoljubno prigovaranje meju križem i gospom divicom Marijom".

4. Verši, kako Abram po zapovidi božjoj hotijaše prikazati na posvetilišče jedinoga sina svoga Ižaka, koji verši ispisavši sr(p)ski i ispravivši mnoge stvari bogoslovac fra Matij Devković iz Jelešak is provi(n)cije Rjetine Bosne prikaza nje svetomu oficiju inkvižicioni ali iziskovanja. Sveti oficije vidivši, da je to stvar vele bogoljubna i zato dopusti, da se šta(m)pa i bi šta(m)pano u Bneci 1616. po Petru Mari Bertanu z dopuščenjem svete

majke crikve. Iz iste šta(m)pe pripisah ovimi slovi ja fra Anton de Pope, fratar pokornih tretoga reda svetoga Fra(n)čiška, stojeći za misnika pri svetom Mikuli na Porozinu let božjih 1625. miseca decebra na dni 10. Od lista 31.—49.

5. Život svete Katarine, složen u verši, koje verši ispisavši sr(p)ski i ispravi(v)ši mnoge stvari bogoslovac fra Matij Deiković iz Jelešak iz provi(n)cije Bosne Rintine, prikaza nje božastvenu oficiju inkvižicioni aliti iziskovanja. Sveti oficij vidivši, da je stvar vele bogoljubna, zato dopusti, da se može šta(m)pati. I bi šta(m)pano u Bnecih na 1616. po Petru Bertanu z dopuščenije(m) svete crik(v)e. Prepisah u hrvacki jazik ja fratar fra Anton de Pope, Krčan, stojeći za misnika pri svetomu Mikuli na Porozinu, let božjih 1625. miseca decebra na dni 17. Od lista 49.—78.

6. Počinjaju razlike molitve vele lipe, vridne i korisne koliko za redovnike koliko za svitovne ljude, koje molitve skupi i stumači iz dijačkoga jazika u bošanski jezik sr(p)skimi slovi bogoljubni bogoslovac fra Matij Dejković iz Jelešak. Videći i šteći te knjige ja fratar Anton de Pope od Brzac, rodom s Krčkoga, fratar pokornih reda tretoga svetoga Fra(n)čiška s milostju b(o)žju i blažene divice Marije pripisah je hrvacki. Štampivaju se u (B)neci 1616. z dopuščenje(m) svete majke crikve. Od lista 78 do 110.

7. Ružarij blažene i slavne divice Marije. Od lista 110.—120

8. Nauk krstjanski s mnozimi stvari duhovnimi i vele bogoljubnimi, koj nauk o(d) Ledezmova i Belarminova nauka ujedno stisnu i složi bogoljubni bogoslovac fra Matij Dejković iz Jelešak, reda svetoga Frančiska i šta(m)pava se u Bnecih na 1616. po Petru Mari Bertanu z dopuščenjem starjih svete majke crikve. Spisane harvacki po fra Antonu de Pope, rodom Krčanin. Počinja nauk krstjanski. Prigovaranje meju naučiteljem i učenikom. Naučitelj pita, a učenik odgovara. Od lista 121. do 167. Među ostalim nalaze se i „Male letanije gospine“ (od lista 163.—165.).

Cijeli ovaj „nauk krstjanski“ završuje riječima: „Dospih. je na 15. dan misesa pervara prvi petak korizme, let božjih tekućih 1630., stojeći pri svetoj Mariji na Glavi otoka, stojeć za misnika ja fra Anton pridivkom de Pope, rodom Krčanin“.

Iza toga nalaze se razni blagoslovi, kao blagoslov od kruha na Blaževu (na listu 168.), blagoslov voća, blagoslov za svaku stvar, koja se blaguje, blagoslov zelija svakoga (na listu 169.)

Na koncu se nalazi „Red ili način službe krščenja na listu 170.—177., što ga je fra Anton de Pope svršio prepisati 20. veljače 1630.

Drugom je rukom naknadno napisan članak o proščenjima i milostima, gdje se govori o otpustima grijeha, što su ih izdale razne pape, osobito papa Pavao V. i Grgur XV. (na listu 178. i dalje). Iza toga slijede još neke bilješke bogoljubnoga sadržaja (kao: ča je pištula? — odrišenja, furma od spovidi, — ča zlamenuje, da redovnik oštiju dviže više glave na svetoj misi itd.), koje nijesu među sobom u sadržajnoj vezi, košto ni s ostalim člancima ovoga rukopisa.

u) Hrvatska glagolska djela fra Marka Kuzmića (ili Kuzmićevića). Fra Marko Kuzmić rodom je bio iz Zadra, gdje je stupio u treći red sv. Franje. Živio je u raznim samostanima trećega reda sv. Franje, tako god. 1724. i 1725. u samostanu sv. Ivana Krstitelja u Zadru, a god. 1730. u samostanu sv. Pavla prvoga pustinjaka na otoku Galevcu ispod Zadra. Književno je radio u prvoj polovici 18. vijeka. Za sada su mi poznata ova njegova djela:

1. Govorenje duhovno i nauk za žakni, koji se žele dobro zaminati za prijeti redi sveti, i za redovnici mladiji, koji jišću zaminati se za parokije ili kapelanije i za ispovidnici, koji išću imiti oblast od ispovidi, a najparvo za parokijani, koji žele pripovidati puku svomu. Bi dan na svitlo videnje po p. ocu f. Marku Kuzmiću, Zadraninu, i prikazan. Sadržaj ovoga djela je ovaj: Na prvom se mjestu nalazi „Pozdrav bogoljubnomu štiocu“. Zatim govori o latinskom i glagolskom alfabetu, kojima se Hrvati služe, košto i o nedostacima latinskoga alfabeta za hrvatski jezik. Iza toga slijedi „Tavla alitvam skazanije od svih poglavjih i ostalih stvarih i dilovanjih, koja se uzdarže u ovih knjigah Zatim slijede govorenja, i to: 1. Govorenje više svetoga posluha. Ovo govorenje imade 5 prilika ili primjera, kojima se govorenje razjašnjuje, i to: a) Vele lipa prilika, kako kripost svetoga posluha bi moguća, da se pošalje anjeo iz nebesa za pomoći poslušnike božje, b) Prilika, kako jedan koludar radi kriposti s. posluha projde posrid kokodrilov i ništar mu ne naudiše i zatim uskrisi jednoga martvoga, c) Vele lipa prilika, kako posluh ima se učiniti u oni čas, kako se zapovide, d) Prilika, kako jedan koludar za učiniti posluh starešini svomu, bi napastovan od jednoga djavla, da li ga koludar pridobi i e) Prilika, kako je posluh dražji bogu nego li da se čovik učini remeta alitvam pelegrin.

2. Govorenje više prvoga versa „od pomiluj me, bože !“ koje se može vazda govoriti . . . ili govorenje svarhu griha.

3. Govorenje više molitve. Ovo govorenje imade 7 prilika, i to : a) Prilika, kako molitva jednoga pustinjaka zabrani djavlu putovati, b) Prilika, kako po molitvi jednoga uboga čovika bi jedan oslobojen od smarti, c) Prilika, kako jedan knez htijući pojti na jedan put priporuči se molitvami jednoga ubogoga i, dokle činjaše za njega molitvu, bijaše vele srićan, a pokle ne činjaše, bijaše nesrićan, d) Prilika, kako učinivši molitvu niki koludri za jednoga drugoga koludra, koji bijaše osujen u muke paklene, bi spasen po kriposti svete molitve, e) Prilika, kako jedan redovnik priporuči se molitvam jedne bludnice i radi toga ona se pokaja i učini dostojnu pokoru za grihe svoje, f) Prilika, kako, jedna žena govoreći očenaš, dohajaše jedna golubica uzimati suze njeje, a kad govoraše saltir, ne dohajaše i g) Prilika, kako sveta Elizabeta, čineći molitvu za jednoga mladića, a mladiću se činjaše, da vas gori ognjem živim.

4. Govorenje više četvrte zapovidi gospodina boga. Ovo govorenje ima 8 prilika, i to : a) Prilika, kako jedan otac dopušti svomu sinu sva svoja dobra, da li sin poče oca zlo daržati i zatim se poboljša isti sin i štovaše oca, b) Prilika, kako jedna mati bijaše osujena od sudac, da umre od glada u tamnici i življaše samo od parsov mlika hćeri svoje, ka ju dojaše, c) Prilika, kako jedan otac hotijući umriti, htijaše ostaviti sva svoja dobra trim sinovom svojim, da li mlaji ga razgovori, d) Prilika, kako jedan, u komu bijaše djavao, smijaše se i rugaše jednomu, koji zijaše jednu polaču, e) Prilika, kako dva sina bijahu proklinjani od svojih starjih i oba zlom smartju umriše, f) Prilika, kako jedan sin psujući i priteći materi svojoj po sudu božjemu ubi sam sebe, g) Prilika, kako jedan otac proda sva svoja dobra dvim hćeram, da li one čineći mu zlo družtvo mudro ih privari i h) Prilika, kako radi zle prilike, koju davaše otac sinu, sin učini se zao i bi osujen na sohe da se obisi.

5 Govorenje više božastvenoga oficija za u svako vrime. Ovo govorenje imade 3 prilike, i to : a) Prilika, kako jedan djavao rugaše se s jednim redovnikom, koji govoraše oficij s nepomnjom, b) Prilika, kako jednomu svetomu čoviku bi dano viditi, gdi blažena divica Marija s mnoštvom anjelov stahu pri oltaru i klanjahu se vele poniženo, kada se kantaše u koru oni slavni veras „Slava ocu !“ i c) Prilika, kako djava udari jednoga čovika, koji ne bijaše se poklonio, kada se govorahu one riči u virovanju „i upultio se jest od duha sveta iz Marije dive“

6. Govorenje, koje se vazda može govoriti i u svako vrime, a navlastito u nedilju prid čistom sridom, rečenu nedilju pokladnu. Ovo govorenje imade dvije prilike, i to : a) Prilika, kako je najdražje g(ospodi)nu Isukarstu, da čovik razmišlja prigorku muku njegovu, i b) Prilika, kako jedan težak razmišljajući muku Isusovu i radi toga bi oslobojen od muke paklene.

7. Govorenje u čistu sridu.

8. Govorenje, koliko je težak grih psovati boga ili svetih njegovih. Ovo govorenje imade 3 prilike. i to : a) Prilika, kako jedan psovaše, a djavao ga zaduši i ponese u muke paklene, b) Prilika, kako jedan, budući prisega krivo, bi ubijen od djavla i ponešen u pakao i c) Prilika, kako tri čovika, budući krivo prisegli suprotiva jednomu biskupu, i sva tri zlom smartiju umriše.

9. Govorenje u parvu nedilju korizme.

10. Govorenje drugo od napastovanja u prilike, koje se može u svako vrime govoriti i pridati k drugomu govorenju, kako se bude priličnije viditi onim, koji nastoje na takovo koristno dilo. Ovo govorenje imade 4 prilike, i to : a) Prilika, kako nije čoviku zadovoljno ni prijatno ufati se u svoja dila, koja čini sam po sebi, nego li u ona, koja su narejena i zapovidana od starjih, b) Prilika, kako djavli napastuju ljudi, za neka ne budu sahranjeni, a to za neka kasnije dojde strašni dan suda, strašeći se dočekati onu setenciju strahovitu, koju ima g(ospodi)n učiniti prokletim, c) Prilika, kako zaradi krive prisege djavao jednomu čoviku uze od svašta, što imaše, i odnese u jednoj sparti prid svoga kralja, zašto ne dade lemozine i d) Prilika, kako jedan čovik s ženom svojom bijahu napastovani, da se obise, da li po volji božjoj bihu pomoženi od anjela stražanina i oslobojeni po zlamenju s. križa.

11) Govorenje treto od napastovanja, koje se u svako vrime more govoriti.

12) Govorenje četvarto od napastovanja, kako s petimi načini djavli napastuju čovika na čas smrti njegove.

13) Govorenje u drugu nedilju korizme.

14) Govorenje, koje se može vazda govoriti, koliko je velika slava, koju uživaju blaženi na nebesi i koliko je vridno i sveto služiti g(ospodi)nu bogu u čistoći i u svetinji života svoga. Ovo govorenje imade šest prilika, i to : a) Parva prilika, kako jedan redovnik bi uzet u duhu i vidi slavu nebesku i boga na pristolju i dusi blaženi, koji ga nasitiše kantanjem,

— b) Druga prilika, kako djavao kaza, koliko je velika slava (nebeska) i kako napastuje ljudi za neka izgube istu slavu, — c) Treta prilika, kako jedna redovnica posli svoje smarti ukaza se jednoj svojoj drugarici i donese joj jednu krunu od cvitja poslanu iz nebes od njihove drugarice, — d) Četvarta prilika, kako se ukaza jedna redovnica opatici svojoj posli njeje smarti i kaza joj, kako bog plaća svako najmanje dobro ,dilo učinjeno za ljubav njegovu bez griha, — e) Peta prilika, kako jedan redovnik, slišajući jednoga ptića, ima toliko veliko naslajenje i — f) Šesta prilika, koliko je velika slava (nebeska) i ka(ko) bi se podložio djavao tarpiti sve muke za da bi mogao viditi lice božje.

15) Govorenje svarhu parve zapovidi crikvene slišati misu sve nedilje i ostali sveci zapovidani. Ovo govorenje imade četiri prilike, i to: a) Parva prilika, kako jedan čovik, prodavši misu, obisi sam sebe, — b) Druga prilika, kako sveta misa oslobodi jednoga slugu od peći ognja gorućega, — c) Treta prilika, kako po kriposti svete mise dobivaše blago svitovno i duhovno jedan artižan, a drugi ne mogaše ništa imiti, zašto ne hti slišati mise svete, — d) Četvarta prilika, kako dva mladića putujući jedan bi ubijen od sajite, a drugi bi oslobojen po kriposti svete mise.

16) Govorenje drugo u prilike svarhu iste zapovidi, izvajeno iz Prato fiorita. Ovo govorenje imade devet prilika, i to: a) Parva prilika, kako jedan gospodin vidi svaki dan anjela dohoditi na misu jednoga redovnika i uzimati oštiju posvećenu iz ruk njegovih, a kad sagriši, očisti ga, — b) Druga prilika, kako jedan redovnik vidi, gdi mu anjeli uzeše oštiju posvećenu i poniše na nebo s velikim počtenijem, — c) Treta prilika, kako jedan redovnik govoreći misu jedan dan posumnji, jeli u oštiji istinito tilo Isusovo, — d) Četvarta prilika, kako jedan redovnik za reći misu na uskars, ostavi ga družina u Jerusolimu i pojde doma, a on obajde sveta mista i prvo njih dojde doma po milosti gospodina boga, donese ga anjeo, — e) Peta prilika, kako jedan grajanin ne hti slišati misu ni u svetac zapovidni i zato ga djavao jedan svetac baci u jamu i ubi, — f) Šesta prilika, kako se jedna duša ukaza jednomu redovniku po smarti njeje, zahvaljivajući na misah, koje bijaše za nju služio, — g) Sedma prilika u istih knjigah, kako može se razmišljati muka Isusova na misi svetoj, — h) Osma prilika, kako sveti Martin vidi djavla, gdi pisaše grisi, koje puk činjaše, kad se govoraše misa i — i) Deveta prilika, kako jedna žena slišaše

svaki dan svetu misu, a pak po smarti kaza, da nije nego tri slišala bogoljubno, a drugako bila bi osujena.

17) Govorenje u tretju nedilju korizme. Ovo govorenje imade jednu priliku, i to: Prilika, kako jedan soldat izgubi poradi griha svoje obličje i paraše (se), da je djavao.

18) Govorenje od posta aliti žežina, koje se može govoriti u svako vrime, a navlastito u vrime korizmeno.

19) Govorenje u četvartu nedelju korizme.

20) Govorenje, koje se more vazda govoriti. Ovo govorenje imade šest prilika, i to: a) Parva prilika, kako sveti Ludovik činjaše milostinju ubozim. — b) Druga prilika na istim broju, — c) Treta prilika, kako se Isus kaza u priliki ubogoga, — d) Četvarta prilika, kako jedan čovik, dokle činjaše milostinju, svaka njegova dobra napridovahu, a pokle pristade činiti milostinju s lakomijom, steče pinezi, dali sve strati na bolest, jer tako bi volja božija, koji posla anjela, da ga ozdravi čudnovato, — e) Peta prilika, kako bi jedan osujen, a lemozine ništa mu ne prudiše, zašto ih čini za tašću slavu i — f) Šesta prilika, kako djavao ne da crkvu blagosloviti, zašto bijaše s nepravednim dobitkom uzidana, a pak je ovu razčini.

21) Govorenje u nedilju petu korizme, rečenu muke.

22) Govorenje, koje se može vazda govoriti od pastira i otac, duhovno.

23) Govorenje svarhu izabranih i osujenih, koje se može vazda govoriti.

24) Govorenje u nedilju cvitnu.

25) Govorenje od svetije ispovidi. koje se može vazda govoriti i pridati k drugomu govorenju. Ovo govorenje imade šest prilika, i to: a) Parva prilika, kako bi jedna žena osujena, ne ispovidivši grih smartni, koja po smrti ukaza se hćeri i čini, da se ostavi hći oholije, a sin jigre. I mnogi se obratiše i učiniše pokoru, to slišeći, — b) Druga prilika, kako jedna žena bi zadušena od djavla, ne ispovidivši grih, i osujena, — c) Tretja prilika, kako jedan sveti pustinjak našadši u pustinji tri djavli i hoti znati od svakoga ime njihovo, — d) Četvarta prilika, kako gospodin Isukarst ukaza se jednomu mladiću, koji hodjaše za sagrišiti, a djavao ga čekaše za ubiti, — e) Peta prilika, kako jedna bludnica čineći grih bludni svojim gospodarom mnogo vrimena do bolesti smartne, a pak se sahrani po svetoj ispovidi i — f) Šesta prilika, kako čovik i ako je veliki

grišnik i da se pr'godi, da umre brez ispovidi, more se sahraniti skrušenjem i dobrom odlukom.

26) Govorenje na veliki petak. — Ovdje manjkaju listovi od 560.—575. koji su izrezani.

27) Govorenje od prisvetoga sakramenta.

28) Govorenje drugo od prisvetoga sakramenta Ovo govorenje imade četiri prilike, i to: a) Vele lipa prilika, kako jedan biskup vidi čudne stvari od onih, koji se pričešćivahu. — b) Prilika, kako se jedan raspuknu ka i Juda, koji se nedostojno pričesti, — c) Treta prilika, kako po kriposti svetoga sakramenta jedan redovnik potopi jeretici i — d) Četvarta prilika, kako jedan čovik, budući pozna svoju ženu prid pričešćenje i bi zato pokaran od gospodina boga.

29) Govorenje od ljubavi meju iskarnjimi, koje se može vazda govoriti.

30) Govorenje 2., koje se može govoriti svako vrime, kako imamo ljubiti neprijatelje naše rad velike koristi naše i prostiti jim.

31) Govorenje, koje se može vazda govoriti, kako imamo imiti pomnju od naših iskarnjih, kada vidimo, da ginu u grisih i pokarati jih.

32) Govorenje više svetoga umiljenstva, koje se može vazda govoriti.

33) Govorenje, koje se može vazda govoriti, kako bog išće grišnika, da se obrati od zla na dobro. kako učini Mariji Mandalini i mnozim ostalim, koje je prikladno govoriti na dan svete Mandaline.

34) Govorenje svarhu pričiste i vazda divice Marije, koje se može vazda govoriti.

35) Govorenje na očišćenje blažene divice Marije.

36) Govorenje, zašto dan sobotni posobito bi odabran na čast prislavne divice Marije. Ovo govoren'e imade dvije prilike, i to: a) Prilika, kako jedan opaki grišnik za otvarnutje u grisih htijaše biti osujen, da li ga isprosi blažena divica Marija i — b) Kako jedna žena nepokorna, postivši jednu sobotu i govoreći zdravu Mariju, bi oslobojena na čas smarti.

Iza 36. govorenja slijede dva teološka članka, i to: a) Kako bi početak od krunice gospodinove i prislavne divice Marije i

b) Proščenija dopuštana od svetih ocev papov svim onim, koji govorili budu krunicu. Ovaj članak imade tri prilike, i to: α) Prilika ili čudo od krunice, — β) Druga prilika ili čudo od krunice i — γ) Prilika, od kolike vridnosti jest zdrava Marija govoreći je skrušenim sarcem.

37) Govorenje od prisvetoga rozarija gospina, od koliko je velike vridnosti i koliko je vele ugodan gospodinu Isukarstu i njegovoj majki.

38) Govorenje na svetoga Frančiska, patriarka male braće. Iza toga dolazi 5 praznih listova, pa novi rukopis.

39) Govorenje od muk purgatorija aliti čistila, koje se vazda i vazdi može govoriti.

40) Govorenje drugo od muk purgatorija, koje se može vazda govoriti. Ovo govorenje imade sedam prilika, i to: a) Prilika o bogoljubnom duki, — b) O redovniku, komu je biskup zabranio mise služiti, jer ih je služio za mrtve, — c) O majci, koja je plakala za mrtvim sinom, — d) O pobožnom vojniku, koji se je molio na cimitoru, — e) O redovniku, koji je samo jedan sat kušao muke u purgatoriju, — f) Jedan trpljaše velike muke u purgatoriju, zašto nepomnjivo govoraše oficij i — g) Sv. Mikulu od Telentina moli jedna duša, da služi mise za mrtve.

41) Govorenje od smarti, koje se može vazda i vazdi govoriti.

42) Govorenje od muk paklenih, koje se može vazda govoriti. Ovo govorenje imade jednu priliku, i to: Prilika od osujenih i blaženih.

43) Govorenje od strašnoga suda općenoga, koje se može vazda govoriti.

44) Govorenje drugo od suda općenoga, koje se može vazda i vazdi govoriti.

45) Govorenje na dan porojenja gospodina Isukarsta, prozvano naški Božić.

46) Na dan obrizovanja gospodinova ali na mlado lito govorenje.

47) Govorenje na dan epifanije.

Ovo je djelo pisac dovršio mjeseca siječnja 1725. Košto pokazuje ova zaglavna bilješka: „Kónac aliti svarha parvoga dila ovih knjiga, koji bijah počeo godišta gospodinova 1724., stojeći u Zadru u mostiri svetoga Ivana Karstitelja pri citadeli,

a dospih ga godišta 1725. miseca jenuara. I budući počelo sveto lito, u koje karšćani imaju mnoga dobra duhovna učiniti, a ja ne uzmankah ovi parvi moj trud svaršiti, u kom sam ima ne samo trud, da li i niku tešku bolest, od koje dade gospodin, da ozdravih, sad stojeći na Školjiću i počeh pisati drugi dil, koji će biti od nauka i uvižbanja redovničkoga.

Drugi dio ovoga djela imade naslov: „Jedan dil nauka karšćanskoga i koristno uvižbanje za žakni, koji se žele dobro zaminati za prijeti redi sveti i za redovnici mladiji, koji jišću zaminati se za parokije ali kapelanije i za ispovidnici, koji išću imiti oblast od svete ispovidi.“

Ovaj dio je obrađen u pitanjima (upitavanjima) i odgovorima, a radi o ovim predmetima: Nauk od parvoga sakramenta, to jest od karsta, — Od onoga, koji karsti, i misli, koju ima imiti, — Od sakramenta krizme, — Od sakramenta reda, — Od oficija, — od reda sv. mise, — Nauk za onih, koji išću biti parokijani, kapelani i ispovidnici, — Od pokore, — Od grihov, — od skrušenja, parvoga dila pokore, — Od skrušenja nedospivena, — Od sakramenta pokore ali ispovidi drugi dio, od materije bližnje, — Od zadovoljna učinjenja, tretoga dila pokore, — Od ispovidnikov u općeno, — Od upitanja po ispovidi, — Od forme odrišenja, — Od onih, koji bi umrli u proklêstvu, — Način za odrišiti od obustavljênja i opovidi, — Od zavez crkvenih, — Od kazi sahranjenih u buli večere gospodinove, — Od kazi sahranjenih prisvitlomu gospodinu Vicencu Zmajeviću, arhibiskupu zadarskomu na 1725. (20 kazi), — Od nikih prigod više proklêstva, — Od obustavljênja, — Od bezredja, što Latin zove iregularitad, — Istumačenje nikuliko stvari više nauka karšćanskoga, — Od parvoga člana vire temeljite, — Od dvanajst člani svete vire, — Razgovor i nauk više deset zapovidih, — Od parve zapovidi božije, — Od poklonjenja, koje se čini svetomu križu i ostalim prilikam Isukarstovim, blažene divice Marije i ostalim svetim, — Od psovanja, koje se čini suprotivu bogu i njegovim svetim, — Od ganjavac i srićavac i ostalih, koji sagrišuju prama ovoj parvoj zapovidi gospodina boga, — Od sanj spavajućih, — Od viščic i čarnic i ki jim viruju i od njih svita i pomoći išću, koji sagrišuju u ovoj parvoj zapovidi gospodina boga, — Istumačenje druge zapovidi božije, — Od zavita, — Istumačenje trete zapovidi božije, — Istumačenje četvarte zapovidi božije, — Od onoga, što je dužan otac sinovom, muž ženi, žena mužu i

oci i matere čeljadi svojoj, — Istumačenje pete i šeste zapovidi božje, — Od sakramenta matrimonija alitvam ženidbe. — Djelo je nedovršeno.

II. Zarcalo od jistine med carkve istočne i zapadne po gospodinu don Karsti Pekiću Pejunskomu, a sada prepisano čisto i razborito iz sarpskoga u slovinski po p. o. f. Marku Kuzmićeviću Zadraninu, tretoga reda s. o. Frančiska.

Ovo je djelo posvetio pisac zadarskomu nadbiskupu Vicencu Zmajeviću. Napisao je ovo djelo na školjiću Galevcu pod Zadrom god. 1730. Iza toga slijedi predgovor „Štiocu razboritomu".

Krsto Pejkić rodio se je u Čiprovcu u Bugarskoj. Bio je apoštolski misionar, kanonik stolne crkve u Pečuhu i opat sv. Jurja od Csanáda. Pisao je i latinskim jezikom, kao: Mahometanus dogmatice et catechetice in lege Christi, alcorano suffragante, instructus. Tyrnaviae 1717.; — Speculum veritatis (Prijevod gore spomenutoga hrv. djela). Venetiis 1725. i Concordia orthodox. patrum oriental. et occid. in eadem veritate de spiritus s. processione, Tyrnaviae 1730. — Pejkićevo latinsko djelo „Speculum veritatis" nije doslovni prijevod hrvatskoga originala već je mjestimice znatno prošireno.

v. Hrvatska glagolska djela fra Antona Juranića. Fra Anton Juranić rodio se je u Baški na otoku Krku god. 1719. Porijetlom je njegova porodica iz Bosne, odakle je pribjegla u 16. vijeku pred Turcima najprije u kneževinu Poljice, a odanle na otok Krk. Škole je učio što kod kuće, gdje su uzdržavale u to vrijeme škole već razne bratovštine, što pak u samostanu sv. Franje na otoku Rabu, gdje je stupio u red sv. Franje, što u Zadru, gdje je bio zaređen u svećenike.

Kao Franjevac trećoredac živio je isprva što u Rabu što u Zadru, dok nije godine 1743. postao vikarom i župnikom u samostanu sv. Marije od Milosti na Prviću. Iza toga bio je redodržavni vijećnik i starješina u samostanu sv. Franje na otoku Rabu i redodržavni tajnik oca Petra Bolmarčića. God. 1756. bi jednoglasno izabran redodržavnikom na zboru u samostanu sv. Marije Mandalene, kojemu je predsjedao otac Ignacij Žic kao redovrhovni povjerenik. Osim ovoga puta bio je još četiri put izabran redodržavnim poglavarom, koliko puta nije bio nijedan drugi izabran, pored toga ga izabraše dva puta svojim povjerenikom. Nadalje je pribivao četiri puta redovr-

hovnim zborovima u Italiji, jedanput kao tajnik oca Petra štioca Bolmarčića, dvaputa kao redodržavnik, a četiri put kao bivši apoštolski redodržavnik. Redovrhovnim vijećnikom izabran bi 29. lipnja 1772.

Vršeći razne službe i časti u svojoj redodržavi, stekao si je za nju velikih zasluga. Stoga su mu i razni biskupi povjeravali razne službe i poslove, tako je bio župnikom, propovijednikom i ispovijednikom svećenstva i koludrica. Osim toga priređivao je duhovne vježbe za svećenstvo i koludrice košto i obavljao sveta poslanstva u raznim mjestima. Najviše si je zasluga stekao, kada je posredovao kod mletačke vlade i vijeća protiv naredaba od god. 1767., koje su radile o dokinuću nekih franjevačkih samostana. On ne samo da je obranio sve samostane svoje redodržave, već je dobio od samoga tadanjega dužda Pavla Reniera zapušteni samostan sv. Franje Konventualaca, da može u njega primati novake košto još u dva druga samostana na otoku Krku, dapače ishodio je isto dopuštenje i za sve samostane dalmatinske redodržave. On je znao odvrnuti i krčkoga biskupa Diodota Divnića (od god. 1778.—1788.) od njegove nakane, da sa imetkom samostana glavotočkoga i sv. Mandaljene na Dubašnici podigne sjemenište.

Svojim radom košto i znanjem i općenitim ugledom svratio je na sebe pozornost mletačke vlade i samoga pape, tako je bio imenovan god 1765. od mletačkoga vijeća (dei riformatori dello studio di Padova) javnim pregledateljem (revisore pubblico) starih slavenskih i hrvatskih knjiga, a ispravom vijeća (dell' inquisizione del s. uffizio di Venezia) savjetnikom (consultore), dapače god. 1788. dobi od pape Pija VI. čast i naslov apoštolskoga generala. Baš radi tih časti putovao je češće u Mletke i u Rim. Kada je boravio kod kuće, živio je najviše u samostanima na otoku Rabu ili Zadru. U Zadru je mnogo radio oko poljepšanja crkve sv. Ivana. Umr'o je u osamdesetoj godini 17. prosinca 1799, u samostanu sv. Franje na otoku Rabu.

Pored velikih zasluga, što si ih je Juranić stekao za svoj red, stekao si je zasluga i za hrvatsku glagolsku knjigu. Prije svega dao je urediti glagolsku tiskaru u Mlecima, gdje je dao štampati: 1. Glagolski psaltir (slaveno-hrvatskim jezikom,) 1763., 2. Kanoničke tablice (Sacrum convivium, — slav.-hrv.) 1764., 3. Molitvi prežde i poslie mise glagoljemijê iz misala rimskago, inêh že mêst izvedene, ninja že iz latinskago na slavinski jezik privedene (slav.-hrv.) 1765. U Rimu je dao štampati još ova djela:

4. Misa za umrvšeje ili mrtvački misal 1767., 5. U društvu sa biskupom Ivanom Petrom Gocinićem (Galzigna) priredi novo izdanje časoslova i izda ga god. 1771., 6. U društvu sa istim biskupom prevede kao dodatak svoga izdanja Časoslova: Čini svetih glagoljemih v nêkih mêstêh (t. j. službe za svece, koji se štuju u nekim mjestima, — slav.-hrv.) i izda god. 1771., 7. Regula tretoga reda s. o. Frančiška za provinciju od Dalmacije na slavu Isusa i Marije prenesena iz talijanskoga na jezik slavinski po m. p. ocu fra Antonu Juraniću, pridajući nike molitve 1788. (hrv.) i 8. Nauk krstjanski u kratko istumačen za lakše uvižbati dicu ponovljen i u kratje složen po naredbi prisv. Ant. Belglave, prvo biskupa od Zanta, zatim od Korčule, a onda biskupa od Trogira 1789. (latinicom, hrv.)

z. Djela hrvatskih protestanata i to:

α) Jedni kratki razumni nauci najpotrebneji i prudneji artikuli ali deli stare prave vere krstijanske. U Tubingi 1562., štampano u 1000 primjeraka. Ovo je djelo izvadak iz Melanchtonova djela Loci communes ili theologici. Prvotno ga je preveo na slovenski jezik Primuš Truber, a iz slovenskoga preveli su ga na hrvatski jezik Anton Dalmatin i Stipan Istrijanin. Cijelo se djelo dijeli u 62. poglavlja.

β) Artikuli ili deli prave stare krstijanske vere is svetoga pisma redom postavljeni na kratko razumno složeni, stlmačeni sada v novič iz latinskoga, nemškoga i kranjskoga jezika na hrvatski verno stlmačeni po Antonu Dalmatinu i Stefanu Istrijanu. U Tubingi 1562. štampano u 1000 primjeraka. Na posljednjem se listu nalaze slike Antona Dalmatina i Stipana Istrijana Konzula. Ovo je djelo izvadak iz poznate „Confessio augustana“ sa dodacima iz drugih vjeroispovijesti. Prevedeno je iz slovenske knjige Primuša Trubera.

Posvećeno je to djelo Presvitlimj i visokorojenim hercegom i gospodarom gospodinu Ivanu Frideriku srednjemu i gospodinu Ivanu Bilelmu, bratoma, hercegom Saksonije, knezom Turingije i Marhi, a predgovor je namijenjen: Vsim dobrim i bogoljubnim slabim i moćnim u veri krstijanom v Dalmaciji, v Hrvatih i va vsih inih kogagodire slovenskoga jazika stranah ili zemljah . . . . milost, mir i vsako dobro od boga po Isuhristu prosimo.

γ) Benificium Christi, govorenje vele prudno. U Tubingi 1563., štampano u 500 primjeraka. Djelo su ovo preveli iz talijanskoga djela: „Trattato utilissimo del beneficio di Giesù Christo crocifisso verso i Christiani. Venetiis apud Bernardinum de Bindonis 1543.“ Anton Dalmatin i Stipan Istrijanin.

δ) Spovid i spoznanjê prave karstjanske vire, ka je prezmožnomu cesaru Karlu petomu, riskoga orsaga ploditelju u spravišću va Augusti zručena u godišću Isukrsta 1530, sada najprvo iz latiskoga i nimškoga jazika va hrvatski po A. Dalmatinu i S. Istrijaninu istlmačena. U Tubingi 1564, štampano u 400 primjeraka.

ε) Bramba augustanske spovedi, apologia imenovana, verno stlmačena iz latinskoga jazika na hrvatski po Antonu Dalmatinu i Stipanu Istrijaninu. U Tubingi 1564., štampano u 400 primjeraka. Predgovor tomu djelu napisao je Filip Melanchton.

C) Neka manje poznata ili manja bogoslovna i ćudoredna djela.

Takova su nam se sačuvala:

a) Otjerêiskago oficija skaz. Rukopis se ovoga djela nalazi u gradskoj knjižnici u Sieni u Italiji. Na taj je rukopis upozorio prof. F. Pastrnek 1910., koji je dobio četiri fotografska snimka iz ovoga rukopisa, koje je priredio Englez Mr. Conybeare. Rukopis zaprema 59 listova, a košto već sam naslov pokazuje govori o službi svećeničkoj. Pastrnek ga je uvrstio u prvu polovicu 15 vijeka.

b) Dubašnička bilježnica čuva se u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom III. a. 1. Sadržaj joj je većinom bogoslovni, premda imade i drugoga sadržaja, n. pr. raznih ljekarskih recepata, kao za „kamik“, koji glasi: „Vazmi lupimki od lišnjaki, ter stalci va jednom moltari jako se na prah i prosij i stavi va jedan mali lončić i priloži žafrana, koliko moreš vazeti trikrat u trih prsteh i nalêj belim vinom, ter pristavi ka ognju, da vre, i nalij do devet krat i odmičuć 9 krat i pij zrnišavši do devet krat na tašće i hoće ti vas vam priti po malo“. Većina je sadržaja bogoslovna. Mjestimice pisana je i latinicom. Sadržaje: Ča se ima obsluživati va vrime posvećenja od mise; — za isprositi dobru smrt; — blagodarenje po misi; — trih otrok pesan va peći da pojemo, ku pojahu prepodobni v peći ogajnoj (dva puta pjesma o istom predmetu, ali svaki put drukčije), molitva sv. Tome iz Akvina (samo naslov),

molitve po misi, pripravicion k misi (većinom psalmi i neke molitve, kao molitve za pojedine dane nedjelju, ponedjeljak, utorak, srijedu, četvrtak, petak i subotu), druga molitva prijê mise, molitva mnogo moguća, molitva sv. trojstvu suprot svakomu grihu, molitva anjelu straščU u jutro (samo naslov i početak), pesme Salamunove (posve slabi stihovi) i način svetoga pomaza(n)ja.

Bilježnica nije dovršena, jer je pisac od zgode do zgode bilježio, ne imajući stalne osnove, ono, što je držao za se potrebitim ili zanimivim. Jezik je hrvatsko-slavenski u crkvenim tekstovima, dočim je drukčije narodan.

U bilježnici imade i kašnijih bilježaka, tako jedna o smrti Ivana Čeperića od god. 1723., a druga od fra Ivana Čeperića od god. 1745. Sama bilježnica pisana je bila početkom 18. vijeka.

c) Bilježnica žakna Ivana Sabljića. Rukopis ove bilježnice nalazi se u arhivu Franjevaca trećoredaca u Zadru. Na ovoj je bilježnici radilo više ruka, ali najviše je napisao žakan Ivan Sabljić. Kao što i druge bilježnice imade i ova različit sadržaj pjesnički i prozaični, crkveni i svjetovni. Imade u njoj nekoliko pjesama kao pješme : Tri kralji jahahu ća od sunčanih stran ; Verši, ki se govore na spožicijonu po petkih marčenih ; U se vrime godišća mir se svitu navišća ; Od prečiste divice i nebeske kraljice, anjelske cesarice, s(ve)te dive Marije ; Spasi kraljice, majko milosardja, i šaljiva pjesma Štorija od trih delij. Osim toga nalazi se u ovoj bilježnici Skazanje učinjeno po usti gospodina našega Isukarsta od svete muke gospodina našega Isukarsta. Ostali dio ove bilježnice zapremaju članci: Petki veliki, ki dohode priko godišća (Imade ih dvanaest i donose papinska prošćenja) ; O promjenama, o tijeku sunca, o zvijezdama i koliko je od zemlje do neba; O obredima velikoga tjedna ; Litanije blažene djevice Marije i litanije sv. Antuna ; Pristup svete mise dijačke (latinski tekst glagolicom), slednica od martvih, razne molitve ; Lekcije na dan gospoje (opet latinski tekst glagolicom) i t. d.

Iz jedne bilješke, koja glasi : „Finih spisat ovu molitvu (skazanje o muci Isukrstovoj) ja Jivan Sabljić pod milezinom 1738.“ zaključujemo, da je ova bilježnica napisana oko god. 1738.

d) Bilježnica žakna Bare Fargašića. Rukopis se ove bilježnice nalazi u franjevačkoj knjižnici u Košljunu. Sadržaj je ove bilježnice različit kao i svih žakanskih bilježnica. Najprije se govori o dužnostima roditelja prema djeci i služinčadi, da

budu odgojeni u kršćanskom duhu, zatim slijede molitve kao: oče naš, vjerujem i prigode ili primjeri, na koje slijede odgovori. Daljnji je sadržaj Razgovaranje od kriposti bogoslovnih, o vjeri, o deset zapovijedi božjih, o crkvenim zapovijedima, o zavisti, lakomosti, zadnjega pomazanja, od kazi sv. oca pape ili bule vičere gospodinove i t. d.

Ovu je bilježnicu napisao po svoj prilici žakan Bare Fargašić, košto nam ova bilješka na početku bilježnice tvrdi: „Ovo su knjige mene žakna Bara Fargašića. 1753. počeh pisati ove knjige na 4. aprila". Većinu sadržaja ove svoje bilježnice preradio je, košto sam veli, iz latinske ili talijanske knjige „Svitlost duše verne".

e) Bilježnica, koja se čuva u knjižnici češkoga muzeja pod signaturom IX. H. 6. Nije sva napisana u isto vrijeme ni od istoga čovjeka. Imade bilježaka, koje su napisane u 17. vijeku, a imade ih i iz 18. vijeka. Sadržaj je vrlo raznolik. Prije svega nalaze se ovdje molitve (dotično recepti) protiv raznih bolesti, kao molitva sv. Mikule biskupa i ispovijednika za oči, molitva (recept) za bodac, molitva od boli glavne i od zubne, ku učini sv. Petar, molitva za febru, molitva sv. Vicenca sverhu nemoćnoga, komu se čini bol od rašipile i t. d. Zatim slijedi poznata u glagolskoj knjizi pjesma (prikazanje) „Muka gospodina našega Isukrsta", koja zaprema veći dio rukopisa. Nadalje se nalazi blagoslov broda, pjesme na veliki petak, na božić na prvoj misi, koledva druga od božića, pjesma na tretoj misi, na sv. Stipana i t. d. Nalazi se u njoj nekoliko zaklinjanja, kao zaklinjanje nežita, a na koncu psalmi stepeniji.

f) Bilježnica, koja se čuva u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom IV. a. 130. Iz bilješke na 15 a. listu, koja glasi: „1772. Ja paron Šime Sutlović . . . bih moljen od Jive Milane, da mu dadem za 6 stupi maslin, a ove masline na po, što bude . ., dokle mi vrati pinezi. I biše kontenat njegov zet Anton Milana. Cikin 2, maslin stup 3", doznajemo, kada je bila ova bilježnica napisana. Sadržaje ova bilježnica: Započinje pitanjem, na koliko se načina griješi protiv prve zapovijedi. Na ovo pitanje slijedi odgovor: Na četiri: 1. mišlju, 2. ričju, 3. dilom i 4. ostavljenjem. Navode se i neki primjeri kao činiti likarije za ne moći biti ranjen ili činiti nike bilige za činiti čare ili zaljubiti se s kojom ženskom glavom i t. d. Nadalje se govori o ženidbi i o zaprekama ženidbe, navodi se 13 slučajeva; pa o grijesima protiv vjere. Spominju se kazi otriješenja grijeha pri-

držani biskupu, t. j. koji su ljudi prokleti, dok ih biskup ne riješi, imade 19 točaka i napokon što je jedan pokornik dužan ispovidati, pa o vrstama smrtnih grijeha. Pod konac rukopisa nalaze se računske bilješke i bilješke o isluženim sv. misama.

Rukopis potječe, sudeći po jeziku iz sjeverne Dalmacije.

g) Bilježnica Frana Tancabelića, kurata sv. Fuske na otoku Krku. Rukopis se ove bilježnice čuva u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom III. a. 8. Sadržaje prije svega evanđelja i molitve na senzu (proštenje ili zbor), zatim litanije opće i litanije gospine i napokon „blagoslov svić". Napokon se nalaze neke bilješke. Bilježnica ova napisana je u drugoj polovici 18. vijeka. God. 1817. bila je vlastništvo popa Ivana Brsca.

h) Bilježnica, koja se čuva u arhivu Franjevaca trećoredaca u Zadru, sastoji iz prvotna dva rukopisa. Prvi glavni sadržaje upute za sv. mise, ordinarij ili koledar, slovo sv. Ildefonsa, arhiepiskopa toletanskoga, nastavak koledara, služba ili spomenuće sv. Jelisavi i sv. Frančisku. Drugi rukopis sadržaje propovijed za drugu nedjelju korizme i jednu papinsku bulu od god. 1750. Oba su rukopisa napisana u drugoj polovici 18. vijeka.

i) Druga bilježnica, koja se čuva u arhivu Franjevaca trećoredaca u Zadru. Ovoj bilježnici manjka prvih 13 strana. Sačuvani dio rukopisa sadržaje koledar za duhovnike ili oficije i mise, razdijeljene po mjesecima. Pod konac rukopisa nalazi se koledarska skrižaljka od god. 1814.—1833. Većina ovoga rukopisa napisana je bila u drugoj polovici 18. vijeka, ali imade bilježaka i iz 19. vijeka.

j) Bilježnica sa otoka Krka, koja se čuva u arhivu Jugoslavenske akademije pod signaturom I. a. 99. Početak ove bilježnice manjka. Sačuvani dio bilježnice sadržaje nastavak govorenja drugoga, u kom se govori o spolnom općenju muža sa ženom i o putenim grijesima. U govorenju trećem raspravlja se pod naslovom: „Isće se, ako at od matrmonija je zapovidano i ako smo daržani", o dužnostima bračnoga života. U govorenju četvrtom govori se pod naslovom: „Ako i za ki razlogi more se učinit razlučenje?" o rastavi braka. Iza toga slijedi glava treća, koja govori „od impedimenta matrmonija" a imade četiri govorenja. Prvo govorenje govori, „ke stvari su one, ke inpejuju matrmonij? ne čini se lečito?" drugo, „ke stvari inpejuju, da matrimonij ne bude valid?" treće „po ki način

matrimonij je invalid, čini se, da bude valid?" i četvrto „od koga i za ki razlog more še dispensivat inpedimenti od ženidbe?" Zatim slijedi knjiga sedma, glava prva, od koje su se sačuvala četiri govorenja. Prvo govorenje govori „od čensure črikvene i regulitadi" (općenito), govorenje drugo „od koliko sorte je čensura?" govorenje treće „ki more postavit čensuru i kim?" i govorenje četvrto „Za ki razlog more se postavit čensura.

Čini se, da je ova bilježnica izvadak pojednih odlomaka iz većega originala. Napisana je po svoj prilici u Baški na otoku Krku. Na to bar sluti dijalekat, kojim je napisana. Bit će da je napisana u drugoj polovici 18. vijeka.

k) Bilježnica Ante Škifića iz god. 1744. čuva se u arhivu Jugoslavenske akademije pod signaturom IV. a. 80./16. Sačuvala se u vrlo manjkavu obliku. Bio je to katekizam osobito za žakne. Bilježnice nije napisao Škifić, već je bila vlasnost njegova godine 1744.

l) Bilježnica iz Sale u Dalmaciji čuva se u arhivu Jugoslavenske akademije pod signaturom IV. a. 80/17 Ova bilježnica sastoji se iz prvotna dva rukopisa, koji su bili napisani koncem 18. i početkom 19. vijeka. Sadržaje upute u obrede raznih blagih i običnih dana (crkveni koledar), zatim se govori u formi katekizma o grijesima, u novom rukopisu na listu 8. počinje zaklinjanje vraga, koje nema početka. Iza toga nalazi se pjesma o trima kraljima, koja je bila poznata u glagolskoj knjizi, pa razne bilješke o ovcama iz god. 1824 --1828. Na listu 18. počinje „štenji blažene divice Marije od začeća" Iza toga slijede molitve pridobre na poštenje prislavnoga Topina biskupa protiva bolesti od guta i dva recepta za svrab i jedan za kašalj. Na listu 28. nalazi se jedna bilješka o Francuzima kad su došli 1810. u Dalmaciju pod Krknatu. Na istom listu sa druge strane zabilježena su tri krštenja iz god. 1807., 1808. i 1810. Na koncu na listu 29. govori se opet u formi katekizma o sakramentima, ali taj članak nije dovršen.

m) Na jednom dvolistu, koji se čuva u arhivu Jugoslav akademije pod signaturom IV. a. 80./20., nalazi se pod naslovom: „Inženpal od mis svetoga Bonifacija pape". Ovaj inženpal (= primjer) napisan je po svoj prilici na otoku Krku pod kraj 18 vijeka.

n) Na jednom listu, koji se čuva u arhivu Jugoslavenske akademije pod signaturom IV. a. 80./24., nalaze se pod naslovom „Kazi sahranjeni prisvitlomu arcibiskupu

zadarskomu". Napisani su u sjevernoj Dalmaciji u zadarskoj nadbiskupiji u 18. vijeku. Imade ih 20.

o) Na jednom dvolistu na neobrađenoj koži, koji se čuva u arhivu Jugoslavenske akademije pod signaturom IV. a. 80./26., nalazi se formula zaklinjanja, koja se je mogla upotrijebiti za muškarce i ženskinje. Napisana je u sjevernoj Dalmaciji u 18. vijeku.

p) Krnja bilježnica žakna Šimuna Delijića iz Ugljana. Od ove su se bilježnice sačuvala samo tri lista. Nema dvojbe, da je jednom opsizala veću bogoslovnu građu, jer isti žakan u jednoj bilješci veli (od god. 1677.), da ju je dobio od ugljanskoga kapelana, da se uči iz nje, kada je htio poći na „na urdinacijon od svete mise". Sačuvana tri lista nalaze se danas u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom IV. a. 80./30. Na sačuvanim listovima nalazi se pjesma o žalostima majke božje pod križem. Rukopis ove krnje bilježnice bio je napisan u prvoj polovici 17. vijeka.

r) Hrvatsko-slavenska bilježnica o službama prigodom nedjelja i blagih dana. Od ove su se bilježnice sačuvala samo četiri lista, koji se čuvaju u arhivu Jugosl. akademije pod sign. IV. a. 80./31. Na ovim su se sačuvale službe u nedilju tretu luja, oficij od spasitelja, zatim na vičerńji antifoni i otveti, pa služba druge nedilje na 6. augusta i jedna molitva. Sudeći po god. 1782., koja je zabilježena na listu 3., držim, da je ovaj rukopis bio prepisan u drugoj polovici 18. vijeka.

s) Dotrina ili nauk kršćanski, od koje su se sačuvala samo dva lista, koji se danas čuvaju u arhivu Jugosl. akademije pod sign. IV. a. 80./34. Od dotrine nije se sačuvalo ništa, ali da je prvotni kodeks sadržavao dotrinu, kaže nam bilješka na drugom listu, koja je bila napisana mnogo kasnije i koja glasi: „Onomu daj kraljestvo nebesko, ki tu dotrinu ispisa, zač ti je lik; ko je spisa, bog mu daj zdravlje". Na sačuvanim se listovima nalazi poznata apokrifna poslanica (poslanije) gospodina našega Isuhrista (slaveno-hrvatskim jezikom) i neke kasnije bilješke talijanske. Original kodeksa pripadat će po svoj prilici početku 16. vijeka.

t) Dvolist rituala čuva se u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom IV. a. 80./37, govori se o zaređenju žakana. Na drugom listu se nalazi početak kronike. Prve tri strane pisala je jedna ruka, dočim je 4. stranu (kroniku) pisala druga ruka,

u) Četiri lista bilježnice iz Dalmacije iz 18. vijeka, koji se čuvaju u arhivu Jugosl. akademije pod sign. IV. a. 80./38., na kojima se nalazi dilo od vire, dilo od ufanja, dilo od krušenja izvrsnoga i dilo od skrušenja neizvršnoga.

v) Bilježnica iz Sutomištice u Dalmaciji. Napisana je bila u drugoj polovici 18. vijeka. Danas se čuva u arhivu Jugosl. akademije pod sign. IV. a 80/39. Do danas je sačuvana u manjkavom obliku i listovi su pobrkano sašiti. Imade u svemu 11. listova, od kojih su listovi 6. i 7. prazni. Današnji 9. list ima biti prvi, a za njim slijede listovi od 2 do 8. Ovi listovi sadržavaju crkvene pjesme i psalme, te sačinjavaju jednu cjelinu. Listovi 10. i 11. bit će početak i konac druge bilježnice, kojoj manjka sredina. Na ta dva lista nalaze se bilješke o obavljenim misama i druge računarske bilješke, a imade bilježaka i o nekim savremenim dogodiajima. U rukopisu se mjestimice miješa latinica sa glagolicom.

x. Odlomak molitvenika, koji se kao dvolist čuva u arhivu Jugosl. akademije pod sign. IV. a. 80/50.

Sadržaje različite molitve, među ostalima molitvu sv. Ignacija k Isusu. Ovaj je molitvenik bio napisan po svoj prilici u 17. vijeku.

z) Jedan krnji lisl teologije Filipa Markežića, koji se čuva u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom IV. a. 80./54 Djelo je moralo prvotno dosta opsežno biti. Napisano je bilo oko god. 1750., jer ju je pomenuti Filip Markežić uzajmio 11. septembra 1758. Martinu Grančariću. Napisana je ova knjiga bila u Diklu.

Pored ovih djela sačuvalo se je fragmenata još i od drugih djela, kojima je radi manjkavosti fragmenata teško odrediti prvotni sadržaj.

D) Đački udžbenici ili đačke školske bilježnice.

Za prvu obuku djece ili za tako zvane školane poznati su mi ovi glagolski udžbenici:

a) Bukvar, koji je bio štampan u Mlecima 1528.

b) Hrvatski protestanti Anton Dalmatin i Stipan Istrijanin priredili su za štampu: α) Probu glagolskoga pisma (pokusni list=Crobatischer Probzedl), štampanu u Nürnbergu 1560. i β) Azbukvar ili tabla za ditcu. V Tubingi 1561.

c) Levakovićev Azbukividnjak, o kom je bilo gore na str. 179. govora.

d) Bukvar slavenskij pismeni veličajšago učitelja b. Jeronima Stridonskago napečatan v Rimê tipom svêtago sobora ot razmnoženija vêri, v leto 1739. Izvoljenijem starêjših, mala 8^0 str. 78. Podjedno se uzima glagolska i ćirilska azbuka. Ovomu je bukvaru dodan tumač pojedinih slova od Matije Karamana pod naslovom: „Sacerdotis Matthaei Caraman spalaten. in alphabetum illyricum expositio." Sasma isti bukvar izašao je u novom izdanju 1753. u Rimu.

e) Bukvar slavenskij pismeni veličajšago učitelja b. Jeronima Stridonskago napečatan vo Venetiji vlastiju s. g. n. Klementa papi XIII. tipom Dimêtra Teodosija lêta 1763. Izvoljenijem starêjših, mala 8^0 str. 32. Primjeri su uzeti samo iz glagolskoga pisma. U novom je izdanju izašao ovaj bukvar u Rimu 1788. kod Antona Fulgona.

f) Bukvar slavenski tri azbučnij spisan Pavlom Solarićem u Mletcih 1812. (od str. 113.—142. glagolski bukvar).

Osim ovih štampanih bukvara bilo je i rukopisnih bukvara, većinom prijepisa iz štampanih bukvara, tako se nalazi u arhivu Jugoslavenske akademije pod signaturom IV. a. 81. prijepis bukvara od god. 1739.

Sadržaj svih bukvara je po prilici isti. Najprije se navodi alfabeta, — zatim samoglasi, — spajanje slova u slogove, — a kao primjeri za čitanje nalazi se obično molitva gospodnja (= oče naš), pozdravljenje anđeosko (= zdravo, Marijo!), blagoslov trapezi (= stola), desetoslovije (= deset zapovijedi božjih), psalmi Davidovi 109., 110., 111., 112. (obično), pjesma bogorodici blaženoj Mariji djevi, pjesma Simeonu, psalam 129., 50, simbol apostolski (= vjerovanje), pozdravljenje blaženoj djevi Mariji, molitva anđelu straščU (= čuvaru), na prvo zvonjenje, na drugo i treće zvonjenje, — odlomak evanđelja, — služba božja (= misa), — litanije blažene djeve Marije i još neke molitve, — tumač kratica, — brojčana vrijednost pojedinih slova, a na koncu nalazi se „salutatio angelica latina" u glagolskim i ćirilskim i latinskim pismenima.

Bukvaru od god. 1788. pridodan je i latinicom priređeni bukvar sa naslovom: „Bukovnjak šćavetanski za nauk male dice u Dalmaciji ponovljen i popravan. U Rimu po Antonu Fulgonu lita 1788. z dopuščenjem starešin" sa istim sadržajem, samo što je jezik slaveno-hrvatski preveden na hrvatski jezik.

Nekoliko bukvara štampanih i rukopisnih dao mi je na ogled, dok sam bio na Rijeci profesor, tadanji moj učenik, a sada odvjetnik u Omišlju Dr. Antun Antončić.

Syrku u radnji „Zur Geschichte des Glagolismus in Böhmen (u Jagićevu Arhivu XXI) govori o jednom azbukividaru iz Emausa napisanom oko god. 1400.

Žakni glagolaši, koji su se naobrazivali za popove glagolaše nijesu imali štampanih priručnih knjiga ni udžbenika, već su predavanja svojih učitelja morali bilježiti u posebne bilježnice, u koje su unosili katkada i druge bilješke. Takove bilježnice pisale su se po žaknima osobito ondje, gdje je bila obuka sistematičnija, a takova je bila po samostanima najprije benediktinskima, a kasnije pavlinskim i franjevačkim. U mjestima gdje su žakne naobrazivali za svećeničko zvanje svjetovni popovi, bile su ovakve bilježnice ređe. Takovi žakni nabavljali su si bilježnice od žakana, koji su se naobrazivali po samostanima ili su si dali takove bilježnice od njih prepisati.

Nema sumnje, da su se ovakove đačke bilježnice kod nas pisale već dosta rano. Nu do nas su se sačuvale samo rijetke iz 17., 18. i 19. vijeka. Evo ih nekoliko.

a) Bilježnica žakna Antuna Nenadića. Ova se bilježnica čuva u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom III. a. 18. Žakan Anton Nenadić je nije napisao već je bila prvotno u 17. vijeku napisana ili prepisana u jednom franjevačkom samostanu. Žakan Anton Nenadić bio je vlasnik o e bilježnice između god. 1727. i 1734. Kada je postao popom prodao ju ili poklonio kojemu mlađemu žaknu I tako je prelazila od starijega na mlađega žakna, dok nije konačno postala svojina Jugoslavenske akademije, služeći žaknima glagolašima možda preko sto godina kao udžbenik. Sve ove bilježnice sastavljene su u obliku katekizma, u pitanjima i odgovorima, a tako i ova. Nenadićeva bilježnica dijeli se u dva glavna dijela u prvi općeniti i drugi posebni nauk za oce ispovijednike. U prvom se dijelu govori o sv. sakramentima, o koristi sv. sakramenata, o krstu, krizmi, pričesti, sv. redu. Tumače se koljena roda, stablo od parentadi (rodbinstva) roda po krvi, stablo od parentadi, ka prihodi zvani, stablo od parentadi duhovne po kumstvu, ča su zaručki ili obećanja, ka se obikuju činiti prez matrmonija, od sakramenta sv. matrmonija. — Nadalje se govori o sv. misi, o čestima sv. mise, gdje se ima sv. misa služiti, o odijelu svećeničkom, o oltaru, (žrtveniku), predoltarju, o redovniku, o knji-

gama, vodi, vinu, sviječama; — kako se imade redovnik pripravit za sv. misu i o koristi sv. mise. — Konačno govori se o raznim grijesima i daju se neke upute ispovijednicima za svetu ispovijed većinom udešene prema uputama u knjizi „Antoninu". Rukopis je napisan na otoku Krku.

b) Bilježnica žakna Barića Mandića iz Krka. Ova se bilježnica čuva u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom I. a. 34, Dali ju je žakan Barić Mandić sam napisao ili ju je dao po kom drugom — za sebe napisati, ne mogu odlučiti. Napisana je oko god. 1715. prema predavanjima krčkoga kanonika Ivana Tomašića. Ovo je podjedno najopsežnija meni za sada poznata đačka bilježnica, opsiže 229 listova ili 458 strana. Predavanje kanonika Ivana Tomašića bilo je sistematski razdijeljeno u knjige, a ove opet u glave ili govorenja. Nu Mandićeva bilježnica ne obuhvata cijeloga predavanja kanonika Ivana Tomašića, stoga i ne imade svih knjiga ni svih glava ili govorenja, a umiješano je i nekoliko božićnih pjesama među ta predavanja, koja si je žakan Barić Mandić zabilježio u ovu bilježnicu, premda ne spadaju među predavanja.

U ovoj se bilježnici govori na prvom mjestu o sv. redu. O redovima, koje prima žakan prije no postane popom, o materiji i formi kod svakoga od tih redova. Iza toga (poslije umetnutih božićnih pjesama) govori se o sv. sakramentima, — o sv. misi, — opet o sv. redu i ki oficij je od onih, ki se rede, — o zadovoljenju ili pokori, — o sakramentu ženidbe, o zaprijekama (impedimenti) ženidbe, — o cezuri crikvenoj ili regulitadi, — o prokletstvu, i to koja su prokletstva pridržana biskupu, a koja papi po buli vičere gospodinove i koja mimo ove bule, — od suspensiona, degradanja i itardeta, — te o iregulitadi. Na koncu se govori o redovničkim ispitima i o ispitačima, kako se ima stajati, kada se moli, o diferenciji između sakramenta i posvetilišta. Sudeći po dijalektičnim osobinama ove bilježnice, bit će, da je bio pisac njen rodom iz Baške.

c) Bilježnica, koja se čuva u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom III. a. 7. Napisana je po svoj prilici u prvoj polovici 18. vijeka, vjerojatno na otoku Krku (Baški) ili možda negdje oko Zadra. Ovoj bilježnici manjka početak i konac. Počinje sa četvrtim govorenjem o sv. sakramentima. O sv. sakramentima govori se u devetnaest govorenja. Iza toga govori se o sv. misi u pet govorenja i o sv. redu. Na koncu

se nalaze upute svećenicima za sv. ispovijed u šest govorenja, napose još dva govorenja o pokori i proščenju.

d) Bilježnica fra Ignacija Žica od god. 1717., koja se čuva u samostanu Franjevaca u Zadru. Raspravlja se o sv. misi pod naslovom: „Ovo su ežameni od sv. mise".

e) Bilježnica, koja se čuva u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom IV. a. 93. Napisana je sredinom 18. vijeka u sjevernoj Dalmaciji. Na prvom se mjestu raspravlja o zapovijedima božjim u ovim točkama: O prvoj zapovijedi — od poklona (= poklonstva), kako se griješi proti vjeri i nevjerstvom, poluvjerstvom i odmetničtvom; o drugoj zapovijedi — o psovkama i kletvama; o trećoj zapovijedi, o četvrtoj zapovijedi — o vladanju prema roditeljima, o petoj zapovijedi, o šestoj zapovijedi — potanko o bludnom grijehu i njegovim prigodama, o sedmoj zapovijedi i o osmoj zapovijedi — napose o laži i šmutnji. Nadalje se raspravlja o zaprijekama ženidbe, o posvetilištu staroga zakona, o posvetilištu novoga zakona, o grijehu, o broju i vrsti grijeha, o pokori, o ispovijedi, o materiji ispovijedi, o prilikama (od okološćinah) i pečata (ili šutnje, tajne) ispovijedi. Na koncu se raspravlja pitanje: koliko je zaprikah, koje zapričuju učiniti ženidbu; ništa ne manje, da se učini, da je dobro učinjena, i koje parćije ima skrušenje izvarsno?

f) Bilježnica, koja se čuva u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom IV. a. 122. Napisana je sredinom 18. vijeka po svoj prilici u sjevernoj Dalmaciji. Vrlo je slična bilježnici spomenutoj pod e., te nema sumnje, da imađahu obje ove bilježnice isto vrelo. Sadržaje ova bilježnica: Istumačenje sverhu deset zapovidi božjih. Potribno je to ne samo ispovedniku da još navlastito župniku. Na četiri načina more se sagrišiti protiva svakoj zapovidi, to jest mišlju, ričju, dilon i ostavljenjen. Protumačeno je osam zapovijedi, kako se griješi protiv pojedinih zapovijedi. Iza osme zapovijedi ostalo je čistoga prostora za devetu i desetu zapovijed, koje nijesu obrađene. Govori se napose, kako se griješi protiv vjere, ufanju, ljubavi božjoj, što je nevirnost, poluvirstvo, odmetničtvo, psost itd. Nadalje se govori o sv. ispovijedi, o materiji ispovijedi, o prigodi ispovijedi, o tajni ili pečatu ispovijedi, o napastovanju ispovijedi, o postu, o psostima i zakletvama. Papa Benedikt XIV. god. 1745. na upit nekih španjolskih biskupa odredio u sedam točaka, koji su sve dužni postiti. Spominju se događaji ili kazi, koji

su pridržani kod sv. ispovijedi zadarskomu arcibiskupu, a koji papi. Jošte se govori o zaprijekama ženidbe i o sakramentu ženidbe, pa o posvetilištu. Na koncu se nalazi blagoslov u veliku subotu sverhu vode.

g) Bilježnica, koja se čuva u kr. sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod signaturom S.M. 32. F. 25. Ova je bilježnica napisana u polovici 18. vijeka na otoku Krku. Rukopis je nepotpun. Govori o sakramentima krstu, krizmi, euharistiji i pokori.

h) Bilježnica žakna Matije Kraljića iz Dubašnice. Ova se bilježnica čuva u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom I. a. 14. Napisao ju je žakan Matija Kraljić god. 1741. Ova se bilježnica razlikuje od ostalih, što nije žakan Matija Kraljić bilježio ono, što su mu njegovi profesori predavali, već ono, što je mislio, da će mu trebati i što ga je zanimalo. Sadržaje ova bilježnica: Dila potribna znati svakomu krstjanicu, i to: dilo od vire, dilo od ufanja, dilo od ljubavi i dilo od skrušenja, zatim pesan od sv. Andrije, kako se štije po Mateju na pogl. 4., — versi sv. Katarine device i mučenice, — neke sitnije molitve i pjesme i na koncu „Priglavljenije k misi".

i) Bilježnica, koju je napisao god. 1659. Jure Sadinić za gospodina don Matiju Bačića. Od ove su se bilježnice sačuvala samo tri lista, koji se čuvaju u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom IV. a. 80./36. Sadržaje blagdane, ki su zapovidni ili po običaju, ki se jimaju udržati u državi zadarskoj. Blagdani su navedeni za svaki mjesec od siječnja do prosinca. U jednoj bilješki veli prepisivatelj Juraj Sadinić: „I lipje bih je spisa, da bude malo širi libar, i obeća mi od svoje volje četvrtal pšenice", iz koje razabiremo, da su si dali i popovi ovakove đačke bilježnice prepisivati za svoju porabu i da su prepisivatelje nagrađivali. Rukopis potjecat će iz sjeverne Dalmacije.

j) Jedan list iz oveće bilježnice, koji se čuva u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom IV. a. 80./44., u kojem se govori o smrtnom grijehu. Napisan je u 17. ili 18. vijeku po svoj prilici na otoku Krku ili u okolici grada Zadra.

k) Bilježnica, koja se čuva u kr. sveuč. knjižnici u Zagrebu pod signaturom SM. 32. F. 28. Od ove se je bilježnice sačuvalo 48 listova, početak i konac manjka. Napisana je bila ova bilježnica u 18. vijeku. Na sačuvanim listovima govori

se o svetoj misi u pet članaka ili govorenja, — o sv. redu u dva članka ili govorenja, — o sakramentu krstu i krizmi u pet članaka ili govorenja, — o posljednjem pomazanju i o sakramentu pokore u pet članaka ili govorenja.

l) Bilježnica žakna Mike Dorčića, koja se čuva u kr. sveuč. knjižnici u Zagrebu pod signaturom SM. 32. F. 21. Djelo imade i naslov „Dotrina (= nauk) kršćanska", razdijeljeno je u tri dijela. Prvi dio je uvod ili što je potrebno svakomu kršćaninu, da se spasi, u kom se dijelu općenito govori o sedam sv. sakramenata, o vrsti grijeha i t. d. U drugom dijelu imade osam govorenja, gdje se potanje govori o vjeri, vjerovanju apoštolskom, o ufanju, o oče našu, o zdravoj Mariji, o prizivanju svetih, o ljubavi i t. d. U trećem dijelu imade opet osam govorenja ili disputovanja, gdje se potanje govori o deset zapovijedi božjih, o crkvenim zapovijedima, o djelima milosrđa, o sakramentima sv. crkve, o vrstima grijeha, o darovima duha svetoga, o krepostima i t. d.

Ovu je knjigu prepisao žakan Miko Dorčić za žakna Baru Suzića god. 1834. po svoj prilici na otoku Krku, košto nam pokazuje ova konačna bilješka: „1834. bi spisana ova dotrina po meni žaknu Miku Dorčić, a pisah ju žaknu Bari Suziću. Bog mu daj se va nju zdravu učit i dobro umit, amen. Bog mu daj zdravje dobro". Ta je bilježnica podjedno najmlađi povećí glagolski rukopis, što ga ja poznam. Osim ovih bilježnica imade još nešto sitnih fragmenata đačkih udžbenika ili đačkih školskih bilježnica. Kao pripomoćna knjiga upotrebljavalo se u 15. i 16. vijeku i gore spomenuto (na str. 148.—154.) djelo „Dialogi sv. Grgura velikoga, pape".

Od kako je došao Matija Sović (vidi str. 34.) u Dalmaciju, imali su žakni glagolaši za obuku u slaveno-hrvatskom crkvenom jeziku izvadak iz slavenske gramatike Melentija Smotriskoga, koju je priredio ćirilskim slovima za žakne glagolaše osobito dalmatinske Matija Sović. Rukopis ove prerađene Smotriskove gramatike čuva se danas u Studijskoj biblioteci u Ljubljani pod signaturom II c. 165. a—2. Gramatici svojoj napisao je Sović i veliki predgovor. Štampana nije bila ova gramatika nikada.

Jednu đačku bilježnicu o gramatici crkveno-slavenskoga jezika iz zadarskog sjemeništa glagolskim slovima napisanu spominje J. Milčetić u svojoj Bibliografiji na str. 503. Ova bilježnica je školsko tumačenje iz Sovićeve gramatike.

Kako je bila cijela obuka naših žakana glagolaša udešena u pitanjima i u odgovorima, tako se je i gramatika obučavala u pitanjima i odgovorima.

Slavenska gramatika Melentija Smotriskoga, monaha ruskoga sv. Vasilija, izašla je u Vilni 1619., te je bila i kod Slaveno-Srba dobro poznata.

Pored gramatike imali su naši žakni glagolaši osobito dalmatinski i rječnik za crkveno-slavenski jezik, i to rječnik, kako ga nazivlje I. Milčetić, Radovčićevim rječnikom. Napisan je taj rječnik ćirilskim slovima. Tko je taj rječnik prvotno sastavio, nije nam poznato. Služili su se njime žakni glagolaši u 18. i početkom 19. vijeka. Rječnik ovaj nije bio štampan, nego su ga žakni prepisivali.

I naši protestanti priredili su jednu knjigu za mladež i priproste ljude pod naslovom: „Katekizmus, jedna malahna knjiga, u koj jesu vele potribni i korisni nauci i artikuli prave karstjanske vere s kratkim istumačanjem za mlade i priproste ljudi, sad najparvo iz mnozih jazik' harvacki istumačena". U Tubingi 1561., u 2000 primjeraka štampana. II. izdanje u Tubingi 1564 Predgovor su potpisali Primuš Truber Kranjac, Anton Dalmatin patriarha i Štefan Istrijan Konzul.

E. Zbirke propovijedi.

Naši revni popovi glagolaši i svjetovni i samostanci (Franjevci) smatrali su jednom od svojih najznamenitijih dužnosti, da si sastavljaju propovijedi, koje će narodu propovijedati. Nu sve propovijedi, koje su naši popovi glagolaši sastavljali, nijesu bile sastavljene po istom kalupu. Imade i među njima razlika. Svi su se ipak slagali u tom, da su te propovijedi sastavljali u posebne zbirke. Dakako da je zub vremena uništio mnogo takovih zbirki košto je uništio i svu silu drugih glagolskih spomenika. Među raznim vrstama zbirki hrv. glagolskih propovijedi razlikujemo: Tumače evanđelja ili postile, kvarezimale ili korizmene propovijedi, dišipule ili proste (jednostavne) propovijedi i obične propovijedi.

1. P o s t i l e. Riječ p o s t i l l a upotrebljava se već dosta rano u srednjem vijeku, te je isprva značila tumač koga biblijskoga mjesta osobito u obliku tako zvane h o m i l i j e. Riječ se ova izvodi iz riječi „Post illa verba textus", kojima je riječima obično počimao tumač biblijskoga teksta. Obično se uzimlje, da naziv „postilla" dolazi prvi put u naslovu homilijarija, što ga je Paulus diaconus po nalogu Karla Velikoga sastavio. Kasnije dobila je ova imenica i šire značenje, te se je upotreblja-

vala i za tumač čitavoga niza biblijskih knjiga. Takova se je postila zvala „p o s t i l l a i n u n i v e r s a b i b l i a“.

Tumač (ili propovijed) nalazi se uvijek iza stiha ili izvatka iz svetoga pisma. Od postila u širem smislu najpoznatija je ona Nikole de Lyra u latinkoj knjizi. U Njemačkoj prije reformacije izlazile su knjige slične postilama pod imenom „P l e n a r i u m“. U protestantsku crkvenu literaturu uvede riječ „postilla“ Luter.

Kasnije se je upotrebljavala riječ „p o s t i l a“ za zbirke propovijedi ili tumače nedjelnih ili svetačkih perikopa, u kojima bijahu upute o vjerskim istinama, crkvenim običajima itd. Od 18. vijeka dalje upotrebljava se ova riječ vrlo rijetko.

Iz hrvatske glagolske knjige sačuvale su se do danas, koliko za sada znamo, ove postile :

a) Z b i r k e p r o p o v i j e d i p o p a T o m a š a P e t r i n i ć a iz Banja dvora iz Bužana plemenom Stupića, što ju je prepisao za poštovana redovnika gospodina Matiju Gušćanina, koji bijaše tada upravitelj crkve sv. Marije u gradu Jeloviku i arhiprvad brinjski, god. 1503. i za to dobio plaću od tri dukata. Zbirka imade naslov :„ P o č e t i j e t l m a č ê n j a e v a n j e l i j n e d i l j i i n i h' e v a n j e l i j s v e t i h n a s l u ž b u b o ž i j u“. Pisac veli u svojoj zaključnoj bilješci, da želi, da se zove ova njenjegova zbirka: „C v e t v s a k ê m u d r o s t i.“.

U svemu imade ova zbirka 150 ovakovih tumačenja evanđelja. Rukopis nije potpun i čuva se danas u dvorskoj knjižnici u Beču pod signaturom Codex slavicus 78.

b) P o s t i l a p o p a J u r j a Č e r n i ć a, p l o v a n a l e d e n i č k o g a, r o d o m i z B r i b i r a. Napisao je ovu postilu oko god. 1627. Dali je pop Juraj Černić prvi priredio na hrv. jeziku hrvatsku postilu u katoličkom duhu ili ju prepisao iz starijega originala, ne da se za sada ustanoviti. Protestanska postila izašla je štampom i to glagolicom god. 1562., ćirilicom god. 1563. i latinicom god. 1568. Dakle pop Juraj Černić imao je za svoju postilu uzora u hrvatskim protestantima Antunu Dalmatinu i Stipanu Istrijaninu, ako već nije imao uzora u hrvatskim katoličkim postilama.

Od postile popa Jurja Černića sačuvala su nam se, koliko danas znademo, tri rukopisa, i to: α) Rukopis, koji se čuva u Studijskoj knjižnici u Ljubljani pod signaturom II. C. 166. Ovaj rukopis imade u svemu 56 postila ili propovijedi, od kojih zapada na nedjelju 51, a pet na ove dane: Na rođenje Isukrstovo,

na mlado ljeto, na dan triju kralja, na dan uznesenja Isukrstova i na Tijelovo.

Ovu je postilu prodao pop Juraj Černić grižanskomu plovanu Grguru Glavičiću, košto pokazuje bilješka na posljednjem listu „Ovo su knjige mene popa Grgura Glavičića, plovana griškoga, ke knjige ja sam pošteno platil v Hristi poštovanomu popu Jurju Černiću, plovanu ledeničkomu, zvrh tih knjig nisam nikomu niš dužan. Ako bi ih ki hotil kamo odniti, vrag mu oće dušu u pakal poniti".

Imade još jedna bilješka i pjesma popa Dumka Miletića od god. 1660., koju je namijenio popu Grguru Papiću.

β) Rukopis, koji se čuva u kr. sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod signaturom SM. 32. F. 6. Na prvoj se strani ovoga rukopisa nalaze zabilježene ove riječi: „1637. aprila dan 10. počeše se pisati ove knjige, ke se zovu poštila, na slavu gospodina boga vsemogućega i vsega dvora nebeskoga". Rukopis imade oblik velike četvrtine i opsiže 179 listova teksta i jedan list voja (= vođa) ili kazala cijeloga sadržaja. Međutim imade cijeli rukopis jedan list ipak manje, jer se list 45. broji s jedne strane kao 45., a s druge strane kao 46., tako da prema tomu imade cijelo djelo zajedno sa vojem ili kazalom 179 listova ili 358 strana potpuno ispisanih. Na koncu posljednje postile nalaze se ovi stihovi: „Hvala ti na vsemu, I(su)se b(o)že moj, — ki slugi tvojemu da sveršit nauk tvoj, — Daj sveršenje ovo da bude rabiti — Vazda kerščenikom i za me moliti!"

Ovomu rukopisu dodana su naknadno latinicom napisana dva dodatka od dviju različitih ruku, koji su naknadno i ušiveni u ovaj rukopis, i to: 1. Propovijed na dan svetih apoštola Filipa i Jakova i 2. Život svetoga Jakova apostola manjega.

I ovaj je rukopis napisan u području senjsko-modruške biskupije, po svoj prilici u Vinodolu.

γ) Rukopis, koji se čuva u arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu pod signaturom III. b. 11. Čini se, da je ovaj rukopis prepisao pomenuti već plovan ledenički Juraj Černić za koga od svojih prijatelja iza god. 1627., a prije god. 1640., jer se već od god. 1641. nalazi bilješka mlađe ruke na prednjim koricama iznutra. Kukuljević je ovaj rukopis našao u Bribiru, gdje mu ga je poklonio kanonik Juraj Čorić. Odakle razabiremo, da je ovaj rukopis ostao cijelo vrijeme u Vinodolu (u Bribiru), dok ga nije Kukuljević ponio u Zagreb.

c) Postila hrvatskih protestanata Antona Dalmatina i Stipana Istrijanina, štampana u Tübigenu (Urachu) god. 1562. u 1000 komada. Ova je postila posvećena knezu Krištoforu, vojvodi virtenberškomu. Potpisana je ova posveta od Kranjca Primusa Trubera, Antona Dalmatina i Stipana Konzula Istrijanina. Posveta je napisana hrvatskim (glagolicom) i njemačkim jezikom. Predgovor počinje se riječima: „Vsim dobrim bogoljubnim slovênskim i hrvackim krstjanom vsako dobro ot Isuhrista prosimo!" Predgovor su potpisali samo Anton Dalmatin i Stipan Istrijanin.

2. Kvarezimali ili korizmene propovijedi. Takove su mi za sada poznate ove zbirke:

a) Kvarezimal popa Šimuna Grebliča i njegova žakna Mihovila rodom iz Boljuna. Rukopis ovoga kvarezimala čuva se u arhivu župnoga ureda u Vrbniku. Rukopis ovaj sastoji se iz dviju česti. Stariji je dio ovoga rukopisa onaj, koji opsiše 24 lista i koji je pomenuti pop Šimun Greblić napisao, dok je još bio žakan okolit god. 1493., košto pokazuje bilješka na listu 23 b.: „Svršeno bê sije tlmačenije od muki gospodina našego Isuhrista mêseca marča na dan 5., a od njegova rojstva tekućih lêt 1493., az Šimun žakan okolit ispisah sije tlmačenje v Roče i ja rodom iz Roča. Bog' s nami!" Kasniji je onaj dio ovoga rukopisa, koji opsiže 134 lista, košto pokazuje bilješka na listu 132 b.: „Va ime božje, amen. Let godspodnjih 1497. mêseca avrila dospisane (bêše) te knjigi od popa Šimuna Grebliča i njegovega žakna Mihovila, rodom z Boljuna. I dospih je v mojej kuće na moju špendiju i na moju hartu na hvalu gospodinu bogu i njega matere divi Marije i blaženoga svetoga Barnardina ispovidnika i za nauk neumićihi ki budu se otili va nje učit. Jošće prosim vsêh kliriki, ki budu va te knjigi čtali, molite gospodina boga za mene grêšnika i za mojih starjih duše Va vrime pape Aleksandra šestoga, a biskupa našega Ahaca Žibriohara v Trstê".

Vod ili vođ (= kazalo) ovomu mlađemu rukopisu napisao je pomenuti pop Šimun Greblo istom god. 1516., košto pokazuje ova bilješka na listu 133 b.: „Si vod napisa domin Simun Greblo aprila 11. u vrime, kada gospoda benetaška i kralj Francije imêhu veliku vojsku s kraljem rimskim Maksimijanom u Italiji 1516".

Kasniji rukopis je manjkav na početku, manjkaju naime propovijedi od čiste srijede do drugoga utorka korizme.

Od istoga pisca Šimuna Grebliča ili Grebla imamo još djelo „Kvadrigu", o kojem je bilo gore govora.

b) K v a r e z i m a l ž a k n a B r o z a z B u ž a n o d K a c i t i ć z D u b o v i k a p l e m e n e m K o l u n i ć. Od ovoga djela poznata su mi za sada dva rukopisa, koji se oba dva čuvaju u arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu, i to:

α) prvi pod signaturom III. a. 51. Ovaj se je spomenik sačuvao dosta oštećen. Počinje istom listom 43. ili stranom 86., a i listovi od 43.–49. jesu više manje oštećeni, 43. lista manjka preko polovice, a i kasniji nekoji listovi manjkaju, tako list 51., 58., 128., 142., 150., 151., 165., 166., 167., a list 170. je odozdo škavama podrezan, tako da manjka veći dio posljednjega retka. Cijeli spomenik završuje listom 197.. nu jasno se vidi, da je iza ovoga lista još nekoliko listova bilo, kojih je tečajem vremena nestalo Cijelo je djelo moralo imati najmanje 200 listova ili 400 stranica. Oblik (format) imade naš spomenik četvrtine i svaka je stranica podijeljena u dva stupca. Napisan je izmjence na papiru i pergameni, a napisan je lijepom glagolicom, koja čini prijelaz od ustavnoga do kurzivnoga glagolskoga pisma.

Napisan je ovaj spomenik na području današnje senjske biskupije, po svoj prilici u Bužama, košto razabiremo iz ove ponešto oštećene bilješke, koju nalazimo na 170. listu našega rukopisa:

„Va ime Is(u)h(risto)vo, amen. Let' g(ospo)dnji'h) 1486. miseca ijuleja d'n' sedmi bi dovršenije knjig' s(ve)tago Brnardina. Ja gospodin Leonardo plemenem' Doljanin' položih' učiniti svitlo delo, ko bi bilo na službu božiju i s(ve)te crikve za grihi moje. Spisah' sije knjige mojim' blagom' čistim'. I to vrime biše o(ta)c vrhovni g(ospo)d(i)n' papa Inocencij, a kralj' ugarski kralj' Matijaš' i biše podbil' poda se vsu hrvacku gospodu i zigna van' kneza Anža z njegova gospodstva i kneza Ivana i tada vladaše Senjem' i Otočcem i inimi gradi. I va to vrime biše Pav(a)l' biskup' senjski i gatanski i tada biše vikar' gatanski g(ospo)din Leonardo i očak' s(ve)te Marije v kneži vsi. I takoje biše sa mnu domin' Pav(a)l', sin Vladislavlj'. I tako . . . knežu vas' plemenit' č(lovi)k' Matko Novaković i po redu držaše Podgradac' počtovan' plemenit' č(lovi)k' Pet(a)r' Prosurić, plemen' Stupić. I tada držaše Papraćane plemenit' č(lovi)k' Mikša Ričanin. Jošće držaše Kutnjane plemenit č(lovi)k' Grgur' Desić'. I biše va toj svojti dovolje dobrih' muži, najprvo Ivan' pridivkom' Ban i Gusić' Ivan' i Grgac' i Martin' Črnčić' i Vrban' i Štrcaj i Maršan i inih' dobrih' muži, bog' ih' imenuj svoju mi-

lostju. I tada biše pšenica v Otočci po peť, a proso po peť beči, zač' biše dobra litina. I jošće vas molim, gospodo redovnici i žakni, da se spomenete na pritču ovu, da je knjigam' teško priti, i gdo knjige počtuje, ta je knjigami počtovan' i komu bi va oblasti . . . . . te kako bi se duglje služba božija vršila.

I se knjige i siju rubriku pisah ja Broz', žakan budući v redu evanjelskom z Bužan' ot Kocitić z Dubovika, plemenem' Kolunić, komu jesu grisi bogastvo, grob' otočastvo, zemlja mati, i pisah v istinu te knjige poštovanu mužu g(ospo)dinu Leonardu, vikaru gatanskomu, v njega hiži side, a za moju plaću. I zato molim' i prosim' vsih', ki budu va te knjige štali, gospode redovnikov', otac' duhovnih' i žakan', tolikoje slug božjih, i brate moje, ako sam ča kadi grišil', ne klnite me, da bl(agoslo)vite (i) ispravite vašim' razumom', zač' ni ih pisala ruka s(ve)ta, na ruka grišniča. O va to vrime biše g(ospo)d(i)n prisvit' Otočcu i Senju, a njegovi oficijali purk . . . . hu, da mogahu, a b(o)g' nas' vsih' veseli, amen'".

Za zadržaj prvih 168 listovi knjige doznajemo iz vođa ili kazala, koji se nalazi na listu 168. i 169. i koji glasi: To je vod' tih' knjig' s(ve)toga Brnardina: (1) Kara se grih', od superdije na prvom listu; (2) Kara se grih' od nevere, na 3; (3) Kara se grih', ki se zove zlo hotenje, na 6; (4) Kara se grih', ki se zove neufanje, na 8.; (5) Kara se grih', ki se zove neznanje, budi saznan', na 12.; (6) Kara se grih, ki se zove gultonija, na 14., (7) Kara se grih', ki se zove nepravda, na 17.; (8) Kara se grih' nepoštenje proti s(ve)tim sakramentom, na 21.; (9) Kara se grih', ki se zove tvrdost', na 25.: (10) Kara se grih', ki se zove lakomost', na 28.; (11) Kara se grih', ki se zove pogr'jevati b(og)a i njega zapovidi, na 30.; (12) Kara se grih', ki se zove laža, na 34.; (13) Kara se grih', ki se zove tašća slava, na 37.; (14) Kara se grih', ki se zove hinba, na 40.; (15) Kara se grih', ki se zove tadba, na 42.; (16) Kara se grih', ki ke zove ljubav prezredna, na 46.; (17) Kara se grih', ki se zove hudoba, na 48; (18) Kara se grih', ki se zove silu vzimanje, na 51.; (19) Kara se grih', ki se zove oholo življenje, na 55.; (20) Kara se grih', ki se zove ožura. Otejte naslediti g(ospo)dina b(og)a, na 58.; (21) Kara se grih' govoriti zlo dobro, a dobro zlo, na 61.; (22) Kara se grih' ki ne će pokarati grišnika, na 64.; (23) Kara se grih', ki se zove neposluh', na 67.; (24) Kara se grih', ki se zove nestrpljenje, na 70; (25) Kara se grih', ki se zove neverstvo; na 73.; (26) Kara se grih', ki se

zove preljubodejstvo, na 77.; (27) Kara se grih', ki se zove ubojstvo, na 80.; (28) Kara se grih', ki se zove nenavist' na 83.; (29) Kara se grih', ko je suditi iskrnjega po sumnji, na 86.; (30) Kara se grih', ki se zove neumićastvo . . . , na 89.; (31) Kara se grih', ki se zove nevzdržanje čistoće, na 92.; (32) Kara se grih', ki se zove lenost i prazdnovanje, na 96 ; (33) Kara se grih', ki se zove krivo priseganje, na 100.; (34) Kara se grih', ki se zove ubijstvo, na na 104.; (35) Kara se grih', ki se zove nepočtenje s(ve)tih riči na 110.; (36) Kara se grih', ki se zove ubojstvo na 115 ; (37) Kara se grih', ki se zove naglost, na 120.; (38) Kara se grih', ki se zove nemilosrdije, na 123.; (39) Kara se grih', ki se zove zal' svet' iskrnjemu svojemu, na 127,; (40) Kara se grih', ki se zove tašća hvala. Jeremija prorok poveda, na 130.; (41) Kara se grih', ki se zove psost', na 134.; (42) Kara se grih', ki se zove neprijazan', na 137.; (43) Kara se grih', ki se zove maščenje, na 140; (44) Kara se grih', ki se zove nemilosrdije, na 143.; (45) Kara se grih', ki se zove nepočtenje svete crkve sakramentom', na 146.; (46) Na veli petak' obidu me psi mnozi. Imaš' razmišljati muku Isuhristovu, na 150.; (47) Ženo, se sin' tvoj, prova se po pismu, po naturi, po prilici, na 154.

β) drugi pod signaturom III. a. 19. Ni ovaj spomenik nije potpun. Počinje sa listom 29., a i kasnije manjkaju stranice 143. i 144., 185. i 186., 259. i 260., 283.—288. Prva propovijed, koja se nalazi u ovom rukopisu, manjkava je na početku, a druga imade naslov: „V' torak treti posta". Rukopis je ovaj nešto mlađi od prvoga.

c) Bit će kvarezimal možda i ona rukopisna knjiga, koja se nalazi u gradskoj knjižnici u Oportu u Portugalskoj, o kojoj su već govorili prof. A. Pavinski iz Varšave, Jagić i K. Jiriček, ali koja je do danas ostala sasma neproučena. Pripadat će 15. ili početku 16. vijeka.

d) Štampana knjiga u Senju 1508. „Korizmenjak", t. j. korizmene propovijedi. Knjiga opsiže 104 lista u osmini ili 208 strana. Korizmenjak počinje riječima: „Va ime božje i devi Marije, amen'. Počinje Korizmênjak': novi prolog' fra Ruberta kralja Ferantu z Napulje". Iza prologa Rubertova slijede propovijedi (govorenja ili pripovidanja ili sermoni) za svaki dan u korizmi osim za veliku subotu. Pored ovih korizmenih propovijedi nalaze se na listu 98—104. propovijedi na uskrs, na uskrsni ponedjeljak, na uskrsni utorak i u prvu nedjelju po

uskrsu (v nedilju na oktabu paske). Na listu 104. b. nalazi se ova zaglavna bilješka: „Svršen' korizmenjak' fratra Ruberta učinjen' na ugojenije svećenoga veličastva kralja Franta, protumačen' z latinskoga jazika na hrvacki po popi Peri Jakovčići i po popi Silvestri Bedričići, ki moli vas' častni oci, ki budete va nje čtali, ako najdete omršnju, pre česa ni, vi napravite, a nam ne zamirite, zač smo rodom' Hrvate, a naukom' latinskim' priprosti. Da va ufanje onoga, ki vsa vlada, jesmo je počeli i svršili. Njemu budi hvala sada i vazda, amen'. — Ove knjige, ke se zovu fra Rubert' biše štampanê po povêleniju počtovanoga gospodina, gospodina Silvêstra Bedričića, arhižakna crikve senjske. I te knjige biše komponjene i korežene (gospodi)nom' Urbanom' i Tomasom (Br)odaričem', kanonicih' . . . crikve senjske. Štampane po mêštru Grguru Senjaninu i bi štampa svršena v hiži rečenoga gospodina Silvestra miseca oktobra dan' 17. v letih' spasitelja našêga 1508."

3. Disipuli. Ova je vrst propovijedi došla u hrv. glagolsku knjigu, kako Milčetić misli, preko njemačkoga dominikanca Herolta, koji je živio početkom 15. vijeka. Danas imademo, koliko je poznato, tri rukopisa ovakove vrsti propovijedi, i to :

a) rukopis, koji se čuva u arhivu Jugoslavenske akademije pod signaturom IV. a. 95. Ovaj je rukopis na žalost prilično oštećen, na početku manjka 21 list ili prvih sedam propovijedi, a i u sredini manjka nekoliko listova košto i na koncu. U propovijedi na dan sv. Jakova apustola na današnjem listu 57 a. nalaze se riječi : „Sada od Hrista minulo je let' 1541". Iz ovih riječi razabiremo, kada je bio ovaj rukopis napisan. Danas imade ovaj manjkavi rukopis 178 listova, a potpun ih je imao preko 229 listova.

b) rukopis, koji se čuva u staroslavenskoj akademiji u Krku. Ni ovaj rukopis nije potpun, ali svakako potpuniji nego prvi. Imade naslov : „Ovo jesu sermoni disipula, ča se zovu knjigi veliki naučitelj". Rukopis je ovaj bio napisan prije god. 1567., jer od te se godine nalazi na listu 137. jedna kasnija bilješka. Pored propovijedi nalazi se u tom rukopisu i članak : „To su mirakuli blažene devi Marije vele lipi, čti" (od lista 159 a.—174 b.).

c) rukopis, koji se čuva kod gosp. prof. Ivana Milčetića u Varaždinu. Ovaj rukopis imade naslov : „Početije knjig' disipula, ke jesu složene od svetih' otac' i potvrjene i stumačene iz djačkoga jazika na hrvacki". Na listu 238. nalazi se bilješka :

„Sije knjige biše svršene meseca perv(a)ra dan 20. i pisah je ja pop Mihovil, plovan belgradski 1558". Iz ovoga zapisa doznajemo za ime pisca ili prepisavatelja ovoga rukopisa. I u ovom rukopisu nalaze se pored propovjedi „Mirakuli dive Marije", a pored toga i nekoliko pjesama, kao pjesma „To je pesan svete Marije", „To je pesan', kada se dviže sveto telo i krv Hristova" i „Pesan na rojstvo Hristovo".

Sva ova tri rukopisa su istoga izvora, jer su i napisana nekako u isto vrijeme, a i na istom području, u Vinodolu.

4. Homilije. Danas poznata su nam dva rukopisa te vrsti propovijedi, koja se oba dva čuvaju u arhivu staroslavenske akademije u Krku. Oba su rukopisa manjkava i vrlo oštećena. Nastala su oba rukopisa po svoj prilici u Istri negdje pod kraj 15. ili početkom 16. vijeka. Rukopisi nijesu danas ni opsegom jednaki, od jednoga se je sačuvalo samo 12 listova dočim su jednom morali imati do 200 listova.

5. Obične propovijedi, u kojima se pisac nije obazirao ni na kakovu vanjsku formu. Takovih zbirki propovijedi što potpunih što više ili manje manjkavih sačuvalo nam se je vrlo mnogo, i to iz 17. i 18. vijeka, tako:

a) u rukopisu, koji se čuva u arhivu Jugoslav. akademije pod signaturom IV a. 96. Napisan je bio negdje u sjevernoj Dalmaciji, a kako se vidi iz jedne bilješke na listu 18 b., napisan je bio god. 1638. U svem imade 20 propovijedi, koje nijesu poredane nekim stalnim redom, već kako je dospio koju napisati. Među propovijedima nalaze se i dvije pjesme na listu 18., i to pjesma: „Kako smrt sve pohara" od 30 stihova i pjesma „Versi od ljubavi božje" od 46 stihova. Cijela ova zbirka propovijedi izgleda više ko neka bilježnica no kao redovita zbirka.

b) u rukopisu, koji se čuva u arhivu Jugoslav. akademije pod signaturom IV. a. 98. Ovaj je rukopis napisao god. 1680. pop Ivan Oštarić, košto nam kaže bilješka na 1. listu: „1680. na 31. oktubra. Ovo su knjigi popa Jivana Oštarića od Kolana, kurata iz Zlarina". Na 2. listu nalazi se nepotpuna oporuka Šime Ilijina od 20. VIII. 1661. Iza toga slijedi 27 propovijedi. Propovijedi počimaju sa propovijedi na dan svih svetih, a svršavaju sa propovijedi na presveti dan od duhova. Poredane nijesu stalnim redom, ma da i neki red slabi postoji. Na koncu se nalaze neke sitne molitvice i bilješke.

c) u rukopisu, koji se čuva u arhivu Jugoslav. akademije pod signaturom IV. a. 97. Ovaj je rukopis napisao, kako nam

jedna bilješka na listu 89 b. pokazuje fra Benedet Koščić iz Kuklice u Dalmaciji. Propovijedi su podijeljene u dva dijela, od kojih je prvi dio znatno manji od drugoga, a zaostaje za drugim i stilom. U prvom dijelu imade pet propovijedi, a u drugom 33. Neke su propovijedi obrađene u prvom i drugom dijelu, kao propovijedi na 1., 2. i 3. nedjelju korizme.

d) u rukopisu, koji se čuva u arhivu Jugoslav. akademije pod signaturom IV. a 140. Ovaj rukopis je napisan u mjestu Lukoranu u Dalmaciji oko god. 1692. Sadržaje u svem osam propovijedi, i to na porojenje divice Marije, na svi sveti govorenje, nedilje druge, četvrte, pete korizme, na začetje divice Marije, od uskrsnutja Isuhristova, govorenje vazda ka(d) ti drago. Osim propovijedi nalazi se naredba senata mletačkoga od god. 1692. o pokrštenju inovjeraca i okružnica ordinarijata zadarskoga na svećenstvo. Pod konac nalaze se razne bilješke i dvije oporuke, jedna od god. 1693.

e) u rukopisu, koji se čuva u arhivu Jugoslav. akademije pod signaturom IV. a. 94. Ovu je zbirku propovijedi napisao don Nikola Belić god. 1746., košto nam kaže na listu l. a. ova bilješka: „1746. na 22. marča, libro terzo. Ja don Nikola Belić iz Ugljana učinih ovi libar za moju potribu. Ako bi se koj š njim služio, neka kumpati, ako najde koj fal o(li) oror. Da san mu priporučen u svetih molitvah". Iz ove bilješke podjedno doznajemo, da je Nikola Belić napisao još dvije knjige ovakovih propovijedi, budući da je ovo knjiga treća. U ovoj se knjizi nalazi 28 propovijedi. Sve ove propovijedi pisane su čistim hrvatskim jezikom, i to narječjem ikavskim i štokavskim sa dosta primjesa čakavskih.

f) u rukopisu, koji se čuva u arhivu Jugoslav. akademije pod signaturom IV. a. 143. Rukopis je na početku manjkav, manjka prvih osam listova. Prva propovijed, koja se nalazi u našem rukopisu, jest za nedjelju pred božićem, a radi o poštivanju roditelja. U svem imade 19 propovijedi. Rukopis nije sav napisan od iste ruke. Na koncu se nalaze i drugi članci, kao članak o molitvi. Pripadat će 18. vijeku, a napisan je negdje u hrv. primorju ili još vjerojatnije na otoku Krku.

g) u rukopisu, koji se čuva u arhivu Jugoslav. akademije pod signarom IV. a. 136. Rukopis će potjecati sa otoka Krka, napisan je bio oko 'god. 1700. Sačuvao se je dosta oštećen, imade u svem samo 16 listova, na kojima se je sačuvalo 7 propovijedi. Čini se, da nije sve ni od iste ruke napisano.

h) u velikom rukopisu od 438 stranica, koji se čuva u samostanu Franjevaca u Košljunu. Rukopis je ovaj pobrkan, stoga se i miješaju propovijedi korizmene i adventske. Milčetić veli, da je napisan u 17. ili početkom 18. vijeka. Propovijedi su dosta opsežne i dijele se redovno u dva dijela, u prvi i drugi dio košto nalazimo i u drugim nekim glagolskim zbirkama propovijedi. Ja toga rukopisa nijesam vidio, ali držim, da je vrijedan, da se ga izbliže prouči.

i) u rukopisu, koji se čuva u arhivu Jugoslav. akademije pod signaturom IV. a. 67. Rukopis je na početku manjkav. Prva propovijed, koja se je u rukopisu sačuvala nema početka. U njoj se govori o ljudskim grijesima i kako će bog primiti opake i dobre duše. U drugoj propovijedi ili razgovoru na prvu nedjelju korizme navodi se citat iz sv. pisma iz Matije pogl. 4., a govori se o Luciferu, kako je Isukrsta triputa napastovao i svaki put ga je Isukrst nadvladao. Tako i nas napastuje, ali mi se moramo braniti od njegovih napasti, osobito u vrijeme korizme. U trećoj propovijedi ili razgovoru na drugu nedjelju korizme navodi se citat iz sv. pisma iz Matije pogl. 17.: „Uze Isus Petra i Jakova i Jivana brata njegova i izvede njih na goru visoku i priobrazi se osobito prid njimi". Na ove riječi nadovezuje pisac zgodne refleksije. Iza toga dolazi članak, koji je mogao služiti i kao propovijed o blaženoj djevici Mariji, kako je pohodila mjesta od svih muka. Provodićem je na tom putu blaženoj djevici Mariji arhanđeo Mihovil. Kada je blažena djevica Marija vidjela sve muke, moli za griješnike. Poslije ovoga članka nalazimo prediku na dan svih svetih, koja nije dovršena. Pod naslovom „na s. Jerolima" nalazi se životopis sv. Jerolima, koji sam ja štampao u Vjesniku kr. zem. arhiva XV. str. 150. do 153. Još se u ovom rukopisu nalaze ovi članci: Razmatranje „pokaranje od griha", koje se je moglo upotrijebiti i za propovijed, zatim članak o čovjeku, koji je vidio muke paklene, pa učinio zato teško pokoru za svoje grijehe na ovom svijetu, nadalje članak „o(d) deset muka osujenije i prokletije", koji članak imade također oblik propovijedi. Poslije ovih članaka nalazimo: „Treti dio (prvoga i drugoga nema) ove beside od progonstva, koje Antikrst jima kršćanom učiniti" i „Četvrti dio ove besiде od smrti Antikrstove". Pod konac opisuje se pakao i gdje se pakao nalazi. Pripovijeda se među ostalim i jedan dogođaj iz god. 1440., kako su neki mornari čuli kraj Cicilije (= Sicilije) iz one vatrene gore (Etne): „Umri Marija!" Ti su glasovi bili od vragova

koji su primili u taj čas neku opaku Mariju, koja je baš umrla. Kada su ti mornari pristali u luku, čuli su, da je u onom mjestu zaista umrla u onaj čas, kada su oni čuli one glasove iz vatrene gore (pakla), opaka žena Marija. Pripovijedanje je vrlo naivno. Na koncu rukopisa nalaze se latinicom pisane bilješke o došašću Isukrstovu na ovaj svijet na temelju evanđelja i o koristi sv. ispovijedi.

Iz navedenoga sadržaja razabiremo, da ovaj rukopis ne spada potpunoma u tako zvane zbirke propovijedi, već više u zbornike, u koje je vlasnik unosio različitu književnu građu, što ju je nalazio u starijoj i savremenoj hrv. glagolskoj knjizi, a bit će, da je štogod i samostalno obradio. Stil u rukopisu nije uvijek jednak, a dijalekat je čakavski sa osobinom, da se *l* na koju riječi gubi, rijetko kada mijenja u *o*, kao u *imao* (40 a.) ili *postajo* (51. b.), a *m* prelazi katkada na kraju riječi u *n*. Rukopis je napisan bio negdje u sjevernoj Dalmaciji.

j) u rukopisu, koji se čuva u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom IV. a 127. Rukopis je manjkav, potjecat će iz sjeverne Dalmacije, a napisan je bio oko god. 1700. Sadržaje u svem 10 propovijedi, posljednja nije dovršena. Nalaze se u toj zbirci i neke prilike ili ežempli, kao prilika od sv. Đermana biskupa na listu 14. b. i prilika od 2 fratar, koji se zvahu „Dajte i dati će se vam“ na listu 15. a. i b.

k) u rukopisu, koji se čuva u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom IV. a. 104. Rukopis spada među najveće zbornike propovijedi, danas opsiže 198 listova. Napisan je bio početkom 18. vijeka. Imademo na listu 26. b. kasniju bilješku iz god. 1758. Propovijedi imade u svem 54. Neke se propovijedi ponavljaju, ako ne doslovce, a ono barem po sadržaju. Stoga držim, da je na ovoj zbirci propovijedi radilo više ljudi. Pisac nazivlje svoje propovijedi ili predikama ili govorenjima ili razgovorima.

l) u rukopisu, koji se čuva u arhivu Jugoslavenske akademije pod signaturom IV. a. 132. Rukopis potjecat će iz sjeverne Dalmacije, a napisan je bio u 18. vijeku, početka nema. Pored propovijedi, kojih imade osam, imade i drugoga štiva, kao: „ižempij protiva grihu paklenomu“, — „lipa prilika, koje nam kaže sveto evanđelje“, „pomišljanje muke Isukerstove, koje podnese za nas, da nas od griha odkupi, a mi opet na grih se povraćamo“, u kojemu članku očituje Isus sv. Brijidi svoje muke itd.

m) u rukopisu, koji se čuva u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom IV. a. 133. Rukopis potječe iz 18. vijeka. Sadržaje samo četiri propovijedi, i to prediku na porojenje Isukerstovo aliti na božić, prediku pervu, drugu i tretu korizme.

n) u rukopisu, koji se čuvu u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom IV. a. 137. Rukopis je napisan negdje u sjevernoj Dalmaciji u 18. vijeku. Sadržaje tri propovijedi, i to: 1) Prediku na mlado lito (?), 2) Prediku na vodokršće i 3) Preoiku na vodokršće drugu.

o) u rukopisu, koji se čuva u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom IV. a. 153. U ovom rukopisu imade pored propovijedi i druge građe, tako od 1.—27. b. lista nalaze se pjesme latinicom napisane, među ostalima: Plač majke božje za Isusom. Cijeli rukopis potječe od prvotna dva rukopisa, koji su istom kasnije zajedno ušita. Prvi siže od lista 1.—39., a drugi od lista 40.—53. U prvom se rukopisu nalaze četiri propovijedi, i to: 1) Predika od suda, 2) Predika od smrti, 3) Predika o užicima svijeta, nepotpuna, i 4) Predika, koja počinje citatom latinskim: Ego autem dico vobis, diligite inimicos vestros", u kojoj se govori, što je sve bog učinio za čovjeka. U drugom se rukopisu nalazi samo na listu 53. a. i 52. listu propovijed o mukama u prgatoriju, koja je nedovršena. Ostali dio ovoga rukopisa zapremljen je drugojačijim sadržajem, tako nalazimo na listu 53. b. nekoliko redaka o Isukrstu i kršćanskoj ljubavi, na listu 51. b.—50. a. blagoslov na blagdan vazma u stihovima, iza lista 50. nešto manjka barem jedan list, iza toga slijede opet stihovi, neka molitva, ali ne da se dokučiti, u kakovoj su svezi sa predašnjim blagoslovom. Od lista 48. a. dolazi drugo pismo. Tu se nahodi članak nedelja treta luja: oficij s. otkupitelja, duplo. Na listu 45 b. opet nalazimo drugo pismo. Tu se nalazi Pištula gospodina našega Isukarsta, koja dojde s neba i postavljena bi svarhu otara s. Petra, pisana na pločicah od mramora. Jošte nalazimo u tom rukopisu nekoliko molitvi i na koncu letanije s. Antuna, našega otvitnika.

Rukopis potječe, košto pokazuju kasnije bilješke iz sjeverne Dalmacije (Kuklice) i iz sredine 18. vijeka.

p) u rukopisu, koji se čuva u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom IV. a. 139. Rukopis potječe iz sjeverne Dalmacije iz 18. vijeka. Sadržaje 7 propovijedi, i to: 1) predika na parvu nedilju prišastva, 2) predika na drugu nedilju prišastva, 3) predika na tretu nedilju prišastva, 4) predika na četvartu

nedllju prišastva, 5) predika od opraščenija, 6) predika na lemozini, govorenje od pargatori i 7) predika od strašne smrti. Pored toga nalazi se pjesma „Molitva od trih kraljev“, koja nije dovršena.

r) u rukopisu, koji se čuva u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom IV. a. 129. Rukopis napisan je u 18. vijeku. Sadržaje šest propovijedi, i to: 1) od suda, 2) od smrti, 3) od pokajanja, 4) pohvala siromaštva i zapostavljanja na ovom svijetu, 5) prispodoba između Samsona i Isukrsta i 6) jedna nepotpuna.

s) u rukopisu, koji se čuva u arhivu Jugosl. akademije pod signaturom IV. a. 154 Rukopis potječe iz sjeverne Dalmacije i iz 18. vijeka. Sadržaje 6 propovijedi, i to: 1) predika na čistu srijedu pod naslovom „Prah jesi i u prah se okreneš!“, 2) predika u pervu nedilju korizme sa evanđeljem, 3) predika u drugu nedilju korizme sa evanđeljem, 4) predika u tretu nedilju korizme sa evanđeljem, 5) predika bez natpisa (na cvjetnicu) i 6) predika na veliki petak, koja nije dovršena, jer je rukopis na kraju oštećen.

t) u rukopisu, koji se čuva u arhivu samostana trećega reda u Zadru. Toga rukopisa ja nijesam vidio. Milčetić veli za nj, da potječe iz 18. vijeka, a sudeći po jezičnim osobinama, što ih je Milčetić naveo, po svoj prilici iz sjeverne Dalmacije. Po Milčetićevu iskazu ima u tom rukopisu 7 propovijedi ili razmišljanja za svaki dan u tjednu od nedjelje do subote. Meni se čini, da to ne će biti zbirka propovijedi, već prije nekaki molitvenik, jer se tu nalazi i naredba života, koja da je bila napisana u Rimu u kancelariji papinoj i koja naredba imala bi se proglasiti svim narodima i jezicima.

u) manji fragmenti zbirka propovijedi, kao:

α) u akademijskom rukopisu IV. a. 48. nalazi se fragmenat oveće zbirke propovijedi na pet listova, i to na listu 1.—4. ili na strani 1.—8. i na listu 100 ili na strani 199. i 200. Ta zbirka propovijedl bila je napisana u Poljanama u Istri nešto prije god. 1542. Na ovim listovima sačuvale su se tri krnje propovijedi i to na prvu, drugu i treću nedilju po duhovima.

β) u akademijskom rukopisu IV. a. 135. nalazi se jedna propovijed bez naslova, potjecat će iz 18. vijeka.

γ) u akademijskom rukopisu IV. a. 138., komu manjka prvih 16, listova, nalaze se dvije propovijedi, od kojih se je prvoj sačuvao samo konac. U drugoj se propovijedi prispo-

dablja Samson Isusu, Marija hramu Salamonovu, a stupovi na njegovu hramu darovima duha svetoga.

δ) u akademijskoj zbirci rukopisa IV. a. 80. nalazi se:

pod br. 1. jedna nepotpuna propovijed, pod br. 2. propovijed od povraćanja na grih; pod br. 3. krnja propovijed o djevici Mariji; pod broj 4. propovijed za božić, pisana u Ugljanu 20. decembra 1800, a napisao ju don Jure Čoban, parok u Ugljanu; pod br. 5. komad propovijedi na čistu srijedu; pod br. 6. propovijed o bogatašu, koji bi pokopan u paklu; pod br. 7. komad propovijedi o grijehu; pod br. 8. propovijed u nedilju 22. po duhovima iz god. 1808.; pod br. 9. jedna propovijed; pod br. 12. propovijed o oblasti svećeničkoj, valjda za mladu misu. Na pretposljednjem listu zabilježena je kasnija bilješka: „Ovo je karta mene don Jure Čobana od Sutomišćice, paroka od Ugljana 1806."; pod br. 13. propovijed (govorenjê) na uznesenijê gospodinovo; pod br. 13. a. jedna propovijed, molitve zaklinjanja; pod br. 14. a. četiri potpune i jedna nepotpuna propovijed iz 17. ili još vjerojatnije 18. vijeka, pod br. 14. b. oštećena zbirka propovijedi iz 18. vijeka, pod 14. c.) oštećena zbirka propovijedi korizmenih; pod br. 18. propovijed o ljubavi boga, pisana talijanskim pravopisom iz konca 18. vijeka; pod br. 21. propovijed o vječnom životu iz konca 18. ili početka 19. vijeka; pod br. 22. odlomak propovijedi iz 18. vijeka; pod br. 23. odlomak propovijedi za 4. nedilju korizme, pod br. 25. na listu 4. nalazi se jedna propovijed; pod br 27. odlomak propovijedi; pod br. 28. odlomak propovijedi, koji nema početka ni konca, a govori o ljudskim grijesima; pod br. 32. propovijed o ljubavi boga; pod br. 40. koncept propovijedi, kako imamo oprostiti uvrede našim iskrnjima iz 18. vijeka; pod br. 42. jedna propovijed bez početka i konca i pod br. 45. propovijed na duhove iz 18. ili početka 19. vijeka.

v) Ovamo idu i dvije štampane knjige propovijedi, i to:

α) Predika od jedinstva u kerstjanstvu iz nimačkoga na ilirički prevedena od Adama Tade Blagoevića. U Beču 1773. u dva redka latinskimi i glagolskimi pismeni.

β Jedna kratka summa nikih prodik od tuče. V Tubingi 1563., štampana u 1000 primjeraka. Napisali Anton Dalmatin i Stipan Istrijan.

F. Počeci historiografije.

Revni naši popovi glagolaši, osobito naši Franjevci trećoredaši, dodavali su raznim svojim zbornicima, obrednicima i bilježicama kratke kronike. Za sada su mi poznate ove kronike:

1. Kronika fra Šimuna Klimantovića. On je započeo svoju kroniku sa stvaranjem ovoga svijeta i prvoga čovjeka Adama, pa ju obradio do god. 1508. poslije Isukrsta, t. j. do svoga vremena. Dakako da su bilješke njegove sve do 15. vijeka vrlo mršave. Istom njegove bilješke iz 15. i početka 16. vijeka su nešto potpunije, stoga su i zanimivije. Kronika ova nalazi se u Klimantovićevu obredniku na posljednjih 15 stranica.

Osim ove kronike nalazimo u Klimantovićevu obredniku još na drugim mjestima zanimivih historijskih bilježaka, tako na listu 215 b. Ovakovih bilježaka nalazimo i u njegovu djelu o papinskim bulama.

Prvi je ovu kroniku štampao Ivan Kukuljević Sakcinski u svom Arkivu za povjesnicu jugoslavensku u IV. knjizi, zatim sam ju ja štampao u Vjesniku zem. arhiva god. XIII. na strani 211.—219.

2. Kronika fra Šimuna Glavića Šibeničanina. Košto u drugim svojim radovima, tako se povađa i u obradbi svoje kronike Glavić sasma za Klimantovićem. I Glavić je svoju kroniku napisao u svom obredniku, u kojem se nalazi od lista 68 a.—74 a.

Ovu je kroniku prvi izdao I. Kukuljević u svom Arkivu, u IV. knjizi. Ja sam je također priredio za štampu, ali još nije izašla.

3. Malena kronika popa Andrije iz Kožlaka u Istri. Ta se je kronika sačuvala u glagolskom rukopisu, koji se čuva u arhivu Jugosl. akademije pod sign. II. b. 106. Ova se kronika nalazi na listu 4. rečenoga rukopisa, a napisana je bila oko god. 1520.

Prvi ju je štampao Ivan Kukuljević u svom Arkivu u IV knjizi, dočim sam je ja štampao u Prosvjeti za god. 1911. na str. 775. i 776.

4. Kronika popa Vincenca Frljanića i popa Ivana Križmanića, koji su bili obojica župnici i javni notari u Boljunu u Istri, prvi do god. 1612., koje godine pogine nasilnom smrću, a drugi od g. 1612.—1622. Kronika se je ova sačuvala među tako zvanim boljunskim pismima, koja se čuvaju u arhivu Jugoslav. akademije pod sign. II. c. 77., i to u knjizi računa o prihodu i rashodu boljunskih crkvi. U ovu su se knjigu počeli računi pisati godine 1595. za boljunskoga župnika ili plovana

Vincenca Frljanića, pa su se u nju pisali cijeli 17. vijek, dapače imade bilježaka još i iz početka 18. vijeka.

Kronika se ova nalazi na prva četiri lista folio formata. Na koncu kronike dodana je naknadno jedna bilješka od 30. maja 1710. i ta je napisana latinskim slovima.

Ovu sam kroniku izdao ja u Kršćanskoj školi za g. 1911. na str. 23.—28.

Sve ove četiri kronike napisane su čistim narodnim jezikom.

5. Na jednom dvolistu rituala, koji se čuva u arhivu Jugoslavenske akademije pod sign. IV. a 80./37., nalazi se početak jedne kronike.

6. Veće je djelo Šimuna Kozičića Zadranina, biskupa moruškoga, Žitija rimskih arhierêov i cesarov. Štampana je ova knjiga na Rijeci v hižah Šimuna biskupa moruškoga 1531. Napisana je ta knjiga slaveno-hrvatskim jezikom, te nam služi kao originalni primjer slavensko-hrvatskoga jezika izvan strogo crkvene i obredne porabe. Djelo prikazuje nam u kratko život rimskih papa od Isukrsta do Klimenta VII., te rimskih careva od C. Julija Cesara do Karla V (1531.). Š. Kozičić umr'o je u ožujku 1536.

VII. Hrvatske glagolske tiskare.

Kada je bilo knjigotiskarstvo uvedeno, počele su se javljati i hrv. glagolske tiskare.

Poznate su mi ove glagolske tiskare:

Tekući broj	U mjestu i zemlji:	Koje god. bile su štampane glagol. knjige?	Ime vlasnika tiskare.
1.	Bneci (= Mleci) u Italiji	1483., 1493.,	Andrija Thoresani de Asula (?)
2.	Senj u Hrvatskoj	1494., 1496., 1507., 1508., 1509.	Štampao Blaž Baromić, kanonik, i kasnije Grgur Senjanin, a vlasnik tiskare bio moruški biskup Šimun Kozičić.
3.	Bneci (= Mleci) u Italiji	1528.	Francesco Bindoni i Mafio Pasini

Tekući broj	U mjestu i zemlji:	Koje god. bile su štampane glagol. knjige?	Ime vlasnika tiskare.
4.	Rijeka (Fiume)	1530., 1531.	kao br. 2.
5.	Nürnberg u Njemačkoj	1560.	Janes barun Ungnad Soneški
6.	Tübingen (Urach) u Würtembergu	1561.—1564. i 1582.	Janes barun Ungnad Soneški
7.	Bneci (= Mleci) u Italiji	1561. 1562.	Francisco Turesani
8	Ljubljana u Kranjskoj	1579.	Janes Mandelc
9.	Rim u Italiji	1628., 1829., 1630., 1631., 1635., 1688., 1693., 1706., 1707., 1739., 1741, 1753., 1767., 1771., 1791.	Propaganda rimska
10.	Bneci (= Mleci) u Italiji	1763.—1766	Dimitrij Theodosij
11.	Beč u Dol. Austriji	1773.	?
12.	Rim u Italiji	1788.	Antonio Fulgoni
13.	Bneci (= Mleci) u Italiji	1790.	sini Antonia Pinella.
14.	Mleci u Italiji	1812.	?

Među prvima knjigotiskarima (slagarima) u Mlecima nalazimo i nekoliko Hrvata kao Andriju Paltašića (od god. 1473.—1487.), Bonina Bonionisa (od god. 1478.—1490.), Šimuna Kotoranina i Šimuna Paskvalića (od god. 1480.—1490.), Matiju Crdonića (od god. 1480.—1490.) i Makarija Crnogorca (1493.), koji su radili oko uvedenja glagolske tiskare u Mlecima.

Iz Mletaka dođoše slagari i slova glagolska god. 1494. u Senj. Najviše brinjahu se oko senjske tiskare, koja je započela svoje djelovanje još iste godine, senjski kanonici Blaž Baromić, [1]) Silvestar Bedričić te žakan Gašpar Turčić. Ova je tiskara procvala osobito god. 1507. i 1508., kada je njome upravljao Grgur Senjanin. Grgura Senjanina, koji je radio kao slagar u Mlecima, pozvao je u Senj arciđakon i vikar senjski Silvestar Bedričić, a troškove za tiskaru nosio je modruški biskup Šimun Kozičić Zadranin, koji je bio i neki mali mecenas tadanje hrv. glagolske knjige. Grgur Senjanin popravio je i potpunio ovu tiskaru. God. 1530. preseli isti biskup senjski tiskaru na Rijeku.

Kod svih glagolskih tiskara makar su one bile izvan domovine radili su Hrvati, te su ih većinom i osnovali.

VIII. Dodaci i neki ispravci.

U navali građe, koja je prviput u ovoj knjizi najopsežnije i najsistematičnije poredana, propustio sam neke knjige i rukopise zabilježiti, a potkrale su se i neke pogrješke, tako kod članka:

1. IV. 1. „M i s a l i“ zabilježena je kod najstarijega štampanoga misala (na str. 38.) pogrješno god. 1482. mjesto 1483. — Nadalje nije spomenut misal, koji je bio štampao u Senju 1509.

2. IV. 2. „B r e v i j a r i“ nije spomenut rukopis brevijara, koji se čuva u Moskvi od god. 1493. — Isto tako nije spomenut najstariji štampani brevijar sa dodanim na kraju ritualom. koji je bio štampan god. 1493. u Mlecima kod Andrije Thoresani de Asula, a nadzirao je štampanje pre Blaž Baromić.

3. IV. 7. „O f i c i j i i l i s l u ž b e“ nije spomenuta štampana knjiga, i to: Officia sanctorum slavonico idiomate recitanda de praecepto ex indulto apostolico in aliquibus locis. — Čini svêtih' slovenskim' jazikom' glagoljemiji pod zapovêdiju izvoljenijem' apostolskim' v nêkih' mêstêh'. Romae, 1791. typis et impensis sac. congregationis de propaganda fide. — Knjiga ova zaprema 270 strana u osmini, imade u svem 43 službe raznih svetaca i svetica božjih. Knjiga je napisana, budući da je služila u strogo crkvene svrhe, jezikom slavenohrvatskim.

4. Na strani 55. u tački j. neka se isprave riječi „u Porozini na otoku Krku“ u riječi „u Porozini na otoku Cresu“.

[1]) Tako ga zove V. Jagić. Ispravnije je Blaž Bartolomeov sin iz Vrbnika (ispr. gore str. 162.)

5. IV. 8. Razna zaklinjanja i blagoslivljanja nije spomenuta „Duhovna bramba iz Baščanske drage“ iz 17. vijeka, o kojoj govori prof. I. Koštial u Vjesniku staroslavenske akademije u Krku za god. 1913. na str. 68—71. U njoj se zaklinju gusjenice, kobilice i sve ostale životinje, koje prave štetu. Nadalje u njoj nalazimo molitve ili zagovore protiv nežita i drugih bolesti košto i blagoslove polja, vinograda, maslina, voća i posijanih njiva, za što se veli, da je uzeto „is tizora crikvenoga po ocu fra Lovrencu Vejaninu“. Prof. I. Koštial dovodi ovakova zaklinjanja i blagoslivljanja u vezu sa njemačkom knjižicom „Geistlicher Schild“, koja je prviput izašla u Mainzu 1647., te je prevedena na razne jezike, među ostalim i u slovenski jezik pod naslovom „Duhovna branva“.

Ostale pogrješke štamparske ispravit će moći pomnjivi čitatelj lako i sam.

Ne mislim, da sam ovom knjigom sav predmet iscrpio, dapače nadam se, da će upravo ova knjiga izazvati do sada mlohave ljude za našu starinu, da iznesu na svjetlost spomenike, koji se kriju po raznim knjižnicama i arhivima, do kojih nijesu mogli obični ljudi.

Mnogi ne će biti zadovoljan ni sa opremom ove knjige. Dakako da bi knjiga sasma drukčije bila opremljena, da ju je izdao koji naučni zavod ili književno društvo ili vlada, ali to joj nije bilo suđeno. Ja sam je svigdje nudio, pripravan sam bio dati svoj mnogogodišnji rad oko glagolske knjige sasma badava, što više nijesam je ni htio pod svojim imenom štampati, ali nijesam uspio. Da hrv. narod i učeni svijet ipak nešto pouzdana i istinita o hrv. glagolskoj knjizi doznade, štampao sam ovu knjigu sasma o svom trošku i u opremi, kakovoj sam najbolje mogao. Mnogo toga morao sam ispustiti baš radi toga kao cijeli članak o dosadanjoj literaturi, koja je radila o hrv. glagolskoj knjizi, košto i kartu o mjestima, iz kojih imademo glagolske spomenike. Takove knjige uopće pojedinci ne štampaju, ali mene je na to prisilila prijeka potreba ove knjige košto i neumoljive prilike.

Razumije se samo po sebi, da sam se poslužio dosadanjom literaturom o hrv. glagolskoj knjizi. Za rukopise, do kojih nijesam sam mogao doći, poslužio sam se podacima, što sam ih našao u Milčetićevoj bibliografiji. Dakako da za te podatke ne primam nikakova jamstva. Upotrijebio sam ih, da bude knjiga potpunija.

IX. Imenik ljudi, koji se u ovoj knjizi spominju.*

Adam od sv. Viktora († 1192.) 124.

Agatić (= Jagatić) Ivan, biskup senjski i modruški, 15., 163., 164.

Agostino s. 149.

Albanese Nikola, župnik omišaljski, 116.

Aldefredo, biskup ninski, 4.

Aleksander II., papa, 6.

Aleksander VI., papa, 209.

Aleksander VII, papa, 113

Alviž Marcel, biskup puljski, 114.

Ambroz pop, obrani tavel bakarski, 89.

Andrij pop, župnik u Kravarskom, 9.

Andrij, doktur sv. pisma i biskup senjski 37.

Andrij fra, monah sv. Lucije na Krku, 105.

Andrij pop u Novom 132., 134.

Andrij pop u Kožljaku u Istri 150., 221.

Antončić Anton pop i javni notar u Veprincu, 84.

Antonić Ivan iz Bribira 24.

Antonin(nus) 144., 145.

Antonio Napulitano padre 172.

Anž knez 210.

Anžetić (bolje Janžetić) Andrij pop u Grižanama 90.

Appendini F. M. 120.

Arbanasić Juraj iz Vinodola 89., 92.

Bačić Matij don 204.

Badovinić Juraj pop i javni notar u Humu i Bermu u Istri 42., 84.

Bajčić Jakov pop i javni notar u Bužama 82. 110.

Bajčić Matij pop i javni notar u Dubašnici 83.

Ban Ivan 210.

Baraković Juraj 130.

Barbaro Francesco, akvilejski patrijarka, 13.

Barbirić Matej pop i javni notar u Bakru 83.

Baromić Blaž kanonik senjski 222., 224.

Bedričić Silvêstar, arkižakan senjski 136., 162., 213., 224.

Belarmini 181.

Belglava Ant. biskup 192.

Belić Nikola don iz Ugljana 215.

Benčić Ivan javni notar u Roču u Istri 84.

Benedikt XIII. papa 16.

Benedikt XIV. papa 16., 203.

Benković Andrij žakan u Grižanama 90.

Bernardin Splićanin fra 46.

Bertani Petar 127., 128., 180., 181.

Biličić Paval domin, župnik u Šipku kraj Karlovca, 11.

Bindoni Bernard 193.

Bindoni Frančisko 38., 222.

Bizza Pacifik nadbiskup špljetski 16.

Blagojević Adam Tade 220.

Blaž plovan u Hreljinu 89.

Blaž Bartolomejev sin, pop rodom iz Vrbnika 162.

*Brojka pokazuje stranu, današnji se ljudi ne spominju u ovom imeniku.

Blažiolović Jakov 162.
Bogović Petar pop iz Dubašnice 90.
Bohončić Matij pop i javni notar u Bagu 81.
Bolmarčić Gabriel fra Cresanin 111.
Bolmarčić Petar otac štilac 191.
Bonifacij papa 197.
Bononis Bonin 223.
Borovički Filip 16.
Botrić Grgur iz Bribira 24.
Botrić Ivan pop u Bribiru 25.
Botrić Juraj Bribira 24.
Botrić Katarina iz Bribira 24.
Botrić Marica iz Bribira 25.
Božanić Mikula iz Vrbnika župnik u sv. Mariji pod Okićem 11.
Božanić Grgur pop u Vrbniku 150.
Božićević Matij pop i javni notar u Malom Lošinju 85.
Branimir knez 3.
Brodarić Tomas kanonik senjski 213.
Broz žakan z Bužan od Kacitić z Dubovika plemenem Kolunić 210., 211.
Brozić Nikola plovan omišaljski 38., 43.
Brozović Martin iz Bribira 24.
Brozović Stipan iz Bribira 25.
Brnić Mikula javni notar u Dobrinju 85., 91.
Brusić Fran iz sela Brzaca na otoku Krku 110.
Brusić Mila javni notar u Dobrinju 86.
Brzac Anton pop 56.
Brzac Fran pokoj. Antona 110.
Brzac Ivan pop 196.
Brzac Matij 109.
Brzac Menka pokojnoga Jandra 109.
Budrović Dominik 16.
Buić Anton pokojnoga Ivana 109.
Buićka Margareta 110.
Buić Mara, žena pokoj. Ive 110.
Buić Mika pokojnoga Matića iz sela Škrpčića 110.
Butko 36.

Cak Agnija, žena pokojnoga Pera Caka 109.
Cak Antona žena pokojnoga Ivana Caka 109.
Cak Duma, žena pokojnoga Ivana Caka, 109.
Cak Fran pokojnoga Ivana 109.
Cak Jela, žena pokojnoga Antona Caka, 109.
Cak Katarina, žena pokojnoga Pere Caka 109.
Cak Matij pokojnoga Frana 109.
Cak Zorzo 109.
Calvin 131.
Cambi (Kambi) di Saluci Bartol otac 57.
Capata Frančesko 168.
Caretić (Zaretić) Ivan fra 108., 110., 111.
Cerva Serafin 120.
Cesar C. Julij 222.
Conches W. 154.
Crdonić Matij 223.
Cutinić Gia Anton (Czutinis) javni notar u Dobrinju 84.

Ćačić Pav. fra iz Kopra u Istri 112.

Ćiril sv. 3., 30., 33.
Ćolić Vicenc župnik u Lipniku (Ribniku) 9.

Čatlić Broz (= Ambroz) na Staničih 148.
Čeperić Ivan fra 194.
Černić Juraj pop plovan ledenički 207., 208.
Čoban Jure don parok od Ugljana 220.
Čor(ić) Marica iz Bribira 25.
Črljenac Lovre iz Veprinca 89.
Crnko 36.
Črnčić Martin 210.
Čubranić Mikula pop iz Baške 90.
Čučić Martin pop župnik u Lipniku (Ribnika) 10.
Čučković Andrija fra iz Kopra 52.

Dacijar Juraj iz Bribira 25.
Dalmatin Anton 14, 46., 47., 192., 193., 199., 206., 207., 209., 220.
Dalmatin Jûraj 14.
David, plovan grobnički, 42.
Delijić Šimun, žakan iz Ugljana, 198.
Della Bella Ardelij 120.
De Pope Anton fra 127., 128., 179.,—182.
De Pope Fran fra 108., 109., 110., 111., 156.
De Pope Miko 109.
Desić Grgur 210.
Desputić Stipan pop iz Grižana 90.
Divković (Deiković-Devković) Matij 125., 127., 128., 136., 147., 180., 181.
Divnić Diodot krčki biskup 191.
Dižić Matej javni notar u Lovranu 84.
Djaković Lovro pop, župnik u Pribiću, 11.
Dminić Jakov kanonik u Krku 173
Dolci Sebastijan 120.
Dominik, sin Dobrostin iz Dobrinja 88.
Dorčić Miko žakan 23., 205.
Dorić Stipan žakan iz Bribira 25.
Dragonić Pjero pre iz Doline u Istri 115.
Drašković Đuro zagrebački biskup 14., 15.
Dražić Diva žena Mikule 25.
Držić Marin 128.
Duh zagrebački biskup 8.
Dujam iz Kožlaka u Istri javni notar 81.
Dujmić Andrej pop župnik u Pribiću 11.
Dujmović Toma župnik u Maruševcu 10.
Duns Scot Ivan 22.
Đerman sv. biskup 217.

Engel I. Chr. 120.
Eujenij IV. papa 103.

Fabić Lukša pop župnik u Novom gradu na Dobri 10., 143.
Fabijanić Mikula 109.
Fanfogna (Fafunić) knez 149.
Fargašić Bare žakan 194., 195.,
Farlatti D. 120.
Fatević Mikula kapelan u Ravi 173., 174.
Fedrigo Ivan plovan lošinjski 17.
Ferant ili Frant kralj z Napulja 212.

Ferdindad II. car i kralj 15.
Feronika gospođa iz Košljaka 150.
Filip biskup senjski 7.
Filip pop prevendar u Novom 37., 132.—134., 176.
Filip preur iz Crikvenice 89.
Formin biskup ninski 6.
Fortis A. 43.
Fotij patrijarha carigradski 4.
Frančić Matij javni notar u Dobrinju 85.
Franki Anton pop 57., 131.
Frankopan Nikola knez 18.
Franković Matij 14.
Fraščić Petar pop iz Lindara u Istri 45.
Frljanić Vicenc pop i jani notar iz Boljuna 83., 106, 114., 115., 221., 222.
Fulgoni Antonio 200., 223.

Gašpar Bribiranin javni notar u Novom 81.
Gerard nadbiskup sipontski 6.
Gerčić Matijaš pop javni notar u Driveniku 85.
Gimalarka Andrej 157.
Gimalarka Žuvan 157.
Gjorgjić Ignjat 120.
Glavić Šimun fra Šibeničanin 51., 103., 112., 221.
Glavičić Grgur pop plovan grižanski 208.
Glavinić Franjo fra 15.
Golubić (Kraljević) Ivan pop i javni notar u Modrušama 95.
Gomilac Grgur pop i javni notar u Kožljaku 82.
Gostić Petar župnik u Hrnetiću kraj Karlovca 9.
Gozinić Ivan Petar biskup rapski 43.
Grabija Beneto javni notar u Dobrinju 82.
Grahovac Gašpar pop župnik u Ozlju 10.
Grančarić Martin 199.
Grbčić Jelena iz Bribira 24.
Grbčić Matko sin Valeta pop župnik u Gojmerju kraj Bosiljeva 8.
Grbčić Vicko iz Bribira 24.
Grdović Ivan don 135., 172.
Greblo Jerolim pop javni notar u Roču 83.
Greblo (Greblić) Šimun pop u Roču 155., 156., 209.
Gregorio Magno s. papa 149.
Grgur biskup ninski 4., 5., 6.
Grgur biskup kninski 6.
Grgur biskup rapski 6.
Grgur pop župnik u Petrovini 10.
Grgur papa 113.
Grgur pop u Vrbniku 156.
Grgur VII. papa 6.
Grgur XV papa 182.
Grgur Senjanin 135., 162., 213. 222., 224.
Grizilić Martin pop i javni notar u Veprincu 83.
Grozdek Daniel fra 179.
Grubelić Andrija fra iz Prvića 54
Gržan žakan santiz u Krku 90
Gušić Ivan i Grgac 210.
Guščanin Matij pop arhiprvad u Jeloviku 207.

Haržić Šimun fra 104.
Herendić Ivan pop kapelan u Bosiljevu 8.
Herolt dominikanac 213.

Honorius Augustadensis 154.
Hrabrić Mata pop 58.
Hrabrić Vincenc fra 58.
Hranilović Mihael pop župnik u Mahičnom 10.
Hrzac Matij, sin Jurjev, pop i javni notar u Vrbniku 82.
Hrvoja špljetski vojvoda 36.
Hus Ivan 153.

Ildefonzo arhiepiskop toletanski 196.
Inocencij papa (god. 1486.) 210.
Inocent IV. papa 7.
Inokentij XI. papa 43.
Isaković Jozafat 16.
Istrijanin Stipan 14., 46., 47., 192., 193., 199., 206., 207., 209., 220.
Ivan VIII. papa 3.
Ivan X. papa 4., 5.
Ivan nadbiskup solinski 4.
Ivan jakinski biskup 4.
Ivan trogirski biskup 6.
Ivan pop u Granešini 8.
Ivan pop župnik u Lipniku (Ribniku) 9., 89.
Ivan pop u Nartu 10.
Ivan pop župnik u sv. Martinu pod Okićem 11.
Ivan pop župnik u Velikoj Gorici 12.
Ivan javni pisar u Belgradu 88.
Ivan s Krmina 95.
Ivan grdinal 103.
Ivan Pažanin fra 134.
Ivan pop iz Poljana kod Zadra 167.
Ivan Bilelmo herceg 192.
Ivan Friderik herzeg 192.
Ivan knez 210.
Ivanić Ivan sin Dume Ivanićke 109.
Ivčić Ivan pop župnik u Veliko Gorici 12.
Ivičević Petar pop u Kupincu 9., kasnije župnik u Plešivici 11
Ivanušić Ivan iz Bribira 25.
Ivanušić Matij javni notar u Bribiru 87.

Jakob de Varegine († 1298.) 131.
Jakominić Juraj javni notar u Dobrinju 84., 91.
Jakov pop kapelan u Dragalinu 8
Jakov pop i javni notar u Omišlju 82.
Jakovac Ivan pop i župnik u Završju 12.
Jakovčić Benko pop župnik u Trgu kraj Ozlja 11.
Jakovčić Petar pop i javni notar u Senju 82., 213.
Janković Grgur pop župnik u Hrnetiću kraj Karlovca 9.
Jelačić Vincenc pop župnik u Jakuševcu 9., kasnije u Belcu 8.
Jučić Ivan pop iz sv. Marije pod Okićem 11.
Juraj II. špljetski nadbiskup 3.
Juraj pop župnik u Hutini 9.
Juraj pop župnik u Vukovini 12.
Juraj, sin suca Grška, pop javni notar i kancelar u Baški 81., 87.
Juraj iz Baga pop i javni notar u Bagu 82.
Juranić A. fra 38., 190., 191.
Juras Anton 109., 110.
Jurašić Iv. kancelar u Ogulinu 88.
Jurčić Juraj iz Bribira 25.
Jurčić Juraj pop iz Bribira 25.
Juretić Juraj i Jelena iz Bribira 25.
Juretić Martin župnik u Kupincu 9. i u Vrhovcima 12.

Juretić Martin i Marica iz Bribira 25.
Juričić Juraj 47.
Juričić Mikula 175.
Jurinčić Juraj pop i javni notar u Dolinama u Istri 84., 115.
Jurjan Tomaž iz Dolina 107.
Jurko pop župnik u Fuku 12.

Kačić Miošić Andrija 28.
Kalba Pero mlet. providur na Krku 92.
Kapusović Paval pop župnik sv. Jakova na Gazi kraj Karlovca 9.
Karaman Mato nadbiskup zadarski 16., 30., 38, 43., 200.
Kargačin Mikula pop bio župnik u Bosiljevu 8., kasnije u rodnom mjestu Novom 24.
Kargačinović Mikula javni notar u Novom 84.
Karlo V. 222.
Karlović Martin iz Buža 143.
Karol Petar Paval biskup krčki 23.
Keršić Ivan Grižostom Cresanin 104.
Kirin žakan iz Senja 45.
Kirin, sin Radonjin, pisac dobrinjski 88.
Kirinčić Ivan javni notar u Dobrinju 86.
Kirinčić Mikula kancelar u Dobrinju 87.
Klarić djak pod Novin gradom 17., 142., 143.
Klarić Martin pisar u Hrneticu 89.
Klasinić Mikloš djak u Gerovu 90.
Klemenić Gašpar pop župnik u Vel. Bukovcu 11.
Klemenović ili Klimantović Šimun fra 49., 51., 103., 112. 126., 129., 221.
Klement XII. papa 104.
Klement XIII. papa 200.
Kliment VII. papa 222.
Knežić Ivan pop u Grižanama 90.
Kocel knez 8.
Kolonić Ivan kapelan u Završju 12.
Korka Ivan pisar u Omišlju 89.
Korpes Grgur i Marica iz Bribira 25.
Koščić Benedet fra iz Kuklice 215.
Kozičić Šimun biskup modruški 38., 55., 222., 224.
Krajačić Matij i Lucija iz Bribira 25.
Kraljić Grgur pop iz Senja 42.
Kraljić Matij žakan iz Dubašnice 204.
Kraljić Matij, Mikula i Petar iz Bribira 25.
Kremac Marko pop javni notar u Lovranu 83., 87.
Kremenić Gašpar kapelan u Bednji 8.
Krištofor vojvoda virtemberški 209.
Krizmanić Jure kapelan u Bosiljevu 8.
Krizmanić Just župnik trsatski 94.
Križanić Jakov pop javni notar u Barbanu u Istri 82., 95.
Križanić Levac pop javni notar u Žminu u Istri 83., 95.
Križmanić Ivan pop i javni notar u Boljumu 84., 106., 115., 221.
Krnarutić Barna 179.

Kršavić Petar dom., sin Mikule, u Sustijanovoj luci u Dalmaciji 89.
Kučić Frane pop u Zaprudju (sv. Klari) 12.
Kundić Mihajlo pop na Rijeci 13.
Kuril Bernard pop u Kamenici 9.
Kuzma žakan 48.
Kuzmić ili Kuzmićević Marko fra 182.
Kvasić Grgo i Matij 110.

Lacković Mikula prebendar u Jaski 9.
Lav biskup palestinski 4.
Lav VI. papa 5.
Lazarić Petar pop i javni notar u Mošćenicama 85. 90. 94.
Ledezmon 181.
Leon VI. papa 6,
Leon XIII. papa 17.
Leonardo plemenem Doljanin 210.
Leprenčić Ivan pop u Kupincu 9.
Levaković Rafael fra 15. 16. 30. 38. 131. 178. 179. 200.
Ligatić Juraj iz Bribira 24.
Likorić Mikula pisar u Grižanama 89.
Lovre pop župnik u Bosiljevu 8.
Lovrenc Vejanin fra 225.
Lovrić Jakov, sin Petra pop i kancelar u Novom 87.
Lovrinac nadbiskup špljetski 6.
Lucić 129.
Luka žakan u Ozlju 10. i u Trgu kraj Ozlja 11. 17.
Luka žakan u Vrbniku 156.
Lukačić Stjepan pop župnik u Bosiljevu 8.
Lulić 129.
Lulić Ivan 109.

Madalbert biskup 5.
Majnard opat 6.
Makarij Crnogorac 223.
Maksimijan rimski kralj 209.
Malateštić Juraj pop 57.
Malčin Juraj pop notar javni u Novom 84.
Maleševac Ivan pop uskočki 14.
Mandelc Janes 59. 223.
Mandić Barić žakan u Krku 23. 202.
Marešić Mikula pop u Visokom 12.
Marešić Šimun pop u Dubovcu kraj Karlovca 8.
Mariani Petar biskup senjski 114.
Maričić Matij pop javni notar 88.
Marijašević Ivan javni notar u Novom 86.
Marijašević Tomo kanonik u Novom. 90.
Marin, spljetski nadbiskup 4.
Marin Janton 109.
Markežić Filip 199.
Marko pop kapelan u Jaski 9. 89.
Marnavić Ivan Tomko fra 15.
Maroman Marinčul javni notar i kancelar na Rabu 82. 87.
Maršan 210.
Martešić Martin pop u Grižanama 151. 153.
Martin pop župnik u Resniku 11.

Martin žakan u Dubašnici 87.
Martin V. papa 103.
Martinac pop, plemenom Lapčanin 42.
Martinačić Petar pop i javni notar u Veprincu 85.
Martinačić Martin žakan u Veprincu 90.
Martini Žan Fran Bon javni notar u Omišlju 85.
Martinić Bon javni notar u Krku 85.
Martinović Antun pop i javni notar u Omišlju 82.
Martinović Ivan pop i župnik u Odri 10.
Marulić Marko 129.
Marušić Matij kanonik i kancelar u Grižanama 88.
Matašić Stipan pop u Lipniku 9.
Matenica Stipan fra 104.
Matešić Toma dom. kapelan ugljanski 89.
Matij pop župnik u Petrovini 10 i u Trgu 11.
Matij školan u Bribiru 20.
Matij Zadranin Bošnjak fra 56. 140. 142. 156.—160.
Matij pop u Crikvenici 89.
Matko pop župnik u Gojmerju kraj Bosiljeva 8.
Matko, sin Vida, pop i javni notar i kancelar u Baški 81. 87.
Maurović Paval pop u Krašiću 9.
Mavar Matij iz Boljunca 107.
Mavrić Anton pop javni notar u Lovranu 83.
Mavrić Luka pop u Belgradu 89.
Mavrin Barlol učitelj u Črnomlju 18.
Mavrović Ivan, sin Jurjev, pop javni notar u Dobrinju 82.
Maximilijan II. car i kralj 14.
Melanchton 192.
Meličić Fabijan žakan u Grižanama 90.
Merherić Leonhard 47.
Metod sv. 3. 4. 6. 8. 30. 33.
Mezinčić Stipan pop javni notar u Bakru 83.
Migal Perica žakan u Vrhovcima 17.
Mihail pop župnik u Dubovcu 8.
Mihajlo zahumski knez 4.
Mihaljević Benedikt fra 16.
Mihoilić Ivan i Agnija 109.
Mihovil provincijal i vižitator 12.
Mihovil domin u Bribiru 41.
Mihovil pop kapelan u Veprincu 89.
Mihovil pop u Poljanama 146.
Mihovil pop u Kožljaku 150.
Mihovil žakan iz Boljuna 156. 209.
Mihovil fra teolog iz Milana 161.
Mikanović Juraj pop u Karlovcu (Gazi) 9.
Mikonić Juraj pop i plebanuš gaški 89.
Mikša Ričanin 210.
Mikula pop župnik u Hutini 9.
Mikula biskup modruški 12.
Mikula z Gole Gorice pop javni notar u Pričnom 81. 95.
Mikula od Mikulica pop javni notar u Omišlju 81.

Mikula sin Petra Balištrara, pisar u Dobrinju 88.
Mikula IV. papa 103.
Mikuličić Gašpar pop župnik u Lipniku 9.
Mikuličić Petar pop župnik u Lipniku 10.
Mikuličić Ivan i Jelena iz Bribira 25.
Milana Anton i Jive 195.
Milčetić Jure javni notar u Dubašnici 86.
Miletić Dumko pop 130. 208.
Milohnić Anton pokojnoga Jura 110.
Milohnić Fran pokojnoga Mika 110.
Milohnić Jure pokojnoga Franka 109.
Milohnić Mikula fra 52.
Milohnić Mikula pokojnoga Ivana 109.
Milojković Ivan Žgaljić javni notar u Dubašnici 84.
Milojković Matij pop javni notar u Poljicama 86.
Milonić Ivan, Katarina, Ursa iz Bribira 24.
Milonić Matij pop u Bribiru 24.
Milošević Šime žakan 59.
Milutinić Petar fra na Božjem polju u Istri 113.
Miošić Paval 16.
Mirilović Gargo fra 107.
Mirković Jerolim javni notar u Bagu 82.
Mirošić Fran pisa ru Grižanama 89. 163.
Mirša prvad u Baški 88.
Mišulin Marin župan iz Nugla u Istri 36.
Mojsêjević Martin 150.
Mršić Ivan, rečeni Borović 109.
Muretić Ivan pop u Bosiljevu 8.
Mužinić Ivan pop iz Crikvenice 90.

Nadalin Ivan pop župnik u Pešćenici 10.
Nedilić Ivan pop župnik u Šipku 11.
Negovetić Stanislav javni notar u Mošćenicama 85. 93. 94.
Nenadić Anton žakan 201.
Nenadić Pero 110.
Nikola II. papa 6.
Nikola de Lyra 207.
Ninjan Mikula pop u Kravarskom 9.
Ninjanin Matej pop župnik u Zelini 12.
Ninjanin Mikula pop župnik u Lovrečini 10.
Novaković Luka pop župnik u Krašiću 9.
Novaković Matko 210.

Obradović Frane fra 108
Oštarić Jivan kurat iz Zlarina 214.

Paćalat Petar pop notar javni u Veprincu 84.
Paćalatić Petar pop u Veprincu 90.
Paltašić Andrij 223.
Pancić Ivan iz Bribira 25.
Panciuš Bernardo pop javni notar u Omišlju 83.
Papić Grgur plovan 130. 208.

Parac Anton iz Bribira 24.
Parebočić Jurša fra iz Bužana 41.
Pasini Mafio 38. 222.
Paskvalić Šimun 223.
Pastrić Josip 30. 38. 43.
Paulus diaconus 206.
Paval pop župnik u Hrtkovcima 9.
Paval domin župnik u Sv. Mariji pod Okićem 11.
Paval, sin Vladisalj, domin 210.
Paval biskup senjski i gatanski 210.
Pavan Mihovil pop župnik u Završju 12.
Pavlinić Ivan pop javni notar i kancelar u Kastvu 85. 87. 94.
Pavlović Mikula 110.
Pavao fra Modrušanin 38.
Pavao V. papa 182.
Pećarić Matij i Marica iz Bribira 25.
Pejkić Krsto 190.
Pelegrin meštar 157.
Perfetić Gržan 42.
Pernat z Gole Gorice 95.
Pernić Anton i Marica iz Bribira 24.
Perušić Petar pop župnik u Kravarskom 9.
Petar pop kapelan u Petrovini 10.
Petar knez, sin kneza Novaka iz Krbave 36.
Petar domin iz Dubašnice 89.
Petešićić Jure iz Sale u Dalmaciji 77.
Petrinić Tomaš pop iz Banja dvora iz Bužana plemenom Stupića 207.
Petriš Anton javni notar u Dobrinju 86.
Petriš Ivan javni notar u Dobrinju 86.
Petriš Josip 92.
Petriš Petar javni notar u Dobrinju 77. 86.
Petriš Petar kanonik 155. 172.
Petrović Fran pokojnoga Jura 109.
Pijo VI. papa 191.
Pilušinović Filip pop javni notar u Novom 82.
Pinelli Antonio 223.
Pipinić Juraj i Martin iz Bribira 25.
Pirih Ivan, sin Črnka, župan iz Nugla u Istri 36.
Piškulić Franjo javni notar u Novom 86.
Plešić Viško pop župnik u Ozlju 10.
Pletikosić Juraj pop župnik u Jamnici 9.
Plovanić Ivan pop u Bribiru 25.
Plovanić Mikula iz Bribira 24.
Poleti Andrija 53.
Polanko meštar 179.
Popović Matija pop 14.
Prašnić Ivan javni notar u Dobrinju 86.
Pribaš Toma pop župnik u Radoboju 11.
Pridojević Mate pop u Novom gradu na Dobri 10. 143.
Prkačinić Ivan pop javni notar u Veprincu 82.
Prosurić Petar 210.

Pšenićić Jurko pop javni notar u Krku 82.
Pugošić Mate pop iz Vrbnika 149.
Pušić Andrij i Katarina iz Dubašnice 110.

Radić pop župnik u Bosiljevu 8.
Radić Anjel fra gvardijan u Kopru 112.
Radovanić Ivan i Urša iz Bribira 25.
Rajević Martin pop župnik u Kupincu 9.
Rajković Juraj pop župnik najprije u sv. Matinu, a kasnije u sv. Mariji pod Okićem 11.
Rajković Matko pop župnik u Ozlju 10., kasnije u Vrhovcu 12.
Ramković Ivan prvad u Baški 88.
Ranjina 46.
Renaldi Ivan javni notar u Omišlju 84.
Renieri Pavao dužd mletački 191.
Robert kralj francuski 124.
Rožmanić Matej plovan bakarski 164.
Rubert fra 212. 213.
Rudan Brnaba pop javni notar u Mošćenicama 83.
Rudić Ivan pop 58.
Rudin Dunat i Šimun iz Sale u Dalm. 77.
Rusan Mihovil pop u Vel. Mlaki u župi Odri 12.
Rušić Mikula iz Bribira 24.

Sabalja Matij pop u Brezovici 8.
Sabljić Ivan, sin Matijin iz Dubašnice 91.
Sabljić Ivan žakan 130. 194.
Sadinić Juraj 204.
Sakuš Ivan de Lode javni notar i kancelar u Senju 81. 87.
Sancio de Tablatiello 124.
Saracino Giulio biskup puljski 114.
Semičević Petar pop u Jamnici 9.
Sikiri Filip pop župnik u Vrbovcu 12.
Simeon car bugarski 30.
Simković Martin pop župnik u Vrhovcima 12.
Skavurin Ivan pop župnik u Mrežnici 10.
Skočigori Fran 109.
Skočilić Grgur i Marica iz Bribira 25.
Smotricki Melentij 43. 205. 206.
Solarić Pavao 209.
Sormilić Ivan strariji javni notar u Omišlju 86. 90,
Sormilić Ivan mlađi javni notar u Dubašnici 86. 91.
Sormilić Pavao javni notar u Dubašnici 86.
Sović Matija 16. 43. 205.
Sozemena Klaudij biskup puljski 13.
Sparožić Matija kancelar u Vrbniku 87.
Srakoperić Jakov kancelar u Kastvu 87.

Sršić Mikula pop župnik u Mrežnici 10.
Stanac pisar u Baški 88.
Stanić Šimun pop na Gazi (Karlovcu) 9.
Stašić Ivan javni notar u Vrbniku 24. 85. 90. 91.
Stazić fratar sa Raba 104.
Stipan žakan u Grižanama 90.
Stipan fratar s otoka krčkoga 134.
Stipanić Mikula pop župnik u sv. Martinu pod Okićem 11.
Stipanić Stjepan pop župnik u Ozlju 10.
Stipanović Jakov pop u Mrežnici 10.
Stjepan biskup Zadarski 6.
Stjepan Kuzma nadbiskup špljetski 16.
Strilčić Jura 109.
Sučić Matej pop u Vrbovcu 12.
Sudčić Mihel pop javni notar u Boljunu 83. 105.
Sudenić Martin iz Bribira 24.
Sudenić Matij pop iz Bribira 25.
Sušić Mikula i Marica iz Bribira 24. 25.
Sušić Stipan iz Bribira 25.
Sutlović Šime 195.
Suzić Bara žakan 23. 205.

Šamanić Ivan javni notar u Dobrinju 84. 91.
Šantić Mato 16.
Šarac Jakov pop župnik u Mahičnom 10.
Šegota Matija 13.
Šerbić Mikula pop župnik u Ozlju 10.
Šeršić Mikula pop župnik u Završju 12.
Šimac Ivan i Marica iz Bribira 24.
Šimoncin Matij trgovac iz Sale u Dalm. 120.
Šimonović Petar pop župnik u Lipniki 9.
Šimun Kotoranin 223.
Šimun Paval plebanuš sv. Marije pod Okićem 89.
Šintić Anton fra u Porozini na Cresu 55.
Škifić Ante 197.
Škrbčić Ivan javni notar u Dubašnici 86.
Škrpčić Ivan javni notar u Dubašnici 108. 110.
Škrpčić Frančesko pokojnoga Frana 109.
Škrpčić Ivan pokojnoga Pera 110.
Škrlac Petar pop župnik u Hrnetiću 9.
Špal Ivan pop u Bribiru 24. 25.
Špal Matija i Marica iz Bribira 24.
Štegunberg jani notar u Senju 81.
Štrcaj 210.
Šuber Martin pop iz Rodika 107.
Švaglić Matij pop u Brckovljanima 8.

Tadilović Pero javni notar i kancelar u Dobrinju 85., 87. i 91.
Tancabel Ivan pop javni notar u Veprincu 85.

Tancabelić Fran kurat sv. Fuske 196.
Tanićeva porodica u Dobrinju 91.
Teodosij biskup bjelogradski 6.
Teodosij Dimêtar 200. Theodosij Dimêtar 59., 223.
Terlecki Methodij 43.
Theodosij ninski biskup 3., 4.
Thoresani Andrija de Asula 222.
Tihić Gverin javni notar na Rijeci (Fiume) 83.
Tkalac Mihovil pop župnik u Boljunu 106.
Tkalčić Juraj pop župnik u Krašiću 9.
Toljanić Andrij javni notar u Dobrinju 85., 91.
Toma Akvinski 125.
Toma Celanski 125.
Tomas arhižakan senjski i vikar 37.
Tomas kanonik senjski 136., 162.
Tomasić Jivan pop kanonik u Krku 23., 202.
Tomaš pop župnik u Zlatu 12.
Tomašić Matij 94.
Tomić Ivan i Katarina iz Bribira 24., 25.
Tomićević Matij iz Bribira 25.
Tomičić Giambatista kapitan kastavski 93.
Tomislav kralj 4., 5.
Tonković Bartol pop župnik u Mahičnom 10., kasnije u Kupčini 9.
Topin biskup 197.
Tovunac Josip pop u Svima Svetima kod Ozlja 11.
Tovunac Petar pop župnik u Trgu kod Ozlja 11.
Truber Primuš Kranjac 45., 47., 192., 206., 209.
Turato Markej javni bilježnik u Omišlju 85.
Turesani Frančisko 43., 223.
Turčić Gašpar žakan 224.

Ugrin ili Ugrinić Martin pop u Bribiru 25.
Ungnad Janes barun Soneški 13., 15., 223.
Uravić Ivan pop plovan dobrinjski 53.
Urban VIII. papa 16.
Urban kanonik senjski 136., 162.. 213.
Uricij Ivan pop župnik svete Ane u Prigorju 11.

Valpert oglajski patrijarka 4.
Valjković Gržan javni notar u u Vrbniku 84., 90.
Valjković Lucija iz Bribira 25.
Vasilij bizantinski car 4.
Vasilij biskup osorski 6.
Velijani Bernardin pop javni notar u Boljumu 84., 115.
Veljan Brnardin žakan u Boljunu 90.
Vetranić Mavro Čavčić 128.
Vicenc pop kapelan u Samoboru 11. i kasnije župnik u Starim Čičama 11.
Vincek pop župnik u Zelini 12.
Vid pop župnik u Prilipju 11.
Vid pisar u Omišlju 40.
Vid tavel, sin Ivana Litinje, pisar u Dobrinju 88.
Vid pop u Novom 89.

Vidaković Petar pop plovan novljanski 37.
Vidinić Jura pokojnoga Filipa i Vidinić Matij pokojnoga Filipa 109.
Vidinović Matij pop plovan omišaljski 148.
Vidoti Jakov ministar jeneral iz Bolonje 108.
Vitezić M. pop u Vrbniku 37.
Vitezić Tomo pop i župnik u Pešćenici 10.
Vlašić Jura i Matij 109.
Vlašić Tomo pop župnik u Radoboju 11.
Vodopija pop župnik iz Sale u Dalmaciji 77.
Volarić Ivan javni notar u u Dobrinju 88.
Vrančić Paval pop župnik u Petrovini 10.
Vranić I. Bakranin pop 129. 163.
Vranić Kirin Gućanin domin pop i kancelar u Bakru 87.
Vrban 210.
Vrbanić Ivan pop župnik u Mrežnici 10., 116.
Vrhovac M. biskup zagrebački 15.
Vučić Mikula pop u Lipniku 9.
Vukšinić Valent pop župnik u Moravči 10.
Zaharija pisar u Vrbniku 88.
Zavidić Rok javni notar u Kastvu 83.
Zec Dumenig fra u Kopru 53.
Zec Mara žena pokojnog Jura 109.
Zec Mara hći pok. Mata 109.
Zec Miko pokojnoga Mata 109.
Zidarić Tomić javni notar u Dubašnici 86.
Zmajević Vinko nadbiskup zadarski 16., 38., 43., 103., 190.
Zojčić Ivan pop javni notar u Senju 82.
Zorčić Paval unijata pop župnik u Sv. Iv. Žabnu 11.
Zubin Juraj dom. pop u Zadru 89.
Zumić Petar pop kapelan u Kupincu 9.
Zwingli 131.
Žalac Lukša pop župnik u Krašiću 9.
Žalković Petar pop kapelan na Gazi (Karlovcu) 9.
Žan Jakov kancelar u Krku 87.
Žašković Grgur pop u Vrbniku 89., 92.
Žgalićka Katarina 110.
Žgombić Benko 155.
Žibriohar Ahac biskup u Trstu 209.
Žic Ignacij fra 203.
Žižanić Grgur pop župnik u Krašiću 9.
Žumčić Ivan i Jelena iz Bribira 24.
Žumčić Mikula žakan u Bribiru 25.
Županić Anton pop i hćeri Katarina, Marica i Ursa u Bribiru 24., 25.
Županić Gargur pop u Bribiru 25.
Županić Barić i Jelena u Bribiru 25.
Županić Martin i hći Jelena u Bribiru 25.
Žust pisar u Lovranu 89.

X. Imenik mjesta, iz kojih su nam se sačuvali hrv. glagolski spomenici ili za koja imademo dokaza, da se je u njima pisalo glagolskim pismom.*

1. U Hrvatskoj, i to:

a) u senjskoj biškupiji:

Bag, Bakar, Belgrad u Vinodolu, Blagaj, Bribir, Brinje, Brod na Kupi, Buže;

Cernik kraj Grobnika, Crikvenica, Crna vas;

Dabar, Drivenik u Vinodolu;

Gacka, Gerovo, Glagolište, Grižane, Grobnik;

Hreljin;

Jablanac, Jelovik;

Kasegi, Korenica, Kosinj gornji, Kriščići (Podzvid);

Lagodušići, Lapac;

Marinci, Marinino kod Buža, Modruše;

Novi u Vinodolu, Novo selo, Nuvšići;

Obrovo, Ogulin, Osap pod Novim, Oštarije, Otočac;

Perušić, Počitelj, Podhumak, Pod Novim;

Rijeka (Fiume);

Sćitari, Senj, Skurin, Slunj, Stanići. Staništani, Strelče (Srilči), Sv. Ivan u Lici, Sv. Mikula na Gvozdu;

Tribihovići, Trsat.

b) u zagrebačkoj biskupiji:

(**B**ednja), (Belac), Belaj, Bosiljevo, Bović, (Brckovljani), (Brezovica), Brubno;

Cvitković kraj Jaske;

(**D**ragalin), Draganić, Dubovac kraj Karlovca;

Fuk (sada Vukmanić);

Gojmerje kraj Bosiljeva, Gore, Gradac kraj Karlovca, Gradčina, (Granešina);

Hrnetić kraj Karlovca, (Hrtkovci kraj Steničnjaka), (Hutina);

Ivanić; (Jakuševac), (Jamnica), Jaska;

Kamenica, Karlovac (Gaza), Krašić, (Kravarsko), Križevci (Kupčina), (Kupinac);

Lipnik (Ribnik), (Lovrečina);

---

* Za mjesta u zagradi imademo samo dokaz, da se je ondje pisalo glagolskim slovima, ali ne imademo za sada spomenika.

Mahično kraj Karlovca, (Maruševac), Mekušje, Mlaka na Mrežnici, (Moravča), Mrežnica (Sv. Petar) ;

(Nart), Novigrad na Dobri (Crikreno selo) ;

(Odra), Orlica kraj Karlovca, Otok kraj Karlovca (sada Mekušje), Ozalj ;

Pećno, (Pešćenica), (Petrijanec), (Petrovina), (Plešivica), Pokuplje, Pokupsko, Pod Okićem, Pribić, (Prigorje), (Prilip) ;

(Radoboj), (Rečica), (Resnik) ;

Samobor, (Stare Čiče), Steničnjak, Stubica gornja, (Sv. Ivan Žabno), Sv. Juraj u jaskanskom kotaru, (Sv. Marija pod Okićem), (Sv. Martin pod Okićem), Sv. Petar na Slatskoj gori, (Svi sveti kod Ozlja) ;

(Šipak), Štitarjevo ;

Topusko, Trg kod Ozlja, Turopolje ;

Velika, (Veliki Bukovac), (Velika Mlaka), (Visoko), (Vrbovac), Vrhovci kraj Krašića, Vukovina ;

Zagreb, (Zaprudje [Sv. Klara]), (Završje [Sv. Križ] kraj Karlovca), (Zelina), Zlat.

2. U Istri, i to:

a) na kopnu:

Bačve, Barban, Beram, Blažići, Boljun, Boljunec, Borut, Božje polje kraj Vižinade, Buzet ; Cerovje ; Čepić ; Dolina, Draguć ; Gola Gorica, Gročana, Grdo selo kraj Pazina ; Hum ; Izola ; Jesenik ; Kastav, Klana, Kopar, Korte kraj Izole, Kožljak, Kraj, Krkavče kraj Kopra, Kršikla, Kubed-Lindar ; Lindar povrh Pazina, Lovran ; Mali Mlun, Materada, Mošćenice ; Nova vas, Nugal ; Pazin, Plomin, Poljane, Poreč, Prebenek, Predloka, Previš kraj Pazina, Prično, Prinč kraj Pazina ; Rakalj, Roč ; Socerb, Sovinjak, Stinjani, Sv. Anton kraj Doline, Sv. Ivanac ; Šmarje, Šterna, Štrped, Šumbreg, Šušnjevica ; Tar kraj Poreča, Trviž kraj Pazina ; Vekšestan (= Kožljak), Veprinac, Visočje, Višnjan, Vrh kraj Buzeta ; Zanigrad ; Ždrenj, Žmin.

b) na otoku Krku:

Baška, Bogović selo, Brsci ; Dobrinj, Dubašnica ; Glavotok ; Krk (grad), Miholjice, Omišalj, Otočac kraj Vrbnika, Panač kraj Baške, Poljice ; Reta ; Sužan, Sv. Fuska, Škrbčići ; Vrbnik.

c na ostalim istarskim otocima :

Košljun, Lošinj mali na istoimenom otoku ; Martinšćica na Cresu Porozina na Cresu.

3. u Dalmaciji i na dalm. otocima:

(Banj ili Ždrelac), Barbin, Biar pod Osorom, Biograd,

(Birbinj), (Bokanjac), (Borovci), (Božava), (Brač-sv. Marija,) (Brdo); (Čiovo) ; (Dinjiška), (Dobranj), (Dobropoljana), (Dračevac). (Dragove), (Dragović), Dubrovnik ; Galevac otok, (Gorica), (Gračina ili Rastovica) ; (Iž) ; (Jezera) ; Klis, Kolan, (Kožin), (Kruševo kod Obrovca), Kukljica ; (Lopar), Lukoran ; (Metković), (Molat), (Murter) ; (Neviđane), (Nin), (Novalja) ; Olib, (Omiš) ; Pažman, (Petrčani), Poljane kod Zadra, (Pontadura), Posedarija, Prik kraj Omiša, (Privlaka), Prvić otok, selo Luka, (Puntalun); (Rat veli), (Ražance), (Rava), (Rujnica) ; Sale, (Savar), (Sestruni), (Silba), (Slatine), Solina, Srijane, Stomorino selo, Sustipanova luka, Sustipanac školjić kraj Šibenika, (Sukošan), Sutomiščica, Šibenik, (Špljet) ; (Tijesno), Tkon, Tnin, (Tribunj), (Trogir), (Turanj); Ugljan ; (Vis), Vlašići na otoku Pagu, (Vodice), (Vrgada), (Vrsi), Vukšić; Zadar, Zaglav na Dugom otoku, Zlarin, Zlosela, (Žaputel), (Žman).

4. u Bosni:

Bišće (Bihać), Blagaj, Čovac ; Hum kraj Ripča ; Izačić ; Ostrožac ; Peći ; Pipač, Rmanj.

5. u Kranjskoj:

(Bled), (Bloke), (Cirknica); Černomelj; Ljubljana; (Kočevje), (Križi) ; Metlika ; (Nukel) ; (Pivka), (Pivnica), (Podgraje kraj ilirske Bistrice), (Predvor) ; (Radovljica), (Rakitna), (Rudnik); (Selca), (Slap), (Sora), (Sv. Rupert) ; (Škofja loka), (Šmartno) ; Vinica, (Višnja gora).

6. u Goriškoj i Trstu:

Dornberg, Kamnje, Kontovelj, Marija Zalbijska, Ponikve, Trst.

7. u Štajerskoj:

(Brežice), (Griže), Sevnica.

8. u Ugarskoj:

Ostrogon, Segežd, (Štrigovo u Međumurju).

9. u ostalim zemljama (tiskare): Beč, Mleci, Rim, Nürnberg, Tübingen.

Sadržaj:

I. Pristup: O slavenskom bogoslužju kod Hrvata . . . 3
II. O životu i naobrazbi naših popova glagolaša 18
III. O jeziku, pismu i pravopisu 29
IV. Crkvene knjige, i to 35
1. Misali 36
2. Brevijari 40
3. Psaltiri 44
4. Djela apoštolska ili u kratko apostolar 45
5. Evanđelistari 46
6. Obrednici ili rituali 47
7. Oficiji ili službe za svetkovine raznih svetaca . . . 53
8. Razna zaklinjanja i blagoslivljanja 55
9. Molitvenici 58
V. Poslovna ili dnevna proza, i to: 1 Napisi 60
2. Isprave ili listine 66
3. Notarske knjige 78
4. Kvadirnice ili knjižice 91
5. Zakoni ili statuti 91
6. Određenje međa u Istri 95
7. Sudbeni zapisnici 96
8. Bravarski zakon 101
9. Pravila bratovština 102
10. Pravila ili uredbe raznih redova 103
11. Kvadirne ili protokoli, zapisnici i računi raznih samostana, crkvi i bratovština 104
12. Papinske bule 112
13. Neke pripomoćne knjige raznih crkvi 114
14. Razne bilješke 116
VI. Umjetna knjiga 120
A. Zabavna ili pjesnička knjiga 122
B. Poučna ili bogoslovna knjiga 139
C. Neka manje poznata ili manja bogoslovna i ćudoredna djela 193
D. Đački udžbenici ili đačke školske bilježnice 199
E. Zbirke propovijedi 206
F. Počeci historiografije 220
VII. Hrvatske glagolske tiskare 222
VIII. Dodaci i neki ispravci 224
IX. Imenik ljudi. koji se u knjizi spominju 226
X. Imenik mjesta 240

Knjižnica Prve gimnazije Varaždin
Z821.163.42(091)
STR
H
20076
S6620

Ova se knjiga poradi malene naklade ne prodaje u nijednoj knjižarnici. Dobiti se može samo kod pisca u Zagrebu u Fijanovoj ulici br. 5., ako se unapred novac pošalje.

Kod istoga pisca može se dobiti njegova knjiga:

Kratki osvrt na hrv. glagolsku knjigu za 80 filira.

Doskora će izaći njegova knjiga:

Moja borba za hrv. glagolsku knjigu.